Anaçizgileriyle
Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe

Nadir Engin Uzun

© MULTILINGUAL 2000
ISBN 975-7262-80-x

ANA ÇİZGİLERİYLE EVRENSEL DİLBİLGİSİ VE TÜRKÇE
N. Engin Uzun / Yayınlayan: Multilingual /
Kapak: Molin Gencer / Baskı: Kardeşler Matbaası, 2000 İstanbul.

ANAÇİZGİLERİYLE

EVRENSEL DİLBİLGİSİ

VE

TÜRKÇE

N. Engin Uzun

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul

Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

Beni bu alanda çalışmaya yüreklendiren
hocam Doğan Aksan'a

TEŞEKKÜR

Bu kitabın müsveddelerini okuyup görüş belirten, düzeltmeler yapan İclal Ergenç, Seda Gökmen, Serkan Şener, Selçuk İşsever, Kamil İşeri ve Özgür Aydın'a çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ		xiii
KISALTMALAR		xv
I.	BÖLÜM: ÜRETKEN-DÖNÜŞÜMLÜ DİLBİLGİSİ	1-90
	Giriş	1
1	DİLBİLGİSİNİN VARSAYIMSAL TEMELLERİ	3-14
1.1	Dilbilgisi Türleri	3
1.2	Edinç ve Edim	4
1.3	Kabuledilebilirlik ve Dilbilgisellik	5
1.4	Sınırsız Dil ama Sınırlı Dilbilgisi	8
1.5	Dilin İncelenebilirliği	9
1.6	Dilbilgisinin Yetkinlik Düzlemleri	10
1.7	Evrensel Dilbilgisi ve Evrenceler	11
1.8	Dil Bilgisinin (veya Dilbilgisinin) Düzlemleri	12
2	C57	15-54
2.1	Sezgisel Bilgilerin Yapısı	15
2.2	Öbek Yapı	18
2.3	Öbek-içi İlişkiler	21
2.4	Başlangıç İmgesi ve Yeniden-yazma	22
2.5	Dilin İki Sözlüğü	24
2.6	Sözlüksel Özellikler	25
2.7	Yankategorileme	27
2.8	Tümce ve Öbek Görünümleri	29
2.9	Türkçede Öbekler	33
2.10	Dönüşümler	37
2.10.1	Dönüşüm Türleri	38
2.10.2	Dönüşümün Yapısı	40
2.11	Biçimsesbilim Kuralları	41
2.12	Çekimsel Kategoriler ve Öbek Yapı	42
2.13	Bazı Dönüşüm Örnekleri	49

2.13.1	Dolaylı Nesne Değiştirimi	49
2.13.2	Partikel Dönüşümü	49
2.13.3	Emir Dönüşümü	50
2.13.4	Dönüşlüleştirme	50
2.13.5	Adıllaştırma	51
2.13.6	Özne-YAR Değiştirimi	51
2.13.7	Ne-öbeği Öneçekme	52
2.13.8	Katma Dönüşümleri	53
2.13.9	Özdeş-AÖ Silinmesi	53
3	C65	55-63
3.1	Dilbilgisinin İç Düzeni	55
3.2	Sözlükçe	56
3.3	Sözlükçeden Öbek Yapıya: Sözlüksel Yapıştırma	59
3.4	Öbek Yapı Kuralları	61
3.5	Dönüşümler	61
4	C65 SONRASI	65-90
4.1	Tümleyici	65
4.2	Dönüşümler ve Yapı Koruma İlkesi	68
4.3	İzler ve Eşdizinleme	68
4.4	Boş Kategoriler	70
4.5	Yükseltme	71
4.6	Eklenme	73
4.7	Kısıtlama	77
4.8	Bazı Kısıtlama Örnekleri	78
4.8.1	A-üstü-A Kısıtlaması	78
4.8.2	Ne-Adası Kısıtlaması	79
4.8.3	Karmaşık AÖ Kısıtlaması	79
4.8.4	Sıralı Yapı Kısıtlaması	80
4.8.5	Kesişme	80
4.8.6	Tümcesel Özne Kısıtlaması	80
4.8.7	Çekimli T Koşulu	81
4.8.8	Belirgin Özne Koşulu	81
4.9	Süzgeç	82
4.10	Türkçede Kısıtlamalar	84
4.10.1	Ne-öbekleri	84
4.10.2	Özgür Sözcük Dizilişi ve Türkçe	85
4.10.3	Karmaşık AÖ Kısıtlaması ve Çift-ilgilendirme	86
4.10.4	TÖK ve Maalar Tümceleri	88

II.	BÖLÜM: İLKELER ve DEĞİŞTİRGENLER KURAMI	91-373
	Giriş	91
1	ROL KURAMI	97-119
1.1	Yankategorilemenin Yetersizliği	97
1.2	Üye ve Üye Yapısı	99
1.3	ROL ve ROL Yapısı	100
1.4	ROL Yükleme	103
1.5	Evrensel Rol Dökümü	104
1.6	Rollerin Saptanması	106
1.7	Örtük Üye	107
1.8	Belirginlik	109
1.9	ROL Ölçütü ve Yansıtma İlkesi	112
1.10	Genişletilmiş Yansıtma İlkesi	114
1.11	GYİ ve Türkçe	115
1.12	Üye ve Rolün Sözdizimsel Konumları	118
2	*AŞAMALI-X KURAMI*	121-168
2.1	İlk Güdülenme	123
2.2	Öbeğin Aşamaları	125
2.3	Türkçede Ad Öbeğinin İçyapısı ve Bileşenleri	129
2.4	Aşamalı-X Çizelgesi	133
2.5	Diğer Öbekler	134
2.5.1	Sıfat Öbeği	135
2.5.2	İlgeç Öbeği	138
2.5.3	Zarf Öbeği	139
2.5.4	Eylem Öbeği	141
2.6	Tümcenin İç Yapısı	145
2.7	Tümcenin Dış Yapısı	148
2.8	Kategoriler ve Seçmeler	151
2.9	Öbek Yapı ve Konumlar	152
2.10	Türkçenin Uyumları ve Uyum Öbeği	154
2.10.1	Ad Öbeklerinde "İyelik Eki" Silinmesi	156
2.10.2	Türkçede Uyum ve Uzaklık	160
2.11	BÖ Hipotezi	162
2.11.1	Türkçenin BÖsü	164
2.11.2	UÖye karşı BÖ	166
2.11.3	BÖnün Türkçe Sorunu	166

3	YÖNLENİM KURAMI	169-187
3.1	K-buyurma	169
3.2	Yönetim	170
3.3	Yönetim ve Diğer Kategorilerin Rol Yüklemesi	173
3.4	K-buyurma Alanı	175
3.5	B-buyurma	176
3.6	Bir Alternatif Çözümleme: EÖ-içi Özne Hipotezi	180
3.7	Yönetimin Engellenmesi	183
3.8	Enyakınlık	185
4	DURUM KURAMI	189-234
4.1	Soyut DURUM/Biçimbilimsel DURUM	190
4.2	DURUM Yükleme	192
4.3	Yapısal DURUM/İçsel DURUM	196
4.4	DURUM Direnci İlkesi	199
4.5	DURUM Süzgeci ve Görünürlük	200
4.6	Yandaşlık	202
4.7	Yükseltme Yapıları ve DURUM Yükleme	204
4.8	Kuraldışı DURUM Yükleme	205
4.8.1	KDYye karşı Yükseltme	207
4.9	Türkçenin Sorunlu DURUMları	209
4.9.1	Sıfatlar	210
4.9.2	Adlar	211
4.9.3	TÜMler	213
4.9.3.1	TÜMÖye karşılık BÖ	214
4.9.4	UYUMlar	217
4.9.4.1	Bir Sözlüksel Açıklama	222
4.9.5	ÇEKler	224
4.9.6	İlgeçler	229
4.9.7	AÖ+E Yandaşlığı	231
5	BAĞLAMA KURAMI	235-261
5.1	Gönderim	235
5.2	Dizinleme ve Eşdizinleme	236
5.3	Bağlama Kuramının Gerekçelendirilmesi	237
5.4	Gönderim ve AÖ Türleri	238
5.5	Tümcedoğlik ve Bağlama	239
5.6	Yerellik	241
5.7	Bağlama ve K-buyurma	242
5.8	Bağlama Alanı	243
5.9	Ulaşılabilir Özne	246
5.10	İçeğlik Adılları ve Bağlama	247

5.11	Kişi Adılları	248
5.12	G-anlatımlar	250
5.13	Gönderim Özellikleri	251
5.14	Türkçede Bağlama	252
5.14.1	K-buyurmanın Yetersizliği	254
5.14.2	Bağlama İlkelerinin Yetersizliği	255
5.14.2.1	Dönüşlü Adılı *kendi*	255
5.14.2.2	İşteşlik Adılı *birbiri*	257
5.14.2.3	Kişi Adılı *O*	258
5.14.3	Türkçede *kendi/kendisi* Ayrımı	259
6	DENETLEME KURAMI	263-287
6.1	"Gizli" AÖ	263
6.2	"Gizli Özne"ye karşı ADIL	265
6.2.1	ADIL İçin Bir Tanıtlama	266
6.3	ADIL Görünümleri	267
6.4	ADIL ve Denetleme Türleri	269
6.5	ADIL Teoremi	270
6.5.1	ADIL Teoremi ve KDY	272
6.5.2	KDY, ADIL ve Türkçede Tümcenin Başı	273
6.6	Türkçede ADIL/*adıl* Görünümleri	274
6.6.1	Ad Tümceleri	274
6.6.2	*-mA*'lı Mastar Tümceleri	277
6.6.3	*-mA*'lı Mastar Tümceleri: Yeniden	278
6.6.4	Adıl Dışlama İlkesi ve Türkçe	282
6.6.5	Ad Tümcelerinin Yönetme Alanı	287
7	TAŞIMA KURAMI	289-338
7.1	Taşıma	289
7.2	Öbek Türüne Göre Taşıma Türleri	290
7.2.1	AÖ-taşıma	290
7.2.2	Baş-taşıma	292
7.2.3	Ne-taşıma	295
7.3	Türkçede Edilgen Yapı ve DURUM	299
7.4	Ne-öbekleri ve Türkçe	300
7.5	MY-Taşımaları	303
7.6	Türkçede MY-taşıma	305
7.6.1	Niceleyici Yükseltme	305
7.6.2	Ne-taşıma ve Türkçe	309
7.7	Yükseltme	311
7.7.1	Bir AÖ-taşıma olarak Yükseltme	311
7.7.2	Bir Baş-taşıma olarak Yükseltme	313

7.7.2.1	Ayrık ÇEK Hipotezi	314
7.7.2.2	Türkçe ve Ayrık ÇEK	315
7.8	Bir Taşıma Olarak Eklenme	318
7.9	Taşımanın Bazı Görünümleri	323
7.10	Türkçede Çalkalama	324
7.10.1	Eylem Sonuna Eklenme	328
7.10.2	Tümce Önüne Eklenme	333
7.10.3	Eylem Önüne Eklenme	336
7.10.4	Çalkalama-ADIL Etkileşimi	338
8	SINIRLAMA KURAMI	339-373
8.1	Alttaşlık Koşulu	339
8.2	Döngüsellik	340
8.3	Yükseltme ve Alttaşlık	341
8.4	Taşımalar ve Boş Kategoriler	342
8.5	Engeller ve S-belirleme	345
8.6	Boş Kategori İlkesi	347
8.7	Kalıt	349
8.8	Türkçede Alttaşlık	350
8.8.1	Eklenti Tümcecikleri ve Karmaşık AÖler	352
8.8.2	Mastarlı Ne-soruları	356
8.9	Türkçe Üzerine Bazı Tartışmalar	359
8.9.1	Mastarlı Çift Edilgen	359
8.9.2	Türkçede EÖ Var mı Yok mu?	362
8.9.2.1	*Adıl*	363
8.9.2.2	ADIL	363
8.9.2.3	Değişke	365
8.9.2.4	AÖ-izi	365
8.9.3	Türkçede Tümcenin Başı: Bir Daha	366
8.9.3.1	Tümceciğin Başı (*-k*) İçin Üç Tanıtlama	367
8.9.3.2	Eden TÜMe Taşıma	368
8.9.3.3	Baş *-k* İçin Bazı Sorunlar	370
8.9.3.4	UÖyü Dallandıran Boş XÖ	372
TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER LİSTESİ		375
İNGİLİZCE-TÜRKÇE TERİMLER LİSTESİ		381
KAYNAKÇA		387
KAVRAMLAR DİZİNİ		393

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, "Evrensel Dilbilgisi" başlığıyla ele alınan dilbilgisi modelinin hemen söz edilmesi gereken iki karakteristik yönü bulunmaktadır.

İlki, dilbilgisi modelinin 40 yılı aşkın bir süredir sürekli geliştirilmiş olmasıdır. Model bu dönemde birçok değişmeye uğramış, önemli gelişmeler sağlanmış ve sonuçta çok ayrımlaşmış, devingen bir terminolojiye ulaşılmıştır. Literatürdeki bu durumu anlamak için, modele verilmiş olan adların neler olduğuna bakmak bile yeterlidir: "Dönüşümsel Dilbilgisi", "Üretici Dilbilgisi", "Üretken-Dönüşümlü Dilbilgisi", "Standart Kuram", "Genişletilmiş Standart Kuram", "Chomsky Dilbilgisi", "Yönetim ve Bağlama Kuramı", "İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı", "Evrensel Dilbilgisi"... Şüphesiz, bu adlarla gönderimde bulunulan dönemler ve içerikler birbirinden farklıdır ama aralarına kesin çizgiler çizmek de pek mümkün değildir. Dönemlerin ve içeriklerin bu girişikliğinde, kuramı ortaya atan kişi olan Noam Chomsky'nin yanı sıra birçok bilimadamının da katkıda bulunması tabii ki etkilidir.

Evrensel Dilbilgisi'nin ikinci karakteristik yönü, modelin hemen bütün geliştirilişlerinde, bizzat Noam Chomsky'nin öncü olmasıdır. Chomsky'nin dilbilimdeki bu konumunu bir eleştirmen şöyle aktarmıştır:

> "Probably no other academic discipline has been so dominated by one individual in recent times. Virtually every innovation that has occured in this field over the past quarter century has been either an elaboration of or a reaction to some suggestion of Chomsky's." (Thomas Wasow, Sells 1985'e yazdığı haşiyeden)

Bu kitapta, dilbilgisi kuramının yukarıdaki iki karakteristik yönü de gözetilecektir. Yani, Evrensel Dilbilgisi'nin ana aşamaları ayrı ayrı tanınacak ve Noam Chomsky'nin kendi söylediklerinden ve literatürde yaygınca benimsenmiş olanlardan fazla uzaklaşmadan sözkonusu dilbilgisi modelinin tanıtımı ve mümkün olduğunca Türkçeden örneklenmesi gerçekleştirilecektir.

Bu kitap ne bir öğretim kitabıdır, ne de bir giriş kitabı. İlk özelliğine uygun olarak, örneklemeler ilgili kavramları tanıtıcı olmakla sınırlanmış, ayrıca "alıştırmalar"a yer verilmemiştir. Kitabın ikinci özelliği doğrultusunda ise, dilbilgisi modelinin eleştirilen yönleri, bunlarla ilgili tartışmalar ve yaygınlaşmamış öneriler dikkate alınmamıştır.

Bir dilbilgisi modelinin, ağırlıkla geliştirildiği dilden farklı bir dilde tanıtılmasının sonucu olarak bu kitapta, iki tür öneriler düzlemi ortaya çıkmıştır. Birinci düzlemde, İngilizce terimlere karşılık olarak önerilmiş olan Türkçe terimler yer almaktadır. Bazı yaygın olanları dışında, Türkçe terimlerin çoğu yenidir. Kitabın ister istemez öneri getirilmesi gereken ikinci yönü ise, bazı betimleme ve çözümlemeleri Türkçeye uyarlamada ortaya çıkmıştır. Kitabın ilgilendiği kuram çerçevesinde kalan Türkçeye yönelik özgün çalışmalar, daha çok ilgili olduğu bölümlerin altında, elden geldiğince kapsamlı ama içerdiği iddialar açısından özlüce ele alınmıştır.

Bu kitabın hazırlanmasında yararlanılan giriş kitapları KAYNAKÇAda yer almaktadır. Özgün çalışmalardan yararlanıldığında ise, bu, dipnotlarda belirtilmiştir. İlgi duyanların kaynaklara yönelmesi durumunda başkaca örneklere de ulaşmaları için, örneklerin mümkün olduğunca farklı olmasına gayret edilmiştir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, örneklerin alındığı kaynaklar gönderim veya dipnotlarla belirtilmiştir.

Evrensel Dilbilgisi çerçevesinde Türkçenin incelenmesi çabaları çok yeni olmasına karşın şaşırtıcı biçimde ileri düzeydedir. Bununla birlikte, ilgili dilbilgisi modelininin Türkiye'de yaygın olarak tanındığını maalesef söyleyemeyiz. Bu çalışma ile, modelin tanıtılmasına küçük bir katkıda bulunmuş olunacaksa ne mutlu!

Ekim, 2000 N.E.U

KISALTMALAR

A	ad
a-seçme	anlambilimsel seçme
ADİ	ADIL Dışlama İlkesi
AÖ	ad öbeği
B	belirleyici
b-buyurma	büyükçül-buyurma
BEL	belirtililik
BKİ	Boş Kategori İlkesi
BÖ	belirleyici öbeği
C57	Chomsky 1957
C65	Chomsky 1965
Ç	çekim
ÇEK	çekim
DDİ	DURUM Direnci İlkesi
E	eylem
ED	Evrensel Dilbilgisi
EÖ	eylem öbeği
g-anlatım	gönderimsel anlatım
GÖS	gösterici
GYİ	Genişletilmiş Yansıtma İlkesi
İ	ilgeç
İDK	İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı
İÖ	ilgeç öbeği
k-buyurma	kurucu-buyurma
k-seçme	kategorisel seçme
KDY	kuraldışı durum yükleme
Kİ	karmaşık imge
MY	Mantıksal Yapı
S	sıfat
s-belirleme	sözlüksel belirleme
SÖ	sıfat öbeği
SY	Sesçil Yapı
TÖK	Tümcesel Özne Kısıtlaması
TÜM	tümleyici
YAR	yardımcı
Z	zarf
ZÖ	zarf öbeği

I. BÖLÜM

ÜRETKEN-DÖNÜŞÜMLÜ DİLBİLGİSİ

Giriş

"Üretken-Dönüşümlü Dilbilgisi" terimi, adlamasındaki açıklıktan dolayı olsa gerek, daha çok, dil öğretim ortamlarında ve dilbilimdışı alanlarda yaygındır. Burada ise terim, Evrensel Dilbilgisinin, kısaca EDnin sondan önceki bütün dönemlerini birden kastetmek üzere kullanılacaktır.

Üretken-Dönüşümlü Dilbilgisinin ilk halkasını oluşturan Chomsky 1957, kısaca C57, aslında, dilbilgisi kuramının gerekçelendirilmesi üzerine ayrıntılı tartışmalar içermez. Kitabın ("Giriş" hariç) ilk iki kısa bölümünde, dil kuramının nasıl bir dilbilgisi modeli hedeflemesi gerektiği üzerine özlü saptamalar bulunur. Daha sonraki iki bölümde, yapısalcı dilbilgisinin "öbek yapı" kavraması ve taşıdığı "sınırlılıklar" ele alınır. Dilbilgisinin "dönüşüm" denilen araca olan gereksiniminin ortaya konması ve böyle bir aracın İngilizceden örneklenmesi, sonraki bölümlerin konusudur. Kitabın son iki bölümünde, C57nin bir "açıklama gücü" taşıyan dil kuramı önerdiği vurgulanıp dilbilgisinin temel bileşeni sözdizim ile anlambilim arasındaki etkileşim ve anlambilimin dilbilgisindeki yerinin ne olması gerektiği üzerinde durulur.

C65, kuramın daha bütüncül bir görünümünü sunar. Her şeyden önce, temel terminoloji daha netleşmiştir. Birinci bölümde, sonradan dilbilgisinin değişmez kavramları olacak bir çok yeni terim bulunmaktadır. Kitabın sonraki bölümleri, sırasıyla "öbek yapı", "dönüşümler" ve "sözlükçe" üzerinedir.

İşte bu bölümde, EDyi temellendiren ilk görüşler, kavramlar ve yaklaşımlar C57 ve C65in yanı sıra, felsefi tartışmaları ayrıntılıca ortaya koyan diğer çalışmalar olarak Chomsky 1966 ve 1968'e dayanılarak özlüce sunulacaktır (bkz. §I.1). Sonraki iki bölüm (§I.2 ve §I.3), C57 ve C65in önerdiği dilbilgisi modeline ve onun temel kavramlarına yönelik olacaktır. Son bölümde (§I.4), C65 sonrasında ortaya çıkan ve dilbilgisinin araçları olarak yaygınca benimsenen kavramlar aktarılacaktır.

Dilin ne olduğu, uzunca bir açıklamayı gerektirebilir ama konumuz bir dilbilgisi kuramı tartışması ise, o zaman önemli olan, dilin, herhangi bir kuramsal çalışma ile etkileşim açısından ne olduğudur.

Kuramsal etkileşim açısından, herhangi bir kuramsal çalışma için dilin iki özelliğinin güdüleme kaynağı olduğundan söz edilebilir. Birincisi, insan zihninin ürünü olması, ikincisi de insan yaşamının ilk dönemlerinde edinilmesidir. Bu iki özellik yanyana gelince çok şaşırtıcı bir boyut ortaya çıkar: İnsan zihninin en karmaşık ve en sistemli ürünüdür ama bu haliyle çok küçük yaşlarda edinilir! Bu denli belirgin bir karşıtlığın, bugüne kadar herhangi bir dil kuramını, tabii ki başka bilişsel kuramları da etkilememiş olması düşünülemez. EDnin farkı, dilin yukarıdaki iki özelliğindeki şaşırtıcı karşıtlığı, açık ve yetkin biçimde ortaya koyan ilk dil kuramı olmasıdır.

1.1 Dilbilgisi Türleri

Dilin yukarıdaki iki özelliği arasındaki karşıtlığın, kuramsal konum üzerinde birkaç sonucu olduğu ileri sürülebilir.

Zihni resmedecek dilbilgisi, herhangi bir dilin değil, genel anlamda zihnin dilbilgisi olmalıdır. Irk, cinsiyet, coğrafya gibi toplumsal farklılıklar yaratabilen özelliklerin zihin kapasitesi ve yetenekleri üzerinde kategorisel bir etkisi olduğu kabul edilmiyorsa, o zaman, görünüşte çok farklı olsalar da, diller, "aynı" kapasite ve yetenekteki zihinlere dayandıklarından ve onların ürünü olduklarından, aralarında da bir "aynılık" olmalıdır. Bu aynılık, ilkin ve ancak, bir **evrensel dilbilgisi** hedefi belirlemekle ortaya konabilir.

Ne var ki, gözlemlerin önce kendi içinde tutarlılık oluşturması açısından, belirli bir dil çerçevesinde oluşturulacak dilbilgisi ile aynılıkları toplayacak dilbilgisi ayrı düzlemlerde yer almalıdır. O halde, gözlemlerin pratikte ilkin tek tek dillere bakılarak yapılacağı gerçeğinden hareketle, **özel dilbilgisi** ile

evrensel dilbilgisi ayrımı yapılabilmelidir. İlki, belirgin, tek bir dile aitken, evrensel dilbilgisi, dillerin paylaştığı ortaklıklara dayanan bir dilbilgisi olacaktır.

Henüz temel toplumsallaşma süreçlerinde bile sorunu olduğu bir dönemde -söz gelimi, kalabalık içinde çikolota için avaz avaz bağıra bir çocuk düşünün- bu denli karmaşık ve sistemli bir yapıyı edinmesi, çocuğun, doğuştan bir dil edinim düzeneği getirdiğini kabullenme sonucunu doğurmalıdır. İşte dilbilgisinin gerçekte resmetmesi gereken de çocuktaki bu düzeneğe ait olan **sezgisel dil bilgisi**dir.

Dilin her yetişkin konuşucusu, dili hakkındaki bilgiyi içselleştirmiştir. Bu, tabii ki, doğal konucuların dilbilgisinin tüm kurallarının farkında olduğu anlamına gelmez. Dil hakkındaki bilgi onda sezgisel düzeydedir. Dilbilgisi bu sezgisel bilgiyi betimler.

Edinilen dil ile dilin edinilmesi arasında bir ayrım yapılmalıdır, çünkü biri belirli bir olguya, diğeri bir oluşum sürecine dayanmaktadır. EDnin çözümü, dilin bu özelliklerine koşut olarak iki kuramsal düzlem önermektir: **Dil Kuramı** ve **Dil Edinim Kuramı**. Mantık yürütürsek, tam bir dil edinim kuramı tasarlayabilmek için önce ilkinin oluşturulması gerekir, denebilir ama bunlar, çok yakın bağları olan iki kuram olarak görülmelidir. Zaten, dilbilim literatüründe dilbilgisi oluşturma çabalarının yanı sıra dil edinim süreçlerinin sorgulanması da aynı ölçüde yoğun olarak sürüp gitmektedir.

Bu yöndeki sonuçlar artırılabilir ama genel ve yaşamsal bağlantı ortaya çıkmıştır: Eğer insan zihninin çalışışı ortaya konmak isteniyorsa, dilin evrensel ve sezgisel düzlemlerde ele alınması kaçınılmazdır.

1.2 Edinç ve Edim

EDye göre, bir dilin dilbilgisi, o dilin **ideal konuşucusunun** onu anlama ve konuşma yetisini ortaya koymalıdır. Bu yeti **edinç** diye adlandırılır ve herhangi bir konuşucunun, sözgelimi, sözvarlığı zenginliği, sesletme özellikleri, konuşma biçimi gibi bireysel özellikler içeren dili kullanış boyutlarından, yani **edimden** ayrılmalıdır. Ancak böylece, başlarda tartışmalar dile özgü gibi görünecekse de, dil konuşucularının ortak yetisini ortaya koymak için uygun bir yol seçilmiş olacaktır.

Dilsel kuram, bütünüyle homojen olan bir dilsel toplulukta, dilini mükemmelen bilen, hatırlama güçlüğü, konuşurken ya da yazarken dikkatini toplayamama ve kendi dil bilgisini yaşama geçirirken hatalar yapma gibi dilbilgisel olmayan koşullardan etkilenmeyen ideal bir konuşucu-dinleyiciyi temel alır. Tabii ki ortalıkta böyle bir konuşucu yoktur; idealliği de buradan

kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ideal konuşucu, bütün konuşucuların bir bileşkesidir. Şöyle ki; eğer bir tümce, kimsenin itiraz etmeyeceği kadar düzgün, dile ait, anlaşılır vs. ise, bu tümceyi ideal konuşucu üretmiş demektir.

Edim, doğal konuşucunun tüm dilsel etkinliklerini kapsar ve konuşucunun dil kullanımına yönelik becerilerinin toplamıdır. Bu nedenle tüm konuşma ve yazma metinlerimiz, edim düzlemine aittir. Edinç ise, bu etkinlikleri temellendiren zihinsel gerçekliği içerir ve bilginin ideal düzlemidir. Bu nedenle edinç, üretilmiş metinler gibi töze değil, bu metinleri üreten mekanizmaya gönderimde bulunur.

Edinç-edim ayrımı, birçok açıdan gerekçelendirilebilir ama bu ayrım, ilgili kuramsal kavramanın içerdiği herhangi bir ayrımla örtüşüyorsa, ortada başlangıç için yeterli bir gerekçe var demektir. Bu açıdan edinç-edim ayrımı, kuramın dil kuramı ve dil edinim kuramı olarak ayrılışına paraleldir.

Edinç dil kuramıyla, edim ise dil edinim kuramıyla bağlantılıdır. Yetkin bir dil kuramı, belirli anadili konuşucularının ürettiği tümcelerle sınırlı kalamaz, dilin üreticiliğine paralel olarak olası tümceleri de açıklama içine almalıdır. Buna karşın dil edinim kuramı, dilin nasıl edinildiğini anlamak üzere dil edinim sürecindeki çocukların üretimlerine dayanmak, hatta onlarla sınırlı kalmak zorundadır.

Çocuk dili incelemelerinde ilk göze çarpan, incelenen dil verisinin azlığı, darlığıdır. Halbuki malzeme ne kadar "zayıf" olursa olsun, yani elimizde edime ait veriler ne kadar yetersiz olursa olsun, özgür bir yeti düzeneği olmalıdır ki incelemecilere gönderim noktası olabilmektedir. İncelemeci, çocuk dilini, yetişkin dilini temellendiren va sayımlardan hareketle incelemektedir. Birkaç yarım yamalak dil görünümünden yetkin bir dil (edinim) kuramına ulaşmadaki espri de bu olsa gerektir.

1.3 Kabuledilebilirlik ve Dilbilgisellik

Dil kuramının temel hedefi olan kuramsal dilbilgisi tabii ki edinç düzlemini temel almalıdır ama edim ile ilgili tartışmalardan tamamıyla soyutlanmış değildir. Çünkü edimin, dilbilgisinin göz ardı edemeyeceği bir yönü bulunmaktadır. Edim, dilbilgisinin sezgisel dil bilgisine başvurduğu doğal konuşucularla bağlantılı, doğal konuşucuların ürettikleri ile bağlantılı bir düzlemdir.

Edimin edinci temel alan dilbilgisi ile etkileşimi, doğal konuşucuların üretilen tümcelere yönelik yargısına dayanır. Tümcelerin bir doğal konuşucuya göre hangi boyutta düzgün olduğu, bir tümcenin doğal konuşucunun diline ait olup olmadığı, o tümcenin **kabuledilebilirlik** boyutunu belirler

Kabuledilebilir olma, sözcelerin bir doğal konuşucu tarafından tam anlamıyla doğal bulunması, "kalem kağıt olmaksızın" doğrudan anlaşılır olması, doğal konuşucuya tuhaf gelmemesidir.

Doğallık, anlaşılırlık, tuhaflık gibi farklı değerlendirmeler içerdiğine göre kabuledilebilirlik bir derecelenme içermektedir. Doğal tümceler tamamıyla anlaşılır ve hiç tuhaf olmayan tümcelerdir ama anlaşılır tümceler her zaman tamamıyla doğal olmak zorunda değildir. Bu açıdan, dilde, o dilin doğal konuşucusuna pek tanıdık gelmeyen ama mükemmelen anlaşılır olan tümceler söz konusu olabilir. Tuhaf tümceler tabii ki doğallıktan uzak, aynı uzaklıkta olmasa da anlaşılır olmaktan da uzak tümcelerdir. Değerlendirmeleri bu biçimde dizecek olursak doğallığın, anlaşılırlığın ve tuhaflığın bu doğrultudaki son noktası, kabuledilebilir olmayan tümcelerin bulunduğu noktadır. Çok ayrıntıya inmezsek, daha çok üretilen, daha kolay anlaşılan, en az biçimsizlik içeren ve daha doğal görünen tümceler, daha **kabuledilebilir** tümcelerdir, denebilir.

Doğal konuşucuların kabuledilebilirlik yargılarını temel alarak tümceleri betimlemeye çalışan dilbilgisinin yapacağı şey, kabuledilebilirliğin bütün derecelerini yansıtacak kurallar yazmak değildir. Bu belki mükemmel ama mükemmel olduğu kadar da ütopik bir dilbilgisinin hedefidir. Bir evrensel dilbilgisinin başlangıç aşamalarında olması beklenen, kabuledilebilirliğin iki uç noktasını betimlemektir. Mükemmelen kabuledilebilir bir tümce, belirli bir dilbilgisi için de mükemmelen **dilbilgisel**dir. Kesinlikle kabuledilemez olan bir tümce, yine aynı dilbilgisi için bu kez kesinlikle **dilbilgisidışı**dır.

Kabuledilebilir olma ile dilbilgisel olma bağlantılı ama farklı düzlemlere aittir. Her şeyden önce ilki, edim çalışmalarına özgü iken, ikincisi edinç çalışmalarına özgüdür. Sonra, dilbilgiselliğin dayandığı kabuledilebilirliktir ama kabuledilebilirliğin dayandığı dilbilgisellik değil, doğal konuşucunun sezgisel dil bilgisidir.

Kabuledilebilirlik bir derecelenme içerir. Bu derecelendirmeye bağlı olarak **düzgün tümceler** karşısında **bozuk tümceler** vardır ama bu iki tür tümce arasında ve bu iki tümceye göre "nisbeten" az bozuk (az düzgün), daha az bozuk (daha az düzgün), hatta çok daha az bozuk (çok daha az düzgün) tümceler bulunabilir. Bu derecelendirmeyi bir imleme ile yansıtacak olursak, tamamıyla düzgün tümceye göre tamamıyla bozuk tümceyi * imiyle gösterebiliriz. Bu ikisi arasındaki tümceler de, ? iminin sayısına (genellikle bir veya iki olmaya) bağlı olarak biri diğerine göre daha bozuk ve diğeri de ona göre daha düzgün tümceler olarak sıralanır, diyebiliriz:[1]

---

[1] Tümcelerin kabuledilebilirliğini belirlemede kullanılan * ve ? imi, daha ayrıntılı derecelendirmeleri göstermek üzere daha geniş paradigmalar kurabilir. Örneğin Kornfilt 1997, Türkçe için kabuledilemezden kabuledilebilire doğru şöyleşi bir paradigma benimsemiştir: *; ??/*; ??; ?(?); ?; (?).

T düzgün tümce
? daha az düzgün
?? daha az bozuk
* bozuk tümce

Dilbilgisellik, kabuledilebilirliği saptamada pay sahibi olan pek çok etmenden yalnızca biridir. Yani, bir tümcenin kabuledilebilir olması için tabii ki dilbilgisel olması gerekir ama çeşitli derecelerde kabuledilemez (veya kabuledilebilir) olan tümceleri dilbilgisel terimlerle karakterize etmek imkansızdır, çünkü, hafıza sınırları, ezgi, stilistik biçimlendirmeler vs. kabuledilebilirlikte rol oynayan ve kolay kolay ölçülemeyecek özellikler sunan etmenlerdir. Örneğin, *Ahmet arkadaşlarının eve gelmesini istiyor* tümcesinde *eve* ile *gelmesini* sözcüklerinin yerini değiştirdiğimizde ortaya *Ahmet arkadaşlarının gelmesini eve istiyor* gibi bozuk tümceler çıkar. Bununla birlikte, bozuk tümceyi ezgiyi biraz değiştirmek üzere eylemi vurgulu söyleyip *eve*'den sonra bir ara verirsek, tümce eskisi kadar çok bozuk görünmez.[2] Demek ki düzgünden az bozuğa, oradan da çok bozuğa uzanan bir hiyerarşi çıkar karşımıza ki bu tamamiyle ezgi ile ortaya çıkan bir hiyerarşidir.

Aslında, edinç bir **dil yetisi** olarak görülecekse oldukça geniş bir kavrama olarak görünür. Örneğin, dil yetisinin, dilin dizgesel düzenlenişinden bağımsız bir yanı da olabilir. *Leb demeden leblebiyi anlamak* deyimi dilin bu yönünü çok güzel anlatır: Bazen tümceler bozuk da olsa anlarız. Bazen söylediğimiz, kastettiğimizin tam tersi olabilir ve "Özür dilerim yanlış anladınız", "Yok öyle demek istemedim" gibi anlatımlarla bu iletişim bozukluğunu gidermek isteriz. Bazen bir şiir dizesi bizi dakikalar süren bir hayal alemine götürebilir. Bu yönde örnekleri çoğaltabiliriz ama EDnin edinçle kastettiği tam olarak bu değildir. Edinç, *Ali kendini yorgun hissediyor* gibi bir tümcede *Ali* ile *kendi*'nin aynı kişiler olduğunu yorumlamaya dayanan türde bir yetidir. Yoksa edinç, geniş bir çağrışımlar alanına ulaşmaz. Chomsky'nin **edimbilimsel edinç-dilbilgisel edinç** ayrımı da (bkz. Chomsky 1977) bu kaygılara dayanır; dil kuramının dayandığı ikincisidir.

Dilbilgisel edincin, bir dil kuramı çerçevesinde "kullanılabilir" olması, onun "somut" görünümlere indirgenmesiyle gerçekleşebilir. Bu "somut"laştırma, dilin dizilme, yorumlanma ve sesletilme gibi farklı yapılanmalarına bağlanarak dilbilgiselleştirilir. *Ali kendini yorgun hissediyor* gibi bir tümceyi üretebilmemiz ama tümcedeki öğeleri *Ali yorgun kendini hissediyor* biçiminde sıralamayışımız, 'Hım, demek Ali kendini fena hissetmiyor' biçiminde

[2]Bu saptama, Kural 1992:dipnot 4'ten alınmıştır.

yorumlamayışımız ve */Alü kendünü yorgın hissedeyö/* biçiminde sesletmeyişimiz, edincin, dilin sırasıyla sözdizimi, anlambilim ve sesbilim düzlemleriyle birlikte düzenlendiğini gösterir. Yani, edinç bu üçünden herhangi birine veya ikisine ait değildir yalnızca.

Ne var ki edinç, dilimizin bozuk ve düzgün tümcelerini ayırmamız dışında biraz daha geniş bir kavramdır. Örnek tümcemizi düşünürsek, biz, örneğin *kendi*nin *Ali* ile ilişkide (eşgönderimde) bulunduğunu, *yorgun* ile *hissediyor* arasına başka bir öğe koyarsak tümcenin bozulacağını, yorgun hissetmenin Ali gibi canlı bir öğeyle bağlantı kurabileceğini ve örnek tümcenin belirli bir söylenişi olduğunu biliriz. Yani edinç, yalnızca tanımaya dayanan bir yetiye değil, yapısal sayılabilecek ilişkileri tanımaya da dayanan bir yetidir.

1.4 Sınırsız Dil ama Sınırlı Dilbilgisi

Şimdiki haliyle dilbilgisi, tümcelerin nasıl dizilmesi, nasıl yorumlanması ve nasıl sesletilmesi gerektiğine dair kuralları bir araya getiren, böylece tümceler üreten bir dizge gibi görünmektedir. Bu görünüm iki taraflı algılanmazsa bir eksiklik var gibi de görünebilir.

Dilbilgisi, dilin tüm düzgün tümcelerini üretebilmeli ama bozuk olanlarını da engellemelidir! Yani, dilbilgisi, hem dilin tümce üretişini sağlayacak kuralları, hem de bozuk tümceleri engelleyecek kuralları içermelidir. Bu noktada, sonsuz sayıda tümce üretme işinin, edimden çok edinç gibi bir kavrama nasıl gereksinmesi olacağına dikkat edelim. Bireyin dil kullanımı esas alınsaydı, nasıl ki insanın tüm yaşantısı boyunca ürettiği tümce sayısı sınırlı olacak idiyse, dilbilgisi de sınırlı olacaktı. Bu gerekçe biraz "uzaktan ilgili" gibi görünebilir ama dayandığı gözlem sağlamdır.

Dilbilgisinin zaten sınırsız sayıda tümceyi üretebilecek bir düzen içermesi gerektiği, başka basit gözlemlerden de çıkarılabilir. Örneğin, Türkçe için bir adın sıfatlarına sınır konabilir mi? *Ali kendini yorgun hissediyor* gibi bir tümcede *Ali* dışında onlarca, yüzlerce, milyonlarca kişiyi tek tek sayarak kendilerini yorgun hissettiklerini anlatmak mümkün değil midir? *çok yorgun* gibi bir kullanımda, yorgunluğun şiddetini artırmak için *çok çok yorgun* denebiliyorsa, bu *çok*'un sayısına sınır getirilebilir mi?

Tümcelerin sınırsızlığı, yalnızca yukarıda olduğu gibi yinelemeyle sağlanan bir genişlemeye bağlı değildir. Örnek tümcemiz her ne kadar bir keresinde bozuk tümce yaratacak olsa da, tümce öğelerinin yerdeğiştirmesinin *Yorgun hissediyor Ali kendini, Ali yorgun hissediyor kendini, Yorgun hissediyor Ali kendini* gibi düzgün tümceler yarattığı da bir gerçektir. Bu işlemi daha birkaç

yüz sözcüğe uyguladığımızda bile, karşımıza milyonlarla sayılamayacak tümceler çıkacaktır.

Bir tümcenin herhangi bir öğesi yerine bir başka tümceyi koyabiliyorsanız, bu da size bir "sonsuzluk" yolu açacaktır. Örneğin *Ali tatili düşünüyor* olabilir ama *tatil* yerine bir tümcesel anlatım da mümkündür: *Ali tatile nasıl çıkacağını düşünüyor*. Bu işlem, birbirinin içine yerleştirilmiş yeni yeni tümceler yaratacaktır.

Hemen, tümcelerin sonsuzluğunun, bunu kurallara bağlayacak dilbilgisine de aynı oranda bir yük getireceği akla gelebilir: Öyle ya, sonsuz sayıda tümceye sonsuz sayıda kural! Bununla birlikte genişleme, yerinekoyma, yerdeğiştirme gibi **dönüşümsel** işlemlere bakılınca, her tümce için kendi içinde ayrı düzenlemeler gerekmeyeceği açıktır. Bunlar, benzer, belki de aynı tür kurallarla ele alınabilecektir. Zaten, bir çocuğun dil edinim süreci göz önünde tutulduğunda, birkaç yıl içinde duyduğu tümcelerden hareketle dil edinimini mükemmelen gerçekleştirmesi, sonsuz sayıda kurala gereksinimi olmadığını göstermektedir.

Öyleyse, dilbilgisi, dönüşümsel olanlar da dahil sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce üretme işini gerçekleştiren bir dizge olarak görünecektir. Bu durumda yapılacak iş, bu sınırlı sayıdaki kuralları saptamak ve tanımlamaktır. İşte bu noktada, dilbilimcinin önündeki güçlük, herhangi bir bilim dalındakinden farklı olmayacaktır: Kural yazmak!

1.5 Dilin İncelenebilirliği

Dilbilimcinin malzemesi şüphesiz dildir. Dil ise, genelde kabul edildiği gibi, iki yöntemle bir inceleme tabanı durumuna getirilebilir. İlki, üretilmiş tümceleri, yani sözlü ya da yazılı metinleri toplayıp bir korpus oluşturmaktır. İkincisi ise, anadili konuşucusunun sezgilerine başvurmaktır. Bu iki yol, özellikle az bilinen ya da hiç bilinmeyen dillerin incelenmesinde yaygınca kullanılır. Veri oluşturmanın temelini oluşturan bu yollar, tek tek bazı açılardan zayıflık taşıyor olsalar da, bugünkü görünümde, bunların bir arada değerlendirilmesi dışında başkaca bir yol yok gibidir.

Burada, daha çok, bir kural yazma yolu gibi görünen ama gerçekte veri oluşturmanın yukarıdaki iki yolu açısından söz konusu olabilecek basit bir işlemden söz edilmelidir: Herhangi bir tümceyi alıp onun ilk görünümlerini kurallara bağlamak, başka bir tümceyle bu kuralların sağlamasını yapmak, daha başka tümcelerle de bu sağlama işini devam ettirmek; ta ki kurallar artık geliştirme uğruna her türlü etkiye kapalı bir konuma kavuşsun. Bu, ilk

görünümlerden bir hipotez kurma, daha sonra da bunu kanıtlarla bir iddia durumuna getirme işinin özüdür de.

Bir betimleyici dilbilgisi kurmada ilk güçlük, konuşucu-dinleyicinin edinci hakkındaki, onun dil hakkındaki bilgisinin nasıl toplanacağıdır. Bu işin yolu, doğrudan gözlemler ya da tümevarımlı süreçlerle veriler oluşturmak değildir. Şüphesiz, dilsel edimin gerçekleşmiş verisinden dilsel yapı hakkındaki varsayımlar için pek çok tanıt sağlamak mümkündür. Genel olarak izlenen yol da budur.

1.6 Dilbilgisinin Yetkinlik Düzlemleri

Dilbilgisi uzmanının sorunu, doğal konuşucunun (çoğunlukla da kendisinin) dilsel sezgisine başvurarak sorunsuz bir veri için betimleme yapmak, mümkünse, açıklama getirmektir.

Diyelim ki dilsel yapı için ilgili kuralların yazımı işini başardık. Biz bu durumda henüz bir öneride bulunmaktan öteye gitmiş değiliz. Şimdi, bu önerinin yetkinliği üç açıdan kontrol edilmelidir. İlki, tüm tartışmanın, dilin düzgün tümcelerine dayandığının saptanmasıdır. İkincisi, tümcenin yapısal ilişkilerinin doğru olarak betimlenmesidir. Üçüncüsü ise, önerinin basit ve genel ama aynı zamanda bu özelliklerin "en" basiti ve "en" geneli olmak üzere son derece kısıtlanmış ilkeler içermesidir. Bu üç işlem, dilbilgisinin, sırasıyla, **gözlemsel, betimlemeli** ve **açıklamalı** yetkinliğiyle ilgilidir.

Gözlemsel yetkinlik, basitçe, dil kuramının dayandığı dil verilerinin düzgün ve bozuk olma değerlerinin yerinde olup olmamasına göre belirlenir. Eğer bir incelemeci, incelediği dilin verisi hakkında o dilin doğal konuşucularınca paylaşılmaktan uzak bir yargıda bulunuyorsa, geliştireceği dil kuramı da o uzaklığın boyutuna göre gözlemsel yetkinlikten uzak olacaktır.

Bir dil kuramının veri hakkındaki saptamaları da doğru olup olmama açısından yetkinlik taşır. Örneğin Türkçede, "Empatik değer taşımıyorsa, özne konumundaki adıllar atılır" yönünde bir saptamaya ulaşmışsanız ama dilde empati taşımamasına karşın adılların tümcelerde görünebileceği bağlamlar varsa, önerdiğiniz dilbilgisi modeli, betimlemeli yetkinlikten bu noktada uzaklaşmış demektir.

Açıklamalı yetkinlik, birçok dilbilgisi modelinin gözardı ettiği bir kaygıdır. Sağlam verilere dayanmakla, tartışmasız saptamalara ulaşmakla dilbilgisi modellerinin yeterince iyi olduğu düşünülür. Oysa yetkinlik açısından mükemmel olması beklenen dilbilgisi modelinin saptamaları arasında örtüşme de bulunmamalıdır, yineleme de. Sözgelimi, (§**1.1.7**'de daha ayrıntılıca ele alacağımız bir yön olarak) İngilizcede edilgen tümcelerde nesnenin özne

konumuna geçmesi ile *it seems...*, *it is important that...*, *it is cold* gibi anlatımlarda kimi gösterdiği belli olmayan *it* adılının görünmesi arasında paralellik görmeyen dilbilgisi modeli, tümcelerin öznesiz kalmaması gerekliliğine dayanan saptamayı ayrı ayrı yollarla ve farklı içeriklerle dile getiriyor demektir.

1.7 Evrensel Dilbilgisi ve Evrenceler

Evrensel dilbilgisinin hedefleri arasında, bir dil evrenceleri bütünü yaratmak yer alır. Bu bütünü kendi içinde kategorilere ayırma ve sınıflama işi de, bütünceyi yarattıktan sonra yapılacak bir iş gibi görülür. Ne var ki durum, bunun tam tersidir.

Evrencelerin dilbilgisinin hangi türüne ait olacağını saptama, bir öngörüye dayanır. Bazı evrenceler bazı dillere aittir, bazı evrenceler tüm dillere aittir. Bu açıdan, evrencelerin iki türünden söz etmek mümkün olmalıdır. İlki, dillerdeki genel eğilimi yansıtan ama bazı istisnaları olabilen **göreceli evrencelerdir**. İkincisi ise, tüm dillerin istisnasız paylaştığı bir özellik olarak **mutlak evrencelerdir**.

Titremli olmak veya olmamak, ünsüzlerde gözlenen bir özelliktir. Bu demektir ki ünsüzler bir dilde titremli olup olmamaya göre farklılaşabilir. Pek çok dilde belirli ölçülerde olduğu gibi Türkçede de /p/, /ç/, /t/ ve /k/ gibi titremsiz ünsüzlerin yanı sıra bunların titremli biçimleri (/b/, /c/, /d) ve /g/) de bulunur. Bununla birlikte, ünsüzlerin titrem açısından çift oluşturması bütün dünya dillerinde gözlenmez. Demek ki ünsüzlerin titreme göre farklılaşması bir evrence ama göreceli bir evrencedir.

Özne, geleneksel dilbilgisi tarafından tanınan bir tümce kurucusudur ve özneler, bazı dillerde gizli de olsa, yüklemin konusu olan, yüklemin bildirdiği işi yapan vazgeçilmez bir kurucusudur tümcenin. Öznenin vazgeçilmezliği, bir çok yapıda açıkça görülür. Örneğin edilgen tümceler, yüklemin konusunun, yapıcısının belli olmadığı, yani ortada "mantıken" bir öznenin bulunmadığı tümcelerdir ama edilgen tümceler öznesi olmayan tümceler değildir. Çünkü, edilgenleştirme sürecinin en tipik yönü, gerçekte nesne olan öğelerin özne konumuna geçirilmesidir ve bu işlem, birçok şeyin yanı sıra temelde tümcelerin öznesiz bırakılmaması adına yapılan bir işlemdir. Benzer bir özne sağlama işlemi İngilizcede gözlenir. Bu dilde *It is easy to understand this book* tümcesinde, anlaşılması kolay olan bu kitaptır, *it*'in gösterdiği birşey değildir ama özne konumunda bulunan *this book* değil, gerçekte *this book*'tan başka bir şey göstermeyen *it*'tir. Bu doğrultuda başkaca dillere bakıldığında görülür ki tümceler, dilden dile farklılaşan araçlarla ama aynı sonuca ulaşmak üzere

öznesiz kalmamak için çeşitli işlemlere uğrar. Eğer öyleyse, yani tümcelerin gerçekten de öznesiz olabildiği diller yoksa, o zaman karşımızda bir evrence ama bu kez bir mutlak evrence var demektir.

Evrenceleri, dillerdeki yaygınlıkları yanında yapılanışları açısından da ikiye ayırmak olanaklıdır: **tözel** ve **biçimsel evrenceler**. Tözel evrenceler kuramı, herhangi bir dilin birimlerinin sabit bir birimler sınıfından çıktığını iddia eder. Örneğin, R.Jakobson'un titremli-titremsiz gibi bir ayrımlar dizisi öneren ayırıcı özellikler kuramı, üretici dilbilgisinin sesbilim bileşeni için uygun bir tözel evrenceler saptaması olarak değerlendirilebilir. Seslerin bütün dillerde titremlilik, uzunluk, sürtünme, patlama gibi akustik işlemler açısından birbirinden farklılaştığı saptaması, tamamiyle töze yönelik bir saptamadır. Ne var ki, evrensel özellikler daha soyut, daha töz dışı tabanlarda incelenmelidir ki her dilin dilbilgisi bu özellikleri paylaşabilsin. Örneğin, sıfatların ve benzeri malzemenin niteledikleri öğelerden önce veya sonra görünmesi, bir biçimsel evrence saptaması için taban oluşturabilir. Özne konumunda sözcüklerin, daha teknik deyişle sesbilimsel malzemenin görünmesinin bazı dillerde zorunlu, bazı dillerde seçimli olması da, yani bazı dillerde "gizli özne" bulunması, biçimsel bir yön oluşturur.

Evrenceler, göreceli veya mutlak, tözel veya biçimsel, şüphesiz, evrensel dilbilgisinin asıl konusudur. Genelde, bir dil kuramının hem tözel hem de biçimsel evrencelerle ilgilenmesi gerekir. Ne var ki, tözel evrenceler genel dilsel kuramın geleneksel ilgi alanı olagelmişken, soyut koşulların incelenmesi, oldukça son zamanlara kalmıştır. Bu alan, dilbilgisinin tüm yönleri üzerine yönelebilecek çalışmalar için oldukça zengin ve değişken olanaklar sunar görünmektedir.

1.8 Dil Bilgisinin (veya Dilbilgisinin) Düzlemleri

Doğal konuşucunun sezgisel dil bilgilerini sese, anlama ve dizime aittir diye ayırabiliyorduk. O halde, dilbilgisini de **sesbilim, anlambilim** ve **sözdizim** düzlemlerinden oluşuyor olarak görebiliriz. Tabii bu düzlemler, dilbilgisinde birbirinden bağlantısız olarak yer almaz. Bu bağlantı, onların, aralarında bir sıralanış ilişkisi taşıdığı anlamında ele alınmalıdır.

Sözdizim, dilbilgisinin temel **bileşenidir**. Sözdizimin dilbilgisindeki bu konumu, doğal konuşucunun sezgisel dil bilgisinin hangi açılardan önemli olduğuna bağlıdır. Herhangi bir yabancı dilin sözcüklerini sesletmemiz ve o sözcüklerin anlamını öğrenmemiz, o dilin sezgisel bilgisine sahip olduğumuz anlamına gelmez ama bunların yanında sesletip anlayabildiğimiz sözcükleri uygun dizilişlere sokabiliyorsak, artık farklı bir düzleme geçmişiz demektir.

Bu farklılık, dizme ile diğer davranışlar arasında herhangi bir derecelendirmeye gönderimde bulunmaz ama dilsel üretimde sözdizimin etkili olduğu ya da en azından, sözdiziminin sesbilim ve anlambilime göre üretime daha yakın olduğunu sezdirir. Bizi ilgilendiren, dizilişin, sezgisel dil bilgisinin dilbilgisel sunuluşunda önemli bir rolü olduğudur ki EDnin sözdizime ayrıcalık tanıyor gibi görünen yönünde, bu basit gözlemin de payı olduğu kuşkusuzdur.

Sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce üretmenin merkezinde yer alan dönüşümselliği üretimin ana işlemi olarak gören bir dilbilgisi kuramında üretici bileşen sözdizim olmalıdır, çünkü dönüşüm dizimsel malzemeyi sese ve anlama ait düzlemlere ulaştıran bir ara süreçtir. Çok yanıltıcı kuramsal sezdirimler taşıyacak olabilir ama dönüşümün bu konumu, şöyle bir açıklamaya bağlanabilir: İnsanlar karşısındakine önce düz bir tümce söyleyip sonra bu tümceyi yeniden ama bu kez sorulu olarak söylememektedir. Anlamı ve sesi kendine özgü olan bir soru tümcesini, doğrudan üretmektedir. O halde düz tümceler ile soru tümceleri arasında bağlantı gören gözlemsel, betimlemeli ve açıklamalı yetkinlik taşıyan bir dönüşümsel dilbilgisi modeli, anlam ve ses öncesi bir düzleme, yani sözdizime dayanmalıdır. Sesbilimsel ve anlambilimsel düzenlemeler, böylesi bir bileşenin çıktıları ortada ise, yani ana üretim gerçekleşmiş ise söz konusu olabilir. Bu nedenledir ki **üretici** olan sözdizime göre sesbilim ve anlambilim bileşenleri, **yorumlayıcı** bileşenler olarak görülür.

Bir bileşenin yorumlayıcı olması demek, onun tümcelerin üretim sürecinde yer almaması demektir ama bu noktada akla gelebilecek şöylesi bir soru, zihin karıştırıcı olabilir: Sesletilmemiş, böylece duyulup anlaşılmamış bir tümce nasıl üretilmiş olur? Bu sorunun da açıkça zorladığı gibi, yorumlamanın dönüşümsel dilbilgisindeki kavraması farklıdır. Tabii ki tümcenin üretilmesi, onun bir ses ve anlam "kisve"si taşımasıyla sonuçlanır. Bu açıdan yorumlama, tabii ki böyle bir üretimin parçasıdır ama üretimin kendisi değildir. Bir başka deyişle, ses ve anlam üretime yorumlayıcı yönleriyle katılmaktadır.

Aslında, dil kuramı karşısında son derece önemli bir konumu bulunan sözdizim, basit bir dizim işlemi değildir. Doğal konuşucunun tümceler üretmesinde olan biten, belirli sözcükleri art arda dizmesi de değildir.

Sözdizime ait sezgisel bilgiler daha geniş ve karmaşıktır ama yine basitleştirerek anlatmak istersek şu aşamaları rahatça ayırabiliriz: Bir doğal konuşucu, ilkin, *Yaşlı adam bankta gazete okuyor* gibi bir tümcenin sınırının *yaşlı* ile başladığını, *okuyor* ile bittiğini bilir. Tümcenin beş sözcükten oluştuğunu ama bunların belirli bir sırada dizilmeleri gerektiğini de bilir ve tümceleri örneğin *Adam gazete bankta yaşlı okuyor* gibi bir dizilişe sokmaz. Ayrıca, *yaşlı* ile *adam*ın, *gazete* ile *okuyor*un, birbirlerine diğer öğelerden

daha "yakın" olduklarını da bilir... Bu sezgisel bilgileri çoğaltmak mümkündür ama görülmüştür ki, tümce basit bir sözcük dizilişi değil, sözcüklerin dışında bir yapılandırma işlemidir.

C57, dilbilgisinin üç tür kurallar düzleminden oluştuğunu kabuleder: **öbek yapı kuralları, dönüşüm kuralları ve biçimsesbilim kuralları.**

Öbek yapı kuralları, doğal konuşucuların sözcükleri ayırma, bunların kategorilerini bilme, sözcükler arasındaki öbeksel ilişkileri tanıma gibi tümce yapısı bilgilerine dayanan ve tümce üreten kurallardır. Dönüşüm kuralları, öbek yapı kurallarının çıktısı olan temel tümce yapılarına öğelerin yerini değiştirme, yerine başkasını koyma, önceki öğeleri silme, yeni öğeler ekleme gibi işlemlere dayanarak daha geniş tümceleri üreten kurallardır. Biçimsesbilim kuralları ise, dönüşüm kurallarının çıktılarına uygulanan ve tümcenin sesletilişi ile ilgili sesbilimsel kurallardır.

Demek ki C57 dilbilgisinin iç düzenlenişi aşağıdaki gibidir:

öbek yapı kuralları
↓
temel tümce yapısı
↓
dönüşümler
↓
biçimsesbilim kuralları

2.1 Sezgisel Bilgilerin Yapısı

Dilbilgisi modeli oluşturma işi, aslında, doğal konuşucuların dilleri hakkındaki sezgisel bilgilerinden hareketle onları formalleştirme işidir. Bu açıdan işe biz de sezgisel bilgilerden başlayabiliriz.

Bir doğal konuşucu dilindeki *çocuk, kitap, Ali, kalın, yuvarlak, hızlı, saatlerce, okumak, boyamak* gibi sözcükleri kolayca tanır. Bu sözcüklerin bazılarının aynı türde, diğerlerinin ayrı türlerde olduğunu da bilir, çünkü

bazılarını (1a) ve (1b)de olduğu gibi birbirinin yerinde kullanabilirken, hepsine aynı işlemi uygulayamaz (bkz. (1c) ve (1ç)). Böylece, uzman olmayan sıradan bir doğal konuşucu için sıradan bir yolla ayrımlaşan sözcük kümelerini dilbilgisi uzmanları ad, sıfat, zarf, eylem gibi belirli bir sözcük türü, belirli bir **sözlüksel kategori** olarak görür:

(1)

	ad	**sıfat**	**ad**	**zarf**	**eylem**
a.	Çocuk	kalın	kitabı	hızlı	okudu
b.	Ali	yuvarlak	masayı	saatlerce	kırdı
c.	*Yuvarlak	çocuk	kitabı	hızlı	okudu
ç.	*Ali	yuvarlak	okudu	masayı	kalın

(2)

çocuk	**ad**
kitap	**ad**
Ali	**ad**
masa	**ad**
kalın	**sıfat**
yuvarlak	**sıfat**
hızlı	**zarf**
saatlerce	**zarf**
oku-	**eylem**
kır-	**eylem**

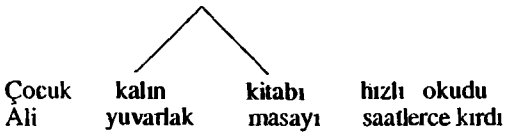
Böylece (1)deki sözcükler arasında (2)deki kategoriler açısından bir kümeleşme ortaya çıkar. Yani, bazı sözcükler aynı kategorinin üyeleridir.

(3)
adlar: çocuk, Ali, kitap, masa
sıfatlar: kalın, yuvarlak
zarflar: hızlı, saatlerce
eylemler: oku-, kır-

Doğal konuşucunun bir tümce hakkındaki sezgisel bilgileri (1)-(3) arası bilgilerle sınırlı değildir. O, bir tümcede bazı sözcüklerin diğerlerine göre birbirine çeşitli açılardan daha yakın olduğunu da bilir. Bu açıdan (1a)da *kalın* sıfatı *çocuk*'a değil *kitap*'a daha yakındır, çünkü çocuğun değil kitabın kalınlığı anlatılmaktadır. Aynı biçimde (1b)de de *yuvarlak* sıfatı *Ali*'ye değil *masa*'ya daha yakındır, çünkü Ali'nin değil masanın yuvarlaklığı anlatılmaktadır.

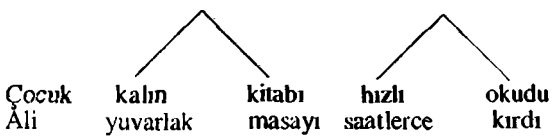
Ayrıca, *yuvarlak* sözcüğü *masa* sözcüğünden hemen önce gelmektedir. Demek ki sözcüklerden hareketle tümceye ulaşmak istersek, ilk "kümeleşme"lerden biri *kalın* ile *kitap*, diğeri *yuvarlak* ile *masa* arasında olacaktır, (4)te yukarıya doğru birleşen çizgilerin gösterdiği gibi:

(4)

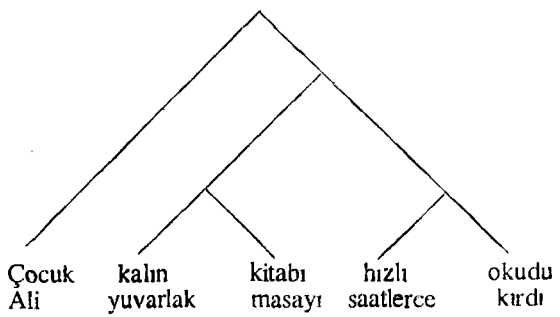
(4)teki resmi diğer kümeleşmeleri de görmek üzere tamamlamak istersek, bu kez, *hızlı* ve *saatlerce*'nin diğerlerinin aksine sırasıyla *oku-* ve *kır-* eylemlerine daha yakın olduğunu söylememiz gerekir, çünkü hızlı olan ve saatlerce süren yine sırasıyla okuma ve kırmadır. Demek ki kümeleşmeyi (5)teki gibi devam ettirebiliriz:

(5)

Şimdi yapılacak iş, *kalın kitabı*'nın ve *yuvarlak masayı*'nın *çocuk* ve *Ali*'ye değil, *hızlı oku-* ve *saatlerce kır-* kümelerine daha yakın olduğunu söylemektir, çünkü ne çocuk ile kalın kitap arasında ne de Ali ile yuvarlak masa arasında eylemlerin olmadığı bir bağlantı kurulmaktadır. O halde, bu durumda ortaya çıkan kümeleşmeyi, tek kalan *çocuk* ve *Ali*'lerin diğerleri ile olan son ve doğal olan kümeleşmesiyle birlikte şöyle gösterebiliriz:

(6)

(6)dan anlaşılacağı gibi birbirine daha yakın olma ilişkileri, yalnızca iki kategori arasında değil, daha çok sayıda kategori arasında da olmaktadır ama yakınlık, en yakınlıktan hareketle derecelenerek belirlenmektedir. Örneğin *yuvarlak* ve *masa* birbirine en yakın olan iki öğedir ama *yuvarlak masa* ikilisi *kır-* eylemine, *Ali*'den daha yakındır.

Hangi öğelerin birbirine daha yakın olduğunu anlamanın basit bir yolu olduğundan söz edebiliriz. Eğer eylem değiştiğinde onunla en yakın ilişkide olduğunu varsaydığımız öğe de bu değişimden etkileniyorsa, doğru yoldayız demektir. Sözgelimi, (1b)deki tümcenin eylemi *ağla-* olsaydı, tümcenin düzgünlüğü ancak *yuvarlak masa* ikilisinin yokluğu ile sağlanabilecekti:

(7)
*Ali yuvarlak masayı saatlerce ağladı
Ali saatlerce ağladı

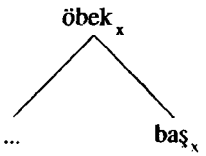
Bu örneklemeler göstermektedir ki doğal konuşucuların tümceler hakkındaki sezgisel bilgileri iki önemli karakteristik yön taşımaktadır. Sözcükler arasındaki "bütünlük" ve bütünlüğün en yakınlığa dayalı "ikililik"i. Yani, sözcüklerin yanyana gelip bir tümce kurması **İkililik İlkesi** uyarınca olmaktadır. Bu ilkeye göre en yakın iki sözcükten bir bütün, bu bir ile ona en yakın olan diğer sözcükten de başka bir bütün oluşur.

2.2 Öbek Yapı

Birbirine yakın olan öğeler arasındaki bütünlük, **öbek**tir. Bir başka deyişle, birden fazla sözlüksel öğe ile kurulan bütünlük, öbektir.

Birden fazla öğe içermesine karşın öbekler içmerkezlidir. Yani, öbekler içinde her zaman bir "merkez" bulunur. Buna öbeğin **başı** denir. Baş, öbeği kuran kategoridir, baş bulunmazsa öbek de kurulmaz. Aralarındaki bu sıkı bağın doğal bir sonucu olarak öbeğin kategorisi başın kategorisi ile özdeştir:

(8)

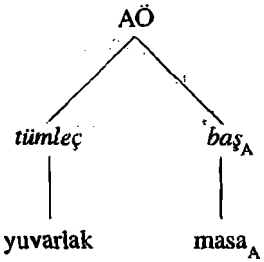
(8)de başın, kategori özelliğini öbeğe yansıttığı, böylece **yansıma** yoluyla öbeğin de baş gibi aynı kategoriyi ((8)de x'i) taşıdığı varsayılır. Öbek, bir

başın özelliklerini yansıttığı en büyük ölçüdür. Bu açıdan öbekler başların **büyükçül yansımasıdır.**

Öbekte başın dışında bulunanlar ((8)de ...), **tümleç** olarak görülür. Örneğin *yuvarlak masa* öbeğinde baş *masa*, tümleç ise *yuvarlak* sıfatıdır.

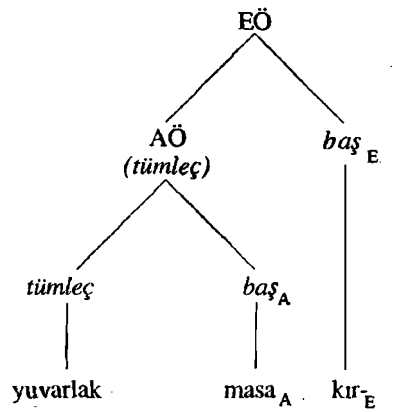
Baş, öbeğin olmazsa olmaz olan **kurucusudur** ve kurduğu öbeğin kategorisini belirler. Bu açıdan öbeğin başı örneğin bir ad(A) olduğunda, öbeğin de bir **ad öbeği**(AÖ) olduğunu söyleriz:

(9)

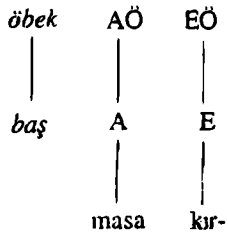
Birbirine yakın olmanın derecelenme içermesi, öbeğin de dereceli olması ile sonuçlanır. Örneğin *yuvarlak masayı kır-* öbeğinde, önce *yuvarlak* ile *masa* öbek kurar, sonra *yuvarlak masa* ile *kır-*. Bu durumda öbeğin başı bir eylem (E) olduğundan, (10)daki öbek de bir **eylem öbeği**(EÖ) olacaktır:

(10)

Yalnızca başın bulunduğu yapılarda öbeğin, yine de kurulmuş olduğu varsayılır. Yani, herhangi bir kategori, tümleci olmasa da, doğrudan kendisinden oluşan varsayımsal bir öbek kurar ve bu yolla, başların tümleç alabileceği olasılığı da anlatılmış olur:

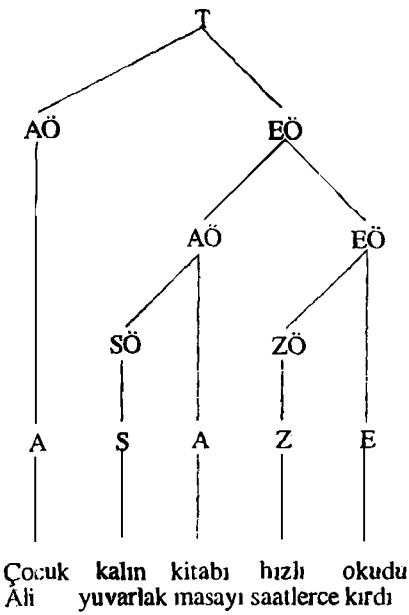
(11)

(11) bize şunu söylemektedir: Baş tek başına da olsa bir öbek oluşturur; bu tek başına olan baş, A olduğunda öbek AÖdür, E olduğunda EÖdür.

Şimdi, öbek oluşturma ile ilgili bilgilerimizi bir araya getirmek üzere (6)daki tümcelerin öbek türlerini tek tek belirlemek istersek, aşağıdaki gibi bir ağaç **dallanması**na ulaşacağız demektir:

(6')

Bir öbek yapı (6')daki gibi dallanma tekniği ile gösterilebileceği gibi, ilgili hiyerarşik ve uzamsal ilişkileri koruyacak biçimde **ayraçlama** tekniği ile de gösterilebilir:

(12)

$[[[\text{Çocuk}_A]]_{AÖ}\ [[[[\text{kalın}_S]]_{SÖ}\ [\text{kitabı}_A]]_{AÖ}\ [[[\text{hızlı}_Z]]_{ZÖ}\ [\text{okudu}_E]]_{EÖ}]_{EÖ}]_T$

(12)deki **etiketli ayraçlama**, (6')daki ağaç dallanmasındaki bütün yapısal ilişkileri yansıtmaktadır: En dıştaki ayraç tümce sınırını belirlemektedir. Daha içeride iki öbek yer almaktadır: Biri [[çocuk$_A$]]$_{AÖ}$'sü, diğeri [[[[kalın$_S$]]$_{SÖ}$ [kitab$_{IA}$]]]$_{AÖ}$ [[[hızlı$_Z$]]$_{ZÖ}$ [okudu$_E$]]$_{EÖ}$]$_{EÖ}$'südür. İlk öbek, yalnızca, A türünde olan bir sözcükle kurulmuştur. EÖ içinde ise iki ayrı öbek daha yer almaktadır: Biri [[[kalın$_S$]]$_{SÖ}$ [kitab$_{IA}$]]$_{AÖ}$'sü, diğeri [[hızlı$_Z$]]$_{ZÖ}$'sü. Nihayet, bu öbeklerden AÖ olanı içinde ayrıca bir SÖ taşımaktadır ve gerek bu SÖ, gerekse daha dışarıdaki ZÖ, yalnızca birer baş ([kalın$_S$] ve [hızlı$_Z$]) içermektedir.

2.3 Öbek-içi İlişkiler

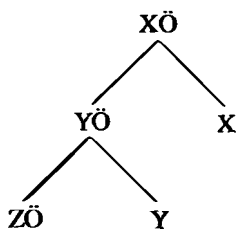
(6')ya yakından bakınca, dile getirmemiz gereken tek bir yön kalmıştır. *yuvarlak masayı* ile *saatlerce*'nin *kırıyor* eylemi ile olan ilişkileri... (13)te görülmektedir ki bu ikisinin eylem ile olan ilişkisi farklıdır: *kırıyor* eylemi ile görünmek ilki için zorunluluktur ama ikincisi için değil.

(13)
a. Ali yuvarlak masayı kırdı
b. *Ali acımasızca kırdı

Öyleyse eylemle görünmesi zorunlu olan tümleçleri **zorunlu tümleç**, böyle bir zorunluluk taşımayan tümleçleri **seçimlik tümleç** olarak adlandırabiliriz.

Şu ana kadar gördük ki bir öbeğin genel yapısı (8)-(11) arasında sergilendiği gibidir. Bununla birlikte başın tümleci konumunda, başkaca öbekler de yer alabilir. Bu açıdan (14)teki gibi bir öbek yapı, yinelemelidir:

(14)

Öbek yapı, bu yinelemeli görünümüyle dallanan bir ağaca benzediğinden, dallar birbirine **budak**lar aracılığıyla bağlanır. Bir başka deyişle, her budak ikililik ilkesine bağlı olarak ikiye dallanır. Dallanma yoluyla ortaya çıkan her budakta bir **öbek belirleyici** bulunur: AÖ, EÖ, SÖ, A, E, S gibi.

Öbek belirleyiciler arasında biri dikey, diğeri yatay olmak üzere iki yönlü bir ilişki bulunur. Yukarıdan aşağıya doğru kurulan dikey ilişki, hiyerarşiktir. Hiyerarşiyi kuran ilişki **dallandırma**dır. Dallandırma açısından bir budak, kendisinden dallanan budakları dallandırır. Bir öbeksel budak ile kendisinden dallanan iki budak arasında **doğrudan dallandırma** ilişkisi bulunur. Bir budaktan dallanan budak da dallanacağı için, bu durumda ilk budak, dallandırdığı budaktan dallanan budağı da dallandırır ama bunu "doğrudan" değil dolaylı olarak yapar. Buna göre, (14)teki XÖ budağı, YÖ ve Xi doğrudan dallandırırken, ZÖ ve Yyi dolaylı olarak dallandırır. ZÖ ve Yyi doğrudan dallandıran budak, YÖ budağıdır.

Öbek belirleyiciler arasındaki ilişkilerin ikinci yönünü oluşturan yataylığa göre, (14)te ZÖnün Yden, YÖnün de Xten önce geldiğini söyleriz. Tıpkı dallandırmada olduğu gibi **öncegelme**de de derecelenme bulunur: ZÖ, Xten de öncegelirken yalnızca Yden hemen öncegelir.

Öbek yapı görünümü, bir ağaca benzediği kadar, aileye de benzer. İki budağı doğrudan dallandıran budak, onların **anne budağı** konumundadır; bir anne budağından dallanan budaklar da birbirinin **kızkardeş**i. Bir anne budağı ile kızlarından dallanan budaklar arasındaki ilişki de, tabii ki "teyze-yeğen" ilişkisi taşır ama ilişkileri uzak akrabalık yönünde uzatmaya gerek yoktur, çünkü öbek yapının yinelemeli oluşuna paralel olarak, her budağın hem bir anne hem de bir kızkardeş olması yeterli anlatımlardır.

2.4 Başlangıç İmgesi ve Yeniden-yazma

C57 dilbilgisinin en büyük birimi tümcedir. Bu nedenle, yukarıda yapılan açıklamalardaki yönün aksine öbeğin oluşumu, sözcükleri birleştirerek tümceye ulaşma süreci değil, tümceden hareketle sözcüklere ulaşma sürecidir. Yani, öbek oluşumu tümdengelimlidir.

Tümce, içerdiği kategorilerin bütün yakınlık ilişkilerinin tamamlandığı bütündür ve tümce sınırlı olan dilbilgisinin en geniş birimidir. Tümcenin başka tümcelerle oluşturduğu bütünlük, tümceyi en büyük birim olarak gören dilbilgisinin sınırlarını aşar. Dilbilgisinde tümce, diğer tümcelerle bağlantısız olarak ele alınır. (15)te "#" imlemesi, bu bağlantısızlığı göstermektedir.

(15) #T#

En üstteki "bütün" olan Tden hareketle, önce, onu oluşturan en büyük iki öbeği, sonra bu iki öbeği oluşturan en büyük iki öbeği ayırırız. Bu ikiye ayırma işlemi, artık ayrılamayacak birimlere, yani sözlüksel kategorilere kadar

devam eder. Tümceyi ikiye ayırma işleminin bittiği düzlemde sözcükler yer alır. Bu düzleme **sonuncul dizim** denir.

Öbeğin oluşumunu yönlendiren kurallar, yani öbek yapı kuralları aslen, bir yeniden yazma işine dayanır. **Yeniden-yazma** işleminde T, tümce sınırlı dilbilgisinin **başlangıç imgesidir** (bkz. (15)). Yeniden-yazma işlemi bu imgeden başlar. Tnin yeniden yazılması, kendisini oluşturan iki kurucuyu içerir. Biri, geleneksel olarak özne görevi üstlenen öbek olarak AÖ, diğeri yüklem görevinini üstlenen öbek olarak EÖdür. Demek ki Tyi "AÖ EÖ" olarak yeniden yazarsak, tümcenin ilk çözümlemesini, böylece tümce türetmenin ilk aşamasını belirlemiş oluruz:

(16)
T → AÖ EÖ

(16)daki yeniden-yazma kuralı, "okun solundakini sağındaki gibi yaz" anlamına gelir. Bu işlemde okun solundaki ile sağındaki arasında "bu budur" ilişkisi bulunmaktadır. Yani, (16)daki kural, "T, bir AÖ EÖdür" demektedir.

Yeniden-yazma kurallarının uygulandığı ikinci aşama, ilk aşamanın çıktısı olan öbeklere (yani, AÖ ve EÖye) aynı işlemin uygulanmasıdır. Bu anlamda yeniden-yazma kuralları döngüseldir:

(17)
a. $AÖ_1$ → A
b. EÖ → $AÖ_2$ E

(17a)daki kural, $AÖ_1$in tek bir Adan kurulu olduğunu söyler. Yani öbek, yalnızca bir baş içermektedir; öbekte tümleç bulunmamaktadır. (17b)deki kural ise, EÖnün $AÖ_2$ ve Eden oluştuğunu söyler. Yani, öbekte bir baş (E) ve bir tümleç ($AÖ_2$) bulunmaktadır. Sonraki aşama, eğer varsa, ikinci aşamada ortaya çıkan öbeğin kurucularını belirleyecek yeniden-yazma kuralını içerir:

(17)
c. $AÖ_2$ → SÖ A

Bir sonraki aşama da (17c)de ortaya çıkan öbeğin yeniden-yazma kuralını yazmaktır:

(17)
ç. SÖ → S

Burada olası bir yanlış algılamaya yol açmamak için, yukarıdaki kuralların birbirlerine göre sıralanışının, "dünyevi" zamanla bağlantılı bir sıralanış olmadığını söyleyelim. Yani, bir kuralın önce ya da sonra uygulanması, ilgili süreçte insanoğlu tarafından algılanabilir bir zamansal boyut bulunduğu anlamına gelmemektedir. Bu kurallar arasındaki sıralanışın zamansal boyutu, bizim insansal zaman boyutundan farklıdır. Kuralların zamanı insanların zamanından farklı bir zamandır. Bu iş, tıpkı, köpeklerin insanların duyamayacağı sesleri duymasına benzer. Onlar bizim ses olarak kabul etmediğimiz sesleri de duyarlar.

2.5 Dilin İki Sözlüğü

Yeniden-yazma kurallarındaki aşamaların sözlüksel kategorilere kadar inen ilk bölümünü, (15)-(17) arasında gözlendiği gibi, başlangıç imgesinden öbeklere, öbeklerden kategorilere uzanan kurallar oluşturur. Bunlar, **kategorisel kurallar** olarak bilinir. Kategorisel kurallar (18)deki gibi sınırlı sayıdaki kategorileri içeren kısıtlı bir liste, kısıtlı bir sözlük oluşturur.

(18) *kategorisel kurallar*

T	→	$AÖ_1$ EÖ
$AÖ_1$	→	A_1
EÖ	→	$AÖ_2$ E
$AÖ_2$	→	SÖ A_2
SÖ	→	S

Sözlüksel kategorilere ulaşan kuralları izleyen yeniden-yazma kuralları ise **sözlüksel kurallar**dır ve bunlar, kategorileri ilgili sözcüklere bağlar.

(19) *sözlüksel kurallar*

A_1	→	Ali
A_2	→	masa
S	→	yuvarlak
E	→	kırmak

Öbek yapı kuralları dilin iki ayrı sözlüğü ile etkileşimdedir; biri, sözlüksel kategorilere, diğeri sözcüklere aittir. Sözlüksel kategoriler sözlüğü "ad, sıfat, zarf, eylem, ilgeç, bağlaç, adıl..." gibi sınırlı bir evrensel envanter içerir. Her dil bu envanterden bir seçim yapar. Yani, bazı kategoriler bazı dillerde

bulunmayabilir. Örneğin, Türkçede İngilizcedeki gibi öndurumlar bulunmaz; İngilizcede de Türkçedeki gibi ilgeçler.

Dilbilgisinin ikinci sözlüğünü oluşturan sözcükler, sözlüksel kategorilerin yapılandığı öbek yapı düzleminin sonunda yer alır. Her sözcük bir dizi dilbilgisel özellik taşır. Bu özellikler, tümcenin dilbilgiselliğine etki eden özelliklerdir.

2.6 Sözlüksel Özellikler

Öbek yapı kuralları, aslen, bir sözcük dizimi kuralı olmasına karşın, bir anlamda, **bağlam-duyarsız** olma özelliği taşır. Yani, söz gelimi, bir AÖnün [SÖ A] olarak yeniden yazılmasında, AÖnün yer aldığı tümcede kendisinden önce gelen veya sonra gelen öğelerin ne olduğu, ne gibi özellikler taşıdığı önemsizdir. Bu anlamda AÖyü kuşatan kategoriler, türetim süreci içinde akül değildir. Demek ki bir bağlam-duyarsız öbek yapı kuralı, (20)deki gibi bir yapı içermektedir:

(20)
XYZ → XaZ veya basitçe Y → a
X ve Z boştur

(20), "Yyi a olarak yeniden yaz" anlamına gelen bir kural olmakla birlikte XYZ dizimini XaZ olarak yeniden-yazmamızı, bu yolla Yyi a'ya çevirirken Yyi kuşatan X ve Z kategorilerini de hesaba katmamamızı söylemektedir. Bu nedenle, örneğin, *masa* gibi bir adın *yuvarlak* gibi bir sıfatla nitelenmesi mümkünken, aynı adın *cıvık* gibi bir sıfat ile nitelenmesinin mümkün olmaması, bağlam-duyarsız kuralları ilgilendirmez.

Ne var ki, öbek yapı kuralları tümüyle bağlam-duyarsız değildir. Eğer öbek yapı kuralları bütünüyle bağlam-duyarsız olsaydı, o zaman dilbilgisi, aşağıdaki gibi bozuk tümceleri de üretecek demekti, çünkü öbek yapı kuralları açısından böyle bir tümcenin üretilmesine engel yoktur:

(21)
*Köpek kalın kitabı hızlı okudu

(21) ile (1a)yı karşılaştırınca, öbek yapı kurallarının, sözcüklerin bazı özelliklerine duyarlı olması gerektiğini anlarız. (1a)da 'insansal' olma özelliği taşıyan *çocuk* sözcüğü yerine 'insansal' özellikli olmayan *köpek* sözcüğü gelmiş ve tümce sözlüksel anlamda bozulmuştur.

(22)de düzgün olan tümce ile (21)i karşılaştırırsak, bu kez bozuk tümcede sorun çıkaranın, özne konumundaki *köpek* ile *okuyor* arasındaki ilişki olduğunu anlarız:

(22)
Köpek kalın kitabı saatlerce parçaladı

Aynı biçimde, (1b)de de *masa* sözcüğü yerine *hamur* olsaydı, tümce yine bozuk olacaktı:

(23)
*Ali yuvarlak hamuru kırdı

(23)ün bozukluğunda etkili olan, *kır-* eyleminin nesne konumundaki AÖye 'kırılabilir' olma özelliği taşıma gerekliliği getirmesidir. Demek ki eylemler, tümcenin öznesi konumundaki öğeye olduğu kadar nesne konumundaki öğeye de belirli özellikleri taşıma kısıtlaması getirmektedir. Bu kısıtlamalar, eylemin özne seçimini belirleyen **seçme kısıtlılıklarıdır.** Bu kısıtlılıklar açısından dilbilgisinin, şöyle bir düzenlemeye daha ihtiyacı bulunmaktadır:

Dilbilgisi, sözcüklerin, tümcelerin dilbilgiselliğini belirleyecek özelliklerini dikkate almalıdır. Bu özellikler, [canlı], [insansal], [sayılabilir], [katı] gibi belli **anlambilimsel ilkeller** yoluyla belirginleşir. Bu anlambilimsel ilkeller her bir sözcük için birer ikili özelliktir, yani bir sözcük belirli bir ilkele göre ya [+] ya da [-] değer taşımaktadır. Buna göre (21)-(23) arasında bulunan adların dilbilgisel özellikleri (24)teki gibi belirginleşecektir:

(24)
$\text{çocuk}_{[+\text{insansal}]}$ $\text{köpek}_{[-\text{insansal}]}$
$\text{masa}_{[+\text{katı}]}$ $\text{hamur}_{[-\text{katı}]}$

İlgili sözcükler, tabii ki, (24)te belirlenenlerden daha fazla özellikler içerir. Örneğin *çocuk* ve *köpek* sözcükleri, diğer iki sözcüğe göre [+canlı] olma karşıtlığı da taşır. Bu açıdan, bir sözcüğün birkaç özelliği birden devrede olabilir.

Sözcüklerin, tümcelerin dilbilgiselliğini belirleyen özellikleri, yalnızca (24)teki gibi değişmez, içsel özellikler değildir. Bazı değişken özellikleri de bu yönde etkili olabilir. Örneğin, özne konumundaki öbeğin tekil veya çoğul oluşu, tümcelerin dilbilgiselliğini belirleyebilir:

(25)
*Çocuk kalın kitabı okudular

(25)in bozukluğu, özne ile eylem arasındaki sayı uyumsuzluğudur. Bağlam-duyarsız öbek yapı kuralları, daha önceki (bkz. (1a)) tümceyi üretebileceği gibi (25)teki gibi bozuk tümceyi de üretebilecektir. Demek ki öbek yapı kuralları yukarıdaki gibi içsel özellikler yanında 'tekil/çoğul' gibi değişken özelliklere de duyarlı olmalıdır.

Öyle görünmektedir ki anlambilimsel ilkelleri gözeten seçme kısıtlılıkları, öbek yapı kurallarının bağlam-duyarlı kurallar olmasını sağlamaktadır. Öbek yapı kuralları bağlam-duyarlı kuralları da içermelidir ki (21), (23) ve (25)teki bozuk tümcelerin üretimi engellenebilsin.

2.7 Yankategorileme

(1b)deki tümceye dönersek, bir an için tümcede *yuvarlak masa*'nın bulunmadığını varsayalım. Bu durumda, aşağıdaki tümce yine bozuk olacaktır, çünkü bir geçişli eylem olarak *kır*-'ın gerektirdiği nesne tümcede bulunmamaktadır:

(26)
*Ali saatlerce kırdı

(26)yı (27)deki tümce ile karşılaştırınca, dilbilgiselliği belirleyenin, bu kez, eylemin nesne konumunda bir AÖ bulunması gerekliliği olduğu anlaşılır, çünkü (27)de nesne gerektirmeyen bir eylem vardır ve tümce düzgündür:

(27)
Ali saatlerce ağladı

Demek ki öbek yapı kuralları, yalnızca sözlüksel özellikleri değil kategoriler arasındaki "birbirini gerektirme" ilişkilerini de dikkate almalıdır. Böylece (26) ve (27)deki eylemler, dilbilgisinde, yanında hangi kategoriler bulunacağını belirleyen şöylesi bir **yankategorileme çerçevesi** ile yer alıyor olmalıdır:

(28)

kır-	E	[AÖ _]
ağla-	E	[_]

(28)de **bağlam-duyarlı** olan **yankategorileme kurallarından** ilki, (kuralda "_" imiyle gösterilen) *kır-* eyleminin öbek yapıda kendisinden hemen önce bir AÖ gelmesi gerektiğini söylemektedir. İkinci kural ise, *ağla-* eyleminin, bir AÖ gerektirmediğini, yankategori çerçevesinin (kuralda yine "_" imiyle gösterilen) yalnızca kendisinden oluştuğunu söylemektedir. Buna göre (26)daki tümcenin niçin bozuk olduğu açıklandığı gibi, (29)daki tümcenin de bozukluğu açıklanmış olur: (29), yankategorileme kuralını yıkacak biçimde fazladan bir AÖ bulundurmaktadır:

(29)
*Ali saatlerce kitabı ağlıyor

Aslında, (21)-(22) karşıtlığında ve (25)te gördük ki eylemler öznelere belirli kısıtlamalar getirmektedir. Örneğin *kır-* eylemi [+insansal] özellikli özne AÖsü gerektirmekteydi. O halde, eylemin yankategorileme çerçevesi içinde (30)da olduğu gibi özne konumundaki AÖler de yer almalıdır:

(30)
kır- E [AÖ AÖ _]

kır- eylemin (30)daki "geniş" yankategori çerçevesinin öbek yapı etkileşimi, (28)deki "dar" çerçevenin etkileşiminden farklıdır. İkinci çerçevede ilgili AÖ, E ile aynı öbekten çıkan öğedir. Bununla birlikte geniş yankategori çerçevesinde kuramsal olarak bir **fazlalık** bulunmaktadır. Bu çerçeve, öbek yapı kuralları ile tümcelerde bulunması zaten garanti altına alınan bir öbeği, yani özne AÖsünü içermektedir. Oysa özne AÖleri, dar çerçevede yer alan AÖlerin aksine Elerin gerektirmeleri dışındadır; eylem geçişli de olsa geçişsiz de olsa, tümce her zaman bir özne AÖsü gerektirir. İşte bu fazlalık nedeniyle C57 açısından tanınan bu dar çerçeve **katı yankategorileme çerçevesi**dir.

Katı yankategorileme kuralları, yalnızca eylemlerle sınırlı değildir; sıfatlar ve ilgeçler de (31)deki gibi yankategorileme çerçeveleri taşır. Çünkü, bir sıfatın bulunduğu ama ilgili adın bulunmadığı tümceler de (bkz. (32)), bir ilgecin bulunduğu ama ilgili tümlecin bulunmadığı tümceler de (bkz. (33)) bozuk olacaktır:

(31)
a. *yuvarlak* S [_ AÖ]
b. *göre* İ [AÖ _]

(32)
*Ali yuvarlak saatlerce kırdı

(33)
*Ali göre davranıyor

Demek ki, katı yankategorileme kuralları gibi bir bağlam-duyarlı öbek yapı kuralında, yeniden-yazılacak kategorinin öncesinde ve sonrasında bulunan kategoriler de işin içindedir. Bir EÖ, ancak Enin gerektirdiği sayıda AÖ ve yine, Enin belirlediği özellikte AÖler ile yeniden-yazılabilir. Böylece (23)teki EÖnün yeniden-yazma kuralı, ancak 'kırılabilir' özellikli bir AÖye izin verir:

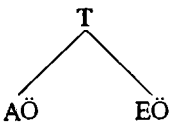
(34)
EÖ → $AÖ_{[+kırılabilir]}$ E

Bağlam-duyarsız öbek yapı kuralına göre bağlam-duyarlı bir öbek yapı kuralında, demek ki, (34)te olduğu gibi Ynin a olarak yeniden-yazılması için, kendisinden hemen önce "belirli" bir X*in*, kendisinden hemen sonra da "belirli" bir Znin bulunması gerekmektedir.

2.8 Tümce ve Öbek Görünümleri

Tümce, doğrudan bir AÖ ve EÖ dallandıran ve içmerkezli olmayan bir öbek yapı sunar.

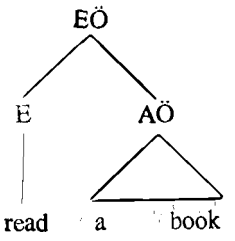
(35)

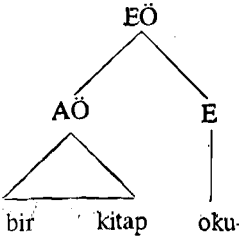
Tümcenin bu başlangıç ayrımı, bütün diller için geçerlidir. Diller, sonraki ayrımlar açısından birbirinden farklılaşabilir. Örneğin, EÖnün başı İngilizcede en solda iken, Türkçede, bir temel sözcük dizilişi bulunduğu varsayılırsa, en sağdadır (krş. (36a) ve (36b)).[1]

[1]Öbek yapıda ayrımlaşmamış olarak gösterilmek istenen öbekler (36)da olduğu gibi üçgen altında gösterilir.

(36) a.

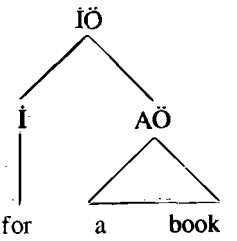

b.

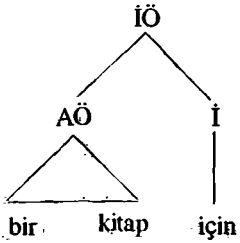

Aynı biçimde, **ilgeç öbeğin**in başı Türkçede yine en sağda iken, İngilizcede en soldadır (krş. (37a) ve (37b)).

(37) a.

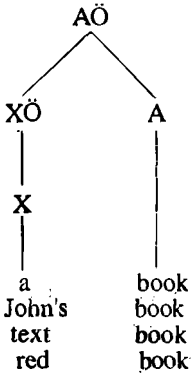

b.

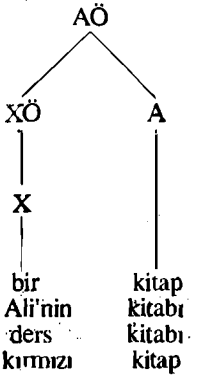

Bununla birlikte AÖ görünümleri açısından bu iki dil birbirine benzer, her iki dilde de baş sağdadır (krş. (38a) ve (38b)).[2]

(38) a.

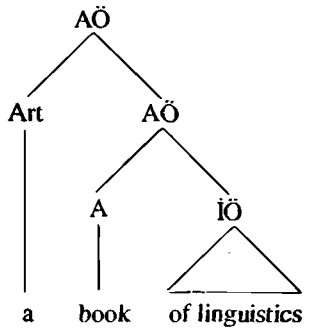
b.

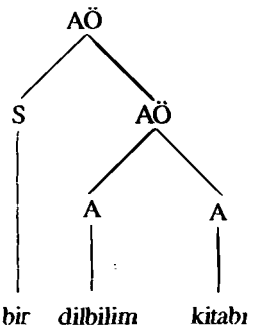
Öte yandan, İngilizcede, başı sonda olmayan AÖ biçimlenmeleri de bulunur (krş. (39a) ve (39b)). Artikel, dileözgü bir sözlüksel kategoridir ve İngilizcede öbeğin başı *book* (39a)da görüldüğü gibi ne solda ne sağdadır; ortadadır.

[2] Tanıtıcıların çeşitliliğini dikkate alınmamak üzere ilgili öbeğe (38)de X öbeği denmiştir.

(39) a.

b.

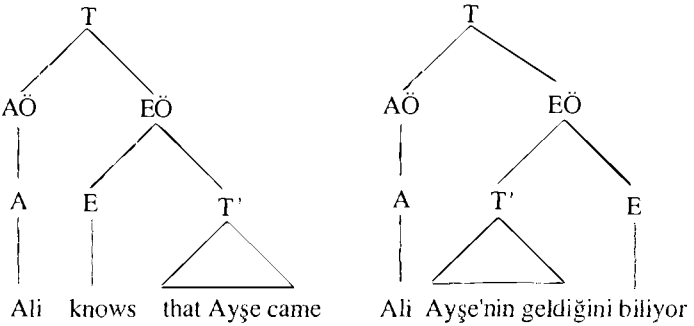
Geleneksel olarak tanınan sözlüksel kategoriler ad, eylem, sıfat, zarf, ilgeç, adıl, bağlaç ve ünlemdir. Bunlardan ünlem, tümce sınırlarının dışında kalan, bağımsız bir sözlüksel öğedir. Yani, ünlemler öbek yapının **doğrudan kurucusu** değildir.

Öbek yapıda doğrudan yer almayan bir sözlüksel öğe de bağlaçlardır. Bağlaç tümceleri, öbekleri veya sözcükleri birbirine bağlar. Adıl, geleneksel tanımlamaya uygun olarak adların yerine tutan sözcük türüdür, bu nedenle temel yapılarda doğrudan görünmez, dilbilgisinin diğer kuralları ile türemiş yapılarda ortaya çıkar. Böylece, demek ki, ünlem, bağlaç ve adıl birer sözcük türü olmasına karşın çeşitli neden ve gerekçelerle öbek türünü belirleyen kategoriler değildir. Bu tür sözcüklerle kurulan öbekler dilbilgisinde, ancak kendilerine özgü bir yön tartışılırken "ünlem öbeği", "bağlaç öbeği" ve "adıl öbeği" olarak tanınabilir.

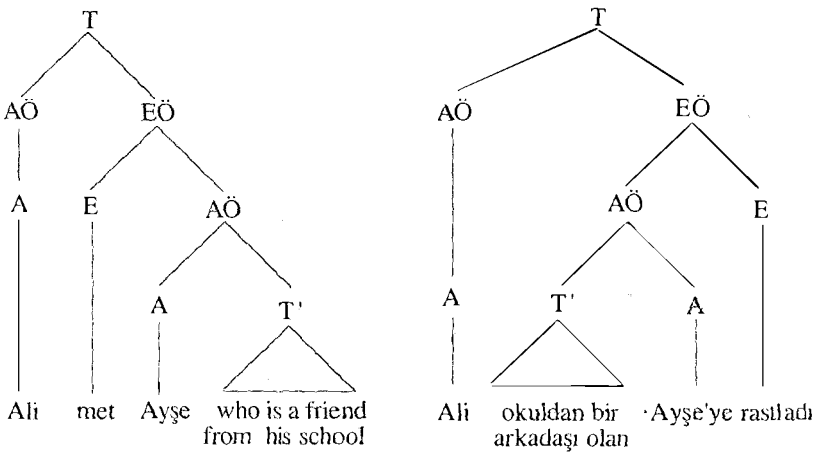
Bileşik tümcelerin, iki tümceden birinin diğerine **yerleşme** yoluyla üretildiği kabul edilir. Bir tümce bir başka tümcenin içine tıpkı AÖ, SÖ veya BÖ gibi ana tümcenin bir öbeği olarak yerleşir. (40)ta ("T" olarak gösterilen) tümcecikler (40a)da bir AÖnün, (40b)de bir SÖnün ve (40c)de de bir BÖnün bulunabileceği konumlarda bulunmaktadır.

(40)

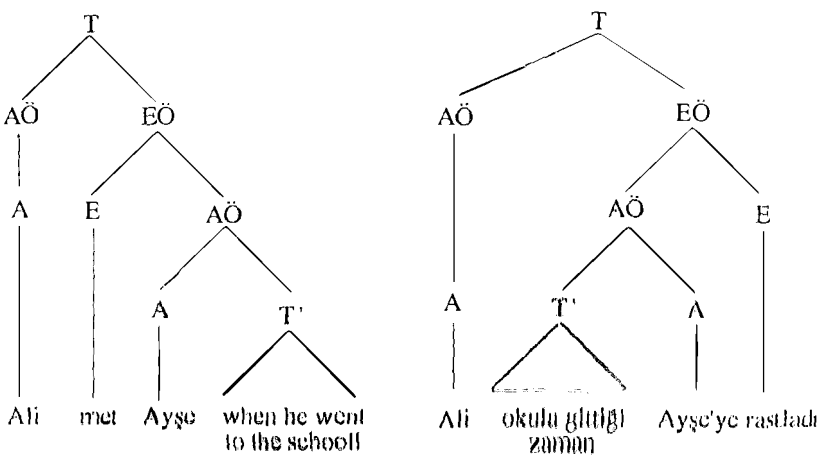
a.

T
AÖ
EÖ
A
E
T'
Ali knows that Ayşe came
T
AÖ
EÖ
A
T'
E
Ali Ayşe'nin geldiğini biliyor

b.

T
AÖ
EÖ
A
E
AÖ
A
T'
Ali met Ayşe who is a friend from his school
T
AÖ
EÖ
AÖ
E
A
T'
A
Ali okuldan bir arkadaşı olan Ayşe'ye rastladı

c.

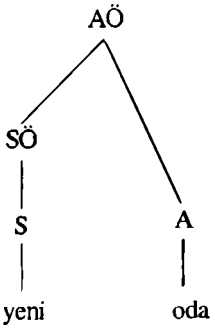

T
AÖ
EÖ
A
E
AÖ
A
T'
Ali met Ayşe when he went to the school
T
AÖ
EÖ
AÖ
E
A
T'
A
Ali okulu gittiği zaman Ayşe'ye rastladı

2.9 Türkçede Öbekler

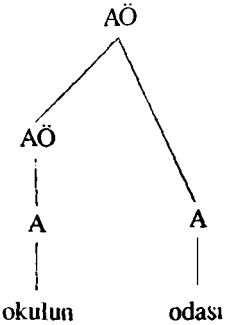
Türkçe öbeklerde baş her zaman sağdadır. Yani, bir AÖde A, bir EÖde E vb. en sağdaki öğe başöğedir. Bir öbekte baş, öbeği kuran yegane öğe olabilir. Öbeklerin genişlemesi, başın tümleci görevini üstlenen başkaca öğeler yoluyla olur.

Türkçede en küçük **ad öbeği**, baş adın bir sıfat (bkz. (41a)), bir belirtili ad (bkz. (41b)) veya bir belirtisiz ad (bkz. (41c)) ile birlikteliğine dayanır.

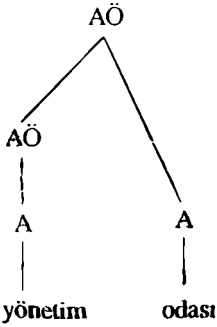
(41) a.

b.

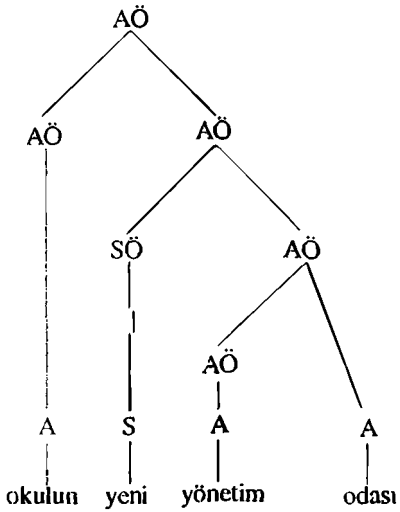

c.

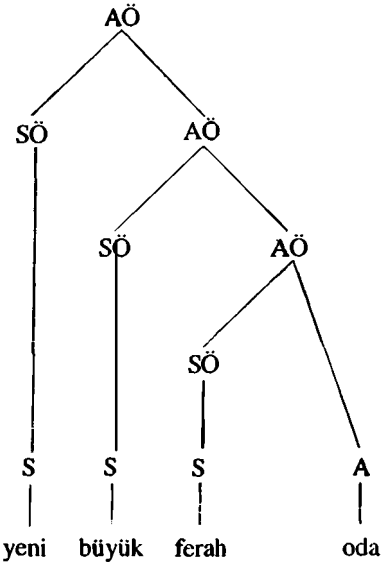

Bir ad öbeğinde, (41)deki üç tür genişleme bir arada (bkz. (42)) görünebileceği gibi aynı tür genişleme yinelenebilir, yani başın tümleci konumunda birden fazla aynı tür öğe tümleç görevi (bkz. (43)) yüklenebilir:

(42)

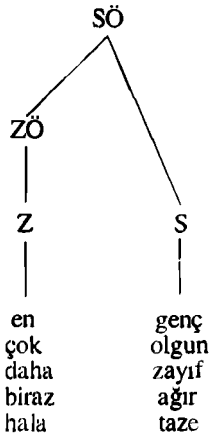

(43)

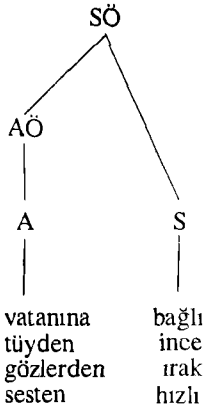
Bir sıfatın tipik öbek genişlemesi, sınırlı sayıdaki dereceleme zarfıyla olur. Dereceleme zarfları kendi öbeklerini kurarak sıfatların tümleci konumuna yerleşir:

(44)

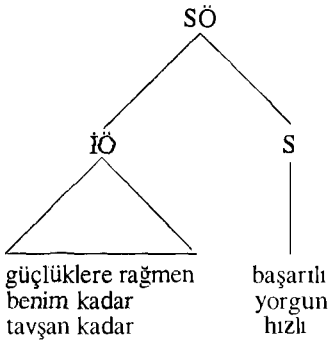
Sıfat öbeğinin, çeşitli durum ekleri almış ad soylu sözcüklerle genişlediği de görülür. Bu tür sözcükler birer AÖ kurarak sıfatın tümleci olma görevini üstlenir:

(45)

Bazı sıfatlar, ilgeç öbeklerini tümleç olarak alabilir:

(46)

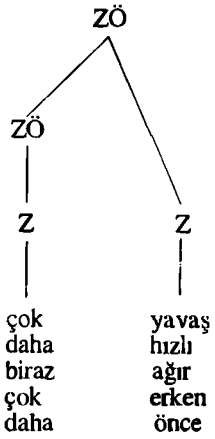
Zarflar genellikle (*yavaş yürümek, çok konuşmak, az uyumak; ileri gitmek, geri gelmek, önce görmek, erken kalkmak* vb. öbeklerde göründüğü gibi) tek sözcüklü öbekler kurar.

(47)

Zarfların çoğu, zarf da olabilen (*dar gelmek, hızlı koşmak, yeni bitirmek, ağır gelmek, olgun davranmak* vb. örneklerde görüldüğü gibi) aslen sıfat özellikli sözcüklerdir. Bir **zarf öbeğinin** genişlemesi, yine başkaca zarflarla olur:

(48)

Çok sözcüklü zaman zarfı öbekleri, aslen, ad öbeklerinin zarf görevinde kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Demek ki (49)daki örneklerde AÖden ZÖye dönüşme, biçimbilimsel bir süreç olan **sıfır türetim** sürecidir:

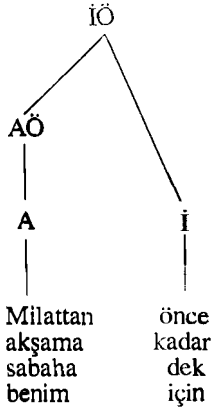
(49)

Dilde sınırlı sayıda olan ilgeçler, tek başına öbek kuramazlar, yani **ilgeç öbeğinin** yankategori çerçevesinde tümlecin bulunması zorunludur. Bu

tümleçler, aslen, ilgecin belirlediği durum eklerinden birini almış ad öbekleridir:[3]

(50)

2.10 Dönüşümler

C57'nin ikinci kurallar bileşenini **dönüşümler** oluşturur. Dönüşüm, genel anlamda, öbek yapılardan başkaca öbek yapılar türetme işidir. Bu anlamda, dönüşümlerin uygulandığı yapı **temel yapıdır**, dönüşümlerin çıktısı olan yapı ise **türemiş yapı.**

(51)

temel yapı ⇒ türemiş yapı
dönüşüm

Bir dönüşüme girdi olan temel yapıyı taşıyan tümceler **çekirdek tümce** olarak görülür. Dönüşümlerin çıktısı ise, bir "sözcükler dizimi"dir. Çekirdek tümceler genelde sorulu ve olumsuz tümcelere karşı düz olan, dilin temel sözcük dizilişini taşıyan bildirme tümceleridir. Dönüşümler, çekirdek tümceleri temel alarak başka tümce yapılarını türeten ve böylece öbek yapı kurallarının gereksizce çoğaltılmasını engelleyen kurallardır. Örneğin, üç sözcüklü *Ali eve geldi* tümcesi üzerinde sözcüklerin yerlerini değiştirerek (52)deki gibi, aralarında stilistik farklılık taşıyan tümcelere ulaşmak mümkündür:

---

[3]Türkçede iki ayrı *önce*'nin veya *önce* sözcüğünün iki ayrı sözcük türünü de sergileyebildiğini kabul etmemiz gerekir; biri, *Biraz önce geldi* tümcesinde zarf olan, diğeri *milattan önce* örneğinde ilgeç olan.

(52)
a. Ali eve geldi
b. Ali geldi eve
c. Eve Ali geldi
ç. Eve geldi Ali
d. Geldi Ali eve
e. Geldi eve Ali

Eğer dilbilgisi dönüşüm gibi bir araç içermeseydi, o zaman, (52)deki tümceleri üretmek için ayrı ayrı öbek yapılara gereksinim olacaktı. Oysa, bu tümceler hem anlamca, hem de öğelerin işlevleri açısından özdeştir. Aralarında yalnızca stilistik farklar bulunmaktadır, yani herhangi birinin yerine herhangi birini koymak konuşucuya bağlıdır. Bu tümceleri daha kısıtlı kurallarla türetecek dilbilgisi, tabii ki, bu tümceler için ayrı ayrı öbek yapılar düzenleyen dilbilgisinden daha güçlü olacaktır. Bu güçlü dilbilgisi, aynı zamanda, tümcelerin ortak bir yapıya dayandığı yönündeki sezgisel bilgiyi sunmakla dilsel gerçeklik de taşıyacaktır.

Böylece, (52)deki tümcelerden birini temel alarak ki bu, Türkçede temel sözcük dizilişini taşıdığı geleneksel olarak varsayılan (52a) olacaktır, diğerlerini "yerdeğiştirme" işlemine dayanan tek bir dönüşüm işlemi ile türetebiliriz. (53)teki dönüşümde, örneğin, *eve* sözcüğünün yeri değiştirilmiş, sözcük tümcenin önüne gelmiştir.

(53)

Ali eve geldi	⇒	Eve Ali geldi
	yerdeğiştirme dönüşümü	

2.10.1 Dönüşüm Türleri

Dönüşümler öbek yapılara, (52) türü **stilistik dönüşüm**lerde olduğu gibi seçimlik olarak uygulanabildiği gibi, zorunlu olarak da uygulanır. Bir **seçimli dönüşüm**de, dönüşümün uygulandığı öbek yapıyı taşıyan tümceler de düzgün, dilbilgisel tümcelerdir. Yani, dönüşümün uygulanmaması, tümcenin bozukluğu ile sonuçlanmaz. Örneğin, düz tümcelerden, soru ve olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle soru ve olumsuzluk tümcelerinin türetilmesi, (54)teki gibi seçimli dönüşümlerle sağlanır.

(54)

a. Ali eve geldi ⇒ Ali eve geldi mi?
soru dönüşümü

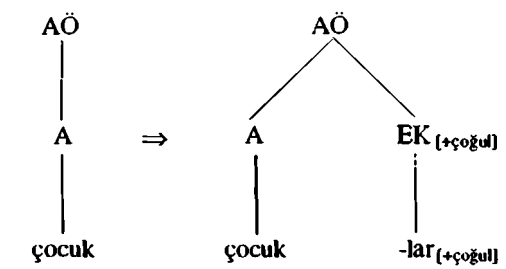
b. Ali eve geldi ⇒ Ali eve gelmedi
olumsuzluk dönüşüm

(54a)da yer alan soru dönüşümünde çekimli eylemin sonuna soru öğesi *mI*, (54b)deki olumsuzluk dönüşümünde eylem köküne olumsuzluk eki *-mA* eklenmiştir. Bu dönüşümlerin uygulandığı temel tümcelerin de düzgün tümceler olduğuna dikkat edelim.

Zorunlu dönüşüm, uygulanmaması temel tümceyi dilbilgisidışı konumda bırakma ile sonuçlanacak dönüşümdür. Örneğin, bağlam-duyarsız öbek yapı kuralları (1a)daki *Çocuk kalın kitabı hızlı okudu* tümcesini üretebileceği gibi (25)teki bozuk *Çocuk kalın kitabı okudular* tümcesini de üretebilirdi. Bağlam-duyarlı öbek yapı kuralları ise, özne ile eylem uyumunu gözetir ama temel sözcüklerin biçimbilimsel yapısına kadar uzanmadığından, eylemin tekil veya çoğul biçimbilimini alması işini gerçekleştirecek başka araçlara gereksinim duyar. İşte dönüşüm, özne AÖsü konumundaki *Ali*'nin [-çoğul] özelliğini Eye kopyalar ve [-çoğul] özellik kazanan E, biçimsesbilim kuralları tarafından [+çoğul] özellikli *geldiler* değil, [-çoğul] özellikli *geldi* olarak biçimlenir. Bu zorunlu dönüşüm, **uyum dönüşümü** diye bilinir.

Bir başka zorunlu dönüşümde, özne AÖsü konumunda [+çoğul] özellikli ad bulunuyorsa dönüşüm, öbek yapıda, bu adın üzerine ilgili çoğul ekinin yerleştirileceği bir budak (EK budağı) bulundurur:

(55)

Dönüşümler, uygulandıkları alanın boyutlarına göre de farklılaşır. Eğer bir dönüşüm, tümcenin ancak bir bölümüne yönelik ise, uyum dönüşümünde ve (55)teki çoğul dönüşümlerinde olduğu gibi, **yerel dönüşüm**dür. Eğer bir dönüşüm, buraya kadar gördüğümüz türlerinde olduğu gibi, ancak bir temel yapıya yönelikse ama başkaca temel yapılar gerektirmiyorsa, o zaman, **tekçil**

dönüşümdür. Türkçede (54)teki olumsuzluk ve soru dönüşümleri tekçildir. örneğin. Eğer bir dönüşüm birden fazla tümceyi kapsıyorsa, yani dönüşümün uygulandığı yapıda iki ayrı tümcenin öbek yapısı yer alıyorsa ve bunlardan tekçil bir öbek yapı türetiliyorsa, bu dönüşüm, **çift-tabanlı** (veya **genel**) **dönüşümdür.** Örneğin **ilgilendirme** diye bilinen süreç, böyle bir dönüşüm gerektirir. Bir ilgilendirmeyle kurulmuş olan (56)daki bileşik tümcenin, (57)deki gibi iki ayrı temel tümceden türediği kabul edilir:

(56)
Ali Afrika hakkında hikayeler anlatan kitaplar okuyor

(57)
a. Ali kitaplar okuyor
b. Kitaplar Afrika hakkında hikayeler anlatıyor

Çift-tabanlı dönüşümde, ötekinin kendisine katıldığı tümce **ana tümce,** ana tümceye katılan tümce de **yerleşmiş tümcedir.** Buna göre (57a) tümcesi ana tümce, (57b) tümcesi ise yerleşmiş tümcedir.

2.10.2 Dönüşümün Yapısı

Dönüşüm, uygulanacağı öbek yapının, çekirdek tümcenin kurucularından oluşan bir **yapısal dizin** içerdiğini kabul eder ve dönüşüm, bu dizin üzerinde **yapısal değişim** sağlar. (58). (53)teki dönüşümün yapısını sunmaktadır. Bu yapıda, yapısal dizine önce gelen AÖnün, kendisinden sonraki AÖnün yerine, sonra gelen AÖnün de kendinden önce gelen AÖnün yerine gitmesiyle yapısal dizin üzerinde **değişim ortaya çıkmıştır.**

(58)
yapısal dizin: $AÖ_1$ $AÖ_2$ E
⇓ *yerdeğiştirme dönüşümü*
yapısal değişim: $AÖ_2$ $AÖ_1$ E

Dönüşüm sözcüklerin değil, onların bağlantılı oldukları dizinler üzerinde etkili olur. Bu nedenle sözcüklerin yer değiştirmesi, aslında, bağlı oldukları dizinlerde ortaya çıkan değişimlerin sonucudur.

Dönüşümler **yerdeğiştirme, yerinekoyma, katma** ve **silme** gibi işlemlere dayanır. Herhangi bir dönüşümde bu işlemlerden biri veya birkaçı birlikte görünebilir. Örneğin Türkçede (52)deki tümceleri üreten (53)teki gibi

stilistik dönüşümlerde yerdeğiştirme işlemi gerçekleşirken, soru dönüşümü ve olumsuz dönüşümde tümceye soru ekini ve olumsuzluk ekini katma işlemi söz konusudur. Birkaç işlemin birlikte uygulandığı bir dönüşüm türüne, **edilgen dönüşümü** örnektir. Edilgen dönüşümü, çekirdek tümce konumundaki etken tümceye yerdeğiştirme ve katma işlemlerinin birlikte uygulanmasıyla türetilir.

(59)

Çocuk kitabı okuyor ⇒ Kitap çocuk tarafından okunuyor
edilgen dönüşümü

(59)da görüldüğü gibi, bir edilgen tümce türetmek için nesne AÖsünün özne konumuna getirilmesi, özne AÖsünün hemen sonuna *tarafından* öğesinin sokulması, eyleme de edilgenlik eki(*-n*)nin eklenmesi gerekmektedir.

2.11 Biçimsesbilim Kuralları

Öbek yapı kurallarının ulaşamadığı biçimbilimsel ve sesbilimsel görünümler üzerine C57 özel ve ayrıntılı açıklamalar içermez. Bu tür görünümlerin, dilin genel biçimbilimsel ve sesbilimsel kuralları ile ele alınabileceğini varsayar. Örneğin, Türkçenin biçimsesbilim kuralları, eklerin, tabanların sonuna eklenmesini ve bu eklemede çeşitli ses uyumlarının uygulanmasını düzenleyecektir. Bununla birlikte biçimsesbilim kuralları da bir tür yeniden-yazma kurallarıdır.

(60)ta birkaç eylem kökü ve kökler üzerine gelen GEL(miş), ŞİM(diki) GEÇ(miş) gibi dilbilgisel ZAM(an) ekleri (birer biçimbirim olarak görülmektedir. Yeniden-yazma bu biçimbilimsel dizimleri dilin genel sesbilim kuralları çerçevesinde biçimsesbilimsel görünümlere çevirecektir:

(60)

a. *gel* → /gel/
gel+GEL → /gelecek/
GEL → /di/
ye+ŞİM → /yiyor/

b. *walk* → /wak/
take+GEÇ → /tuk/
hit+GEÇ → /hit/
GEÇ → /d/
take → /teyk/

c. E → gel
gel+GEÇ → geldi
$geldi_{[2.kişi\text{-}tekil]}$ → geldi-n

Uyum dönüşümünde gördük ki dönüşümler, dilin biçimbilimsel yapısına duyarlıdır. Yani, gerçekleşmiş tümcelerin bazı biçimsesbilimsel görünümlerini açıklamak için dönüşümsel araçlara gereksinim bulunmaktadır. Örneğin, özne-yüklem uyumu, özne konumundaki adın kişi-sayı özelliğini yüklem üzerine kopyalar. Biçimsesbilim kurallar da bu özelliği, (60c)de olduğu gibi biçimsesbilimsel görünüme çevirir.

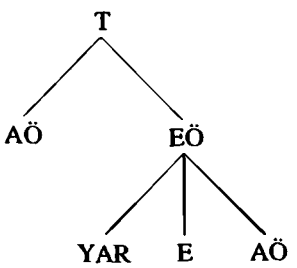
2.12 Çekimsel Kategoriler ve Öbek Yapı

Çekimsel kategorilerin sunuluşu dillerin tipolojisine bağlı olarak farklılaşabilir. Tümcede genellikle yüklemcil olan öğe üzerinde veya hemen yanında sunulan zaman, kip, görünüş, sayı, kişi, cinsiyet gibi çekimsel kategoriler bazı dillerde çekimleme ile, bazı dillerde ekleme ile, bazı dillerde sözlüksel öğeler ile, bazı dillerde bu yollardan ikisi veya tümü ile sunulabilir. İngilizce her üç yolu da kullanan bir dilken Türkçede çekimsel öğeler tipik olarak ekseldir.

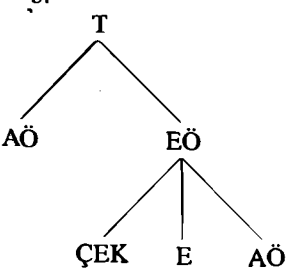
İngilizcede çekimsel kategorileri sunan *have, be* **yardımcı eylem**leri ve *will, shall, may, might* gibi **kipsel eylem**ler birer sözlüksel öğe olduklarından, bu dilin öbek yapılarında sözlüksel öğeleri dallandıran özel bir budak tasarlanmıştır. Bu budak, kimi zaman yalnızca yardımcı eylemlerin ve kipsel eylemlerin bulunduğu bağımsız bir **YAR(dımcı) budağı** olarak (bkz.61a)), kimi zaman da bütün çekimsel malzemenin yer aldığı **ÇEK(im) budağı**nın altında yer alan bir budak olarak gösterilmiştir (bkz. (61c). Bu anlamda ÇEK budağı, YAR budağından daha geniş bir kavramadır. YAR budağının, yardımcı eylem ve ana eylemler üzerinde görülen çekimsel ekler ile birlikte ÇEK budağı altında dallandırıldığı bu tür öbek yapı gösterimlerine, daha ayrıntılı çözümlemelerde rastlanır.

(61)

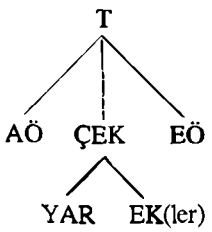
a.

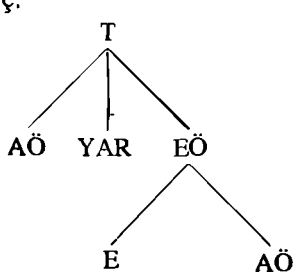
b.

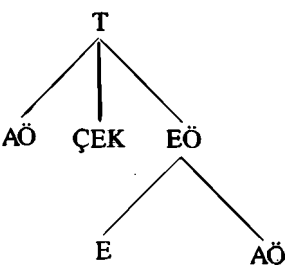
c.

ç.

d.

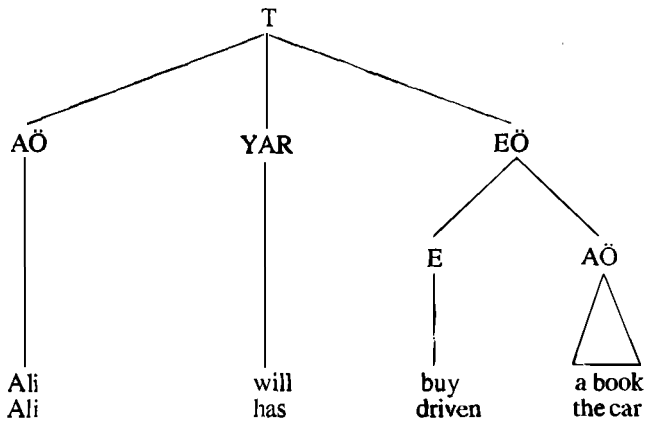
Bununla birlikte YAR ve ÇEK budaklarının öbek yapıdaki konumu üzerine literatürde bir "ikilik" bulunur; ilgili budaklar (61a) ve (61b)de olduğu gibi EÖnün üçüncü bir bileşeni olarak veya (61ç) ve (61d)de olduğu gibi Tnin üçüncü bir bileşeni olarak dallanır. Yani, ilgili literatürde (61)in bütün görünümlerine rastlanabilir.

Çekimsel özelliklerin YAR budağında sunulmasını gerekçelendiren temel gözlem, İngilizcede dilbilgisel zaman, sayı ve kişi uyumu gibi çekimsel kategorilerin ana eylemle değil, çoğunlukla ve tipik olarak yardımcı eylem ve kipsel eylemlerle sunulmasıdır. İngilizcenin (62)deki tümce çiftinden ilki zamanın kipsel eylem (*will*) üzerinde, ikincisi de zaman ile birlikte sayı ve kişinin yardımcı eylem (*have*) üzerinde kodlandığını göstermektedir.

(62)
a. Ali will buy a book
b. Ali has driven the car

Demek ki, (62)deki tümcelerin öbek yapısındaki farklılık, (63)te gözleneceği gibi, YAR budağı altında sunulan malzeme farklılığı olacaktır yalnızca.

(63)

Ne var ki, (62)de bulunan farklılık, sadece *will/has* farklılığı değildir. Yardımcı eylemin biçimbilimi, kipsel eylemden farklıdır. *has* yardımcı eylemi, *will* gibi dilbilgisel zamanı yansıtmanın yanı sıra özneye ait sayı ve kişi özelliklerini de yansıtmaktadır. Yani, *has*, ZAM(an) kategorisini sunan *have* yardımcı eylem ile [3.tekil] özellikli SAYI-KİŞİ kategorisini sunan *-s* ekinin bileşimidir. O halde *has* budağının iç yapısı, gerçekte, biçimbilimsel olarak tekçil olan *will*'den farklıdır; *has* budağı iki ayrı kategori içermektedir. Üstelik ikinci kategoriyi sunan biçimbilimsel öğe (*-s*), başkaca çekimlerde açıkça görünebilir, (64)te olduğu gibi:

(64)
He drive-s the car

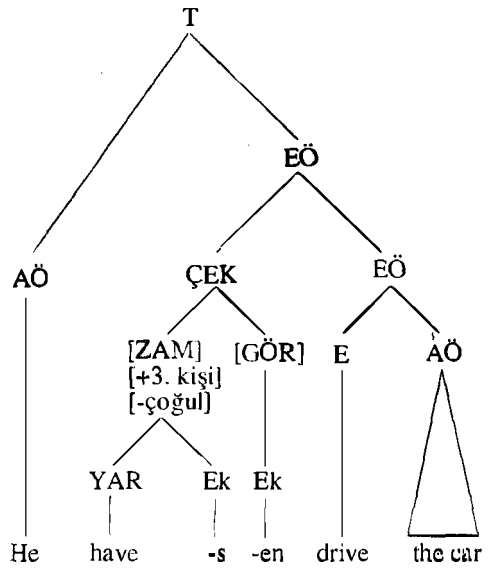
(62b)nin (62a)dan farklı olan bir başka yönü de ana eylemlerin biçimbiliminde gözlenmektedir. (62a)daki ana eylem *buy*'ın aksine (62b)deki *drive* eylemi, üzerine, İngilizcenin dilbilgisinde çekimsel bir kategori olarak görülen GÖR(ünüş) eki *-en*'i almıştır. Bu iş yalnızca (62b)yi (62a)dan farklı kılmakla kalmamaktadır. *-en* ekinin çekimsel bir öğe olarak YAR budağı altında (veya işte tam bu noktada doğru bir adlama olarak kipsel eylemi de

içerecek biçimde ÇEK budağı altında) yer alması gerekirken niçin ana eylemin sağında olduğu sorusuna da zemin oluşturmaktadır.

Öyle görünmektedir ki (62a) için (63)te yapıldığı gibi YAR budağı altında kipsel eylemi dallandırmak yeterli olacakken, (62b) için bundan fazlası gerekmektedir.

(62b)de ZAMı yansıtacak yardımcı eylem *have* ile birlikte KİŞİ-SAYI kategorisini yansıtan *-s* eki ve bitmişlik GÖRü yansıtan *-en* eki ÇEK budağı altında dallanacak malzemedir. (65)teki gibi bir temel yapı görünümünde yapılacak iş, ÇEK budağı altındaki *-en* ekini eylemin sağına geçirmektir. Böylece ortaya çıkacak *drive+en* birlikteliğini biçimsesbilim kuralları türemiş yapıda *driven*'e çevirecektir.

(65)

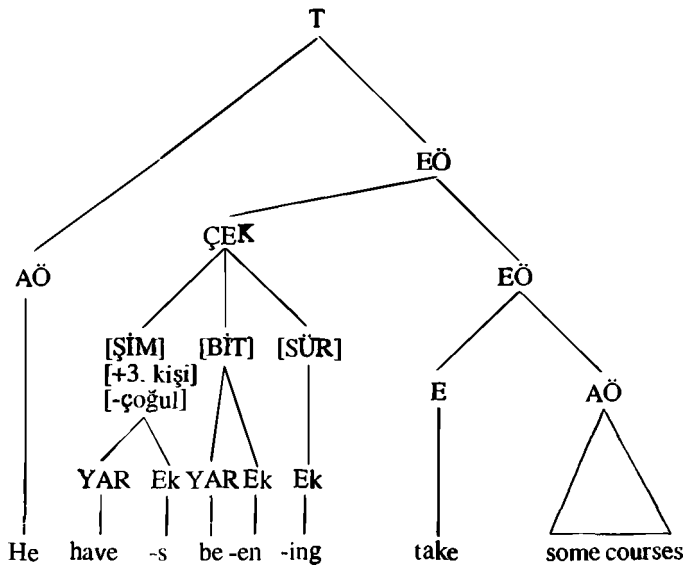
(65)te ÇEK budağı altındaki ekin, bir başka budağın altındaki Enin sağına aktarılması için, ekin bir yerden bir yere geçmesi gerekmektedir. Bunu sağlayan kural, **ek atlatma**dır. Ek atlatma yoluyla eylem sonuna eklenen ek, daha sonra biçimsesbilim kuralları tarafından doğru olarak biçimlenecektir.

Şimdi daha karmaşık bir YAR yapısı için, (66a)daki tümcenin öbek yapısına bakalım:

(66)

a. He has been taking some courses

b.

(66a)daki tümceye göre (66b)deki öbek yapıda ÇEK budağı içinde iki yardımcı eylem (*have* ve *be*) ve üç eksel kategori (ŞİM, BİT(miş) ve SÜR(me)) yer almaktadır. Öyleyse (66b)deki YAR biçimlenmesi, üç ayrı biçimsesbilim kuralının uygulanmasına ve bir ek atlatmaya dayanmaktadır.[4] Biçimsesbilim kurallarından biri *have+s*'nin *has*'e çevrilmesine, ikincisi *be+en*'in *been*'e çevrilmesine dayanırken *-ing*'nin ek atlatma yoluyla *take* eylemine eklenmesini de üçüncü biçimsesbilim kuralı izleyecek ve bu kural *take+ing*'i *taking*'e çevirecektir.

Türkçe tipik olarak (son)eklemeli bir dildir ve çekimsel öğeleri belirli bir sıra içinde eylemin sağına ekler, (67)de olduğu gibi:

(67)
a. geliyorum
b. geliyordum
c. geliyor idim

(67a) ve (67b)deki görünümler, ilk bakışta, Türkçe için bağımsız bir YAR veya ÇEK budağı tasarlanmasına gerek yokmuş izlenimi verir. Eylem üzerindeki eklerin öbek yapısal konumu, herhangi bir öğenin üzerindeki

[4] Literatürde böyle bir YAR biçimlenmesi için farklılaşan açıklamalara rastlanabilir. Örneğin, bitmişlik eki *-en*, *be*'den öncesine konuşlandırılır ve bir ek atlatma uygulaması daha gerekir. Eğer YAR'ın iç sıralanışı (66a)daki tümceye göre en az işlem gerektiren biçimde belirlenecekse, sürecin burada anlatıldığı gibi olmasında teknik bir sakınca yok gibi görünmektedir.

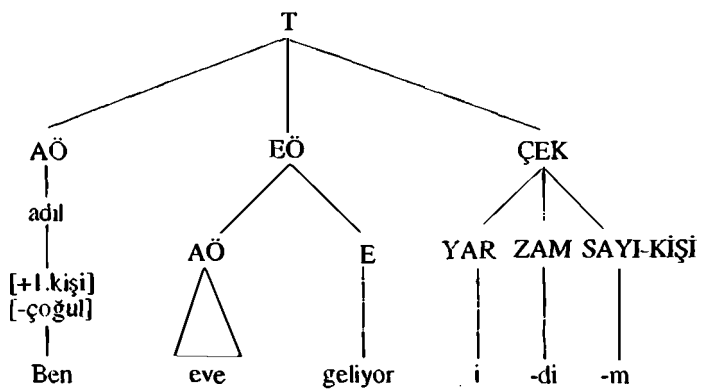
eklerin konumundan, sözgelimi ad durum eklerinin, iyelik eklerinin vb.nin konumundan farklı olmayacaktır. Bununla birlikte Türkçe için de ayrı bir YAR ve(ya) ÇEK budağına gereksinim olduğunun birkaç gözlemsel tanıtı vardır.

Çekimsel öğeler için bağımsız bir budağın gerekmesinde etkili olan ilk gözlem, ilgili çekim eklerinin tümcenin yapısına, dolayısıyla öbek yapıya etkide bulunabilecek bir dizi yapısal ilişki sergileyebilmesidir. Eylem üzerine gelen çekim eklerinden SAYI-KİŞİ ekleri eylemle değil, tümcenin öznesi ile etkileşimdedir; ana tümcenin yüklemcil eylemine gelen çekim eklerinin tümü tümceciğin yüklemcil eylemi üzerine gelmez; örneğin gereklilik, istek, dilek kipi ekleri tümceciklerde görünmez; eylem üzerine mastar eki geldiğinden tümcenin öznesi "gizli" olmalıdır vs. Tüm bu gözlemler açısından çekimsel öğelerin, eylemin üzerine eklenmiş de olsalar, bağımsız bir kategori olmaları gerektiğini gösterir.

Yukarıdaki kuramsal kaygılı gözlemlere ek olarak Türkçede de ayrı bir çekimsel budağın bulunması gerektiğine dair çok net bir deneysel görünüm bulunmaktadır: Bu dilde, çekimsel kategorileri yansıtan bir yardımcı eylem bulunmaktadır! Geleneksel dilbilgisinin "bileşik zaman" kuran bir yardımcı eylem olarak gördüğü *imek* eylemi, bugünkü Türkçede daha çok ana eyleme kaynaşmış olarak görünür ama çekimsel paradigmalarda bağımsız bir sözlüksel öğe olarak da yer alabilir (krş. (67c) ile (67a-b).

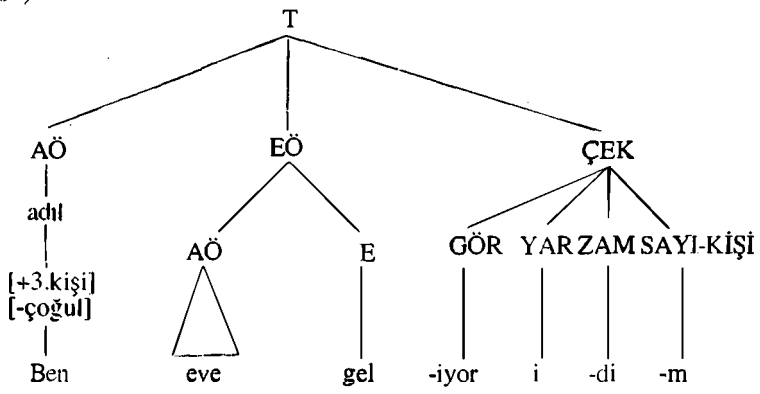
Demek ki, Türkçede, öbek yapılar (67) görünümleri için bağımsız bir ÇEK budağı içerecek, bu budağın altında da YAR budağı ile birlikte *-du*'yu dallandıran ZAM, *-m*'yi dallandıran KİŞİ-SAYI budakları bulunacaktır, (68)de görüldüğü gibi.

(68)

Ana eylem budağına yakından bakarsak (68)in de tıpkı (63) gibi sorunlu olduğunu söyleyebiliriz, çünkü (68)de de ana eylem üzerinde çekimsel bir ek, burada bir görünüş eki olduğunu varsaydığımız *-iyor* eki bulunmaktadır. Eğer bu eki ÇEK altında bir GÖR budağı malzemesi olarak görürsek (bkz. (69)), yapılacak işin (65) ve (66)daki görünümlerde yapılan işlerden biri olarak ek atlatma olacağını, bu yolla *-iyor*'un ana eylemin sağına atlatılacağını söyleyebiliriz.

(69)

Ne var ki, (69)a ek atlatmayı uygulamanın şöyle bir sorunlu yönü bulunmaktadır: (65) ve (66)da ilgili eklerin gerçekten de atlatılması gerekiyordu, çünkü eklerin eylemin sağına geçmeleri için bu eylemlerin üzerinden atlamaları gerekiyordu. Oysa (69)a göre ilgili ekin eylemin sağına eklenmesi için eylemi atlaması gerekmemektedir. Yani (69)da, dolayısıyla Türkçede, temel yapı dizilişi ile türemiş yapı dizilişi arasında kök+ek dizilişi açısından fark bulunmamaktadır. Bu nedenle eklerin atlatılmasına da gerek yoktur. Eğer yapılacak iş, ekin eyleme eklenmesi ise, bunu zaten biçimsesbilim kuralları yapacaktır. (69) türü görünümlerde biçimsesbilim kuralları yalnızca zorunlu birer işlem olan *gel+IYOR* ve *i+TI+(I)m* birleşmesini değil, seçimlik ama daha sıkça görülen *gel+IYOR+TI+(I)m* birleşmesini de sağlayacak ve (67b)deki görünümü verecektir.[5]

[5] 1980'den sonraki dönemlerinde (67)ye dair bu açıklamalarını yerini ana eylemlerin ÇEK budağına taşındığı ve ilgili eklenmelerin, bir dönüşüm türü olarak "yükseltme" diye bilinen bu işlemden sonra uygulandığı yönünde çözümlemeler almıştır (bkz. §II.7.7.2)

2.13 Bazı Dönüşüm Örnekleri

2.13.1 Dolaylı Nesne Değiştirimi

Bir yerdeğiştirme işlemine dayanan bu dönüşüm, İngilizcede, aşağıdaki gibi tümce çiftleri arasındaki bağlantıyı açıklar:

(70)
a. Ali will give *Ayşe* a book ⇒
b. Ali will give a book *to Ayşe*

(70a) tümcesinden (70b) tümcesini üretecek ve her iki tümcenin de düzgün olmasından anlaşılacağı gibi seçmeli olan dönüşüm, (70a)daki dolaylı nesneyi (*Ayşe*) tümce sonuna taşıyacak ve hemen önüne uygun bir öndurum (*to*) ekleyecektir.

Türkçede, aşağıdaki tümce çifti arasında böyle bir bağlantı olduğu ileri sürülebilir. (71a) tümcesindeki dolaysız nesne (*deliği*) dolaylı nesne konumuna, ilgeç öbeği (*çaputla*) ise dolaysız nesne konumuna geçmiştir:

(71)
a. Ali deliği çaputla tıkadı ⇒
b. Ali deliğe çaput tıkadı

Türkçede, (71) türü tümce çiftleri arasında dönüşümsel bir ilişki bulunduğu iddia edilebilir ama bunun, İngilizcede olduğu ve (72)de ayrıca örneklendiği gibi, düzenli bir ilişki olduğu söylenemez:

(72)

Ali sold *Ayşe* a book	⇒	Ali sold a book *to Ayşe*
Ali bought *Ayşe* a book	⇒	Ali bought a book *for Ayşe*

2.13.2 Partikel Dönüşümü

Bu tür dönüşüm, İngilizcede partikellerle bileşerek başka bir sözlüksel anlama geçen eylemlerin bulunduğu tümcelere uygulanan seçimlik dönüşümdür. Yerdeğiştirme işlemi, (73)teki tümce çiftlerinden ilkine uygulanır ve partikel eylemin hemen sonundan tümce sonuna kayar:[6]

[6](73)teki örnekler Grinder ve Elgin 1973:93'ten alınmıştır.

(73)

a. Ali scribbled *down* the telephone number ⇒
Ali scribbled the telephone number *down*

b. Ali revved *up* his bike ⇒ Ali revved his bike *up*

2.13.3 Emir Dönüşümü

İngilizcede düz tümce ile emir tümcesi arasındaki fark, birincilerinde öznelerin açık olarak bulunmasına ve eylemin çekimli olmasına, emir tümcesinde ise öznenin sözlüksel olarak bulunmamasına ve eylemin çekimli olmamasına dayanır. Bu açılardan emir tümcesi, düz tümcelere uygulanan bir silme işlemiyle dönüşümsel olarak türetilebilir:

(74)

You will stop there ⇒ Stop there
silme dönüşümü

Görüldüğü gibi emir dönüşümü yalnızca özne konumundaki adılın değil, kipsel eylemin de yapıda görünmemesinin işaret ettiği gibi, çekimsel özellikleri de silmektedir.

Türkçe emir tümcelerine uygulanan dönüşüm ise, yalnızca ÇEK budağındaki "malzeme"nin silinmesi işlemini içerecektir. Özne konumundaki öğelerin silinmesi ise, Türkçede sözdiziminin genel bir özelliği olarak seçimli olacaktır.

(75)

Ali eve gelecek ⇒ Ali eve gelsin!
Eve gelsin!

2.13.4 Dönüşlüleştirme

C57, adılların geleneksel dilbilgisi tarafından adların yerini tutan sözcükler olarak görülmesi düşüncesinden temelde ayrılmayan bir açıklama içerir: Adılar, bu sözcükleri içermeyen temel yapılara uygulanan yerinekoyma (adın yerine adıl koyma) dönüşümüyle türetilir. Buna göre, söz konusu dönüşümle, dönüşüme taban olan tümcede birbiri ile özdeş olan adlardan ikincisinin yerine uygun dönüşlü adılı getirilir:

(76)

Ali *Ali*'yi yaraladı	⇒	Ali *kendisini* yaraladı
	dönüşlülleştirme dönüşümü	
Ali hurt *Ali*	⇒	Ali hurt *himself*

Eğer *Ali*'ler aynı kişiyi gösteriyorsa, yani *Ali*'ler birbiri ile eşgönderimli ise dönüşüme girdi olan tümcelerin bozuk olacağının gösterdiği gibi, dönüşlüleştirme dönüşümü zorunludur. Dönüşlüleştirme dönüşümü için, yapıda eşgönderimli öğelerin bulunması gerekir.

2.13.5 Adıllaştırma

Ad yerine adıl koyma dönüşümünün seçmeli olacağı bu görünüm, eşgönderimli öğesi bulunmayan adların bulunduğu (77) türü tümcelerde ortaya çıkar:

(77)
Ali Ayşe'yi yaraladı

Bu tümcede adıllaştırma dönüşümüyle, *Ali* veya *Ayşe*'nin yerine uygun kişi adılları konabilir:

(78)

		O Ayşeyi yaraladı
Ali onu yaraladı	⇒	
		O onu yaraladı

2.13.6 Özne-YAR Değiştirimi

İngilizcede **evet/hayır sorusu**, çekirdek tümcede yardımcı eylem ile öznenin yerdeğiştirmesi ile üretilir. (79a)daki tümceye göre (79b)de kipsel eylem, soru dönüşümüyle tümcenin önüne gitmiştir.

(79)
a. You will buy a book
b. Will you buy a book?

Türkçede evet/hayır soruları, İngilizcedeki gibi yerdeğiştirme işlemi gerektirmez; daha önce gördüğümüz gibi (bkz. (54a)), tümcede sorulanacak öğenin hemen arkasına *mI* partikelinin katılması yeterlidir.

2.13.7 Ne-öbeği Öneçekme

İngilizcede, bir soru sözcüğü ile kurulan tümcede bu sözcüğün, daha teknik anlatımla **ne-sözcüğü**nün kurduğu öbek, yine daha teknik bir anlatımla **ne-öbeği**, çekirdek tümcede ilgili olduğu kurucu konumundan ayrılır ve yalın tümcelerde de (krş. (80) a ve b), bileşik tümcelerde de (krş. (80) a ve b) tümcenin önüne gider[7]:

(80)
a. You met *a poor man* last night
b. *Who* did you meet last night ?
c. *You met who last night?

(81)
a. You think that Ali bought *a book*
b. *What* do you think that Ali bought ?
c. *You think that Ali bought what?

(80b)deki ne-sözcüğü *who*, (80a)da eylemin hemen sonundaki *a poor man*'i, (81b)deki ne-sözcüğü *what* ise, (81a)daki *a book*'u sormaktadır ve ne-sözcükleri, sordukları sözcüklerin konumlarında değil, tümcenin önüne çekilmiş bir konumda görünmektedir. Tümcenin önüne gitme ne-sözcükleri için zorunludur, aksi takdirde (80c) ve (81c)deki gibi bozuk tümceler ortaya çıkar. (80) ve (81)deki soru dönüşümlerinin, ikinci bir işlem olarak türemiş yapıya ***do*-katma** diye bilinen işlemi içerdiğine de dikkat edelim.

Türkçede, İngilizcede olduğu gibi ne-öbeği öneçekme dönüşümü görünmez, çünkü, ne-öbeklerinin tümcedeki konumlarından ayrılmaları gerekmez:

(82)

Ali dün gece *Ahmet'e* rastladı	Ali dün gece *kime* rastladı ?
Sen Ali'nin *kitabı* satın aldığını sanıyorsun	Sen Ali'nin *neyi* satın aldığını sanıyorsun ?

[7] İngilizcede soru sözcükleri çoğunlukla *wh-* ile başlar. Bu nedenle soru sözcüklerine teknik bir anlatımla "wh-word", bu sözcüklerden oluşan öbeklere de "wh-phrase" denir. Benzer biçimde Türkçede de soru sözcüklerinin *n-* ile başlamasına dayanarak aynı terimleri "ne-sözcüğü" ve "ne-öbeği" olarak Türkçeleştirebiliriz.

2.13.8 Katma Dönüşümleri

Bir katma dönüşümü, yapısal dizine bakarak türemiş yapıda fazladan öğelerin görünmesiyle sonuçlanan dönüşümdür. (80) ve (81)de gördük ki İngilizcede ne-öbeği öneçekme dönüşümü, yapıya *do* öğesinin sokulmasını da gerektirmektedir.

İngilizcede tipik bir katma dönüşümü olan görünüm, (83)teki tümce çiftleri arasında görülür. ***there*-katma** denilen bu dönüşümde, yapıca ve anlamca ürünlerinde bağlantı olması gereken (83)teki tümce çiftlerinden ilkine, özne konumunda görünecek *there* adılının dönüşüm yoluyla sokulduğu kabul edilir:

(83)
a. A book is on the table
b. *There* is a book on the table

Çekirdek tümcelere öğelerin sokulmasıyla sonuçlanan bir başka dönüşüm türü, İngilizcede tümcecikleri ana tümcelere bağlayan *that* öğesinin, (84a)daki yapıya göre (84b)de seçmeli olarak nasıl göründüğünü açıklar:

(84)
a. I said this child will be a big man
b. I said *that* this child will be a big man

***that*-katma** diye bilinen bu dönüşümün seçimlik olarak uygulanmasıyla tümceler (84)teki gibi versiyonlar sergileyebilir. Türkçede ne (83) türünde ne de (84) türünde katma dönüşümleri bulunur, çünkü ne *there* gibi varoluşsal adıllar ne de *that* türü tümcesel adıllar bulunur bu dilde. Bununla birlikte, şu ana kadar gördüğümüz dönüşümler arasında Türkçe için edilgen dönüşümünde *tarafından*, olumsuzluk dönüşümünde *-mA* eki, evet/hayır sorusu dönüşümünde *mI* partikeli tümcelere katma dönüşümü ile sokulur.

2.13.9 Özdeş-AÖ Silinmesi

Bir genel dönüşümün uygulandığı yapılarda birbiri ile özdeş öğeler bulunursa, o zaman, bu öğelerden ikincisinin silindiği varsayılır. Buna göre (86)daki tümce, *Ali*'lerin birbiri ile özdeş olduğu (85)teki tümcelerden ikincisinde yer alan *Ali*'nin silinmesiyle üretilmiştir:

(85)
a. Ali kitabı satın aldı
b. Ali kitabı okuyor

(86)
Ali *satın aldığı* kitabı okuyor.

Bu tür silinme, İngilizcede ve Türkçede *mastarlı tümceciklerin* özne konumundaki öğelerine de uygulanmış görünür:

(87)
a. Ali hoped [Ali win the race] ⇒ Ali hoped to win the race
b. Ali [Ali ders çalışmak] istemiyor ⇒ Ali ders çalışmak istemiyor

(87)de mastarlı tümceciklerin özneleri ana tümcenin özneleri ile özdeştir, bu durumda, tümceciğin özne AÖleri silinmelidir ki tümceler dilbilgisel olabilsin.

1.3 C65

Chomsky Dilbilgisinin ilk biçimlenmesi olan C57 ile standart biçimlenmesi olarak kabul edilen C65e kadar geçen süre içinde, sözkonusu dilbilgisi hakkındaki tartışmalar daha çok dönüşümler üzerinde yoğunlaşmıştır. İlgili tartışmaların yaygınca benimsenen, bu nedenle C65e etki eden ve birbiri ile etkileşimde olan iki önemli yönü bulunmaktadır. Birincisi, dönüşümlerin "yapı koruyucu" olması gerekliliğidir. Bu gerekliliğe göre, dönüşümler özde bir yapısal işlem olduğuna göre, onların, sözgelimi olumlu tümceleri olumsuz tümcelere çevirmek gibi anlambilimsel etkiler içermemesi gerekir. Bu yöndeki tartışmalarda etkili olan ikinci yön ise, stilistik olanlar dışında dönüşümlerin hepsinin zorunlu dönüşümler olarak kabul edilmesidir. Şimdi, bu iki önemli etkinin sonuçlarını da görmek üzere EDnin standart biçimlenmesi olan C65e yakından bakalım.

3.1 Dilbilgisinin İç Düzeni

Standart Kuram, C57ye nazaran daha net bir dilbilgisi sunuluşu verir. Buna bağlı olarak C65, C57den birkaç açıdan farklılaşır.

Her şeyden önce C65, dilbilgisini bileşenlere ayırmıştır. C57nin öbek yapıya yapışık olarak gördüğü sözcükler, öbek yapıdan bağımsız olarak, ayrı ama yapılanmış bir bileşende listelenmiştir: **sözlükçe**. Bu bileşen, basitçe, doğal konuşucuların sözcük hakkındaki bütün sezgisel dil bilgilerinin bir araya toplandığı ve formatlandığı bir bileşendir. Öbek yapı kuralları, temelde C57 ile aynı kalmak üzere ama sözlükçe ile birlikte, dilbilgisinin **taban** bileşeninde toplanmıştır. Üretici olan bu **sözdizimsel bileşen**e karşılık tamamıyla ve yalnızca yorumlayıcı olan **anlambilimsel bileşen** ve ***sesbilimsel bileşen*** ayrımı yapılmıştır.

Dönüşümlere girdi olan "temel yapı", daha soyut bir düzlem olarak "derin yapı" kavramı ile değişmiştir. Derin yapı, öbek yapı kuralları ile üretilen

yapıdır. Bu yapı anlambilimsel bileşene girdi oluşturur ve anlambilimsel olarak orada yorumlanır. Anlambilimsel olarak yorumlanma, kabaca, tümcenin anlamlandırılması anlamına gelir. Dönüşümler bütünüyle yapısal araçlardır, bu nedenle, uygulandıkları yapının anlamını değiştirmez ve etkilemezler. Bu özelliği açısından dönüşümler "anlam koruyucu"dur .

Derin yapılara uygulanan dönüşümlerin çıktısı "yüzey yapı"dır. "Türemiş yapı"nın yerini alan bu yapı, doğrudan sesbilimsel bileşene girdi oluşturur ve orada sesbilimsel olarak yorumlanır. Sesbilimsel olarak yorumlanma, kabaca, tümcenin sesletilmesi anlamına gelir.

Sonuçta, Standart Kuramda dilbilgisinin bileşenlere ayrılmış düzenlenişi aşağıdaki gibidir:

(1)

3.2 Sözlükçe

Sözlükçe, aslen bir sözcükler listesidir ve dilin sözlükselleşmiş bütün öğelerini içerir. Bununla birlikte sözlükçeyi oluşturan liste, basit bir envanter değildir. Sözcükler sözlükçede sesbilimsel, sözdizimsel, anlambilimsel ve varsa, kendineözgü özelliklerini içeren bir **sözlüksel kütük** olarak yer alır:

(2)

sözcük :

sözlüksel kütük
/sesbilimsel bilgi/ [sözdizimsel bilgi] 'anlambilimsel bilgi' kendineözgü bilgi

Her kütükte, sesbilimsel bilginin önemli bir bölümü olarak ilgili sözcüğün, sesbilim bileşeni kurallarınca yorumlanacağı, yani basitçe okunuşunun belirleneceği bir **sesbilimsel kalıp** bulunur. Bu kalıp, sözcüğün doğru olarak okunmasını sağlamak üzere sesbilimsel kuralların uygulanmasına yetecek kadar belirginleşmiş bir kalıptır. Örneğin *ekmek* sözcüğünün ikinci hecesindeki ünlünün /e/ olarak belirginleşmesine gerek yoktur, çünkü dilin genel ünlü uyumu kuralı, ikinci hecenin ünlüsünü üstyazımsal olarak sunan sesbilimsel kalıp /ekmAk/'in /ekmek/ olarak sesletilmesini sağlayacaktır.

Sesbilimsel biçimi bir kalıp olarak ayrıca belirlendiğinden, sözcüğün sözlükçede yer alışı soyut bir yer alıştır. Yani, sözlükçede yer alan öğenin kendisi, sesbilimsel içeriği kendisinden ayrıldığı için artık birimleşmiştir. Bu birim, ((3)te büyük harflerle yazılmasının gösterdiği gibi) bir **sözlüksel birim**dir:

(3)

sözlüksel birim	:	EKMEK
sesbilimsel kalıp	:	/ekmAk/

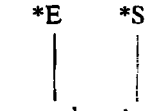
Kütüğün içerdiği sözdizimsel kurallar, ilgili sözlüksel birimin kategorisini ve yankategori çerçevesini belirleyecek kurallardır. Örneğin *kır-* bir Edir ve bu E, bir AÖ ve kendisinin bulunduğu yankategorileme çerçevesi taşır

(4)

sözlüksel birim	:	KIR-
sözlüksel kategori	:	E
yankategori çerçevesi	:	[AÖ _]

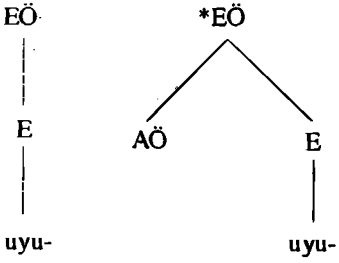
Sözdizimsel bilgi bölümünde sözlüksel birimin kategori ve yankategori özellikleri kodlanmıştır. Bu kodlama, sözcüğün öbek yapıda hangi konumda yer alacağını belirleyecektir. Böylece sözdizimde, örneğin, kategorisi A olan bir sözcük E budağı altında, kategorisi E olan bir sözcük S budağı altında görünmeyecektir:

(5)

Sözcüğün yankategori özellikleri, onun yalnızca bulunacağı budağı değil, aynı zamanda kızkardeşi konumunda bulunacak kategoriyi de belirlemektedir. Böylece, örneğin, *uyu-* eylemi, [_] biçiminde bir yankategori çerçevesi taşımakla ancak dallanmamış bir EÖ altına yerleşebilecektir; yankategori çerçevesinde bir AÖ içeren EÖnün başı konumunda görünmeyecektir öbek yapıda:

(6)

Sözcüğün sözlüksel kütükte yer alan anlambilimsel özellikleri, tümcelerin dilbilgiselliğine etki edecek **ayırıcı özellikler** ile sınırlıdır. Bu ayırıcı özellikler 'canlı, insansal, sayılabilir, katı' gibi seçimlik kısıtlamalara konu olan ve tümcelerin dilbilgiselliğinde etkili olan ilkel özelliklerdir. Bu özellikler, her sözlüksel birim için **ikili özellik kalıbı** olarak belirginleşmiştir. Örneğin 'katılık' *ekmek* ve *su* sözcükleri arasında anlambilimsel karşıtlık kurar; ekmek [+katı], su [-katı] özelliklidir ve [±katı] ilkeli karşısında sözcüklerin farklı ayırıcı özellikleri olması, (7) ve (8)deki tümcelerin dilbilgisellik farkını da açıklar:

(7)
Ali su içti

(8)
*Ali ekmek içti

Sözlükçe, kütüklerde belirlenen kurallardan ayrı olarak bir başka kural ile de etkileşim içindedir. Bu **sözlüksel kendineözgülük kuralı**, bir sözlüksel birimin sözlükçedeki (mevcut sesbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel) kurallarla sunulamayacak özelliklerini sunan kurallardır. Bu tür kurallar, genellikle birkaç sözlüksel birim veya tek bir sözlüksel birim ile sınırlı olduğundan, özce, kendineözgüdür. Örneğin, Türkçede, sözcük sonundaki sert ünsüzlerin, ünlü ile başlayan bir ek ile yumuşaması genel bir sesbilim kuralıdır:

(9)

ağaç-ı	→	ağacı
kitap-ı	→	kitabı
kağıt-ı	→	kağıdı
yaprak-ı	→	yaprağı

Bununla birlikte *et, it, ot, süt* gibi birkaç sözcük, tek heceli olmakla bu kurala uymaz: *edi* değil *eti, idi* değil *iti, odu* değil *otu.* Tek heceli olmayan ama (92)deki kurala yine de uymayan sözcükler de bulunur: *gölet, dönüt, yapıt, anıt, kanıt, yanıt.* O halde dilbilgisi, bu tür sözcükler için sözlüksel kütükte yer alacak ayrı bir kendineözgülük kuralıyla, bunların genel kurala uymadıklarını belirleyecektir.

3.3 Sözlükçeden Öbek Yapıya: Sözlüksel Yapıştırma

Öbek yapı, sonuncul dizimi oluşturacak sözcüklerin bu yapıya aktarılması için yeni bir düzenleme içerir: **Sözlüksel yapıştırma.** Hatırlanacağı gibi, C57 sözcükleri öbek yapının sonuncul diziminde üretilmiş varsayıyor, bunların sonuncul dizimde nasıl üretildiğine dair bir açıklama getirmiyordu.

Sözlüksel yapıştırma, basitçe, sözlüksel birimleri sözlükçeden öbek yapıya, yani öbek yapının sonuncul dizimine yerleştiren bir işlemdir:

(10)

sözlükçe	→	öbek yapı
		sözlüksel
		yapıştırma

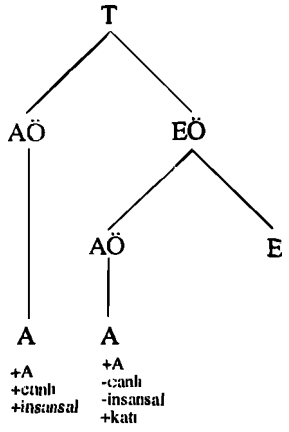
Bununla birlikte kuralın uygulanışı, şöyle bir düzenleme gerektirir. Sözlüksel yapıştırma, hem öbek yapıya yapıştırılacak olan sözlüksel öğenin taşıdığı özellikleri, hem de bu sözlüksel öğenin yapıştırılacağı budağın taşıdığı özellikleri bir araya getiren, böylece bir özellikler demeti olan **karmaşık imge (Kİ)** ile etkileşim içindedir. Sözlüksel yapıştırma Kİde sunulan özelliklerin çatışmadığı durumlarda uygulanacaktır. Örneğin *ağaç* sözcüğü ile bu sözcüğün taşıdığı özellikleri taşıyan (11)deki budak arasında sözlüksel yapıştırmaya bir engel yok demektir:

(11)

ağaç	→	|
+A		+A
-canlı		-canlı
-insansal		-insansal

Sözlüksel birimlerin taşıdığı özellikler yalnızca kendi kategorisine ait özellikler değildir. Bir sözlüksel birimin öbek yapıya yapıştırılmasını, bir başka sözlüksel birim belirliyorsa, yani kendisi bir başka sözlüksel birimin yankategori çerçevesinde yer alıyorsa, bu iki birim arasında seçme kısıtlılıkları ilişkisi var demektir. Örneğin, bir E budağına *kır-* eylemi yapıştırılacaksa, bu sözlüksel birim, her iki AÖ konumuna yapıştırılacak sözlüksel birimlerin ne gibi özellikler taşıması gerektiğini de (12)de görüldüğü gibi belirler. Böylece, (13)teki adlardan özne konumuna *ağaç* değil *çocuk*, nesne konumuna da *hamur* değil *masa* yerleşebilecektir:

(12)

(13)

ağaç	*çocuk*	*hamur*	*masa*
+A	+A	+A	+A
-canlı	+canlı	-canlı	-canlı
-insansal	+insansal	-insansal	-insansal
		-katı	+katı

Kİ, sözlüksel birimlerin (12)deki gibi yapılara yapıştırılmasında da devrededir. Eylemin sözlüksel özelliklerinin, yapıştırılacağı budaktaki

özellikler ile uyuşması gerekir. Ünlü, solunda iki adın bulunduğu bir konuma yerleşebileceğini söyleyen (14)teki kuralın gösterdiği gibi, Kİ, eylemin özelliklerine uygun adlardan oluşan ((12)deki gibi) bir sözdizimsel çerçeve belirler:

(14)
E → Kİ/a b _
a ve b ad ise

3.4 Öbek Yapı Kuralları

C65te öbek yapının iç düzenlenişi ve ilgili kuralları, C57 ile genelde aynıdır ama öbek yapının dilbilgisindeki konumu farklılaşmıştır.

Öbek yapı kurallarının, dönüşümlerin uygulanmadığı aşamada yer aldığı, dilin gerçekleşmiş tümcelerini doğrudan sunacak bir yapıda olmadığı kabul edilmiştir. Buna göre öbek yapılar C57deki konumundan daha soyut bir konuma geçmiştir. Dönüşümlerin uygulandığı ve dönüşümlerin çıktısına göre daha soyut olan öbek yapı, teknik anlatımla bir **derin yapıdır.** Derin yapılar anlambilimsel yorumlanma için anlambilim bileşenine doğrudan bağlı iken, sesbilimsel yorumlanma için dönüşümlerin aracılığına ihtiyaç duyar. Bir derin yapının dilin gerçekleşmiş tümcelerine, yani daha "görünür" tümcelerine bağlanması için dönüşümlerin çıktısı olacak "yüzeysel" yapılara dönüşmesi gerekir. **Yüzey yapı** dönüşümlerin çıktısı ve sesbilimsel bileşenin girdisi olan yapıdır. Bu yapı, bir tümcenin sesletilmesi için gerekli bütün sesbilimsel bilgi taşımaktadır.

Öbek yapılar, tümcelerde yer alan işlevsel bilgiyi de sunar ama bu bilgi, kategoriler arasındaki türetimsel ilişkilerde dolaylı olarak bulunmaktadır. Örneğin özne, tümce tarafından doğrudan dallanan AÖdür. Yüklem, tümce tarafından doğrudan dallanan EÖdür. Nesne, EÖden doğrudan dallanan AÖdür, ana eylem, EÖden doğrudan dallanan Edir vb.

3.5 Dönüşümler

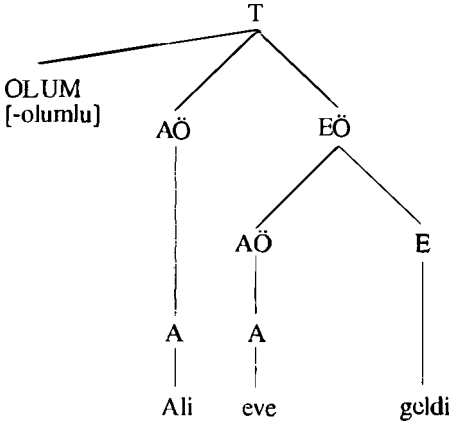
C57ye yönelik ilk eleştirilerin, aslen yapısal bir araç olan dönüşümlerin tümcelerin anlamına etki edecek düzenlemelerle sunulması üzerine olduğunu değinmiştik. Bir dönüşümün, örneğin düz tümceden olumsuz tümce türetmesi, tümcenin anlamında da değişiklik gerektirmekteydi. Açıkca olumlu olan bir tümce olumsuz anlama geçiyordu! Oysa, dilbilgisi anlambilimsel bilgiler

-seçimlik kısıtlamalara konu olacak ayırıcı özellikler hariç- sözdizimsel bileşen dışında tutuyordu.

Dönüşümlerin anlam-koruyucu olması (sonraları, daha genel anlamda "yapı-koruyucu" olması için bkz. §**I.4.2**) gerektiği yönündeki iddia, aslen ve ilkin Katz ve Postal 1964 tarafından ortaya atılmıştır. **Katz-Postal Varsayımı** olarak bilinen iddiaya göre dönüşüm yapısal bir araçtır ve tümcenin anlamına etkide bulunmamalıdır. Yani, dönüşüm, bir düz tümceden bir olumsuz tümce türetmemelidir. O halde, düz tümcelerden olumsuz, soru, emir gibi tümce türlerini temel yapılara ilgili sözcükleri, ekleri, partikelleri vb. katarak üretme diye bir işlem dilbilgisinde yer almamalıdır. Bu tür tümceler, sözkonusu anlambilimsel yorumlamaya girdi olacak bilgileri, bir biçimde, temel yapılarında, -yeni kavramaya göre- derin yapılarında taşıyor olmalıdır. Bunun yolu da düz tümceleri temellendirecek derin yapılarda OLUM(suzluk), SORU, EMİR, hatta EDİL(gen) gibi soyut öğelerin ayrıca yer aldığını ve bu soyut öğelerin ilgili dönüşümler için **başlatıcı** olduğunu varsaymaktadır.

C65te de kabul edilen bu sonuçlara göre, örneğin olumsuz dönüşümü, OLUM öğesini içeren bir derin yapıya uygulanacaktır artık. (15), tümcenin yüzey yapıdaki olumsuz görünümü için derin yapıda bir soyut öğe (OLUM) içermektedir ve bu başlatıcı öğe, [-olumlu] özelliği taşıdığında dönüşümün uygulanmasını zorunlu kılarak, (16)daki olumsuz yüzey yapının oluşmasını sağlayacaktır:

(15)

(16)
Ali eve gelmedi

İşte, temel yapıların aslen soyut derin yapılar olduğunu kabul etmekle sonuçlanan "soyut öğe" çözümlemeleri, dönüşümlerin genel karakterinde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Bunlardan en yaygını, stilistik dönüşümler dışında bütün dönüşümleri zorunlu dönüşüm olarak görülmesidir. Çünkü, soyut öğelerin (16)daki gibi "somut" görünümlerini (örneğin Türkçede eylemin sonuna olumsuz eki *-mA* eklemesini) sağlayacak dönüşümlere gerek bulunmaktadır. Bu nedenle, "çekirdek tümce" kavramı da dilbilgisinden tanımıyla çıkarılmıştır. Derin yapı/yüzey yapı ayrımı böyle bir öngörmeye uygun değildir; çünkü, çeşitli dönüşümlere girdi olacak ama kendisi de bir yüzey yapı olan tümceler artık dilbilgisinde bulunmamalıdır.

I. 4 C65 SONRASI

Standart Kuram üzerinde yoğunlaşan tartışmalar, ele aldıkları konular bakımından başlıklar altında toplanamayacak kadar çok yönlü ve birbiri ile girişiktir. Bununla birlikte, ilgili tartışmaların ED üzerindeki sonuçlarını, dilbilgisine sokulması gereken kavramlar açısından bazı başlıklar altında toplayabiliriz.

4.1 Tümleyici

Önceki İngilizce çözümlemelerinde yüzey yapıda görünüp görünmemesi katma dönüşümünün uygulanmasına bağlı olduğu kabul edilen *that*(bkz. §1.2.13.8), C65 sonrasında derin öbek yapıda üretilen bir öğe olarak görülmüştür. Yani, *that*, tümcenin bir kurucusu olarak görülmüştür. Çünkü, bu öğe ile tümceler arasında yapısal etkileşimler bulunmaktadır. Örneğin *that*, çekimli tümceciklerde seçimlik olarak görünebilirken (bkz. (1a-b), mastarlı tümceciklerde zorunlu olarak görünmemektedir (bkz. (1c)):

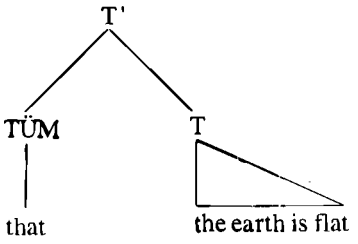
(1)
a. Ayşe believed (that) [Ali will be a hero]
b. Ayşe believed [Ali to be a hero]
c. *Ayşe believed that [Ali to be a hero]

O halde, dilsel kuramda en büyük sözdizimsel yansıma olarak kabul edilen Tnin genişletilmesi gerekmekte, tümcenin en büyük yansıması, yani tümcenin büyükçül yansıması olarak *that*'i de içeren bir yapı varsayılmalıdır.

Dilsel kuramda T artık bir "ara" yansımadır; onun büyükçül yansıması daha geniş bir yapıdır: T'. Tümceciğin kurucusu olmayan ama tümceciği tüm tümcelerin tümleci konumuna sokarak onunla birlikte daha geniş bir yapı oluşturan *that* (ve İngilizcede *that* ile aynı konumda bulunabilen *for*, *whether*

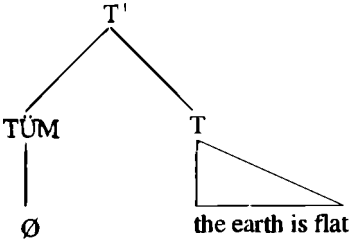
gibi öğeler), **tümleyici** (kısaca TÜM) adı altında ayrı bir kategori olarak görülmeye başlamıştır. Böylece, ilk elden, Tlerin bu TÜMün kızkardeşi olduğu (2)deki gibi bir yapı benimsenmiştir:

(2)

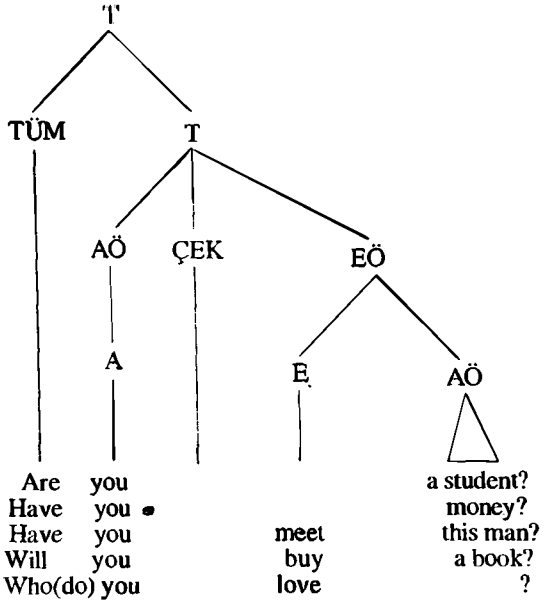
Aslında, (2)deki gibi bir tümleyici içermeseler bile ana tümcelerin de (2) ile özdeş bir öbek yapı içerdiği ve böylece boş olan bir TÜM konumunun ana tümceler için de öbek yapıda belirginleştiği kabul edilmiştir.

(3)

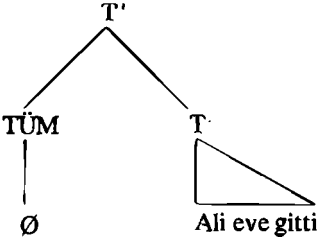
(3)teki yapının ana tümcelerin yapısı olması gerektiğinin, gerçekte, başka bir güdülemesi de vardır. Ana tümcelerin boş TÜM konumu, yerdeğiştirme dönüşümlerinde tümce önüne giden öğelerin konumu olarak görülmüştür. Böylece, yerdeğiştirmenin göründüğü özne-YAR değiştirimi ve ne-öbeği öneçekme gibi dönüşümlerde koşaç (*to be*) ve sahiplik (*have*) eylemlerinin, yardımcı eylemlerin, kipsel eylemlerin ve ne-öbeklerinin ana tümcenin TÜM konumuna yerleştiği varsayılmıştır, (4)teki yüzey yapılarla örneklendiği gibi:

(4)

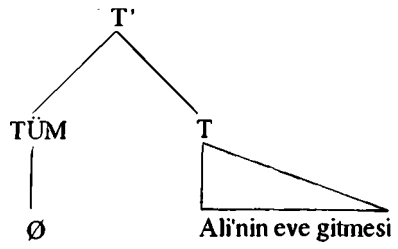
Ana tümcelerin, aslında, göründüğü yapıdan daha geniş bir yapı olması gerektiği, tıpkı tümcecikler gibi, kızkardeşleri konumunda bir TÜM budağı bulunması gerektiğine dair tanıt oluşturan (1) ve (4)teki İngilizce görünümleri, Türkçede bulunmaz. Çünkü, bu dilde, tümceciklerin tümleyicisi olacak sözlüksel öğeler yoktur ve ne-öbeklerinin ana tümcelerin önüne gitmesi gerekmiyordu (bkz.**§I.2.13.7**). Bu durumda, EDnin evrensel bir biçimlenme olarak kabul ettiği (2)yi Türkçeye uyarlayacak olursak, bu dilde, TÜMün ana tümcede de (bkz. (5)), tümcecikte de (bkz. (6)) boş olduğunu söyleyebiliriz[1]:

(5)

[1]Türkçede İngilizce'nin *that*'ine benzer tümleyicilerin bulunmadığı gözlemi, EDnin sonraki [illegible] çerçevesinde yürütülen Türkçe çalışmalarında da genelde değişmemiştir ama son çalışmaların birinde (ayrıntılı için bkz. **§II.8.9.3**), Türkçe için de sesbilimsel içeriği olan bir TÜM önerisi geliştirilmiştir.

(6)

4.2 Dönüşümler ve Yapı Koruma İlkesi

Dilbilgisine "derin yapı" ve "yüzey yapı" kavramlarının girmesi ile birlikte dönüşümlerin bütünüyle sözdizimsel olması gerektiği görüşü, işin içine bu yönde ilkelerin sokulmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yöndeki en önemli düzenleme **Yapı Koruma İlkesi**dir:

(7) *Yapı-koruma İlkesi*
Dönüşümler yapı-koruyucudur.

Bu ilkenin anlattığı, dönüşümün öbek yapı biçimlenmesini değiştirmemesi gerektiğidir. Örneğin, öbek yapının belirli bir yerinde bir AÖ budağı varsa ve dönüşüm sonrası bu budaktaki AÖ yüzey yapıda başka bir yere gitmişse, yüzey yapı, AÖnün derin yapıdaki orijinal konumunu da, bu konumdan giden AÖyü de bir biçimde kodluyor olmalıdır. EDnin sonraki aşamalarında daha da geliştirilip genişletilecek olan bu ilkenin dilbilgisinin teknik görünümüne olan en önemli etkisi, taşınan öğe ile taşındığı yer arasındaki ilişkinin dilbilgisine aktarılması çabalarından kaynaklanmıştır.

4.3 İzler ve Eşdizinleme

Dönüşümlerin yapı koruyucu olması ilkesine bağlı olarak, yani dönüşümün uygulandığı derin yapı ile dönüşümün çıktısı olan yüzey yapı arasında yapısal bir fark bulunmaması gerekliliğine bağlı olarak dilbilgisine sokulan en önemli kavramlardan biri, **iz**dir.

İz, yerdeğiştirme dönüşümü sonucu bir öğenin, derin yapıda boşaltmış olduğu konumda bulunduğu varsayılan **boş kategori**dir. Bu boş kategori yüzey yapı sunuluşlarında, İngilizcede 'iz' anlamına gelen *trace* sözcüğünün baş harfi olan yatık *t* ile belirtilir. Şimdi, §**1.2.13**'te gördüğümüz yerdeğiştirme

dönüşümü örneklerini, taşınan öğelerin boşalttığı konumlara birer iz (*t*) koyarak aşağıya tekrar alalım:

(8) *dolaylı nesne değiştirimi*
Ali will give *t* a book to Ayşe

(9) *partikel dönüşümü*
Ali scribbled *t* the telephone number down

(10) *Özne-YAR değiştirimi*
Will you *t* buy a book

(11) *ne-öbeği öneçekme*
Who did you meet *t* last night

Bu örneklerde *t*'ler, kendisinin bulunduğu konumdan bir öğenin taşındığını söyler ama ortada hala şöyle bir eksiklik bulunmaktadır: Hangi öğe?

Taşınan öğe ile taşındığı konumda bıraktığı izi arasındaki bağlantı, **eşdizinleme** ile kurulur. Bu anlamda eşdizinleme, taşınan öğe ile taşındığı konumun aynı dizine ait olduğunu söyleyen bir kodlama işidir. Demek ki, (8)-(11) arasında görünen izler, sırasıyla (8)deki *Ayşe*, (9)daki *down*, (10)daki *will* ve (11)deki *who* ile eşdizinlidir. O halde (8)-(11) arası yüzey yapılar, gerçekte, eşdizinlemeyi de içermek üzere (8')-(11') arasında olduğu gibi görünmelidir:

(8')
Ali will give t_i a book to [Ayşe$_i$]

(9')
Ali scribbled t_i the telephone number [down$_i$]

(10')
[Will$_i$] you t_i buy a book

(11')
[Who$_i$] did you meet t_i last night

Eşdizinleme, dilbilgisinin bir aracıdır; yani eşdizinlilik dilbilgisel bir özelliktir. Tümce kurucularının eşdizinli olması, basit veya yapay bir gösterim aracı değildir.

4.4 Boş Kategoriler

İzler yüzey yapılarda ortaya çıkan bir boş kategoridir. Bununla birlikte izler dilbilgisinin yegane boş kategorisi değildir. ED, yüzey yapılar ile birlikte derin yapılarda da başkaca boş kategoriler bulunduğunu varsayar.

Bazı sözlüksel birimler ya bir sözlüksel özellik olarak, ya da bir-biçimbilimsel özellik olarak, kurucusu olduğu tümcelerin derin öbek yapılarında boş kategorilerin bulunmasını gerektirir. Örneğin İngilizcede, *seem* eylemi -başkaca bir kaç eylem ve sıfat da (bkz. §**I.4.5**)-, yüklemcil oldukları derin yapılarda, özne konumunda herhangi bir AÖnün görünmesi mümkün değildir. Bu tür yapılarda özne AÖsü konumunda İngilizcedeki *empty* sözcüğünün baş harfi (genellikle yatık olan) *e* ile gösterilen boş kategori yer alır. Buna göre, *seem* eyleminin yüklemcil olduğu (12b)de yer alan yüzey yapının ilişkili olduğu derin yapı (12a)daki gibi olmalıdır:

(12)
a. *e* seem [Ali to be a hero]
b. Ali$_i$ seems [t_i to be a hero]

Dilbilgisinin dönüşüm aracı (12b)deki derin yapıya uygulanarak tümceciğin öznesi konumundaki AÖ *Ali*, ana tümcenin boş olan özne konumuna taşınır, böylece taşınan AÖ arkasında kendisi ile eşdizinli olan bir iz bırakır.

Bir başka boş kategori görünümü, edilgen biçimbilimi taşıyan eylemlerin yüklemcil olduğu derin öbek yapılarda ortaya çıkar. Bu tür yapılarda, eylemin edilgen biçimbilimi taşımasına bağlı bir sözdizimsel özellik olarak derin yapı özne konumu boştur.[2] Dönüşümler, nesne konumundaki AÖyü boş olan özne konumuna taşıyacak ve yüzey yapıda taşınan nesne AÖsü ile arkasında bıraktığı iz arasında bir eşdizinleme kurulacaktır:

(13)
e is expected [Ali [to Help Ayşe]]

(14)
Ali$_i$ is expected t_i to help Ayşe

Bir başka boş kategori, belirli sözdizimsel bağlamlarda görünen mastar tümcelerinin özne konumunda bulunur. Bu tür tümcelerin çekimsiz yüklemcil

[2]Eylemlerin edilgen biçimbilimi taşımasının derin yapılarda özne konumunun boş kategori ile dolu olmasını gerektirmesi özelliği, sonraki çalışmalarda bir genelleme (ayrıntılar için bkz. §**II.7.2.1**) olarak benimsenmiştir.

eyleminin sözdizimsel bir özelliği olarak, tümceciğin özne konumunda açık AÖler bulunmaz. Bu konumda bir boş kategori bulunduğu varsayılır.

(15)
Ali doesn't like [*e* to drink the beer]

(15)teki boş kategorinin dilbilgisel konumunun, (12b) ve (13)tekilerden farklı olmasına dikkat edelim; (15)teki boş kategori doğrudan yüzey yapıda yer almaktadır.

C65 sonrasında, dillerin tipolojilerine bağlı olarak ortaya çıkan farklı bir boş kategori daha tanınır. Bu boş kategori, özne-düşüren dillerde gözlenir ve bu tür dillerde düşürülen özne konumunda yüzey yapıda bir boş kategori bulunduğu varsayılır. Bu boş kategorinin göründüğü dillere tipik örnek, Türkçedir:

(16)
e kitabı okuyorum

(16)daki yüzey yapıda, yüklemcil eylem üzerindeki KİŞİ-SAYI ekine bağlı olarak özne AÖsünün seçimlik olarak atılması mümkündür. Bu tür atma sonucunda ilgili konumda bir boş kategori ortaya çıkar.[3]

4.5 Yükseltme

C65 sonrasında, önceki dönüşümlerin çoğu, bazıları farklı adlarla da olsa, tanınmaya devam etmiştir.[4] Bununla birlikte, dönüşümlerin sınıflandırılması için betimsel amaçla kullanılan başkaca bir terim bulunmaktadır: **Yükseltme**.

Yükseltme aslen bir dönüşümdür. Bu terim, dönüşümden daha özel olarak, taşınan öğenin, öbek yapının dikey ilişkileri açısından alttaki bir budaktan üstteki bir budağa taşındığı bilgisini içerir.

İlk tanınan yükseltme türlerinden biri **özne yükseltmesi**dir. Derin yapıda özne konumunda boş kategorinin bulunduğu öbek yapılarda görünen *seem* eylemi ile kurulmuş (17a)daki derin yapıyı (17b)deki yüzey yapı ile karşılaştırırsak, *Ali*'nin derin yapıda tümceciğin (yani öbek yapı dikleminde

---

[3](12)-(16) arasında gözlenen boş kategorilerin dilbilgisel konumları, ilgili örneklemelerdeki farklılıkların da sezdirdiği gibi, EDnin sonraki aşamalarında farklı terminolojilerle ve başkaca kuramsal düzenlemelerle ele alınmıştır. İlgili tartışmalar için özellikle bkz. §II.6.

[4]ED çerçevesindeki *dönüşüm türlerinin* topluca ele alındığı çalışmalar için bkz. Rosenbaum 1967, Emonds 1976.

daha alttaki tümcenin) öznesi iken, yüzey yapıda ana tümcenin öznesi konumuna yükseldiğini söylememiz gerekir:

(17)
a. *e* seem [Ali to be a hero]
b. Ali_i seems [t_i to be a hero]

(17b)deki yükseltmeyi başlatan etmen, İngilizcenin mastar tümcelerinde bulunduğu varsayılan bir özelliktir. Bu dildeki mastar tümcelerinde eylem SAYI-KİŞİ açısından çekimsizdir, bu nedenle, özne konumunda açık AÖler mastarlı eylem ile "uyum ilişkisi" kuramaz. Uyum ilişkisinin kurulamaması, sonuçta, mastar tümcelerinin özne konumumda açık AÖlerin görünmesi yasaklanır (Bu gereklilik, ilerleyen bölümlerde defalarca açıklanmış olacaktır).

(17)deki işlem daha ayrıntılı adlandırmada **özneden özneye yükseltme** olarak bilinir. Bununla birlikte, yükseltmenin (18)deki gibi **özneden nesneye** olan türü de vardır İngilicede.

(18)
Ali believes him_i [t_i to have won]

(18)de ana tümcenin nesnesi konumunda bulunan ***him***, tümceciğin öznesi olarak yorumlanmalıdır, çünkü bu tümcede *Ali*'nin inandığı o değil, onun kazanmış olduğudur. Demek ki *him*, derin yapıda *believe* eyleminin tümleci konumundaki tümceciğin öznesi konumundan, yine mastar tümcesinin eylemi çekimsiz olduğu için bilindik gerekçelerle ana tümcenin öznesi konumuna yükselmiştir. Bu noktada, *Ali*nin (17)deki yükselmesi ile ***him***in (18)deki yükselmesi arasında, yüksenilen konum açısından fark bulunması gerektiğine dikkat edelim. İlk durumda, yükselecek AÖ için boş bir konum bulunmaktadır ama ikinci durumda *believe* eyleminin nesnesi konumu tümcecik ile zaten doludur (bu yöndeki dilbilgisel düzenleme için bkz. I.4.6)

Yükseltmelere izin veren bir dizi eylem olduğu, bu tür eylemlerin **yükseltme eylemleri** olarak kapalı bir sınıf oluşturduğu, yani (*believe*, *appear*, *tend* gibi) ancak sınırlı sayıda eylemin bu süreçlerde yer aldığı da gözlenmiştir. Örneğin ***think*** eylemi (17)deki gibi yükseltme yapıları kuramaz.

Öte yandan, eylemlerin yanısıra bazı yüklemcil sıfatlar da yükseltme yapıları kurar:

(19)
Ali_i is certain [t_i to have left]

Bu tümcede kesin olan Ali değil, Ali'nin ayrılmış olmasıdır, o halde *Ali* aslen *certain* sıfatının kurduğu yüklemin öznesi değil, [t_i to have left] tümceciğinin öznesidir ve ana tümcenin öznesi konumuna yükseltme yoluyla gelmiştir.[5]

Yükseltme Türkçede de gözlenen bir süreçtir. Tıpkı İngilizcenin mastar tümceleri gibi, Türkçenin bazı tümcecikleri de çekimsizdir:

(20)
a. Ali [Sivas'a gitti] sanıyor
b. *Ali [ben Sivas'a gitti] sanıyor
c. Ali beni [t_i Sivas'a gitti sanıyor

(20a) tümcesinde tümceciğin eylemi KİŞİ-SAYI açısından çekimsiz olmalıdır ki, Sivas'a giden "ben/sen/o/biz/siz/onlar" gibi SAYI-KİŞİ paradigmasının bütün kişileri olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, ilgili kişilerin birer açık AÖ olarak tümcecik içinde görünmesi, yine İngilizcedeki gibi benzer gerekçeyle yasaklıdır, bunu, yasaklamanın daha bariz gözleneceği KİŞİ-SAYI özelliği ile sunan (20b)de gözleneceği gibi. Öte yandan, tümceciğin öznesi konumundaki AÖler, yükseltme yoluyla bu tümceciğin dışına çıkıyor olmalıdır ki bu kez Türkçenin dilbilgisel olan (20c) gibi bir tümce olabilsin. (20c)de tümceciğin öznesi ana tümceye ana eylemin nesnesi olarak yükselmiş olmalıdır, çünkü ilgili AÖ üzerinde, nesneler ile birlikte görünen bir ek bulunmaktadır. Tümceciğin eyleminin geçişli olmadığına, bu nedenle (20c)deki *beni* AÖsünün nesnesi olamayacağına dikkat edelim.

4.6 Eklenme

§1.2.7'de gördük ki yankategorileme kuralları, bir sözlüksel öğenin görüneceği öbek yapının biçimlenmesi de belirliyordu. Örneğin, bir geçişli eylem, tümleci olacak AÖ istiyordu, böylece, ilgili AÖnün bulunmadığı öbek yapılar, bağlam-duyarlı kurallar tarafından bozuk olarak belirleniyordu:

(21)
*Ali okudu

---

[5]Yükseltmenin (17-19) arası örneklenen öbeksel türleri yanında EDnin sonraki aşamalarında "eylem yükseltmesi", "niteleyici yükseltme" gibi daha farklı kategoriler için de yükseltmenin söz konusu olması gerektiği düşüncesi büyük çapta kabul görmüştür. Yükseltmenin ilgili olduğu alanın bu yönlerde genişletilmesinin altında, EDnin, sonraki dönemlerde "tümce"yi farklı bir öbek yapı kavramasıyla ele alması yatar. Tümce ve tümcecikten daha küçük alanlar arasındaki taşınmalar da yükseltme olarak görülür olmuştur. Bunun yanı sıra bazı dilciler, dönüşümler arasında yükseltmenin tam tersi bir süreç olarak "indirme"nin de bulunduğunu ileri sürüp çözümlemelere gitmişlerdir.

Ne var ki, öbek yapının olası tüm biçimlenmeleri yalnızca yankategorileme kuralları ile ulaşılamayacak kadar "daha geniş" yapılanmalar sergiler. Örneğin *oku-* eylemi herhangi bir zarfı yankategorilemez ama *dün* gibi bir zarf (21)deki tümcede yer alabilir ve ortaya bozuk yapı çıkmaz:

(22)
Ali kitabı dün okudu

Yalnızca zarflar değil, geleneksel adlandırmayla dolaylı tümleç olarak görülen bir dizi AÖ de yer, kaynak gösterme gibi çeşitli anlambilimsel görevler üstlenerek tümcelerde görünebilir ve herhangi bir sözlüksel öğe tarafından yankategorilenmemelerine rağmen bu "fazladan" görünen AÖler de tıpkı zarflar gibi tümcelerin bozukluğuna yol açmaz:

(23)
Ali kitabı dün okulda okudu

Zarflar ve dolaylı tümleç görevindeki AÖler gibi sıfatlar da herhangi bir sözlüksel öğenin yankategorileme çerçevesinde yer almaz ama adları niteleyen SÖler de öbek yapıda görünebilir:

(24)
Ali kalın kitabı dün okulda okudu

Aynı biçimde, ilgeç öbekleri de tümcede, ilgili eylem tarafından yankategorilenmeksizin görünebilir:

(25)
Ali kalın kitabı dün okulda benim için okudu

Demek ki (22)-(25) arası tümcelerde yer alan zarf, ad, sıfat ve ilgeç öbeklerinin ortak bir özelliği bulunmaktadır. Bunlar, yankategorileme kurallarına göre gerekmeyen ama yapıda serbestçe görünebilen, yani "seçimlik" olabilen öbeklerdir.

Öbek yapıda seçimlik olarak görünebilen öbekler dilbilgisinde **eklenti** olarak görülür. Bunların derin yapılara, **eklenme** denilen bir süreç yoluyla girdiği kabul edilir. Eklenme, ilgili öbekleri, öbek yapının doğrudan kurucusu olan öbeklere ekler.

Ne var ki, bir öbeğin, herhangi bir sözlüksel başın yankategori çerçevesinde yer alınamasına rağmen öbek yapıda görünmesi yalnızca derin öbek yapılara

bağlı bir olgu olarak görülmez. Bazı yüzey yapılarda da tıpkı eklenti öbekleri gibi "fazladan" olması gereken öbekler görünebilir. Örneğin (19)daki yükseltme yapısında gördük ki, (18)deki yükseltmeden farklı olarak, aslında ana eylemin yankategori çerçevesinde yer alan bir kurucunun bulunmasına rağmen, bu kurucunun içinden bir başka kurucu dışarı çıkmaktadır. Demek ki, (19)un derin yapısı şöyle olmalıdır:

(26)
Ali believes [he to have won]

İngilizcede mastar tümcelerinin yüzey yapı özne konumunda herhangi bir AÖ açıkça görünemeyeceği için, (26)daki tümcenin derin yapısında üretilmiş olması gereken AÖ, mastar tümceciğini terkederek ana eylemin nesnesi konumuna yükselmektedir. Bununla birlikte, yükseldiği konumun, yani ana eylemin nesnesi konumunun derin yapı konumu olduğunu söyleyemeyiz, çünkü bu konum derin yapıda, (26)da gözleneceği gibi mastar tümceciği ile doldurulmaktadır. Öyleyse, (19)da ana eylemin nesnesi konumuna yükselen *him* için yüzey yapıda uygun bir konum, bir başka deyişle ana eylemin yankategorileme çerçevesi bakımından uygun bir konum bulunmamaktadır. Yani *him*, yüzey yapıda "fazlaymış" gibi görünmektedir ama bu fazlalık tıpkı derin yapıda eklenti olan ZÖ, AÖ ve SÖler gibi tümcenin bozukluğuna yol açmamaktadır.

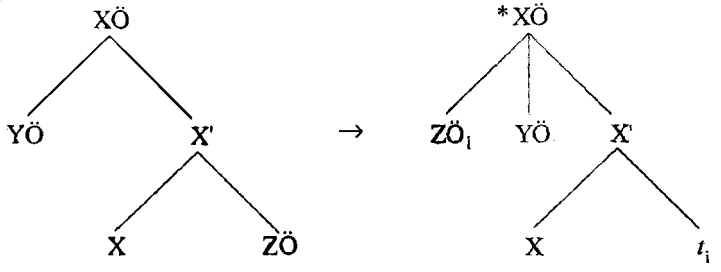
Derin yapı eklenti öbekleri ile benzer yapısal konumlar sergilemelerinden hareketle, dilbilgisinde, derin yapı konumlarından yalnızca yükseltme yoluyla değil, herhangi bir taşınma dönüşümü yoluyla bir biçimde ayrılan ama kendileri için yüzey yapıda yeni konumlar yaratılması gereken öğelerin de bir eklenme sürecine girdiği varsayılır. Bu tür eklenmede, derin yapıdaki orijinal konumundan ayrılan öbeklerin yüzey yapıda başka konumlara adeta yapışmasıyla yeni bir konum yaratılır.

Eklenme yoluyla yüzey öbek yapıda başka bir konuma geçme, özellikle sözcük dizimi oynak olan dillerde sıklıkla görülür. Örneğin, böyle bir dil olan Türkçede, derin yapı konumu eylemin tümleci olarak onun hemen solu olması gereken nesne AÖleri, tümcenin herhangi bir yerinde oldukça kısıtlamasız biçimde görülebilir. Nesne AÖsü, söz gelimi tümcenin başlangıcında göründüğünde (bkz. (27)), tümceyi kuran öbek bütünlüğüne, yani TÜMÖye en soldan yapışmış görülmelidir.

(27)
Kitab$_i$ [Ali t_i okudu]$_{TÜMÖ}$

Ne var ki (27)deki gibi bir eklenme, aslında basit bir "yapışma" işi değildir. Eklenme yoluyla taşınan öğe herhangi bir budağa basitçe yapışsaydı, o zaman, kendi büyükçül yansımasını kurmak üzere ikiye dallanmış olan budağa bir üçüncü budak daha eklenmiş olacaktı ki bu, öbek yapıyı düzenleyen ikiye dallanma ilkesini yıkardı:

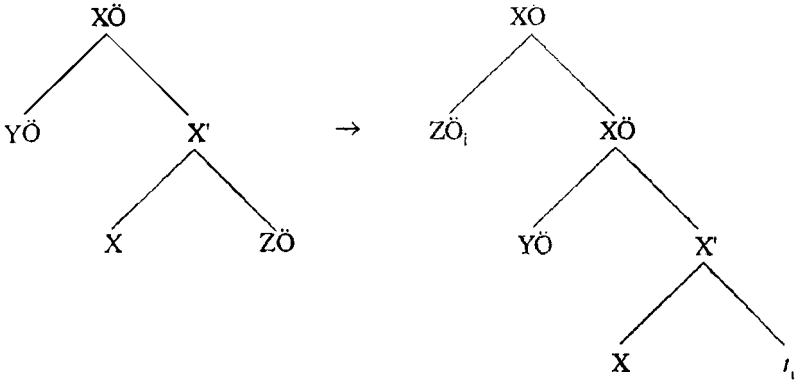
(28)

(28)de tümcenin başlangıcına giderek eklenen ZÖ kurucusu, tümceye en üst "nokta"da yapışmış olacaktır ve bu konumdaki kurucu XÖ, artık ikiye değil, üçe dallanıyor olacaktır.

İkiye dallanma ilkesi uyarınca yeni bir konum yaratıp ilgili öbek yapı ile bağlantılı olmanın tek olasılığı vardır, o da, eklenilen budağın ilgili eklentiyi dallandırmak üzere aşağıdaki yapıda çoğaltılmasıdır. (28)in aksine (29)da olup biten, ikili dallanma ilkesine uygundur, çünkü XÖnün çoğaltılmasıyla eklenen öğe (ZÖ) için uygun bir konum yaratılmıştır.

(29)

Şimdi, Türkçedeki eklenme süreçlerine ayrıntılıca ele alma işini sonraya bırakarak (bkz. §II.7.10) İngilizcede, EDnin en eski dönüşüm türlerinden olan

"dolaylı nesne değiştirimi"ni hatırlayalım. Bir yerdeğiştirme işlemine dayanan bu dönüşümde 'dolaylı nesne' konumundaki AÖ seçimlik olarak tümcenin sonuna gidebiliyordu:

(30)
a. Ali will give Ayşe a book
b. Ali will give a book to Ayşe

(30a) tümcesinden (30b) tümcesini üreten ve her iki tümcenin de düzgün olmasından anlaşılacağı gibi seçmeli olan dönüşüm, (30a)daki dolaylı nesneyi (*Ayşe*) tümce sonuna taşımış ve hemen önüne uygun bir öndurum (*to*) eklemiştir ama tümce sonuna taşınan *Ayşe* için öbek yapıda boş bir konum bulunmamaktadır. Bu durumda, yüzey görünümde olup bitene bakarak, *Ayşe*'nin tümce sonuna gitmekle bu tümceye adeta yapıştığını söyleyebiliriz. Bu tür eklenmede, öbeğin öbek yapıya sağdan eklendiğine dikkat edelim.

4.7 Kısıtlama

C65 sonrası yoğunlaşan tartışmalardan biri de, dönüşümlerin fazlasıyla güçlü göründüğü üzerine olmuştur. Yani, bir dönüşüm, derin yapılardan bazılarına başarı ile uygulanıp düzgün yüzey yapılar oluştururken, aynı dönüşümün uygulanması sonucu benzer bazı derin yapılardan beklenmedik biçimde bozuk yapılar ortaya çıkmaktadır.

İngilizcede, (31b)deki tümce (31a)daki derin yapıya ne-öbeği öneçekme dönüşümünün başarıyla uygulanması sonucu oluşmuş düzgün bir tümcedir:

(31)
a. You think that Ali bought *which books*
b. [Which books]$_i$ do you think that Ali bought t_i]

Bununla birlikte (32a)ya uygulanan aynı dönüşüm (32b)de, tümce bozukluğu ile sonuçlanmıştır:

(32)
a. You have met Ali that bought *which books*
b. *Which books$_i$ have you met Ali [that bought t_i]

Demek ki dilbilgisinde, (31)de ne-öbeği öneçekme dönüşümüne izin verecek ama aynı dönüşümün uygulanmasını (32)de yasaklayacak bir kısıtlamaya

gereksinim bulunmaktadır. Nasıl bir **kısıtlamaya gereksinim bulunduğu** anlamak için (31) ile (32)yi karşılaştırdığımızda, ne-öbeğinin (31)de ana tümcenin tümleci konumundaki bir tümcecikte, (32)de ise ilgi tümceciği konumundaki bir tümcecikte bulunduğunu görürüz. O halde, ne-öbeklerinin tümleç konumundaki tümcecikten çıkıp ana tümcenin başlangıcına gidebildiğini ama ilgi tümceciğinden çıkamadığını söyleyen bir kurala gereksinim vardır.[6]

Bir çok kısıtlama, belirli bir sözdizimsel alandan (AÖ, tümcecik) öğelerin dışarı çıkamayacağını söyler. Bu tür kısıtlamalar, dışarıya çıkamamaya bakarak ilgili sözdizimsel alanlar bir adaya benzetildiğinden genel olarak **ada kısıtlamaları** diye anılır.[7]

4.8 Bazı Kısıtlama Örnekleri

EDnin bu dönemi boyunca bir dizi kısıtlama ortaya atılmıştır. Bunların bazıları birbiri ile birleştirilmiş, bazıları başkaca kısıtlamalara ayrılmış, bazıları da belirgin biçimde değiştirilmiştir. Aşağıda, literatürde yaygınca tanınan bazı kısıtlama örnekleri yer almaktadır.

4.8.1 A-üstü-A Kısıtlaması

Bu kısıtlamaya göre, bir kategorinin içindeki kurucu, aynı türdeki daha geniş bir kategori içinden çıkamaz:

(33)
a. He will emerge [out [of which tunnel]]
b. *[Of which tunnel]$_i$ will he emerge out t_i

(33a)da [*which tunnel*] öbeği, bir ilgeç öbeği içindedir: [*of which tunnel*]. Bu ilgeç öbeği de, *out*'un baş olduğu bir başka ilgeç öbeği içinde: [*out of which*

---

[6](31)*deki dilbilgiselliği* sağlayan ama buna (32)de *izin* vermeyen kurallar EDnin bu aşamasında genel bir adlandırmayla "kısıtlamalar" olarak bilinir. Bununla birlikte, kısıtlamaların tek tek adlandırılışında "koşul" teriminin kullanıldığı da görülür. Ayrıca bazı kısıtlamaların ("kesişme" gibi bkz. §I.4.8.5) kendineözgü adları da bulunabilmektedir. Literatürde görünen kısıtlamaların çoğu Noam Chomsky tarafından ortaya atılmış veya geliştirilmiştir. Bu yöndeki ilk kısıtlama A-üstü-A İlkesidir. Bu ilke bir kurucunun, kendisiyle özdeş olan bir *kurucu içinden dışarıya* çıkamayacağını söyleyen çok genel bir kısıtlamadır (bkz. §I.4.8.1). Ross 1967, A-üstü-A İlkesinin bazı durumlar için çok güçlü, bazı durumlar için de çok zayıf olduğunu düşünürek onun yerine "Ross *Kısıtlamaları*" diye bilinen bir dizi *spesifik kısıtlama* (bkz. §I.4.8.2, §I.4.8.3, §I.4.8.4) önermiştir.

[7]EDnin bu aşamasının sonlarına doğru kısıtlamaların belirlendiği taban, yani "ada" yaklaşımı, bizzat Chomsky'nin kendisi tarafından bazı yapıların diğerlerinin aksine neden ada oluşturduğu açıklanamaz göründüğünden kuramın psikolojik gerçekliğine aykırı bulunmuş ve "ada" kavramı yerine, EDnin sonraki aşamalarında bütüncül bir alt kuram olacak "alttaşlık" kavramı geliştirilmiştir (bkz. §II.8).

tunnel]. Bu durumda ne-öbeği [*which tunnel*]'i içeren ilgeç öbeği, daha geniş olan ilgeç öbeği içinden çıkıp tümcenin önüne gidemez.

4.8.2 Ne-Adası Kısıtlaması

Öbeklerin içinden çıkamadığı yapılar bir "ada"ya benzetildiğinden TÜM konumunda ne-sözcüğü bulunduran tümcecikler de bir **ne-adası** olarak görülür. (34a)daki tümcecik böyle bir adadır ve bu adadan bir başka ne-sözcüğünün çıkması, (34b)de olduğu gibi kısıtlanmaktadır:

(34)
a. You may wonder [where I bought what]
b. *What$_i$ may you wonder where I bought t_i

Ne-adası Kısıtlamasına göre, (34a)daki *what*, bir ada olan [*where I bought what*]'tan çıkıp tümcenin önüne gidemez.

4.8.3 Karmaşık AÖ Kısıtlaması

İngilizcede, (32b)de olduğu gibi, ne-öbeklerinin ilgi tümceciklerinin içinden çıkamadığını gördük. Benzer bir çıkamama durumu, ad öbeklerinin tümleci konumunda bulunan tümceciklerde de gözlenir. (35a)da, ayraç içindeki bölüm, *the fact* ad öbeğinin tümleci konumundadır ve bu tümcecik içindeki ne-öbeği, ana tümcenin önüne gitmek üzere dışarı, (35b)deki dilbilgisidışılığın gösterdiği gibi çıkamamaktadır.

(35)
a. You can't ignore the fact [that Ali bought what]
b. *What$_i$ can't you ignore the fact [that Ali bought t_i]

Kısıtlamalar literatüründe (32b) ile (35b) arasındaki paralellikten hareket etme, ilgili yapıları **karmaşık AÖ** adı altında toplamayla sonuçlanmıştır. Karmaşık AÖ, bir Anın tümleci konumunda ilgi tümceciği veya adlaşmış tümceciğin bulunduğu ad öbeğidir.

4.8.4 Sıralı Yapı Kısıtlaması

İngilizcede bir sıralı tümcenin her iki tümcesinde de bulunan ne-öbeklerinden herhangi biri (bkz. (36a)), sıralı tümcenin önüne gidemez (bkz. (36b)):

(36)
a. You saw who and (you saw) what
b. *What$_i$ did you see who and t_i

4.8.5 Kesişme

Kesişme, bir AÖnün, eşgönderimli olduğu bir başka AÖyü atlayacak biçimde taşınmasını kısıtlayan bir ilkedir. Buna göre (37)de, alt tümcenin nesne konumundaki *ne*-öbekleri, eşdizinli oldukları *he* ve *his* adıllarını aşıp tümce önüne taşınmıştır ve kesişme ilkesi yıkılmıştır:

(37)
a. *Who$_i$ does he$_i$ think you saw t_i ?
b. *Who$_i$ does his$_i$ mother love t_i ?

Öte yandan, aynı ilke tarafından kısıtlanan (37a)daki görünüm ile (37b)deki görünüm arasında bir ayrım yapmak gerekir. (37b)de iyelik adılı *his* tamlayan konumundadır ve dilbilgisidışılık, bu kez (37)ye oranla daha az güçlü hissedilir. Bu yüzden, ilkine **güçlü kesişme**, ikincisine **güçsüz kesişme** denir.

4.8.6 Tümcesel Özne Kısıtlaması

Bu kısıtlama, tümce kurucularının özne konumundaki tümceciklerden çıkamayacağını söyler:

(38)
a. [For you to kiss *who*] would be a pleasure
b. *Who$_i$ would [for you to kiss t_i] be a pleasure

(38a)daki ne-sözcüğü *who*, ana tümcenin öznesi konumundaki tümcecikte ([*For you to kiss who*]) yer almaktadır ve (38b)de, sıradan bir ne-öbeği gibi

tümcenin önüne gitmesi mümkün değildir (Bu kısıtlamanın Türkçeden ayrıntılıca tartışılması için bkz.**1.4.10.4**).

4.8.7 Çekimli T Koşulu

Şu ana kadar gördüğümüz kısıtlamaların ne-öbeklerinin taşınması ile ilgili olduğuna dikkat edelim. Oysa taşınma ne-öbeklerine olduğu kadar, ad öbeklerine de uygulanabilen bir dönüşüm *işlemidir*. Bu açıdan bildiğimiz bir dönüşüm edilgenleştirmeydi ve edilgen dönüşümünde, nesne konumundaki AÖ, boş olan özne konumuna taşınıyordu.

İngilizcede *seem* eyleminin yüklemcil olduğu tümceler de, AÖ taşınmalarının göründüğü tümcelerdir, çünkü eylemin bulunduğu tümceler, *seem* eyleminin sözlüksel özelliğine bağlı olarak bir edilgen tümceymiş gibi öznesizdir. Boş olan özne konumuna ya bir gönderimsiz adıl sokulur (bkz.(39a)) ya da *seem*'in tümleci konumundaki tümceciğin öznesi taşınır (bkz. (39b)):

(39)
a. It seems [Ali to be a hero]
b. Ali_i seems [t_i to be a hero]

Bununla birlikte, *seem* eyleminin tümleci konumundaki tümcecik çekimli olduğu zaman, ilgili taşınma gerçekleşmez:

(40)
It seems [Ali will win the race]
*Ali_i seems [t_i will win the race]

Demek ki dilbilgisi, (40b)deki gibi tümcelerde AÖ taşımasını engelleyecek bir kısıtlamaya gereksinim duymaktadır. Bu da, ilgili tümcecikler arasındaki farkı dile getiren **Çekimli T Koşulu**dur.

4.8.8 Belirgin Özne Koşulu

(39a)da gördük ki tümceciğin öznesi konumundaki AÖ ana tümcenin öznesi konumuna taşınmaktadır. Bununla birlikte şu soru henüz cevaplanmamıştır: Neden *Ali* de *a hero* değil? *Ali* de *a hero* da birer AÖ değil midir?

(40) türü tümcelerde nesne AÖsünün neden taşınmadığının gerçekten bir soru konusu olabileceği ihtimali, nesne AÖsünün özne AÖsü gibi aynı tür gönderim özelliği taşımak üzere özel bir ad içerdiği şöylesi tümcelerde daha belirgindir:

(41)
It seems [Ali to like Ayşe]
Ali_i seems [t_i to like Ayşe]
*$Ayşe_i$ seems [Ali to like t_i]

(41)deki taşınmanın neden özneye yönelik olduğunu görmek üzere İngilizcedeki gözlemleri genişletince, ortada, (41)deki türde tümceciklerden ancak özne olan ad öbeklerinin taşınabileceğini söyleyen, yani özne AÖsü dışındakilerin taşınamayacağını söyleyen bir kısıtlamaya gereksinim olduğu anlaşılır:

(42)
e is expected Ali to Help Ayşe

(42)deki derin yapıda ana tümce edilgendir ve ana tümcenin özne konumu boştur. Aşağıdaki tümce çifti de göstermektedir ki bu konum ancak tümceciğin öznesi konumundaki AÖ ile doldurulabilir, bu konuma özne AÖsü olmayan Ayşe'nin taşınması mümkün değildir:

(43)
$\overline{Ali_i\ is}$ expected t_i to help Ayşe
*$Ayşe_i$ is expected Ali to help t_i

4.9 Süzgeç

Tıpkı "legal" dönüşümlerin bazı kereler bozuk tümceler vermesi gibi, bütün kısıtlamalara uyan ama yine de bozuk olan tümceler ortaya çıkabilir. Bunlar, kısıtlamaların aşırı üretiminin sonucu olarak görülür. Yani, bütün gerekli kısıtlamalara karşın, dilbilgisinin hala bozuk tümceler üretme olasılığı vardır.

Aşırı üretimleri engellemek için, kısıtlamaları daha katı olarak yeniden tanımlamak bir çözüm değildir, çünkü bu durumda katılık, diğer bazı düzgün tümceleri bozuk olarak görmekle sonuçlanacaktır. İşte bu "kısır döngü"yü aşmak için, dildeki bütün kısıtlamalara uymasına karşın bozuk olan tümceleri engelleyecek yeni bir araç sokulmuştur dilbilgisine: **süzgeç**.

İngilizcede, (31)deki gibi ne-öbekleri, tümleç konumundaki tümceciklerin içinden çıkabiliyordu:

(31')
a. You think that Ali bought which books
b. [Which books]$_i$ do you think that Ali bought t_i

Aynı tür çıkma, tümceciğin TÜMü *that* ile dolu olmadığında da gerçekleşebilir:

(44)
[Which books]$_i$ do you think Ali bought t_i

Bununla birlikte, çıkma (44)te olduğu gibi *that*'in bulunmadığı (45a)da mümkünken, TÜM konumu *that* ile dolu olduğunda (45b)de olduğu gibi mümkün değildir:

(45)
a. Who do you think t_i bought these books?
b. *Who do you think that t_i bought these books?

(45b)de *that*'in varlığı ne-öbeğinin tümcecikten çıkmasını engellemektedir ama sözkonusu kısıtlamayı *that*'in bulunup bulunmamasına göre tanımlamak, böyle bir kısıtlama (31'b)deki tümceyi yanlış biçimde dilbilgisidışı bırakacağından mümkün değildir. Yani, (45b)deki dilbilgisidışılığı tümcecikte *that* bulunmasına bağlarsak, o zaman, (31b)yi yanlış bir saptamayla bozuk tümce olarak görmemiz gerekir. O halde kısıtlama tıpkı (31'b)de olduğu gibi başarılı biçimde uygulanmış kabul edilecek ve (45b)deki tümce bu kısıtlamadan geçmiş olacak ama üretilmesi, bir biçimde formüle edilmesi gereken süzgece takılmakla engellenmiş olacaktır. Yapılacak iş, (45b)nin ne gibi bir süzgece takılabileceğini anlamaktır.

Söz konusu bozuk tümcenin üretilmesini engelleyecek süzgecin yapısını anlamak üzere her ikisinde de *that*'in bulunduğu (31'b) ile (45b)yi karşılaştırdığımızda, tümceciğin TÜM budağının *that* ile dolu olduğu bu tümcelerden ikincisindeki izin, TÜMden hemen sonra geldiğini, diğerinde ise, daha sonra geldiğini görürüz. Demek ki bırakılacak bir ize TÜMden hemen sonra izin verilmeyeceğini söyleyen bir süzgeç tanımlayabiliriz. İşte ***That*-İz Süzgeci** denebilecek bu süzgeç (bu süzgecin literatürdeki bir başka adı **Boş Özne Süzgecidir**), *that*'ten hemen sonra izin gelemeyeceğini söylemekle (31'b)ye geçiş izni verirken (45b)yi engelleyecektir.

4.10 Türkçede Kısıtlamalar

Kısıtlamaların Türkçedeki görünümleri İngilizceden farklı olmalıdır, çünkü Türkçenin İngilizceye göre çok farklı iki tipolojik özelliği bulunmaktadır. Birincisi, ne-öbeklerinin, soru açısı içene alacağı yapının dışına taşınmasının gerekmemesidir. İkincisi ise, ne-öbeklerinin de tümcenin diğer kurucuları gibi çok serbest ama seçimlik olarak tümcenin herhangi bir yerine gidebilmesidir. Şimdi Türkçedeki kısıtlamaları dilin bu iki özelliği çerçevesinde ele alalım.

4.10.1 Ne-öbekleri

AÖ ve tümcecikleri ada olarak gören ve bu adalar dışına herhangi bir kurucunun çıkamayacağını söyleyen kısıtlamalar karşısında Türkçenin ne-öbeklerinin çok tipik bir özeliği bulunmaktadır. Bu dilde, soru sözcüklerinin zorunlu bir taşınma işlemine girmeleri gerekmez. Soru sözcükleri yüzey yapıda, derin yapıdaki konumlarında görünür. Bu nedenle, ne-öbekleri, kısıtlamalara konu olmayacak biçimde yerinde kalır, taşınmaz.

(34b)deki İngilizce tümceye paralel bir anlatımın bulunduğu (46)daki tümce göstermektedir ki Türkçede soru sözcükleri, derin yapıda bulundukları konumdan ayrılmadan tümcenin tamamını sorulu yaparken Ne-adası Kısıtlamasını tanımamaktadır:

(46)
Sen [benim neyi nereden aldığım]-ı merak ediyorsun?

İngilizcede bir ada oluşturan karmaşık AÖler de Türkçede kısıtlama alanı oluşturmaz görünür:

(47)
a. Son zamların geri alınacağı açıklaması yalanmış
b. [[Nelerin geri alınacağı] açıklaması] yalanmış?

(47b)de *neler* soru sözcüğünün, tümcecikte yer almasına karşın tümcenin tamamını soru yapabilmesi göstermektedir ki Karmaşık AÖ Kısıtlaması da Türkçede çalışmamaktadır.

Bununla birlikte, İngilizcede ne-öbeklerinin, tümcenin tamamını soru açısına almak üzere tümceden daha yukarıda bir konuma taşınması gerçeğinden

hareketle Türkçede ne-öbeklerinin d-yapı ile aynı konumda kalmalarına karşın tümcenin tamamını soru açısı içine nasıl aldıkları kuramsal açıdan sorunludur.[8]

Türkçede ne-öbeklerinin taşınması gerekmediği için çalışmayacağını beklediğimiz bir kısıtlama da, Sıralı Yapı Kısıtlamasıdır:

(48)
Ali kimi (ve) neyi istemiyor

Bununla birlikte, Türkçedeki sıralı yapıların, ne-öbekleri taşınma gerektirmemesine karşın bir biçimde sınırlanması gerektiğine dair başkaca gözlemler bulunmaktadır. (49a)ya göre (49b) göstermektedir ki üstteki düzgün tümceye karşın alttaki sıralı yapıda, tümcelerin birinde bulunan *ne*-sorusu, yapının tamamını sorulu yapamamaktadır.

(49)
a. Ali Ayşe'yi ve Fatma'yı seviyor
b. *Ali kimi ve Fatma'yı seviyor?

Demek ki (36)da İngilizcenin ne-öbeklerinin her ikisinin de gidememesine benzemeyen ama sıralı yapılarla ilgili olan bir kısıtlama, Türkçe için de gerekmektedir.

4.10.2 Özgür Sözcük Dizilişi ve Türkçe

Türkçe, tümce kurucularının çeşitli stilistik, yani seçimlik dönüşümlerle taşınmasına bağlı olarak son derece özgür bir sözcük dizilişinin gözlendiği bir dildir. Bununla birlikte, tümce kurucularının seçimlik de olsa özgürce taşınabilmesi bu dilde bütünüyle kısıtlamasız değildir. Örneğin (50)deki gibi dilbilgisellik karşıtlıkları, Sıralı Yapı Kısıtlaması ile bir biçimde bağlantılı olmalıdır, çünkü basit tümcelerde kısıtlamasız olan görünüm, yapı sıralı olunca kısıtlanmaktadır:

(50)
a. Ali Ayşe'yi ve Fatmayı seviyor
b. *Ayşe'yi Ali ve Fatma'yı seviyor.

[8]Ne-adası Kısıtlaması karşısında Türkçe gibi soru sözcüklerinin zorunlu olarak taşınması gerekmeyen dilleri için EDnin sonraki aşamasında farklı açıklamalar geliştirilmiştir. Özellikle bkz. §II.7.5

(50b)de nesne AÖsünün tümcenin önüne çekilmesi, sıralı yapılardan yalnızca birine uygulanmıştır ve yapı, dilbilgisidışı olmuştur.[9]

Ne-öbeklerinin taşınmasının zorunlu olmamasına bağlı olarak keşisme görünümlerinin de Türkçede bulunması beklenmez ama eğer kesişmeyi, özünde, bir öğenin, eşdizinli olduğu öğenin soluna taşınamaması olarak görürsek, (51)deki stilistik dönüşüm, bir kesişme görünümü olarak değerlendirilebilir:

(51)
a. Herkes$_i$ [Ø$_i$ eşi]-ni seçsin
b. *[Ø$_i$ eşi]-ni herkes$_i$ seçsin

(51a)da bulunan [*Ø$_i$ eşi*] öbeği, Türkçede öznelerle eşdizinli olan öğelerin tümcede görünmemesi gerekliliğine bağlı olarak tamlayan konumunda bir boş öğe bulundurmaktadır ve bu boş öğe, kendisinden önce gelen *herkes* ile eşdizinlidir. (51b)de ise, [*Ø$_i$ eşi*] öbeği *herkes*'in soluna taşınmış ama artık tümceye eşdizinliliğe bağlı kalarak anlam vermek mümkün olamamaktadır, yani (51b)de eşler herkesin eşleri olarak yorumlanmamaktadır.

4.10.3 Karmaşık AÖ Kısıtlaması ve Çift-ilgilendirme

Karmaşık AÖlerin ne-öbekleri için bir ada oluşturmamasına karşın başkaca yapılarda bu yönde bir kısıtlama olabileceğine dair bir iddia ortaya atılmıştır. Kornfilt, Kuno ve Sezer (KKS) 1980'deki bu iddiayı ele almadan önce, ilgili iddiayı temellendiren ve "çift-ilgilendirme" denilen sözdizimsel yapılara yakından bakalım.

§1.2.10.1'de gördük ki ilgilendirme, bir çift-tabanlı dönüşüm olan yerleştirme yoluyla, bir tümceyi bir başka tümcenin kurucusunun niteleyeni biçimine getirmektir.

(52)
Ali Afrika hakkında hikayeler anlatan kitaplar okuyor

(53)
a. Ali kitaplar okuyor
b. Kitaplar Afrika hakkında hikayeler anlatıyor

[9](50)de gözlenen öneçekme, İngilizcenin ne-öbeği öneçekme dönüşümünden farklı bir işlemdir. "Çulkuluma" diye bilinen bu tür süreçler, Türkçe türü dillerde gözlenen özgür sözcük dizilişine bağlı olarak ortaya çıkan taşınmaları kapsar ve bu tür taşınmalar, EDnin sonraki aşamasında çok farklı tartışmalara konu olmuştur(bkz. §11.7.10).

(52)deki ilgilendirmede yerleşmiş tümce (53b), (53a)daki ana tümcenin bir kurucusu olan *kitaplar* AÖsünü niteleyen bir tümcecik konumuna gelirken, nitelediği AÖ ile özdeş olan kendi kurucusu silinmiştir. Demek ki yerleşen tümcenin silinen kurucusu ile ana tümcenin yerleşen tümce (bir başka deyişle ilgi tümceciği) tarafından nitelenen kurucusu, yani ilgilendirmenin hedefi eşdizinlidir, (52')de açıkça görüneceği gibi:

(52')
Ali [$Ø_i$ Afrika hakkında hikayeler anlatan] kitaplar$_i$ okuyor

İlgilendirmede, ilgi tümceciği nitelediği AÖnün içinde kalır ve ortaya bir karmaşık AÖ çıkar, (52")de daha dıştaki ayracın sınırlarını çizdiği gibi:

(52")
Ali [[$Ø_i$ Afrika hakkında hikayeler anlatan] kitaplar$_i$] okuyor

(52")de, daha dıştaki ayraçların içine aldığı kurucu bir karmaşık AÖ olduğu için, taşınmalar için de bir "ada" oluşturması gerekir. Örneğin, (53)te olduğu gibi, hedef AÖsünün daha alttaki ilgi tümceciği ile eşdizinli olduğu ikinci bir ilgilendirmenin gerçekleşmemesi gerekir ama (54) göstermektedir ki Türkçe çift-ilgilendirmeler, Karmaşık AÖ Kısıtlamasını tanımamaktadır:

(54)
Ali'nin [[$Ø_i$ $Ø_j$ hakkında hikayeler anlatan] kitaplar$_i$] okuduğu] Afrika$_j$'yı ben daha önce defalarca gördüm.

Öte yandan, KKS 1980, çift-ilgilendirmelerin (55)teki gibi kısıtlanmış olabileceğini de gözler.

(55)
*[[$Ø_i$ $Ø_j$ yiyenler] hasta olan] bitki$_j$

Bu tümcedeki bozukluk KKS 1980'e göre şundan kaynaklanmaktadır: En dıştaki baş (*bitki*), ilgi tümceciğinin hedefi olmasına karşın bu tümcecik kendisi hakkında bir saptama yapmamaktadır, yani bitkinin hasta olması söz konusu değildir. KKS 1980, bu bozukluğu anlambilimsel bir kısıtlamaya bağlar: "İlgilendirmede Konusallık Kısıtlaması". Bu kısıtlamaya göre ilgi tümceciği, baş için uygun bir niteleme sunmalıdır.

KKS 1980 çift ilgilendirmeler için bir de sözdizimsel kısıtlama önerir: İçteki baş, her iki ilgi tümceciğinin öznesi olduğunda tümce bozuk olacaktır:

(56)
*[[$Ø_i$ $Ø_j$ kullanan] pilot$_i$ çıldıran] uçak$_j$ göle düştü

(56)da *pilot* AÖsü hem alttaki hem de üstteki ilgi tümceciğinin öznesi konumundadır. Bozukluğun içteki başın özne konumunda olmasından kaynaklanmasını da düzgün (57) tanıtlamaktadır, çünkü orada içteki baş (*kişiler*), en alttaki tümceciğin öznesi iken daha üstteki tümceciğin tümleci konumundadır:

(57)
[[$Ø_i$ $Ø_j$ yiyen] kişilerde$_i$ allerji tesbit edilen] bitki$_j$

4.10.4 TÖK ve Mastar Tümceleri

TÖKün özne konumunda bulunan tümceciklerin ada oluşturması gerektiğini akılda tutarak, bu kısıtlamanın Türkçede bazı yapılarda bulunduğu iddiasında olan bir başka çalışmanın, Sezer 1982'nin başlangıç örneklerine yakından bakalım:

(58)
a. Hastanın iyileşeceği son derece şüpheli
b. [[[$Ø_i$ İyileşeceği] son derece şüpheli ol-an] hasta$_i$] hastaneden yürüyerek çıktı

(58b)de, en alttaki [$Ø_i$ *İyileşeceği*] tümceciğinin öznesi olan *hasta* AÖsü (krş. (58a)), ilgilendirmenin hedefi olarak, bir üstteki [*son derece şüpheli ol-an*] tümceciğini de aşarak dışarıya çıkmıştır ama tümce bozuk değildir. Sezer 1982'ye göre bu göstermektedir ki TÖK Türkçede işlememektedir. Bununla birlikte, yine Sezer 1982'ye göre (58b)deki özgürlük, benzer konumdaki bütün tümcecik türleri için geçerli değildir. Mastar tümcelerinin üst tümcede özne konumunda olduğu durumlarda, benzer bir taşıma olanaksızdır, yani ortada bir TÖK bulunmaktadır:

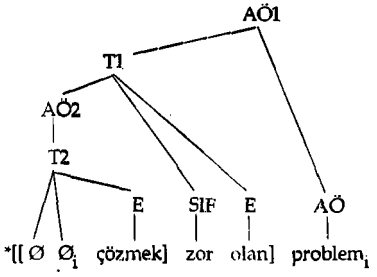
(59)
*[[$Ø_i$ çözmek] zor ol-an] problem$_i$

Sezer 1982'ye göre mastar tümcelerinin öznesel olduğu yapılarda TÖKün görünmesi ile KKS 1980'nin çift-ilgilendirmeli yapılarda gözlediği kısıtlama arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Aslında, bir yanda (59) ile örneklenen bir mastar tümcesinin özne olduğu alanlardan taşımanın olmaması, öbür yanda

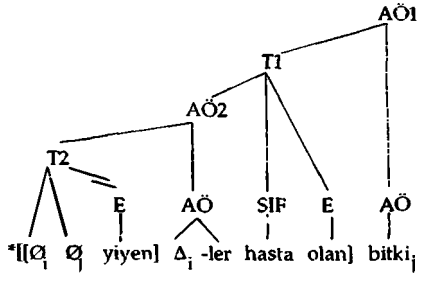
(56)daki gibi ortak özne durumu, sanki, Türkçede iki ayrı kısıtlama olduğu anlamına gelmektedir. Oysa, Sezer 1982'ye göre bu yapılardaki dallandırma görünümleri ve öznelerin nitelikleri, böylesine iki ayrı kısıtlamanın Türkçe için bir fazlalık olduğunu göstermektedir.

Sezer 1982, iki ayrı kısıtlamanın örnekleri olarak görülen (59) ile (56)nın öbek yapılarını karşılaştırdığımızda, her ikisinde de, hedefi, en dıştaki AÖler (*problem* ve *bitki*) ile eşdizinli olan en alttaki tümceciklerin "öznesiz" olduklarını ve bir üstteki tümceciğin özne AÖsünün dallandırma alanı içinde olduklarını göreceğimizi söyler:

(60)

(61)

Her iki yapıda T_1'in öznesi olan $AÖ_2$'ler, en alttaki ilgili tümceciklerini dallandırmaktadır ve (60)daki mastar tümcesi de, (61)deki ilgi tümceciği de öznesizdir. O halde, söz konusu olan iki kısıtlama Sezer 1982'ye göre şöylece tek bir kısıtlama olarak formüle edilebilir:

(62)

Hiçbir öğe, bir özne AÖsü tarafından dallandırılan öznesiz bir tümceciğin dışına ilgilendirilemez.

Ne var ki, kısıtlama bu haliyle, Sezer 1982'ye göre, Türkçede öznesiz kabuledilen iki görünüm olan kişisiz edilgen ve özne geçişimi dikkate alındığında, fazlasıyla katıdır, çünkü, aşağıda sırasıyla örneklendiği gibi (62)deki kısıtlama bu tür yapılarda çalışmamaktadır:

(63)
[[$Ø_i$ girildiği] söylenen] ev_i

(64)
[[$Ø_i$ karısına piyango çıktığı] tahmin edilen] $adam_i$

(63) ve (64)te, en alttaki ilgi tümcecikleri, sırasıyla edilgen ve özne geçişimi dönüşümleri sonucunda öznesiz kalmalarına ve hedefleri en dıştaki başlar (*ev* ve *adam*) ile eşdizinli olmasına karşın, düzgündür. Demek ki, karşımızda, (62)deki tanımın kapsamına giren ama (60) ve (61)den farklı olarak dilbilgisel olan yapılar bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Sezer 1982'ye göre, (63)ü (60) ile ve (64)ü de (61) ile karşılaştırılınca, düzgünlük-bozukluk farkının, ilk gruptakilerde en alttaki tümceciklerin uyum açısından belirli, diğer gruptakilerde ise belirsiz olmasından kaynaklandığı gözlemlenebilir. Yani, ne (60)taki mastarlı eylem (*çözmek*), ne de (61)deki ortaçlı eylem (*yiyen*), üzerinde, öznesini sayı ve kişi açısından belirleyecek ekler bulundurmaktadır. Buna karşın (63)teki *girildiği* de, (64)deki *çıktığı* da sayı ve kişi açısından çekimlidir. Öyleyse, (62)deki kısıtlama şöylece yetkin duruma getirilebilir:

(65)
Hiçbir öğe, bir özne AÖsü tarafından dallandırılan ve uyum açısından belirsiz olan öznesiz bir tümceciğin dışına ilgilendirilemez.

II. BÖLÜM

İLKELER ve DEĞİŞTİRGENLER KURAMI

Giriş

İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı (İDK), EDnin önceki biçimlenmelerinde olduğu gibi, insanoğlunun dili, doğuştan getirdiği bir dil düzeneği ile edindiğini varsayar. Bu nedenle, çocuğun ilk yaşlarından itibaren kuşatıldığı dil ile edinilmiş biçimi arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir.

Dil insan zihninin bir ürünü olarak "resmedilecekse", dilbilgisinin, insanoğlunca edinilmiş biçimini, yani **içselleştirilmiş dili** temel alması gerekir. **Dışsallaştırılmış dil**, dilin üretilmiş görünümlerini kapsar ve bu dile dayanacak dilbilgisi, insan zihnindeki dilin dilbilgisi olmayacaktır. EDnin önceki edinç ve edim ayrımları da, dilin içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış biçimleri ile örtüşür.

Dilbilgisi, EDnin önceki biçimlenmelerinden farklı olarak kurallarla değil, doğuştan getirilen düzeneğin bileşenleri olarak bir dizi **ilke** ve **değiştirgen**le kurulmaktadır. Örneğin, (1)deki gibi bir öbek yapı kuralı Türkçede, (2)deki gibi bir öbek yapı kuralı da İngilizcede, eylem öbeklerinin bir ad öbeği ve bir eylemden kurulduğunu, bunlardan sağda olanın Türkçede, solda olanın ise İngilizcede öbeğin başı olduğunu, her iki kural da baş dışındaki kategorinin, öbeğin tümleci olduğunu ayrı ayrı anlatır.

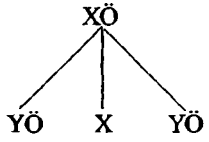
(1) *Türkçe*
EÖ → AÖ E

(2) *İngilizce*
EÖ → E AÖ

Oysa, her öbeğin bir başı olması gerektiğini söyleyen bir ilke ile tümleçlerin bu başın sağında da solunda da olabileceğini söyleyen bir değiştirgen, (3)teki

gibi bir gösterimle, tüm dillerdeki eylem öbeği yapısını tekçil bir sunuluşa bağlayabilir:

(3)

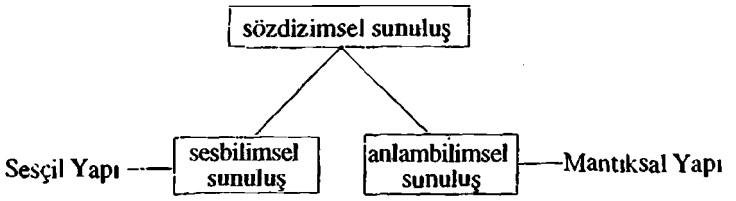
Dilbilgisinin (3)teki sunuluşunu kuran araçlarından biri olarak ilke, her öbeğin bir başı bulunduğunu söyler; değiştirgen de öbeklerin başının dillerde sağda veya solda olabileceğini. Böylece, Türk ve İngiliz çocuklar, doğuştan gelen dil düzeneğinin bir ilkesine bağlı olarak öbeklerin tümleç ve baştan kurulduğunu ortaklaşa olarak, öbekte etkili olan değiştirgene göre de anadillerinde öbeğin başının sağda veya solda olacağını farklı olarak belirlerler.

İlke ve değiştirgen tasarımı, önceki kuralların daha kısa ama daha etkili düzenlemelere dönüşmesini sağlamakla kalmaz, bazı kuralların uygulanmasını da garanti altına alır. Örneğin, EDnin önceki araçlarından olan "sözlüksel yapıştırma" kuralı, oldukça karmaşık ve bir dizi alt kural gerektiren bir düzenlemeydi ama daha önemlisi, ortalıkta, neden uygulandığının güdülenmesi yoktu. Oysa, sözlükçede var olan bilgilerin, öbek yapıya aktarılmasında ayrıca tanımlanması gereken bu tür düzenlemelerin yanı sıra (veya yerine), sözlüksel bilgilerin sözdizimine yansıtılması gerektiğini söyleyen tek bir ilke önerilebilir. Bu ilke doğrultusunda dilbilgisi sözlüksel bilgilerin, dilbilgisinin sonraki düzlemlerinde ayrı ayrı bulunması gerektiğini garanti altına alacaktır. Böylece **Çocuk kırdı* gibi tümcelerin bozukluğunun, *kır-* eyleminin nesne gerektiren bir eylem olduğuna dair bilginin sözdizimine yansıtılmamış olmasından kaynaklandığı söylenebilecektir.

Dilbilgisi "sözdizim" diye bir düzlem tanımaktadır ama dil, itiraf edilmelidir ki iki somut görünüme dayanmaktadır: ses ve anlam. Ne var ki, bir evrensel dilbilgisi, dilin yalnızca bu iki somut görünümüne dayanılarak oluşturulamaz. Bunlar bütünüyle dile özgü görünümler sunar. Dil edinim çağındaki Türk çocuğu /tuk/ ses birliğinin anlamını bilmez, İngiliz çocuk da /aldı/'nın. Aynı biçimde bir Türk çocuğu 'masa' anlamıyla onu İngilizcede karşılayan ses birliğini, İngiliz çocuk da 'table' anlamıyla onu Türkçede karşılayan ses birliğini birleştiremez. Demek ki, tümce sınırlı dilbilgisi, önce, bu iki görünümü temellendiren bir düzlemde, sözdizimde biçimlenmeli; bu düzlemde biçimlenen görünümlerden hareketle ses ve anlam düzlemlerine ulaşılmalıdır.

İDKya göre dilbilgisi bileşenlerden değil, her birinde ilkelerin ve değiştirgenlerin etkili olduğu sunuluşlardan oluşmaktadır. Buna göre, dilbilgisi, her ikisinin de bir "yapı"[1] olduğu varsayılan sesbilimsel ve anlambilimsel sunuluşlar ile, bu ikisiyle bağlantılı olacak sözdizimsel sunuluştan oluşan bir görünüm taşımaktadır:

(4)

Sözdizimsel sunuluş, EDnin önceki biçimlenmelerinde olduğu gibi, iki ayrı düzlem ama kendileri de artık sözdizimin birer alt sunuluşu olan iki ayrı düzlem tanır: **d-yapı** ve **y-yapı**. D-yapının önceki derin yapıdan, y-yapının da önceki yüzey yapıdan, yazılışlarının da sezdirdiği gibi, bazı farklılıkları bulunmaktadır.

D-yapı, önceki derin yapıdan daha soyut ve karmaşıktır. Bu soyutluk ve karmaşıklık, d-yapının, yalnızca, daha fazla soyut öğeler içermesinden kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda, d-yapılar, başlı başına dilbilgisinin bir dizi ilke ve değiştirgeni ile etkileşime girmektedir. D-yapı gibi y-yapı da dilbilgisinde bir dizi ilke ve değiştirgen ile etkileşimdedir ama onun yüzey yapıdan asıl farklılığı, dilbilgisinde kendisinden sonra da (sesçil ve mantıksal) sunuluşların bulunmasından kaynaklanır. Y-yapı, önceki "yüzey yapı" gibi dilbilgisinin son çıktısı değildir; dönüşümler uygulandıktan sonraki ama sesletilmeden önceki yapıdır. Sesletilme ile ilgili sesbilimsel düzenlemeler için dilbilgisi ayrı bir (sesbilimsel) sunuluş bulundurmaktadır artık.

Sesçil Yapı(SY), anaçizgileriyle, EDnin önceki biçimlenmelerinde yorumlayıcı olan sesbilimsel bileşenin yaptığını yapmaktadır. Dilin genel sesbilimsel kuralları, bu düzlemde etkili olmaktadır. **Mantıksal Yapı(MY)** da temelde önceki yorumlayıcı anlambilimsel bileşen ile aynı konumdadır ama bu yapı, iç düzenleniş açısından artık sözdizimsel bilgilerle doğrudan bağlantılıdır.

D-yapı ile y-yapı arasındaki bağ, EDnin önceki biçimlenmelerinde olduğu gibi dönüşümlerle kurulur ama d-yapıları y-yapılara döşeyen bu araç, artık, her biri ayrı kural yapıları gerektiren bir dönüşümler silsilesi değil, bütün dönüşümlerin tekçil karakter içerdiğini söyleyen **α-taşıdır**. Bu tekçil karakter

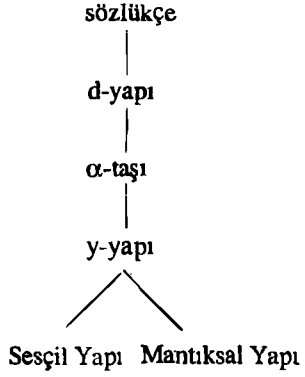
[1] İngilizce karşılığı "form" olmasına karşın Türkçede "biçim"i değil de "yapı" terimini seçmemizin nedeni bütünüyle anlatımsallıktır.

bağlı olarak α-taşı, dilbilgisindeki bütün dönüşümlerin "herhangi bir öğeyi herhangi bir yere taşı" anlamında son derece genel ve ortak bir karakteristiğe bağlanması gerektiğini söyler. Dönüşümlerin taşıma işlemi ile sınırlı tutulmasının altında, dilbilgisinin, taşıma dışında diğer bütün dönüşümsel işlemlere gerek bırakmayacak biçimde "zengin" bir d-yapı sunuluşu öngörmesi yatmaktadır.

Sözlükçenin İDKdaki konumu değişmemiştir. Orası, dilin sözvarlığına ait öğeleri yapılanmış olarak sunan bir listedir ama bütünüyle sözlüksel olan bir sunuluştur. Bu sunuluşla da etkileşimde olan ilkeleri vardır dilbilgisinin.

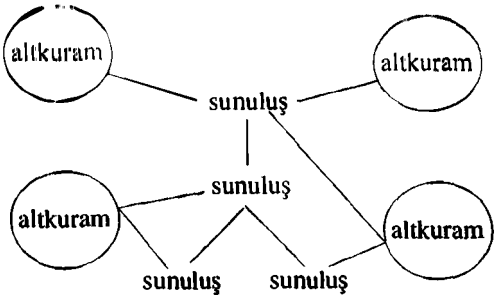
Böylece, dilbilgisinin genel sunuluşsal görünümü, (5)teki gibi bir biçimlenmedir:

(5)

İlkeler ve değiştirgenlerin dilbilgisindeki biçimlenmesi çeşitli yollarla gerçekleşebilir. İlkeler bazen bir "koşul" olarak, bazen bir "ölçüt" olarak, bazen de bir "teorem" olarak düzenlenmiş olabilir. Bununla birlikte, ilkeler ve değiştirgenler, her biri bağımsız birer küme oluşturarak dilbilgisinin "modüler" biçimlenmesini sağlar. İlkeler ve değiştirgenlerin ayrı ayrı yuvalandığı bu modüller, (6)daki temsili çizimde görüldüğü gibi, sunuluş düzlemlerinin birinde veya bir kaçında birden işleyen birer altkuramdır.

(6)

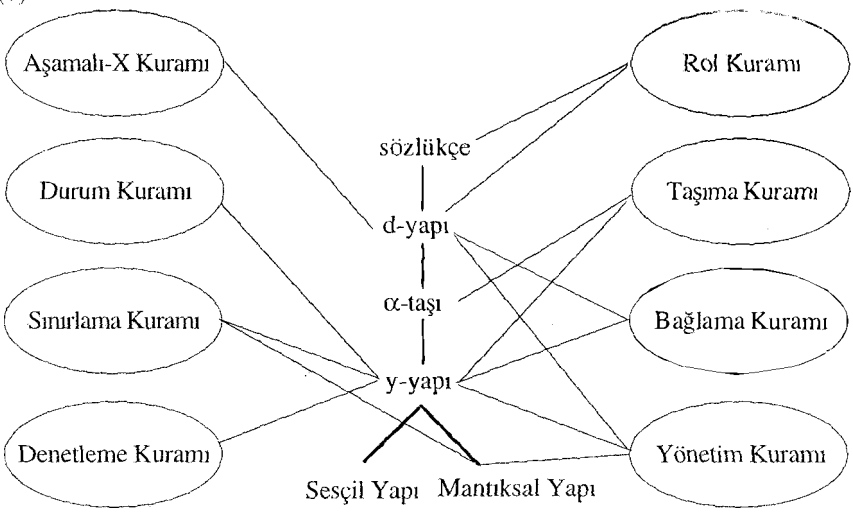

Dilbilgisinin (5) ve (6)daki görünümleri fabrikaya benzetilebilir. Fabrikanın (5)teki yapılanışa sahip bölümleri, (6)daki bağlantıları kuran ekipleri bulunmaktadır. Sözlükçe fabrikanın deposudur ve depodaki "ham madde", ilgili ekipler tarafından istif edilmektedir. Ham madde, üretim hattı boyunca uğradığı bölümlerde, yine ilgili ekipler tarafından işlenmektedir, ta ki üretim tamamlanana, ürün ortaya çıkana kadar.

İDKnın (6)daki dilbilgisi biçimlenmesinde yer alan altkuramlardan biri, "Aşamalı-X Kuramı"dır. Bu altkuram, öbek yapı kurallarının yeni kavramasını sunar ve d-yapı ile bağlantılıdır. "Rol Kuramı", sözlüksel birimlerin anlambilimsel özelliklerinin bir bölümünü düzenler. "Yönetim Kuramı", tümce kurucuları arasındaki yapısal ilişkileri düzenler ve bu özelliklerinden dolayı Rol Kuramı dilbilgisinin sözlüksel bilgileri sunan bütün sunuluş düzlemleri ile, Yönetim Kuramı da yapısal ilişkilerin söz konusu olduğu düzlemler ile bağlantılıdır. "Durum Kuramı", adların tümcedeki konumlarına göre neden farklı biçimbilimsel görünümler sergilediklerini açıklar. Bu açıdan, daha çok, tümce konumlarının biçimbilimsel olarak belirlendiği y-yapı ile bağlantılıdır. "Bağlama Kuramı", gönderim özelliği taşıyan öğeler ile gönderim kaynaklarının ilişkilendirilmesine yöneliktir. Böylesi ilişkilerin hem d-yapıda, hem y-yapıda, hem de MYde kurulduğu varsayılır. "Denetleme Kuramı", d-yapıdaki boş kategoriler ile ilgilidir. Dönüşümlerin uygulanışı, "Taşıma Kuramı" ile belirlenir. Taşınma, d-yapının y-yapıya döşenmesini sağlamakla doğrudan d-yapılara uygulanan bir işlemdir. Bununla birlikte y-yapıların sonraki düzlemlere girdi olmasına bakılarak taşımaların y-yapılara da uygulandığı varsayılır. "Sınırlama Kuramı", taşımaların göründüğü iki düzlemde, yani y-yapı ve MYde, aşırı üretimi engelleyici düzenlemeler içerir.

Demek ki, dilbilgisinin bütüncül ilkesel görünümü, sunuluşlar ile altkuramlar arasındaki bağlantıların gösterildiği (7) gibidir.

(7)

Aşamalı-X Kuramı
Durum Kuramı
Sınırlama Kuramı
Denetleme Kuramı
sözlükçe
d-yapı
α-taşı
y-yapı
Sesçil Yapı
Mantıksal Yapı
Rol Kuramı
Taşıma Kuramı
Bağlama Kuramı
Yönetim Kuramı

II. 1 ROL KURAMI

C65in sözlükçesi, dilin sözvarlığı ile ilgili bir dilbilgisi bileşeniydi. Sözcükler sözlükçede birer sözlüksel birim olarak listeniyordu ve her birimin sözlüksel kütüğü, kendisi hakkındaki sesbilimsel, sözdizimsel, anlambilimsel ve varsa, kendineözgü özelliklerini kodluyordu. Bu özellikler arasında sözdizimsel olanı, sözlüksel birimin kategori ve yankategori özelliklerini sunuyordu. Bir sözlüksel birim ad, eylem, sıfat, zarf gibi sözlüksel kategorilerden birine aitti ve öbek yapıda birlikte görünmek üzere başkaca kategorileri seçebiliyordu. Buna göre her sözlüksel birim için, birer yankategori çerçevesi belirleniyordu. Sözlüksel kütükte yer alan anlambilimsel bilgi ise, sözlüksel birimin ayırıcı anlamsal özelliklerini ikili özellikler kalıbı olarak sunuyordu. Bu özellikler de birimin yapıştırılacağı öbek belirleyici ile etkileşime giriyordu.

İDKda, sözlükçenin yukarıda özetlenen biçimlenmesi, özellikle sözdizimsel ve anlambilimsel özellikler açısından genişletilmiştir. Sözlükçeye, sözlüksel birimlerin yankategori çerçevesiyle yakın bağlantısı olan düzenlemeler getirilmiştir. Sözlükçenin bu yeni biçimlenişinde, dilbilgisinin bir modülü olarak **Rol Kuramı** diye bilinen altkuram etkilidir. Rol Kuramı, sözlükçedeki anlambilimsel bilgilerin belirginleşmesi ve bunların sözdizimsel yapılara yansıtılmasına dair düzenlemeleri içerir.

1.1 Yankategorilemenin Yetersizliği

Yankategorileme, bir sözlüksel birimin sözdizimsel yapıda birlikte görüneceği diğer kategorilere yönelik seçimini sunar. Örneğin, geçişli eylemler, geçişsiz eylemlerden farklı olarak, öbek yapıda nesne konumunda bulunacak bir ad öbeği ister. Buna göre eylemlerin yankategori çerçeveleri, onların bu kategori seçimine göre biçimlenir. *yarala-* geçişli bir eylemdir ve

(1a)daki gibi, *uyu-* geçişsiz bir eylemdir ve (1b)deki gibi yankategori çerçevelerini taşır:

(1)

a. *yarala-*	E	[AÖ _]
b. *uyu-*	E	[_]

Yankategorileme özellikleri, sözlüksel birimlerin yapıştırılacağı öbek yapıları da belirler. Geçişli eylem, bir AÖ dallandıran EÖnün başı konumuna, geçişsiz eylem ise böyle bir AÖ dallandırmayan EÖnün başı konumuna yerleşir. Aksi durumlarda ilgili öbek yapının çıktıları dilbilgisidışı tümceler verir:

(2)

a. *Çocuk yaraladı

b. *Bebek yatağı uyuyor

(2a)nın dilbilgisidışılığı, yüklemcil eylemin (1a)daki yankategori kuralına rağmen özne AÖsü dışında ayrıca bir nesne AÖsü içermemesinden kaynaklanmaktadır. *yarala-* eylemi sözlükçede bir AÖ yankategorilemesine karşın (2a)daki sözdizim düzleminde bu AÖ bulunmamaktadır ve tümce bozuktur. Aynı biçimde, (2b)nin dilbilgisidışılığı ise, yüklemcil eylemin (1b)deki kurala karşı gelerek fazladan bir AÖ taşımasından kaynaklanmaktadır. *uyu-* eylemi yalnızca kendisinin bulunduğu bir yankategorileme çerçevesi taşımasına karşın (2b)deki sözdizim düzleminde fazladan bir AÖ görünmektedir ve tümce bozuktur. Bozukluk, (2a)da bir AÖ daha bulunduğunda, (2b)de ise, ilgili AÖ bulunmadığında ortadan kalkmış olacaktır:

(3)

a. Çocuk kuşu yaraladı

b. Bebek uyuyor

Ne var ki sözlükçe, (1)deki türde yankategorileme gibi bir kural taşımakla birlikte bu kuralın açıklamasını içermez. Yani, hangi sezgisel dil bilgisi (2)deki tümcelerin bozuk, (3)teki tümcelerin düzgün olduğunu belirlemektedir? Yankategori çerçevelerini kuran doğal konuşucu bilgisi gerçekte nasıl bir bilgidir?.. Bu tür sorular yanıtsızdır.

Yankategorileme çerçevesini kuran bilginin anlambilimsel olduğu açıktır, çünkü bir eylemin AÖ gerektirdiği, o eylemin bildirdiği iş, oluş, durumdan

anlaşılmaktadır. Sözgelimi *yarala-* eylemi için yaralama işini yapacak biri olması gerektiği gibi yaralanacak biri veya birşeyin de olması gerekmektedir. Oysa *uyu-* eylemi ile, böylesine başka bir AÖ gerekmemektedir. Demek ki eylem, önceki sözlükçe düzenlenişlerinde sunulmamış ama anlambilimsel olarak ulaşılabilecek başkaca özellikler de içermekte ve sözlükçenin bu tür bilgileri içermek üzere genişletilmesi gerekmektedir.

1.2 Üye ve Üye Yapısı

Yukarıdaki (2) tümcelerine geri dönersek, yankategori çerçevelerine göre tümcelerin dilbilgiselliği ilk bakışta -basit bir anlatımla- eksikliğe veya fazlalığa dayanmaktadır, diyebiliyoruz. (2a) bozuktur, çünkü eksiktir; (2b) bozuktur, çünkü fazladır. Demek ki, diğer bütün etmenleri yok sayarsak, tamamıyla sayıya dayanan bir bilgisellik, tümcelerin dilbilgiselliğinde belirleyici olmaktadır. Yani, *yarala-* eylemi için tümcede yalnızca *çocuk* değil, başkaca bir öğe daha olmalı; *uyu-* eylemi için tümcede ***bebek*** ve *yatak* değil, yalnızca uygun olanı, yani ***bebek*** bulunmalıdır. Tümcedeki bu ilişkiyi grup kurma işine benzetirsek, eylemlerin başkanlığında kurulacak tümce grubunda üyelerin sayısı ilk durumda 2, ikinci durumda 1 olmalıdır. Demek ki *yarala-* eylemi 2 üyeli, *uyu-* eylemi ise 1 üyeli gruplar kurmaktadır. Öyleyse eylemlerin bu özelliğini, şöylece bir yapılanmayla gösterebiliriz:

(4)

a. *yarala-*	E	1	2
b. *uyu-*	E	1	

(4)teki üyeler, (1)deki yankategorileme çerçevelerinde bulunma bulunmama ilişkisini aynen korur: (4a)daki 2, (1a)daki AÖ ile bağlantılı iken (4b)de 2'nin bulunmaması, (1b)de AÖ bulunmamasıyla paraleldir. Bununla birlikte (4), (1)e göre hem bir eksiklik, hem de bir fazlalık içermektedir: Eksikliği, (4)ün, (1)deki öbek bilgisini içermemesidir. Fazlalığı ise, sözlüksel birimleri yalnızca kendi öbeği ile sınırlı kalarak değil, tümcenin tamamını kapsayarak sunmasıdır, çünkü 1 numaralı üyelerin öbek yapıdaki karşılıkları, tümcenin özne konumlarında bulunan öbeklerle bağlantılıdır. O halde, (4)ün eksikliğini tamamlamak ama fazlalığını da (1)e aktarmak üzere (1) ile (4)ü birbirine katabiliriz. Böylece (4)teki **sözlüksel yapı** (5)te olduğu gibi hem **üye yapısını** hem de öbek yapıyı sunuyor olur:

(5)

a. *yarala-*	E	1	2
		AÖ	AÖ
b. *uyu-*	E	1	
		AÖ	

Bir eylemin herhangi bir üyesi tümcesel de olabilir. Yani eylem, üye olarak bir tümcesel yapı alabilir. (6)da *ben* ad öbeği ile ***benim kim olduğum*** tümceciği aynı üye konumlarını doldurur:

(6)
Bu adam [ben]-i bilir
Bu adam [benim kim olduğum]-u bilir

Tümcesel üye, *bil-* gibi eylemlerden farklı olarak, bazı eylemler için zorunludur da. Örneğin *iddia et-* eylemi, üyelerinden biri konumunda, (7a) ve (7b) arasındaki dilbilgisellik farkının gösterdiği gibi, bu konumda (7c)de olduğu gibi adıllar bulunmadıkça tümcesel yapıların bulunmasını gerektirir, :

(7)
a. Ali [havanın yarın iyi olacağı]-nı iddia ediyor
b. *Ali *havayı* iddia ediyor
c. Ali *bunu* iddia ediyor

Demek ki, *bil-* ve *iddia et-* eylemleri (8)deki gibi sözlüksel yapılar taşımaktadır:

(8)

a. *bil-*	E	1	2
		AÖ	AÖ/T'
b. *iddia et-*	E	1	2
		AÖ	T'

1.3 ROL ve ROL Yapısı

Üye yapısı anlambilimsel bilgiyi -gerçekte kavramsal bilgilere dayanmasına karşın- yine de sunmamaktadır. (4)teki üye yapıları *yarala-* eyleminin iki üyeli, *uyu-* eyleminin ise tek üyeli yapılar içerdiğini söyler ama bu kez de, üyelerin eylemle arasındaki anlambilimsel ilişki farklılığını dile getirmez. Oysa *uyu-*

eyleminin tek üyesi ile olan anlamsal ilişkisi, *yarala-* eyleminin iki üyesinden biri ile olan ilişkisinden farklı olmalıdır, çünkü eylemlerden biri tek üye ile, diğeri iki üye ile etkileşimdedir.

İki eylemin farklı sayıda üye gerektirmesi, bu üyeleri ile arasındaki anlamsal ilişkilerinde de farklılık olmasını gerektirir ve bunu biz bir tenis maçına benzetebiliriz. Tenis maçının kuralları teklerde farklı, çiftlerde farklıdır. Bunun gibi, tek üyeli *uyu-* eyleminin üyesi ile arasındaki anlambilimsel ilişki, *yarala-* eyleminin üyeleri ile arasındaki ilişkiden farklı olmalıdır. Yani *uyu-* eyleminin üyesi öyle bir anlambilimsel özellik taşıyor olmalı ki, *yarala-* eyleminin yaptığından farklı olarak, başkaca bir üyeye gereksinim kalmamaktadır. Böyle bir ikinci üye bulunduğunda ise yapı bozulmaktadır (bkz. (2b)). Aynı durum tersinden *yarala-* için de gereklidir; eylemin üyelerinden biri öyle bir anlambilimsel özellik taşıyor olmalı ki, *uyu-* eyleminin yaptığından farklı olarak, başkaca bir üyeye gereksinim ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ikinci üye bulunmadığında ise yapı bozulmaktadır (bkz. (2a)).

Kaç üye gerektiğini belirleyen anlambilimsel özellikleri bakımından eylemler, bir piyes metnine de benzetilebilir. Eğer piyes metninde katil rolü varsa, o zaman bir de kurban rolü olmalıdır. Aynı biçimde *yarala-* eylemiyle, üyelerden birinin üstlendiği "yaralayan" rolünün yanı sıra "yaralanan" rolü de gerekmektedir. Aynı biçimde, *uyu-* eylemiyle, bir üyenin üstlendiği "uyuyan" rolünün yanı sıra başkaca role gerek duyulmamaktadır. Eylemlerin **konusal ilişkileri** olarak bilinen bu anlambilimsel ilişkiler tabii ki tamamen anlambilimseldir ama ileride göreceğiz ki bu anlambilimsellik, sözdizimsel sunuluşları etkilemektedir. Bu nedenle, konusal ilişkilerin sözlükçede dilbilgisel olarak sunulması, yani sözdizimsel etkileri bulunan rollerin sözlüksel yapıda sunulması gerekmektedir. Bu durumda, eylemlerin yalnızca yankategori çerçevelerini ve üye yapısını sunan (5)teki gibi sözlüksel yapıların, yukarıdaki anlambilimsel ilişkileri dile getirmediğini söyleyebiliriz. Oysa şimdi ortaya çıktı ki eylemlerin sözlüksel kütüğünde, üyelerinin üstleneceği **ROL**ler de yer almalıdır.[1] *yarala-* ve *uyu-* eylemleri için, örneğin, şöylesi iki ayrı ROL belirginleşmesi olmalıdır:

(9)

a. *yarala-*	'yaralayan'	'yaralanan'
b. *uyu-*	'uyuyan'	

[1] Bizim burada kullandığımız "rol" sözcüğünün İDKdaki İngilizce karşılığı "theta"dır. Bu karşılığı yansıtmak üzere ve kuram içindeki sözdizimsel konumunu göstermek üzere "rol" sözcüğünü büyük harflerle ROL olarak yazacağız. Eğer ROL sözcüğü ilgili ROLün adından hemen sonra ise küçük yazılacaktır, "EDİCİ rolü" gibi

Öte yandan, dildeki diğer eylemler düşünülünce, (9)daki eylemc özgü belirlemelerin kolayca genelleştirilebileceği anlaşılır. *yarala-* eyleminde biri yaralayan diğeri yaralanan iki ROLün bulunması gibi, örneğin *boz-*, *kır-*, *diz-*, *kes-* vb. eylemlerle de sırasıyla biri 'bozan', 'kıran', 'dizen', 'kesen' vb. olacak, diğeri 'bozulan', 'kırılan', 'dizilen', 'kesilen' vb. olacak iki ROL söz konusu olmalıdır. Demek ki *yarala-* ile diğer eylemlerin bir üyesine yüklenen ROLü, bütün yapıp etmeleri içeren ortak bir ROL olarak görebiliriz. Bu ortak ROL, eylemin anlattığı yapıp etmeleri gerçekleştiren olarak EDİCİ rolü olsun. İkinci üyelerin ROLü de bu yapıp etmelerden ETKİLENEN olsun. Aynı biçimde, *uyu-* gibi, *koş-*, *yürü-*, *zıpla-*, *gerin-*, *öksür-* gibi eylemler de sırasıyla 'koşan', 'yürüyen', 'zıplayan', 'gerinen', 'öksüren' gibi ROLler üstlenecek tek üye gerektiren eylemler olmalıdır. Bunların üyelerinin üstlendiği ROL de, bütün yapıp etmelerinden yine kendisi etkilendiği için DENEYİMCİ olsun. Böylece, burada adı geçen tek üyeli ve iki üyeli eylemler için geçerli olacak **ROL yapısını** şöyle sunabiliriz:

(10)

a. *yarala-*	EDİCİ	ETKİLENEN
b. *uyu-*	DENEYİMCİ	

(10)daki ROL yapılarında, sözlükçede belirginleşen diğer yapılarla birlikte düşünmemizi gerektiren bir bağlantı daha bulunmaktadır. Tıpkı yankategori çerçevelerinin üye yapısı ile bağlantılı olması gibi, ROL yapısı da üye yapısı ile bağlantılı olmalıdır, çünkü ROLleri üstlenen, üyelerdir. O halde, örnek eylemlerimiz için sözlükçede yankategori çerçevesini, üye yapısını ve ROL yapısını birlikte sunan aşağıdaki gibi sözlüksel yapılar bulunmalıdır:

(11)

a. *yarala-*	E	1	2
		AÖ	AÖ
		EDİCİ	ETKİLENEN
b. *uyu-*	E	1	
		AÖ	
		DENEYİMCİ	

1.4 ROL Yükleme

Üyelerin anlambilimsel olarak eylemler tarafından seçilmesi, bunların herhangi bir ROLü üstlenmesinin içmerkezli bir belirleme değil, bu üyenin dışındaki bir öğe, yani eylem tarafından yapılan dışmerkezli bir belirleme olduğu anlamına gelir. Yani, **ROL yükleme**, üyelerin kendi kendilerine yaptıkları bir işlem değildir; bu ROLler onlara eylemler tarafından yüklenmektedir. Buna göre *yarala-* eylemi üyelerinden birine EDİCİ rolünü, diğerine ETKİLENEN rolünü, *uyu-* eylemi de tek üyesine DENEYİMCİ rolünü yüklemektedir. Bu anlamda eylemler "ROL yükleyici", ad öbekleri ise "ROL yüklenici"dir.

Şu ana kadar ROL yükleyici olarak yalnızca eylemleri ele aldık. Oysa, başkaca sözlüksel kategoriler de ROL yükleyebilmektedir. Bu kategorilerden biri ilgeçtir. İlgeçler, ilgeç öbeğinin başı olarak tümlecine çeşitli ROLler yükler:

(12)

için	İ	1
		YARARLANICI
kadar	İ	1
		HEDEF
beri	İ	1
		KAYNAK

Aynı ilgeç farklı ROLleri de yükleyebilir. Örneğin *için*, (12)de yaptığından farklı olarak (13a)da HEDEF, (13b)de KONU rollerini yükleyebilmektedir:

(13)
a. Ali sınav için çalıştı
b. O benim için ne dedi

Bir diğer ROL yükleyici kategori, yüklemcil sıfattır. (14a)daki tümcelerde görünen *hayran, borçlu, aşık* yüklemcil sıfatları, (14b)teki gibi sözlüksel yapılar taşır:

(14)
a. Bütün kızlar Tarkan'a hayran
Bunu sana borçluyum
Ali karısına hala aşık

b. *hayran*	S	1	2	
		DENEYİMCİ	KONU	
borçlu	S	1	2	3
		DENEYİMCİ	KONU	HEDEF/YARARLANICI
aşık	S	1	2	
		DENEYİMCİ	KONU	

Türemiş adsılların da ROL yükleme özelliği taşıdığı iddia edilebilir.[2] Bu iddiaya göre, örneğin *gezi* adı, tıpkı *gez-* eylemi gibi iki üyeli bir sözlüksel yapı taşır ve üyelerinden birine DENEYİMCİ, diğerine YER rollerini yükler:

(15)

gez-/gezi	1	2
	DENEYİMCİ	YER

(16)

a.	Turistler	kaleyi	gezdi
b.	Turistlerin	kale	gezisi
	DENEYİMCİ	YER	

1.5 Evrensel Rol Dökümü

Bir önceki bölümde *yarala-* ve *uyu-* eylemlerinin yanı sıra başkaca eylemlerin de ROLler yükleyebileceğini görmüştük. Önceki bölümde ise, ilgeçlerin, yüklemcil sıfatların ve türemiş adsılların da ROL yükleyebilen sözlüksel kategoriler olduğunu gördük. Sözlüksel yapılarda söz konusu olacak bütün ROLler düşünüldüğünde ise, demek ki, ROLlerin aslında bir döküm sergilediğini söylemek gerekir.

ROLler, sınırlı sayıda bir evrensel dökümden seçilmektedir. Bununla birlikte, bu sınırlı evrensel ROL dökümünün tam resminin ne olacağı, dillerde ne tür ROLlerin bulunduğu, bunların nasıl adlandırılacağı ve hangi tabanlarda farklılaştıkları üzerine birçok tartışma bulunmasına karşın literatürde genel geçer bir döküm bulunmamaktadır.[3] Bununla birlikte, ROLlerin neler olduğu, hangi eylemlerin hangi ROLleri yüklediği ve evrensel ROL dökümünün tam resmi gibi sorunlar, ROL gibi bir kavrama yapısal olarak yer vermesine karşın dilbilgisinin temel sorunlarından biri olarak görülmez. Yani, dilbilgisinde önemli olan, ROLlerin bulunması, sözlüksel birimlerin ROL yapısı taşınaları

[2] Grimshaw 1990, üye yapısı taşıyan adsılların, ROL'de yüklediğini öne sürer. Bkz. özellikle s. 70-73.

[3] Literatürdeki çeşitli alternatif ROL envanterleri ve hiyerarşisi önerileri Grimshaw 1990:1-10; Tenny 1994:1-3, 7-10 ve Alsina 1996: 7-12'de değerlendirilmiştir.

ve bu yapıların sözdizimsel yapılarda etkili olmasıdır. Bu açıdan bir ROL'ün ne olduğu değil, bulunması önemlidir. Bir eylem X rolünü yükleyebilir, X ve Y rollerinden oluşan bir yapı içerebilir, bir üye Z rolünü yüklenebilir vb.[4]

Aslında, sözdizimsel yapılara etki eden ROLlerin kimliği tamamıyla kestirilemez değildir. Aşağıda, literatürde sık sık geçen ROLler, kısa tanımları ve bunların Türkçeden örneklemeleri yer almaktadır.[5]

(17)

EDİCİ	'işi bilerek, isteyerek veya gücül olarak yapan'
	Polis hırsızı yakaladı
	Güneş ekinleri sararttı
ETKİLENEN	'işten etkilenen'
	Çocuk *kuşu* yaraladı
	Asit yağmurları *ormanları* yok edecek
DENEYİMCİ	'bir oluştan duygusal ve algısal olarak etkilenen'
	Bebek uyuyor
	Babam yaşlanıyor
KONU	'bir devinimde, bir oluşta yer alan ama etkilenmeyen'
	Ali *memleketi* özlüyor
	Erol *sevgilisini* düşünüyor
HEDEF	'devinimin yönü üzerinde olan'
	Ali kitabı *Ayşe'ye* yolladı
	Fırtına *denize* yöneldi
KAYNAK	'devinimin başlangıcında, çıkış yerinde bulunan'
	Gemi *kıyıdan* ayrıldı
	Kadın *çatıdan* atladı
YER	'iş, oluş, durumun gerçekleştiği konum, uzam'
	Ali *Ankara'da* oturuyor
	Otobüs *durakta* bekliyor
YARARLANICI	'iş, oluş veya durumdan yararlanan'
	Ayşe *Ali'ye* kazak örüyor
	İşçiler *patrona* çalışıyor
ARAÇ	'işin, devinimin yapılmasına araç olan'
	Boyacı duvarı *fırçayla* boyadı
	Kasap eti *satırla* parçalıyor

[4]Örneğin, Rappaport ve Levin 1986 ve Zubizarreta 1987 ROLlerin belirginleşmediği ünsel sözdizimsel yapıları önerir.

[5]Tabii (17)deki ler Türkçe için tamamıyla bir öneridir, içerdiği iddialar bütünüyle tartışılabilirdir. Türkçe üzerine bazı ROL saptamaları için bkz. Sezer 1991:17-21.

1.6 Rollerin Saptanması

Bir eylemin hangi ROLleri yüklediği, dolayısıyla kaç üyeli bir üye yapısı taşıdığı her zaman (17)dekilerin öngördüğü gibi açık olmayabilir. Anlambilimsel ölçütler, bazı eylemlerin üyelerini belirlemede oldukça zayıflar.

(17)deki gibi ROL saptamalarında bulunan zayıflık, ROL saptamasının tabanlarının her zaman açık olmamasından kaynaklanır. (18)de *çocuk*, eylemin içeriğinde bulunan yönelişi göstermesi açısından HEDEF, eylemin sonucu açısından da YARARLANICI olabilir.

(18)
Ali çocuğa kitabı verdi

Aynı biçimde (19)daki tümcede *duvar* çarpılan, yani işten etkilenendir ama ortada bir etkilenme varsa, bu işten daha çok etkilenen duvar değil, işin EDİCİsi olarak Ali olmalıdır. Bu açıdan (19)da *Ali*'nin EDİCİ rolünü olduğu kadar DENEYİMCİ rolünü de üstlenmesi gerekir.

(19)
Ali duvara çarptı

Hangi ROLün bulunduğuna karar vermede güçlük çıkaran görünüm, tümceleri de anlambulanıklı yapar, yani, tümcede iki ayrı anlam, iki ayrı okuma mümkün olabilir. (20)de, bir okumaya göre *Ali*'nin bayırdan aşağı isteyerek yuvarlandığı, bir okumaya göre de istemeyerek yuvarlandığı anlaşılabilir. Bu açıdan *Ali*'nin ROLü DENEYİMCİ de olabilir ETKİLENEN de:

(20)
Ali bayırdan aşağı yuvarlandı

(17)deki Türkçe örneklere bakınca, bazı ROLlerin, ilgili ad öbeklerinin aldıkları durum belirleyicileri ile doğrudan bir bağlantı kurduğu görülür. HEDEF, yönelme durumuyla (*-(y)A*), YER kalma durumuyla (*-TA*) ve KAYNAK da çıkma durumuyla (*-TAn*) bağlantılıdır. Ne var ki bu bağlantı mutlak değildir. (21)in iki tümcesinde de *İstanbul* çıkma durumundadır ama bu ad öbeğinin KAYNAK rolünü yalnızca (21a)da taşıdığını söyleyebiliriz. *geç-* eyleminin başlangıç noktası olamayacağından dolayı (21b) için söz konusu olacak ROL ise, YER olmalıdır:

(21)
a. Ali İstanbul'dan ayrıldı
b. Ali İstanbul'dan geçti

Aynı biçimde, daha önce geçen (16)da YER rolünü yüklenmiş öğenin (*kaleyi, kale*) kalma durumunda bulunmadığını hatırlayalım.

Eylemlerin sözlüksel anlambilimi, bazen, ROL saptamasındaki belirsizliği ortadan kaldırabilir. (18)deki gibi HEDEF/YARARLANICI belirsizliğinde bazı eylemlerin, üyenin rolünün ne olduğuna karar vermede sonuçlandırıcı olduğunu görürüz. Herhangi bir üyesine HEDEF rolünü yükleyip yüklemediğine karar vermek için eylemin yön kavramına dayanıp dayanmadığına bakabiliriz. Bu açıdan *ver-* eylemi (18)de olduğu gibi net bir taban sunmazken, örneğin *yolla-* eylemi yön belirlemesi gerektirmekle, yön belirlemesi gerektirmeyen *topla-* eyleminden kesin olarak ayrılır. Bu nedenle yönelme durumundaki *çocuk*'un, *yolla-* eyleminin yer aldığı tümcede HEDEF rolünü taşıyacağını ama *topla-* eyleminin bulunduğu diğer tümcede YARARLANICI rolünü taşıyacağını söyleyebiliriz:

(22)

a. Ali	çocuğa	çiçek yolladı.
	HEDEF	
b. Ali	çocuğa	çiçek topladı.
	YARARLANICI	

1.7 Örtük Üye

Bir üyenin hangi ROLü üstlendiğine karar vermedeki belirsizliğe benzer belirsizlikler, eylemlerin kaç üyesinin bulunduğu konusunda da ortaya çıkabilir. Şimdi şöyle bir tümceye bakalım:

(23)
Ali hazırlanıyor

(23), *Ali*'nin X rolünü üstlendiğini ve Türkçede düzgün olduğunu kabul ettiğimiz bir tümce olsun. Bu durumda tümcedeki eylem, tek üyeli demektir. Ne var ki, bir başkası, bu tümcenin, (24)teki tümceye göre eksik olduğunu söyleyebilir, çünkü (24) de ona göre düzgün olabilir:

(24)
Ali partiye/tatile/sevgilisine/ameliyata hazırlanıyor

(23)ü tam gören yaklaşım, tümcede Ali'nin ne için hazırlandığını söylemeye gerek bulunmadığını, eğer böyle bir gereklilik söz konusu olacaksa, o zaman, oldukça işe yaramaz biçimde, bütün eylemlerin de ne için yapıldığının tümcede belirtilmesi gerekeceğini iddia edebilir. Bu nedenle sözkonusu yaklaşım *hazırlan-* eylemi için (25a)daki yapıyı kabul eder. Eksik gören yaklaşım ise, (24)ün düzgün olmasına dayanarak (25b)deki sözlüksel yapıyı önerir:

(25)

a. *hazırlan-*	1	
	x	
b. *hazırlan-*	1	2
	x	y

Öte yandan, bu iki "sert" karşıt görüşü ortak noktada buluşturacak bir yaklaşımın geliştirilebileceği de iddia edilebilir. Bu "yumuşak" yaklaşıma göre *hazırlan-* eylemi ikinci bir üye taşımaktadır ama bu "örtük"tür. Yani, bulunmadığında anlaşılır, bulunduğunda ise fazlalık olmaz. Buna göre ilgili sözlüksel yapı bu örtük üyenin (ayraçlarla gösterildiği gibi) seçmeli olarak sunulduğu bir yapıdır:

(26)

hazırlan-	1	(2)
	x	y

Sözdizimsel düzlemde gerçekleşmesi sesbilimsel olarak seçimlik olan ve eksikliği dilbilgisidışılığa yol açmayan bir üye olarak örtük üyenin dilbilgisine sokulması ilgi çekicidir ama bu düzenleme de sorunsuz değildir. Bir üyenin örtük olması, onun hangi tür bir üye olduğunu sorgulamamızı engellemez. Eylemimiz, örneğin, *çalış-* olsaydı, bu durumda (27)deki olası örtük üyenin, (28)deki gerçekleşmelerden (*ders*, *fabrikada* ve *bana*) hangisi olduğuna nasıl karar verecektik?

(27)
Ali çalışıyor

(28)
a. Ali ders çalışıyor
b. Ali fabrikada çalışıyor
c. Ali bana çalışıyor

(28a)daki *çalış-* eylemi geçişlidir, (28b)deki ise geçişsiz. Bu durumda *ders* ve *fabrika*'nın ROLleri de açıkça farklıdır: *ders*, KONU rolünü üstlenmişken *fabrika* YER rolünü üstlenmiştir. (28c)deki *çalış-* eylemi de geçişsizdir ama *bana*'nın ROLü (YARARLANICI), bu konumdaki diğer iki öğeden de farklıdır. Demek ki, bir üyenin örtüklüğünden söz etmek, bu üye konumundaki ad öbeklerinin yükleneceği ROLleri de örtmek olabilir. Nasıl ki örtük üye, saptanması güçlük yaratan üyeler için bir çözüm önermekteyse, aynı biçimde örtük üye saptaması için de bir çözüme, bir ölçüte gereksinim bulunduğu açıktır.

Üyelerin örtüklüğü veya açıklığı her zaman kesin bir ayrım içermeyebilir ama örtük üyenin bulunmadığı durumlarda, bir başka üyenin devreye girip girmemesi, örtük üyenin bulunup bulunmadığını belirlemede ölçüt olabilir. (29a)daki tümcede *Ali* bulunmadığında Ayşe'nin kazağı kendisine ördüğü anlaşılabilir ama (29b)de benzer bir anlaşılma bulunmamaktadır:

(29)
a. Ayşe (Ali'ye) güzel bir kazak örmüş
b. Ayşe kitabı verdi

(29b)de *Ali'ye* diye bir öğe tümcede bulunsa da bulunmasa da Ayşe'nin kitabı kendisine verdiği anlaşılmaz. Demek ki (29b)de örtük üye değil, üye eksikliği bulunmaktadır ve tümce bu açıdan bozuk görülmelidir.

1.8 Belirginlik

Üye ve ROL saptamalarına eylemlerin anlambiliminden çıkan bilgilerle ulaşıldığını gördük ama sözlükçenin bunlar için neden üye yapısı ve ROL yapısı gibi yapılar taşıması gerektiğini sorgulamadık. Yani, üye ve ROLler, hangi özellikleri yoluyla bir yapı oluşturmaktadır? Dahası, tamamıyla anlambilimsel bilgilere dayanmasına karşın, üye ve ROLlerin bir yapı oluşturduğunu nasıl söyleyebiliyoruz?

Şimdi üyelerin ve ROLlerin nasıl yapılandığına dair (18)deki tümceyi aşağıda yeniden ele alalım:

(18')
Ali çocuğa kitabı verdi

Bu tümcedeki *ver-* eylemi, üç üyeli bir eylemdir ve ilgili üye konumları EDİCİ rolünü yüklenen *Ali*, HEDEF rolünü yüklenen *çocuk* ve KONU rolünü yüklenen *kitap* tarafından doldurulmuştur. Bununla birlikte *ver-* eylemi, (30)daki gibi yapılarda da görünebilir.

(30)

a. *bileşik*	keyif verici
b. *bitiştirme*	**Ali Ayşe'ye kitap verdi**
c. *deyim*	**kulak vermek**

ver- eylemi (30a)da baş olduğu bir bileşikte görünmektedir ve bileşiğin anlambilimine göre diğer öğe, yani *keyif* tümleci, tıpkı (18')deki *kitap* gibi KONU rolünü yüklenen üye olmalıdır. Bileşiğin ilk öğesi, nasıl bir sözcük olursa olsun, her zaman bu ROLü yüklenmektedir. Bu açıdan, sözgelimi (31a)daki tümceye dayanan (31b)deki bileşiklerin hiçbirinde ilk öğe, tümcedeki ROLünü yüklenememektedir:

(31)

a. Sigara insana keyif verir

b.	*sigara	verici
	EDİCİ	
	*insan	verici
	HEDEF	

(31b)deki bileşiklerin düzgün olması için *sigara* ve *insan*'ın KONU rolünü üstlenmesi, bileşiğin bu yorumlama ile kurulmuş olması gerekmektedir.[6]

(30b)ye karşılık (32)ye bakarsak, öbeklerden birini eylem ile kaynaştırma işlemi olan **bitiştirme**de, bitiştirilen öğenin, eylemin belirli bir üyesi olması gerektiğini görürüz:[7]

(32)

a. Ali Ayşe'ye kitap verdi
b. *Ali kitabı Ayşe verdi

---

[6]Grimshaw, (30a) türündeki eylemcil (onun terimiyle "synthetic") bileşiklerin başı olan kategorinin üye yapısı taşıdığını ve baş olmayan öğeye ROL yüklediğini iddia eder. Bkz. (1990:68).

[7]Türkçede bitiştirmenin çeşitli görüntümleri için bkz. Nilsson 1984, Kuribayashi 1990.

(32a)da eylemin HEDEF rolünü yüklenen üyesi, (32b)de olduğu gibi sözcük bitiştirme sürecine girmemektedir.

(30c)deki deyime gelince, orada da ilk öğenin KONU rolünü yüklenen ad öbeği olması gerektiğini anlarız: Deyimsel anlatımla, konuşucuya verilen kulaktır.

(30)daki yapılara ait gözlemleri toplarsak, her üçünün de eylemin bir üyeyi tutup diğerlerini atmasına dayandığını görürüz. Demek ki eylem, üyelerinden biri ile diğerlerine göre daha "yakın" bağ kurmaktadır ve *ver-* eylemine en yakın olan üye, KONU rolünü yüklenecek üyedir.

Şimdi, *ver-* eylemi gibi iki üyeden fazla üye taşıyan eylemlerin, diğer iki üye arasında da bir yakınlık farkı gözetip gözetmediğini anlamak üzere, bir başka atma yapısına bakalım:

(33)
a. Çocuğa kitap verildi
b. *Ali çocuğa verildi
c. *Ali kitap verildi

Edilgenleştirme, etken tümcelerden öznenin atılmasına dayanan sözdizimsel bir işlemdir. Buna göre (33), (18)deki tümcenin edilgenleştirilmesinde bulunan üç olasılığı sunmaktadır. Düzgün (33a)ya karşılık bozuk olanları göstermektedir ki edilgenleştirmede KONU rolünü yüklenen üye gibi HEDEF rolünü yüklenen üye de atılmamaktadır. Atılan üye EDİCİ rolünü yüklenen üyedir. Demek ki *ver-* eylemine, KONU rolünü üstlenen üyeden sonra en yakın olan üye, HEDEF rolünü üstlenen üyedir.

Şimdi, (30)-(33) arası gözlemleri bir araya getirirsek, eylemlerin üyeleri arasında farklı sıkılıkta bağlar kurduğunu, üyelerin bu açılardan bir sıralanış, bir hiyerarşi içerdiğini görürüz. Öyleyse, eylemin üyeleri arasında ona en yakın üye ile en uzak üye ayrımı yapılabilir. Başkaca üçüncü bir üye bulunursa bu da ikisi arasında yer alacak demektir. Aşağıdaki gösterim, *ver-* eyleminin üyeleri arasında kurduğu bu farklı bağlantıları sunmaktadır:

(34)

ver-	1	2	3
	(x	(y	(z))
	EDİCİ	HEDEF	KONU

Eylemin üyeleri ile arasındaki bu yakınlık farkı, bir **belirginlik** derecesi farkı olarak görülebilir.[8] Eyleme en yakın olan üye (z), en az belirgin üyedir ve üye yapısına en derinden yerleşmektedir. Sonra yerleşen üye (y) daha çok belirgin olan üyedir. En çok belirgin olan üye (x) ise, üye yapısına en dışta yerleşen üyedir. Eyleme yerleşiş sırası, atılmadaki sırayı da belirlemektedir.

Sonuçta, (30)-(34) arasındaki gözlemler ve saptamalar göstermektedir ki üye ve ROLler, belirgin bir yapı oluşturmaktadır.

1.9 ROL Ölçütü ve Yansıtma İlkesi

(2)deki tümcelere geri dönersek, (2a)nın dilbilgisidışılığının, *yarala-* eyleminin iki üye gerektirmesine karşın bunlardan birinin sözdizimsel yapıda bulunmamasından, (2b)nin dilbilgisidışılığının ise, *uyu-* eyleminin tek üye gerektirmesine karşın sözdizimsel yapıda iki üye bulundurmasından kaynaklandığını hatırlarız.

(2')
a. *Çocuk yaraladı
b. *Bebek yatağı uyuyor

Yine hatırlanacağı gibi dilbilgisi, düzgün tümcenin üretilmesini sağlarken bozuk tümcenin üretimini de engellemeliydi. O halde, (2)deki gibi dilbilgisellik karşıtlığını açıklayacak bir araca gereksinim bulunmaktadır. Fakat bu, nasıl bir araçtır?

Şimdi, tümcelerin üye ve ROLler açısından dilbilgiselliğini belirleyecek düzenlemenin nasıl olması gerektiğine dair kuracağımız tartışmaya aşağıdaki tümcelerle başlayalım:

(35)
a. Ali Ahmet'i yaraladı
b. *Ali yaraladı
c. Ali kendini yaraladı

(35a)da *Ali* EDİCİ, *Ahmet* ETKİLENEN ROLünü üstlenmiştir ve *yarala-* eyleminin sözlüksel sunuluşuna göre bu tümce dilbilgiseldir. (35b)de *yarala-* eyleminin iki ayrı ROLü yükleyeceği iki ayrı ad öbeği bulunmamaktadır ve

[8] "Belirginlik" kavramının dilbilgisine sokulması ilkin Hale 1983 tarafından önerilmiştir. Grimshaw ve Mester 1988. Grimshaw 1987, 1990 bu öneriyi geliştirmiştir. Grimshaw 1990'ı temel alarak belirginliğin Türkçedeki görünümlerini ele alan bir çalışma olarak Sezer 1991'e bakılabilir.

tümce bozuktur. Oysa, (35c)deki eşgönderimlilik göstermektedir ki anlambilimsel düzlemde tek bir kişinin iki ROLü de yüklenmesi mümkündür. ETKİLENENi gösteren *kendi* adılının gönderimi, EDİCİ ROLünü üstlenen *Ali*'dir. Demek ki *Ali*, anlambilimsel düzlemde tek başına iki ROL alabilirken sözdizimsel düzlemde tek başına her iki ROLü de yüklenememektedir. Şimdi (36)daki tümce dizisine bakalım:

(36)
a. Ali Ahmet'i yaraladı
b. Mehmet Ahmet'i yaraladı
c. Ali ile/ve Mehmet Ahmet'i yaraladılar
ç. *Ali Mehmet Ahmet'i yaraladı

(36a)da *Ali*, (36b)de ise *Mehmet* yaralayandır ve her ikisi birlikte, (36c)de olduğu gibi tümceden geniş bir yapıda, sıralı yapıda görünebilir. Eğer yalın bir tümcede *Ali* de *Mehmet* de yaralayan olarak bulunacaksa, (36ç)nin gösterdiği gibi, tümce bozuk olacaktır. Demek ki tümceden daha büyük yapılarda mümkünken tümcesel sınırlarda iki ayrı üye aynı ROLü yüklenememektedir.

Öyleyse, dilbilgisinde hem her üyenin ayrı ayrı ROLler üstlenmesini, hem de ROLlerin ayrı ayrı üyelere yüklenmesini sağlayacak aşağıdaki gibi bir ölçüte gereksinimiz bulunuyor, demektir:

(37) *ROL Ölçütü*
Her üyeye yalnızca bir ROL yüklenir.
Her ROL yalnızca bir üye tarafından yüklenilir.

Böylece (37)deki ölçütün ilk anlatımı ile (35b)nin bozukluğu, ikinci anlatımı ile de (36ç)nin bozukluğu açıklanmış olur. Ne var ki (37)deki ölçütün uygulanması için dilbilgisinin başkaca bir araca daha gereksinimi bulunmaktadır. Bu ölçüt, tümcelerin dilbilgiselliğini belirlediğine göre sözdizimsel düzlemde devreye girecektir. Oysa ROL bilgileri sözlüksel yapıda bulunmaktadır. Yani, ROL Ölçütünün çalışabilmesi için, sözlüksel yapıdaki bilgilerin sözdizim düzlemine aktarılmış olması gerekir. Demek ki ROL Ölçütünün yanı sıra, sözlüksel bilgilerin sözdizimsel düzlemlere yansıtılması gerektiğini söyleyen bir düzenleme daha gerekmektedir. Bu düzenleme, sözlüksel bilgilerin sözdizimine yansıtılmasını sağlayacak bir içerik taşımalıdır:

(38) *Yansıtma İlkesi*
Sözlüksel bilgi sözdizimine yansıtılmalıdır.

1.10 Genişletilmiş Yansıtma İlkesi

Özne konumunda AÖnün bulunmasının öbek yapının başlangıç kuralı tarafından düzenlendiğini görmüştük (bkz. §1.2.4):

(39)
T → AÖ EÖ

(39)da AÖ ile EÖ, aynı budaktan dallanan ama birbirinden bağımsız öbeklerdi. AÖ, baş olan Anın büyükçül yansımasını, EÖ ise baş olan Enin büyükçül yansımasını sunuyordu. Bununla birlikte EÖnün yansıması AÖden farklı bir yolla belirleniyordu, AÖnün aksine EÖ yansıması katı yankategorileme kuralları tarafından düzenleniyordu. Çünkü adlar değil ama eylemler yankategorileme çerçeveleri taşıyordu. Bununla birlikte eylemler, özne AÖlerini yankategorileyemiyordu. Şimdi ise, üye ve ROL yapısını yankategorileme çerçevesinden daha geniş bir kavrama olarak gördük; eylemler özne konumundaki öbekleri de üye yapılarında sunuyor ve onlara ROL yüklemesi yapıyorlar.

Yalnızca üye ve ROL yapılarının doğası gereği değil, birkaç deneysel gözlemin sonuçları açısından da sözlüksel bilgileri sözdizimsel yapıya yansıtan (38)deki ilkeye rağmen, bazı sözdizimsel yapıların, üye ve ROL yapılarından oluşacak yapıdan daha geniş olabileceğini göstermektedir. Bu yöndeki gözlemlerden ilki, İngilizcede *it* ve *there* gibi **dolgu adılları** üzerinedir.

İngilizce, (40) ve (41)de ayrı ayrı örneklendiği gibi birbiriyle paralel olan tümce yapıları içerir:

(40)
a. That Galatasaray has qualified surprised Ali
b. It surprised Ali that Galatasaray has qualified

(41)
a. Three books are on the table
b. There are three books on the table

(40)ın her iki tümcesinde de yer alan ana eylem *surprise*, iki üyeli bir eylemdir; bir 'şaşırtan'a, bir de 'şaşıran'a gereksinim duyar ve bu eylem (40a)da iki üyesinden birini özne konumundaki *That Galatasaray has qualified* tümceciğine, diğerini de nesne konumundaki *Ali*'ye yükler. Aynı ROL yükleme ilişkilerini gözeterek (40b)ye baktığımızda ise, özne konumundaki adıla (*it*) yüklenecek bir ROL bulunmadığını görürüz. Bu durumda, tümce

ROL Ölçütüne göre bozuk olmalıdır ama değildir. Yani, özne konumunda ROL yüklenmemiş bir öğe bulunmasına karşın, bu tümce bozuk değildir!

Aynı biçimde (41a)da, ana eylem *be*, özne konumundaki *three books*'a ROL yüklerken (41b)de bu konumda başka bir adıl (*there*) bulunmaktadır ama *be*'nin buna yükleyecek ROLü bulunmamaktadır, çünkü ROLünü (41b)de *three books*'a yüklemiştir.

İngilizcenin (40) ve (41)deki görünümleri, dilbilgisinin başkaca yönleri ile de bağlantılıdır ama şu an için bizi burada ilgilendiren, özne konumlarının bazı tümcelerde üye ve ROL yapılarından özgür olabileceğidir. (40)ta *it*, (41)de de *there*, ad öbeklerinin görünebileceği bir konumda, özne konumunda bulunmasına karşın ROL yüklenmemektedir. Bir başka deyişle, ROL yüklenemeyecek olduğunda özne konumu İngilizcede dolgu adılları denilen öğelerle doldurulmaktadır. Bunun bir zorunluluk olduğu, aşağıdaki yapıların bozuk olmasından da çıkarılabilir:

(42)
a. *Surprised Ali that Galatasaray has qualified
b. *Are three books on the table

Öyleyse, sözdizimsel yapılar, sözlükçeden yansıtılacak bilgilere bakmaksızın, tümcelerde her zaman birer özne konumu bulundurmalıdır. Yani, her tümcede mutlaka bir öznenin bulunması gerekliliği, sözlüksel bilgilerden bağımsız olarak garanti altına alınmalıdır. Bu durumda da (38)deki yansıtma ilkesinin, aşağıdaki gibi genişletilmesi gerekecektir:

(43) *Genişletilmiş Yansıtma İlkesi (GYİ)*
Sözlüksel bilgi sözdizimine yansıtılmalıdır. Tümcede özne bulunmalıdır.

1.11 GYİ ve Türkçe

Her tümcenin bir öznesi bulunması gerektiğini belirten GYİ, özellikle İngilizce gibi değişmez sözcük dizilişi bulunan dillerde, özne konumunun boş kalamayacağını söyleyen ve aşağıdaki gibi tümcelerin bozukluğunu, herhangi bir özel kısıtlamaya başvurmaksızın belirleyen bir evrensellik taşır.

(44)
*reads a book

Yansıtma ilkesinin (43)teki yeni biçimi, ilk bakışta, sanki tamamıyla İngilizceye veya İngilizceye benzer dillere özgü bir görünüme dayanılarak düzenlenmiş görünmektedir. İngilizceden farklı olarak (40) ve (41)deki gibi dolgu adılları olmayan ve (44)teki gibi öznesiz tümceleri olabilen diller bulunmaktadır, çünkü. Bu dillere en iyi örneklerden biri de Türkçedir.

Türkçe tümcelerin özne konumları ya açık ad öbekleri ile doludur ya da yüklemcil uyumdan kestirilebilecek ve seçimlik olarak silinmiş öğelerle:

(45)
a. Ali Ahmet'i yaraladı
b. (O) Ahmet'i yaraladı

(45b)deki özne konumu, İngilizceye göre iki açıdan farklıdır. Birincisi, boş olabilir, yani sesbilimsel dolgu öğesi olacak bir öğe bulunmayabilir. İkincisi, görünmeyen ama kestirilebilir [3.kişi-tekil] özellikleri ile eylemin bir üyesi gibi yorumlanır. Yani, Türkçenin doğal konuşucuları, (45b)deki öznenin "o" olduğunu bilirler.

Ne var ki, Türkçedeki görünümün İngilizceden farklı olması, GYİnin "İngilizce tümcelerde her zaman özne bulunmalıdır" gibi dileözgü olduğunu veya "Tümcenin öznesi bazı dillerde bulunmalıdır; bazı dillerde bulunmayabilir" gibi değiştirgensel olduğunu göstermez. Zaten yansıtma bir ilkedir, değiştirgen değil. Aynı biçimde, özne konumunun Türkçede her zaman üyelerle dolu olması da (43)teki gibi genişletmeye gereksinim olmadığını göstermez. Türncede öznelerin bulunması gerekliliğinin ayrıca dile getirilmiş olmasının Türkçe için de gerekli olduğunu gösteren çok basit bir gözlem bulunmaktadır ortada:

Edilgenleştirme, eylemlerin üyelerinden birini silen bir işlemdi. Edilgenleştirmede etken özne siliniyordu. Eğer özne konumu, bu konumdaki öğelerden bağımsız bir konum olmasaydı, etken tümcede özne konumunda bulunan bir üyenin silinmesiyle tümcenin de öznesiz kalması ve böylece bozuk olması gerekirdi. Oysa (46a)daki tümcenin edilgen biçimi olan ve öznenin silindiği (46b) düzgündür, çünkü edilgenleştirmenin doğasına uygun olarak silinen öznenin yerine etken nesne gelmiştir ve tümcenin öznesi olma görevini üstlenmiştir.

(46)
a. Ali çocuğa kitabını verdi
b. Kitabı çocuğa verildi
c. *Çocuğa kitabını verildi

Demek ki edilgenleştirmede özne konumu değil, özne konumundaki öğeler silinmekte, konum, nesnenin bu konuma getirilmesiyle doldurulmaktadır. Eğer özne konumu korunmazsa, (46c)de olduğu gibi, tümce dilbilgisidışı olacaktır. Bu da göstermektedir ki, tümcelerde özne görevindeki öğeler bulunmasa da özne konumu her zaman belirginleşmektedir.

Tümcede mutlaka bir öznenin bulunduğu ilkesi o kadar güçlüdür ki bazen ortada geleneksel anlamda bir özne bulunmuyor görünen yapılarda dahi aslında hiç de alışık olmadığımız öğelerin özne görevini üstlendiğini görürüz. Bu şaşırtıcı görünüm Türkçenin öznesiz edilgen yapılarında gözlenir:

Bilindiği gibi Türkçede ilgilendirmenin hedefi ilgi tümceciğinin öznesi ise, eylemi *-dlk* değil *-An* ekini alır. (47)de anlaşılmaktadır ki *-An*, ilgilendirmede hedef, eğer özne ise seçilmektedir.

(47)
a. Polis eve dün girdi
b. eve dün gir-en polis
c. *eve dün gir-diğ-i polis

(48c)nin bozukluğuna karşılık düzgün (48b)de *-An* ekinin seçilmesi *eve*'nin (48a)da, geleneksel kavramada "dolaylı tümleç" olarak görülmesine karşın bir biçimde dilbilgisel özne konumunda olduğunu gösterir.

(48)
a. Eve dün girildi
b. dün giril-en- ev
c. *dün giril-diğ-i ev

Alışılmadık öğelerin (48)deki gibi dilbilgisel özne olabilmesi, yalnızca ilgili yapıda asıl öznelerin bulunmamasıyla ortaya çıkan zorlama bir sonuç değildir. Geleneksel kavramada özne olarak görülen ama dilbilgisel olarak özne konumunda bulunmayan yapılarda da alışılmadık öğelerin özne konumuna geçmesi, yine aynı ilkenin, yani GYİnin zorlamasıyla ortaya çıkan doğal bir sonuçtur.

(49a) ve (50a) tümcelerinde sırasıyla *parası* ve *piyango* bir biçimde özne konumundan sıyrılmış olmalı ki (49)da *adamın*, (50)de *adama*, ilgilendirmede b tümcelerinde olduğu gibi *-dlk* değil, c tümcelerinde olduğu gibi *-An* eki alan tümcecikler tarafından nitelenmektedir.

(49)
a. Adamın bankada parası var
b. *bankada parası ol-duğ-u adam
c. bankada parası ol-an adam

(50)
a. Adama piyango çıktı
b. *piyango çık-tığ-ı adam
c. piyango çık-an adam

1.12 Üye ve Rolün Sözdizimsel Konumları

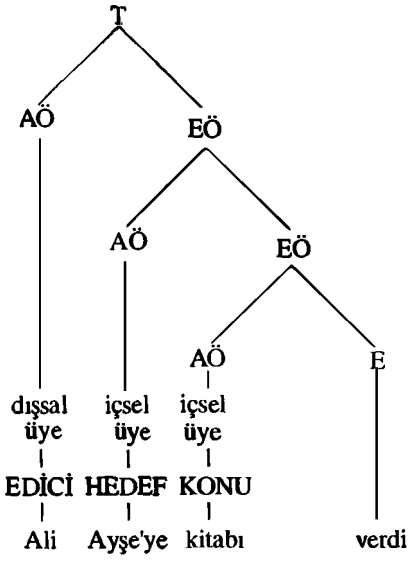
ROL yükleyiciler ile ROL yükledikleri üyeler arasında, üyelerin öbek yapı konumları açısından şöyle bir etkileşim vardır:

Eylem tümcede EÖnün başı konumundadır ve tümceye EÖ aracılığı ile, yani dolaylı dallanmayla bağlanmaktadır. Özne AÖsü ise, tümceden doğrudan dallanmaktadır. Buna karşın eylemin üyeleri, hem bu eylemin tümleci konumuna, hem de özne konumuna yerleşmektedir. Eylem de, hem bulunduğu öbeğin, yani eylem öbeğinin içindeki üyeye veya üyelere, hem de kendi öbeği dışında yer alan özne konumundaki üyeye ROL yüklemektedir. İşte, üyelerin farklı sözdizimsel konumlarda bulunması ve eylem ile farklı ROL yüklenme ilişkisi kurmasına bakılarak dilbilgisinin bu tür ayrımlara duyarlı olması, ilgili düzenlemeleri bu ayrımları gözeterek yapması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Buna göre, ilkin, özne konumunda bulunabilen üyeler ile özne konumunda bulunmayan üyeler arasında ayrım yapmak gerekmiştir. İlk gruba girenler, EÖ dışında kalmakla **dışsal üye**, diğerleri EÖ içinde kalmakla **içsel üye** konumunda olmalıdır.

Bu yeni üye yapısı yaklaşımına göre, tabii ki, üyelerin üstlendiği ROLlerin belirlenmesi de değişecektir: Dışsal üyenin yüklendiği ROL **dışsal ROL** olacak ve içsel üyenin yüklendiği **içsel ROL**den farklılaşacaktır.

Öbeklerin üyeler ve ROLler ile etkileşimi, bir örnek tümce ile şöylece sunulabilir:

(51)

Özne konumundaki öğenin, eylemin diğer üyelerinden farklı olarak eylemin bütünçül yansıması dışında yer alması, ROL yüklemenin yapısı üzerine de alternatif bir öneri geliştirilmesine kaynaklık etmiştir. Bu öneriye göre dışsal üye ROLünü doğrudan eylemden değil, eylem ile birlikte EÖ içinde yer alan üyelerden oluşan bütünlükten almaktadır. Yani, dışsal üyeye ROL yükleyen E değil, EÖ olmalıdır ki *Ali*'nin aşağıdaki iki tümcede eylem aynı olmasına karşın nasıl farklı ROLler üstlendiği anlaşılabilsin:

(52)
a. Ali camı kırdı
b. Ali bacağını kırdı

(52a)da *Ali*, EDİCİ rolünü üstlenmek üzere işi yapandır ama yapılan işten etkilenmemektedir. Oysa (52b)de hem işi yapan hem de yapılan işten etkilenen olarak DENEYİMCİ rolü üstlenmiştir. Bu ROL farklılığını sağlayan *cam* ile *bacak*'ın *kır-* eylemi ile kurdukları bütünlükler arasındaki farktır. O halde (52)de *Ali*'lere ROL, doğrudan eylem tarafından değil, EÖ tarafından yüklenmektedir, demeliyiz. Bu tür ROL yükleme, **dolaylı ROL yükleme** olarak da adlandırılabilir.

II. 2 AŞAMALI-X KURAMI

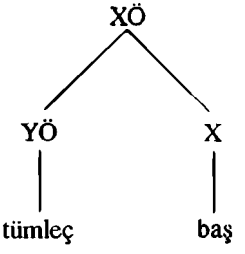
Dilbilgisinin temel bir bileşeni olarak öbek yapımın, ikili dallanma il doğrultusunda bir hiyerarşi içerdiğini ama en küçük dallanma alanı iç hiyerarşinin yalnızca iki tür bileşene dayandığını, (1)de gösterildiği gib üstünde öbeğin, en altında ise sözlüksel kategorinin bulunduğu **görmüştük (** §**I.2.2**):

(1)

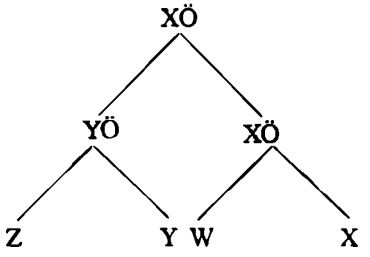
Öbeğin karakterini belirleyen kategori, bu öbeğin başıydı ve öbekte dışında başka bir kurucu bulunduğunda, (2)de olduğu gibi öbek, ikili dallı ilkesine uyarak başı ve tümlecini dallandırıyordu:

(2)

Öbek yapı karakteristik olarak yinelemeliydi, yani bir öbekten dalla budaklar da ayrıca dallanabilirdi:

(3)

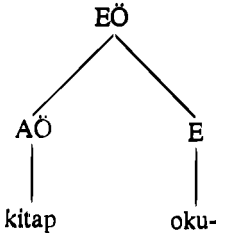

Böylece dallanma, en üstteki budaktan başlayarak artık dallanmayacak sözlüksel kategorilere kadar sürüyordu. Ne var ki, öbekten sözlüksel kategorilere inen öbek yapı biçimlenmesinde iki rahatsız edici yön bulunmaktadır. Birincisi, öbek yapı bilgilerinin bir bölümünün zaten yankategorileme kuralları tarafından sunuluyor olmasıdır. Örneğin, geçişli eylemin bir ad öbeğini yankategorilediğini söyleyen kural, bu eylemin, içinde yankategorilediği ad öbeğinin de bulunduğu eylem öbeğine yerleştirileceğini söylemektedir. Demek ki (4a)daki kural ile (4b)deki kural, bu yönüyle aynı bilgileri taşımaktadır:

(4)

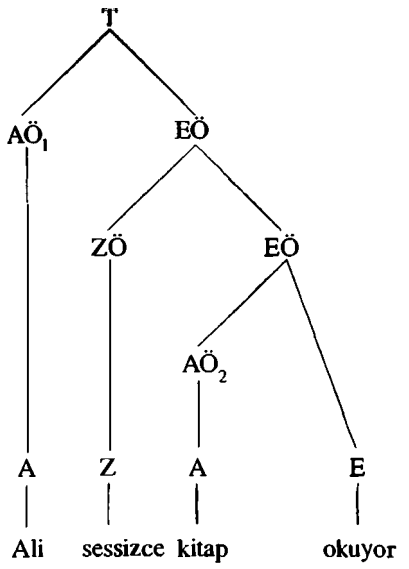
a. *oku-* E [AÖ_]

b.

Öbek yapının ikinci rahatsız edici yönü, yankategorileme kurallarına duyarlı olmasına karşın, kurucular arasında yankategorilenen ve yankategorilenmeyen ayrımı yapmamasıdır. Yani, (5)teki öbek yapıda görüldüğü gibi, (4a)da yankategorilenen ad öbeği de ((5)te $AÖ_2$), yine (4a)da yankategorilenmeyen bir öbek de ((5)te seçimlik olan ŻÖ) herhangi bir ayrım gözetilmeksiniz sunulmaktadır. Her ikisi de, kopyalanmış da olsa sonuçta aynı budaktan (EÖden) doğrudan dallanmıştır:

(5)

Bu ve başkaca yetersizlikleri İDKda, öbek yapı bileşeninin, ilkelerinin de yapılarda etkili olacağı bir altkuram olarak geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. altkuram, **Aşamalı-X Kuramıdır.**[1]

2.1 İlk Güdülenme

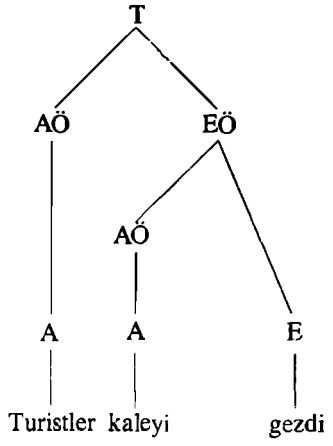
Bütün öbek görünümlerini sınırlı sayıda koşulla oluşturmak hedefiy düzenlenmiş Aşamalı-X Kuramının ilk güdülenişinde, aslında, öbek yapının (ile (5)teki yetersizlikleri etkili olmamıştır. Eylemden türemiş adlar eylemler arasında, dolayısıyla eylemcil adın baş olduğu ad öbekleri tümceler arasında paralellikler bulunduğuna dair gözlemler, öbek yapı yeniden düzenlenmesini gerektirecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır.[2] Şimdi, gözlemleri özetlemek üzere aşağıdaki örneklere bakalım:

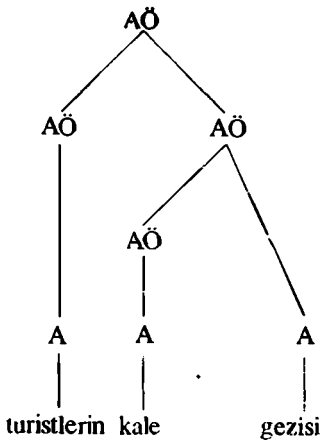
[1] "Aşamalı-X" terimi İngilizcedeki "X-bar" anlatımının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Teknik olarak ilk bir seçim olmamakla birlikte "aşamalı" nitelemesi burada, anlatımsallık kaygısı ile yeğlenmiştir. Ayrıntılı açıklama için ayrıca bkz. dipnot 3.

[2] Bu yöndeki ilk gözlemlerin yapıldığı Chomsky 1970, EDnin en önemli dönemlerinden birini başlatır. Aynı X Kuramının ilk saptamalarını sunan bu çalışma, biçimbilim çalışmalarına da katalizör etkisi yaparak "Yeni Biçimbilim" alanının doğmasını sağlamıştır.

(6) a.

b.

(6a)da [*turistler*] özne ad öbeğini, [*kaleyi gez-*] ise eylem öbeğini oluşturmaktadır. Aynı öbek ilişkilerinin (6b)de de bulunması gerekir, çünkü (6b)deki turistlerin gezi ile olan ilişkisi, (6a)daki turistlerin gezme ile olan ilişkisine benzer. *Turistler* her ikisinde de gezen kişilerdir. Aynı biçimde *kale*, hem *gez-* eylemi için hem de *gezi* adsılı için gezilen yeri gösterir. Demek ki (6b)deki kurucular ile (6a)daki kurucular aynı öbek konumlarında bulunuyor olmalıdır. Eğer öyleyse, o zaman, tümceler de ad öbekleri de benzer öbek iç yapıları taşıyor demektir. Zaten böyle bir paralelliğin olduğu, (6)daki iki öbek yapının -öbek belirleyicilerindeki farklılığı dikkate almazsak- eş yapılar olduğunu görecek olmamızdan da anlaşılır.

Ad öbeklerinin tümceler ile aynı öbek yapılanışı sergilediği iddiası, bütün öbek yapıların ortak bir yapılanış sergileyip sergilemediğini sorgulama yolunu açar. Bu yöndeki incelemeler eğer bütün öbeklerin aynı yapıyı taşıdığı sonucunu verirse, o zaman, bütün öbek türleri için tek bir öbek yapı biçimlenmesi sunacak bir dilbilgisi, tabii ki daha güçlü bir dilbilgisi olacaktır.

Aşamalı-X Kuramı, her öbeğin bir baş içermesi gerektiğini ve her başın, her biri ayrı bir "aşama"yı gösteren kurucularla genişleyebileceğini söyleyen ilkeler içerir. Bu ilkelerin dilbilgisinde sunuluş biçimi bir çizelgeye dayanır. Bir çizelgeden oluşan bu ilkeler bileşkesini ortaya koymak üzere, şimdi, ad öbeklerin iç yapısına bakmakla işe başlayalım.

2.2 Öbeğin Aşamaları

Aşamalı-X Kuramına göre öbek yapı sözlüksel kategoriden öbeğe uzanan iki aşamalı bir yapı değildir. Öbek yapılar öbeklerden küçük, sözlüksel kategorilerden büyük "ara" öğeler içermektedir. Öbekler, aynı türde genişlemelerden değil, her birinin ayrı bir öbek düzeyi sunduğu, ayrı bir aşama oluşturduğu farklı türde genişlemelerden oluşmaktadır.

(7a)da, Türkçeden bir ad öbeği örneği yer almaktadır. Bu ad öbeği, geleneksel terimle bir "zincirleme tamlama"dır ve (7b)de sunulduğu gibi, tamlamanın en sağında tamlanan, tamlananın solundan itibaren ise her biri ayrı bir tamlama türü kurmak üzere geleneksel terimlerle sırasıyla "belirtisiz ad", "sıfat" ve "belirtili ad" bulunmaktadır:

(7)

a. okulun yeni yönetim odası

b. *belirtili ad* *sıfat* *belirtisiz ad* *tamlanan*

(7)deki ad öbeğini kuran baş ad (*odası*), önce belirtisiz bir ad ile, sonra bir sıfat ile ve en sonra da belirtili bir ad ile genişlemiştir. Bu yapıda başkaca belirtisiz ve belirtili adlar veya sıfatlar tabii ki bulunabilir ama (7) bir ad öbeğinin, yani tamlamanın Türkçedeki en küçük olası genişlemesini sunmaktadır.

Bununla birlikte, Aşamalı-X Kuramına göre, (7)deki genişleme gelişigüzel bir genişleme değildir. Türkçede ad öbeğinin yapılanışını bu kuram çerçevesinde ayrıntılı biçimde sorgulayan Özsoy ve Erguvanlı 1992, (7)deki türde yapıların hiyerarşik ve aşamalı olduğunu göstermek üzere üç sözdizimsel özelliğe bakmak gerektiğini söyler: yapıdaki öğelerin yer değiştirmesi; aynı türde birden fazla öğenin sıralanması; bazı öğelerin silinebilmesi.

Gerçekten de, (7)deki *odası* adının tamlayan görevindeki adlarına ve sıfatına uygulanacak bir yer değiştirme işlemi, (8)deki gibi bozuk yapılar doğurmaktadır:

(8)

a. *yeni okulun yönetim odası

b. *okulun yönetim yeni odası

c. *yeni yönetim okulun odası

ç. yeni yönetim odası okulun

(7)deki yapıya göre bozuk (8a-c) sıralanışları *yeni*'nin *okulun* ve *okul*'un *odası*'nın önüne değil, *yönetim*'in önüne gelmesi gerektiğini; *okulun*'un, *odası*'nın değil,

ya öbeğin başına ya da en sonuna gelmesi gerektiğini göstermektedir. O halde, (8ç)deki görünümü amaçlı olarak tartışma dışı tutarsak, Türkçede, geleneksel terimlerle "belirtili tamlayan/ sıfat/ belirtisiz tamlayan/ tamlanan" sıralanışı bir eşbiçimlenme sergilemektedir, yani, bu diziliş zorunludur, demeliyiz. Öyleyse, her biri ayrı sıralanışı gösterdiğine göre, öbeğin her genişlemesini farklı bir genişleme olarak görebiliriz.

Bilindiği gibi Türkçede tamlananlar yapıdan silinebilir:

(9)
a. Bugün ben bir *güzel kız* gördüm
b. Bugün ben bir *güzel* Ø gördüm

Eğer varsa, silinen öğenin taşıdığı çekimsel öğeler bir önceki öğeye bitişir:

(10)
a. *Eski elbiseler-inizi* hayır kurumlarına bağışlayınız
b. *Eskiler-inizi* hayır kurumlarına bağışlayınız

Arkada kalan yapıda tamlayan görevinde bir belirtili ad varsa, ilgi biçimbirimi devreye girer:

(11)
a. *Ali'nin elbiseleri* eskimiş
b. *Ali'ninkiler* eskimiş

Şimdi (9)-(11) arası gözlenen silme işlemlerini (7)deki ad öbeğini kuran tamlamalara uygulayalım:

(12)
a. okulun odasında>okulunkinde
b. yeni odada>yenide
c. yönetim odasında>*yönetiminde

(12)deki düzgün a ve b görünümlere karşı bozuk olan c, belirtisiz tamlayanın, tamlanan ile birlikte silinme zorunluluğu taşıdığını, bu özelliği ile diğer tümleç türlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, en azından, genişlemelerden biri diğer ikisinden farklıdır.

Bir tamlamada sıfatların diğer tamlayan adlardan farklı olduğu, aynı türde sözcüklerin birden fazla olabilmesi açısından da ortaya konabilir. Bir ad öbeğinde birden fazla sıfatın bulunması, sıfat sayısı kadar farklı okuma ile

sonuçlanmazken, bir ad öbeğinde belirtili veya belirtisiz adların sayısı kadar okuma mümkün olur.

(13)
a. yeni, büyük ve rahat oda
b. okul(un) ve evin odası
c. yönetim ve kayıt odası

(13a)da yeni, büyük ve rahat olan tek bir oda sözkonusudur ama (13b) ve (13c)de tek bir odadan olduğu kadar iki ayrı odadan da söz ediliyor olabilir, yapıların iki ayrı odaya gönderimde bulunduğu aşağıdaki bağlamların tanıtladığı gibi:

(14)
Okulun ve evin odası aynı büyüklükte
Yönetim ve kayıt odası ayrı ayrı renklere boyandı

Öbek genişlemeleri arasındaki farklılıklara başkaca destekler de bulunabilir. Biçimbilimsel görünümler, bunlardan biridir:

(15)
a. okul-un oda-sı
b. yeni oda
c. yönetim oda-sı
ç. *okulun yönetim oda-sı-sı
d. okulun yönetim oda-sı

Ad öbeğini genişleten kurucuların biçimbilimine bakacak olursak, ilgili kurucuların belirtili tamlamada tamlayan ekiyle (bkz. (15a)), belirtisiz tamlamada tamlayan eki olmadan (bkz. (15c)) ve başın, her iki tümleç türünde de iyelik ekiyle sunulduğunu görürüz. Tümleç sıfat olduğunda ise, tamlayan da baş da eksiz görünmektedir (bkz. (15b)). Ortada iki tamlayan birden varsa tamlanan iki iyelik eki değil (bkz. (15ç)), her ikisi için tek bir iyelik eki (bkz. (15d)) almaktadır (Bu görünüm üzerine bağımsız bir açıklama için bkz. **§II.2.10.1**).

Biçimbilimsel tanıtlama, sıfatın bulunduğu konumun tamlayan adlardan farklı bir konum olduğunu bir kere daha gösterir. Baş olan *oda*'nın taşıdığı UYUM kategorisi [+iyelik] özellikli olduğunda tamlayan adlar biçimbilimsel olarak belirlenmektedir:

(16)

a.	okulun	yeni	...	odası
b.	...	yeni	yönetim	odası
c.	...	yeni	...	oda
ç.	okulun	yeni	yönetim	odası

(16c)de diğer iki tümleç de bulunmazken sıfat yer almaktadır ama baş üzerinde uyum belirleyicisi görünmemektedir. (16a) ve (16b)de ise, uyum bulunmaktadır ve uyumu gerektiren, (16a)ya göre *okulun* ile, (16b)ye göre *yönetim* ile sağlanan genişlemedir. Demek ki baş ile bu iki genişleme türü arasında, biçimbilimsel olarak dile getirilen yapısal bir bağlantı bulunmaktadır.

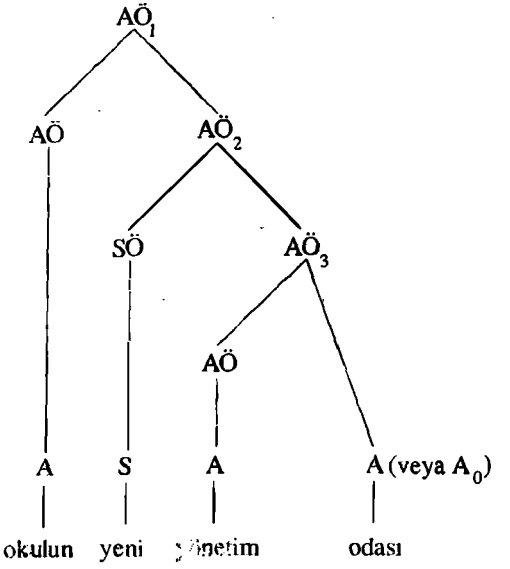
Tüm sözdizimsel özellikler ve biçimbilimsel tanıtlar göstermektedir ki tamlananın, yani başın öbek genişlemesi sıradan bir genişleme değil, sözlüksel kategorilerden öbeksel kategorilere doğru aşama izleyen bir genişlemedir. Demek ki örnek ad öbeğimiz şöyle bir hiyerarşik iç yapı taşımaktadır:

(17)

[okulun [yeni [yönetim [odası]]]]

Şimdi bu genişlemenin aşamalı yapısını, başın kategorisi açısından ayrı ayrı göstermek üzere (18)deki ağaç görünümüne çevirebiliriz.

(18)

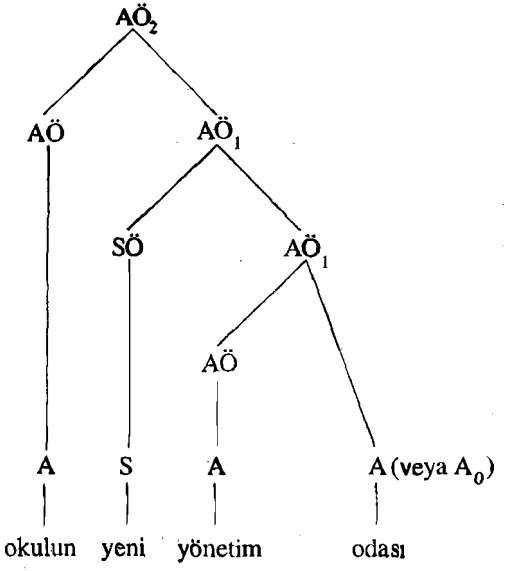
2.3 Türkçede Ad Öbeğinin İçyapısı ve Bileşenleri

Öbeğin iç yapısının (18)deki gibi üç aşamalı olması bize, bir adın üç ayrı tür öğe ile genişlediğini doğru olarak gösterir ama yine de bir eksiklik taşımaktadır: Aşamaların oluşumundaki bazı farklılıklar hala göz ardı edilmektedir. Eksiltme açısından belirtisiz tamlayan adın diğer ikisinden, biçimbilimsel açıdan sıfat tamlamasının bu kez diğer ikisinden farklı oluşu hala dile getirilmemektedir. Bunlardan daha da önemli olmak üzere, (18), yankategorileme açısından tamlayanlar arasındaki farklılıkları görmemektedir.

Yankategorileme kuralları açısından sıfatların, diğer iki genişlemeyi sağlayan adlardan önemli bir farkı bulunmaktadır. Sıfatların, adların aksine yankategorilenmesi gerekmez. (18)de $A\ddot{O}_1$ ve $A\ddot{O}_3$ genişlemesini sağlayan kategoriler ad kategorisine ait olduğu için bu yapıda yer almış olabilir ama $A\ddot{O}_2$ genişlemesini sağlayan kategori, yapıya zorunlu olarak değil, seçimlik olarak katılır. Demek ki, sıfat kategorisiyle genişleme, ad kategorileri ile genişlemeden farklıdır. İlk durumda, bu genişlemenin yapısal olduğunu gösteren hiçbir işaret bulunmamaktadır, çünkü, ne çok-okumaya, ne de biçimbilimsel uyuma yol açmaktadır. (18)deki $A\ddot{O}_2$nin konumu bu açıdan, tıpkı EÖ içindeki seçimlik tümleç konumu gibidir, yani kendisi öbek genişlemesine yapısal olarak katılmamaktadır. O halde, $A\ddot{O}_2$ budağının aşama gerektiren bir genişlemeye yol açmadığını söylememiz gerekir.

Aşamalı-X Kuramı çerçevesinde aşama gerektiren bir genişlemeye yol açmayan öğeler **seçimlik** olarak görülür. Bir öbeğin seçimli olması, hatırlanacağı gibi (bkz. §I.4.6), onun öbek yapıya eklenme yoluyla giren, öbek yapıda eklenti olan öğe olduğunu gösterir. Demek ki, (16)daki *yeni* sıfatı böyle bir öğedir, yani seçimliktir, bir eklentidir. Bu durumda yapılacak iş, sıfatın kendisinden önceki aşamayı değiştirmediğini, onu adeta kopyaladığını göstermek üzere (18)deki öbek yapıyı (19)daki gibi düzeltmektir.

(19)

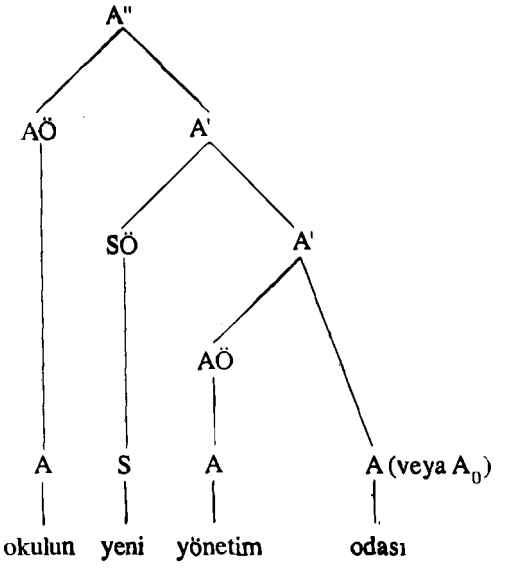

(19)da üç ayrı öbek genişlemesi bulunmasına karşın aşama sayısı ikiye inmiştir. Sıfat ile sağlanan genişleme, yapısal değişime yol açan bir genişleme değil, seçimsel olan bir genişlemedir. Bu genişleme noktasının bir önceki aşama ($AÖ_1$) ile özdeş olarak görülmesi, aşamasızlığı gösterir.

Artık, iki farklı öbeğin aynı budak altında sunulmasından duyulan rahatsızlık giderilmiştir. Bununla birlikte (19)da, literatürde yaygın olan gösterim açısından bir düzeltme daha gerekmektedir. (19)daki anlatım amaçlı sunuluşun yerine ED literatüründe yeğlenen gösterim, rakamlara değil, aşağıdaki gibi bir imlemeye dayanır:[3]

[3](20)deki imlemenin her bir birimi İngilizcede "*bar*('çizgi')" sözcüğü ile karşılanır. Literatürde "bar"lar aynı yaygınlıkta $\bar{A}$, $\bar{\bar{A}}$ biçiminde de imlenir.

(20)

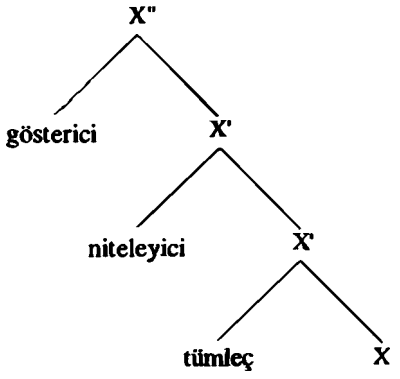
ED, öbek yapıda **baş** ile diğer kurucular arasında öteden beri ayrım yapıyordu. Yukarıdaki yeni düzenlemeye göre, şimdi, başın dışında kalan öğeler arasında da ayrım yapılmaktadır. Ayrımlama, öbeğin içinde **zorunlu** olup olmamaya göre, bir başka deyişle seçimlik olup olmamaya göre devam etmektedir: aşama kaydettiren, yani zorunlu kurucular ve herhangi bir aşama kaydettirmeyen, yani seçimlik kurucular. İlk gruba girenler **tümleçlerdir**. Bu açıdan (20)deki yapıda [*yönetim odası*] birlikteliğinde tümleç olması gereken kurucu *yönetim*dir, çünkü *odası* başı üzerindeki *-sı* ekinden anlaşılmaktadır ki bu kurucu zorunludur. (20)deki yapıda ise *yeni* seçimlik öğedir, yani bir eklentidir. Ad öbeklerinde eklenti konumunda olan öğeler **niteleyicidir**.

Bir öbeğin bileşenlerini "niteleyici", "tümleç" ve "baş" diye belirledikten sonra geriye bir budak kalmaktadır: (20)deki yapıda *okulun*'u dallandıran A budağı ve onun büyükçül yansıması olan AÖ. Bir öbek genişlemesinin son aşamasını oluşturan bu budak, **gösterici** (kısaca **GÖS**)'dir ve GÖS konumlarının dilbilgisinde çok özel gerekçelendirmeleri vardır. Bunlardan biri, GÖS konumunun baş ile olan dilbilgisel ilişkisidir ve bu ilişki, **GÖS-baş İlişkisi** diye bilinir. Bu ilişki sayesinde, (20)ye geri dönersek, *okul* ile *oda* arasındaki biçimbilimsel etkileşimin nasıl gerçekleştiği anlaşılır. Tamlayan ad, taşıdığı KİŞİ-SAYI özelliklerini başa, ancak GÖS-baş ilişkisi gibi yapısal bir etkileşim yoluyla verir.

GÖS gibi özel bir yapısal konumun varsayılmasında etkili olan diğer bir gerekçe, taşınma süreçleriyle ilgilidir. GÖSün tipik özelliği, d-yapıda boş

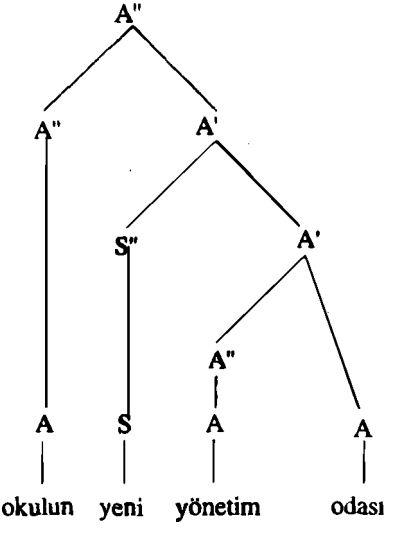
olmaktır. D-yapıda böyle boş bir konumun bulunması, y-yapıda yerlerini değiştirecek veya değiştirmek zorunda kalacak öğeler için uygun bir taşınma konumu sunar. Demek ki yukarıdan biri söylenenleri toparlarsak, bütün bileşenleri ile birlikte bir ad öbeğinin iç yapısı, aşağıdaki gibi olacaktır:

(21)

Şimdi, (20)deki öbek yapıya bir kez daha dönersek, oradaki çizimin öbeğin aşamalı-x yapısını bütünüyle yansıtmadığını görürüz. Dıştaki AÖnün göstericisi, niteleyicisi ve tümlecini, tek sözcüklü de olsa birer öbek olarak Aşamalı-X Kuramına uyarlamak istersek bilmemiz gereken, dallanmamış öbeklerin de A_0dan A"ya aşamalı bir yapı içerdiğidir. O halde, (20)deki yapıyı bütünüyle aşamalı-x adlandırmasıyla şöylece yeniden sunabiliriz:

(20')

2.4 Aşamalı-X Çizelgesi

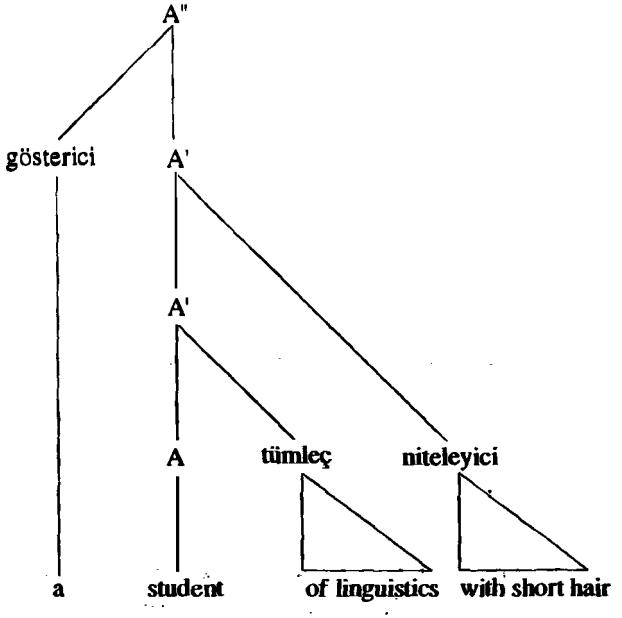
Aşamalı-X Kuramının temel iddiasına göre, (21) yalnızca ad öbeklerinin değil, bütün öbek türlerinin iç yapısını sunan bir kalıp olmalıdır. Bu kalıp, bütün sözdizimsel yapılara uygulanacak ve şöylece sözcüklenebilecek koşullar içerir: Her öbeğin bir başı bulunmalıdır. Baş, tümleciyle bir aşama kaydeder. Niteleyiciler aşama kaydetmez. Her öbeğin baş dışında doğrudan dallandırdığı bir de gösterici bulunur.

Şimdi, (21)in, Türkçenin olduğu kadar diğer dillerin de öbek yapısını sunabilme yeteneği taşıyıp taşımadığını anlamak üzere İngilizceden bir AÖ sunuluşu alalım:

(22)

a. a student of linguistics with short hair

b.

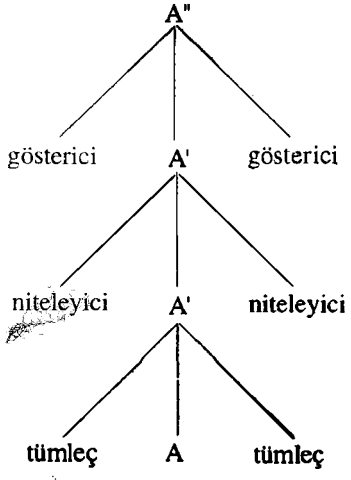
Ingilizce için, Türkçeye uygulanan öbek yapı testlerine gerek bırakmayacak bir gözlem bulunmaktadır: (22a)daki öbeğin kurucularını başka biçimde dizmek mümkün değildir. O halde, kolayca, (22a)nın (22b)deki gibi sunulması gerekmektedir, diyebiliriz.

(22b), tümleç ve niteleyiciyi, Türkçenin aksine başın sağında sunmaktadır. Bu görünüm, demek ki, değiştirgenseldir. Buradan hareketle (21)i, öbeğin kurucularını sağda ve solda sunmak açısından bütün dillere göre değiştirgensel

olacak biçimde sunacak bir biçimlenmeyle değiştirmemiz gerektiğini anlarız. **Baş Değiştirgeni** denen bu değiştirgenle, (21) ile (22)nin karşılaştırması bağlamında, başın İngilizcede tümlecin ve niteleyicinin solunda, Türkçede ise sağında olduğunu dile getirebiliriz.

Evrensel nitelikli bir aşamalı-x sunuluşunun, dillerin kendi içinde ya da dillerarası konumda başın sağına ya da soluna doğru genişlemesine imkan verici olması gerektiği açıktır. Bu olasılıkları içerecek yapı, öyleyse, (23)teki gibi olmalıdır:

(23)

(23)teki gösterim **Aşamalı-X Çizelgesi** olarak bilinir ve öbek yapının aşamalı olduğunu gösteren bir değiştirgensel düzenlemedir.

2.5 Diğer Öbekler

Öbek yapının başlangıç kuralı iki öbeksel yansıma içeriyordu: AÖ ve EÖ. Ana sözlüksel kategorilerin diğer yansımaları ise, tümcelerde genellikle seçmeli tümleç konumunda olan İÖ, SÖ ve ZÖ idi. Şu ana kadar AÖlerin nasıl bir iç yapı taşıdığını gördük. Daha sonra, aynı öbek iç yapısının, yalnızca başın sağında veya solunda olma açısından farklılaşarak İngilizcede de bulunduğunu gördük. En sonunda, dilbilgisinin, bütün öbek biçimlenmeleri için koşullar içeren (23)teki ilkesel çizelgeyi içerdiğini söyledik.

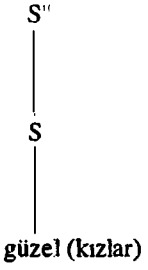
Şimdi tüm bu söylenenleri, Türkçenin diğer öbeklerinde de görmek üzere tek tek ele alalım.

2.5.1 Sıfat Öbeği

Sıfatlar kendi öbeğini, (24a)da olduğu gibi tek başına kurabilmesinin yanı sıra, (24b)de olduğu gibi, başkaca sözcüklerle birlikte de kurabilir. İlk durumda, Snin doğrudan S"den dallandığı bir öbek yapı görürüz (bkz. (25)).

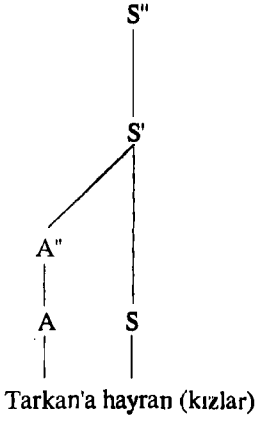
(24)
a. güzel (kızlar)
b. Tarkan'a hayran (kızlar)
c. *hayran kızlar

(25)

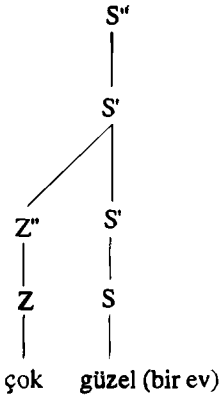
(24b)deki genişlemenin yapısı için (24c)deki veriyi gözlememiz gerekmektedir: (24b)de *kızlar* ile *hayran* arasındaki ilişki, geçişli eylem ile nesne arasındaki ilişkiye benziyor olmalıdır ki *Tarkan'a* gibi bir AÖnün bulunmadığı yapılar (24c)deki gibi bozuk olsun. Demek ki, (24b)deki *Tarkan'a* ad öbeğinin öbek yapısal konumu, Snin tümleci olmaktır:

(26)

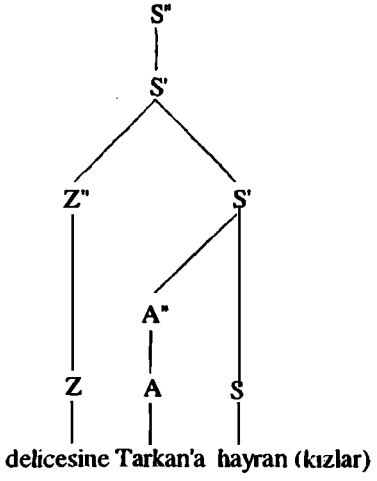
Sıfat öbekleri içinde sıfatları niteleyen zarflar bulunabilir. Bu durumda, zarfların öbek yapı konumu niteleyici olmaktır, çünkü bu konumdaki zarflar seçimliktir:

(27)

Tabii, bir sıfat öbeğinde niteleyici ve tümleç konumlarının aynı anda dolu olması da mümkündür:

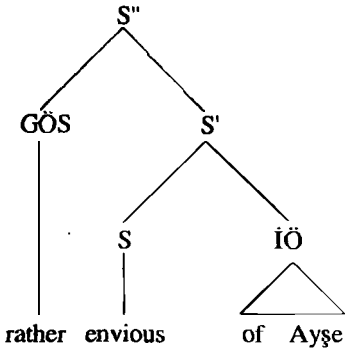
(28)

Sıfat öbeklerinin GÖS konumu Türkçede boştur. Bu konum, başka dillerde sözlüksel öğelerle dolu olabilir. Örneğin İngilizcede *envious* sıfatı için *rather*

gibi bir sözlüksel öğenin böyle bir konumda bulunduğu iddia edilmiş ve (29)da görüldüğü gibi, S"nin GÖS konumunda dallandırılmıştır.[4]

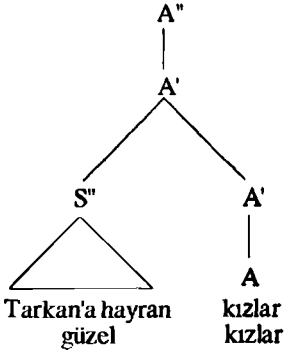
(29)

(29), ayrıca, (24a)ya bakarak Türkçe ile İngilizcenin sıfat öbeklerinin iç yapısının dillere göre farklılaşabileceğini de gösterir, Aşamalı-X Çizelgesinin öngördüğü, Baş Değiştirgeninin garantiye aldığı gibi: Tümleçler Türkçede başın solunda iken, İngilizcede sağındadır.

Son olarak şunu belirtelim; sıfat öbekleri tümceye tipik olarak adların niteleyicisi konumunda yerleşir ve bu öbekler birer eklenti olarak görülür:

(30)

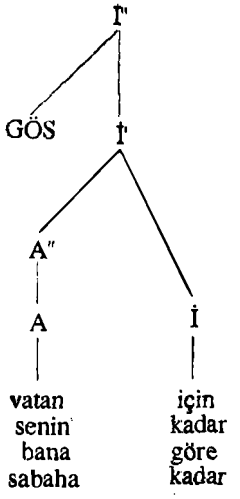

[4](29)daki örnek ve ilgili gösterim, küçük bir değişiklikle Haegeman 1994b:102'den alınmıştır.

2.5.2 İlgeç Öbeği

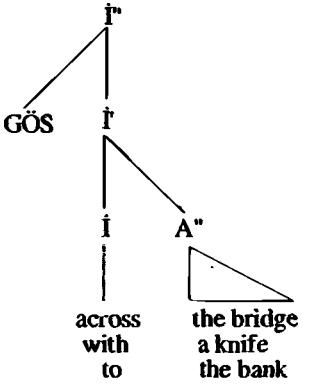
İlgeçler Türkçede tek başına öbek kuramayan sözlüksel öğelerdir, yani öbek yapıda her zaman tümleçleri bulunmalıdır:

(31)

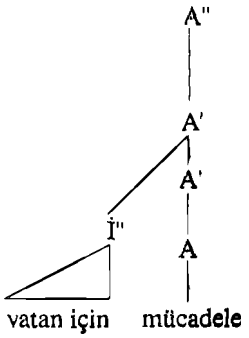
İnglizcede ise, benzer görevdeki öğeler, bizim burada "ilgeç" olarak adlandıracağımız öndurumlardır ve tümlecin solunda görünür:

(32)

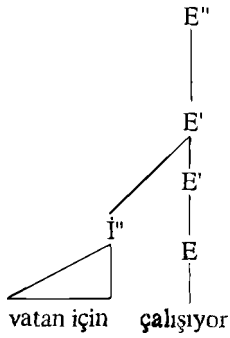

İlgeçler tümceye (33a)da olduğu gibi ad öbeğinin veya (33b)de olduğu gibi eylem öbeğinin niteleyicisi olarak yerleşebilir ve bu konumlarıyla genellikle eklenti olarak görülürler:

(33) a.

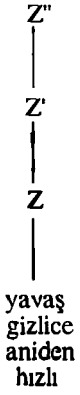
b.

2.5.3 Zarf Öbeği

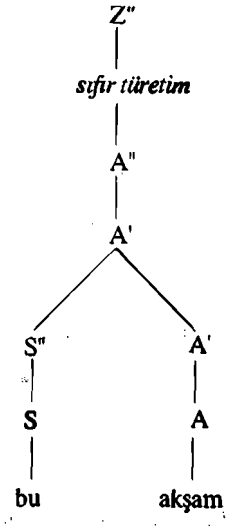
Zarflar Türkçede genellikle tek sözcüklü yapılanmalar sergiler. Tek sözcüklü zarfların öbek yapı görünümleri, başın dolu olduğu, diğer bütün konumların boş olduğu bir yapılanma sergiler, yani öbek (34)te görüldüğü gibi dallanmamış olarak başa bağlanır:

(34)

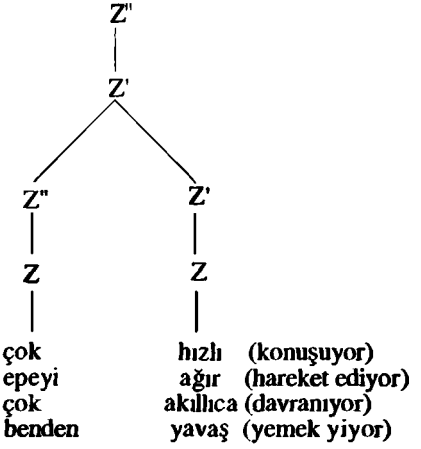
Zarfın öbek kurması, iki yolla gerçekleşir. Biri, geleneksel yaklaşımla "sözcük grubu" görünümünde olan ama gerçekte başı bir ad olan öbeğin, biçimbilimsel sıfır türetim süreciyle zarf öbeği özelliği kazanmasıdır ki bu durumda adın öbek genişlemesi, (35)te görüldüğü gibi gerçekte zarfın öbek genişlemesi değildir. Öbek genişlemesi bir A" yapısı taşır ama bu A", sıfır türetim yoluyla Z"ye dönüşür.

(35)

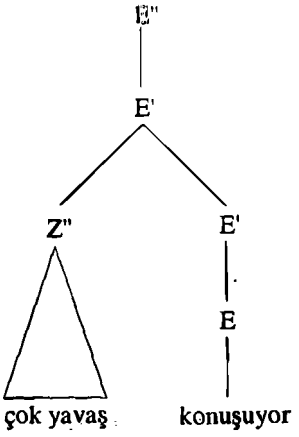
Zarf öbeğinin gerçek genişlemesi, bir zarfın başka bir zarf tarafından nitelendiği (36) türü genişlemedir.

(36)

Zarf öbeği, tümcede genellikle seçimlik olan bir öbektir, yani bir eklentidir. Zarflar eylemler tarafından yankategorilenmediğinde, zarf öbekleri, (37)de gözleneceği gibi eylem öbeği içinde niteleyici konumundadır ve bir eklentidir.

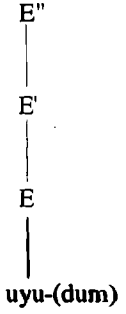
(37)

2.5.4 Eylem Öbeği

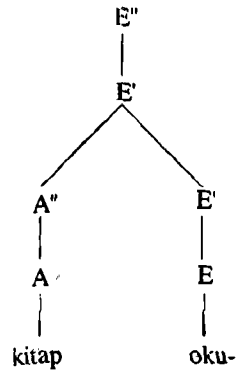
Bir eylem öbeğinin en küçük yansıması, öbeği yalnızca bir eylemin kurduğu yansımadır:

(38)

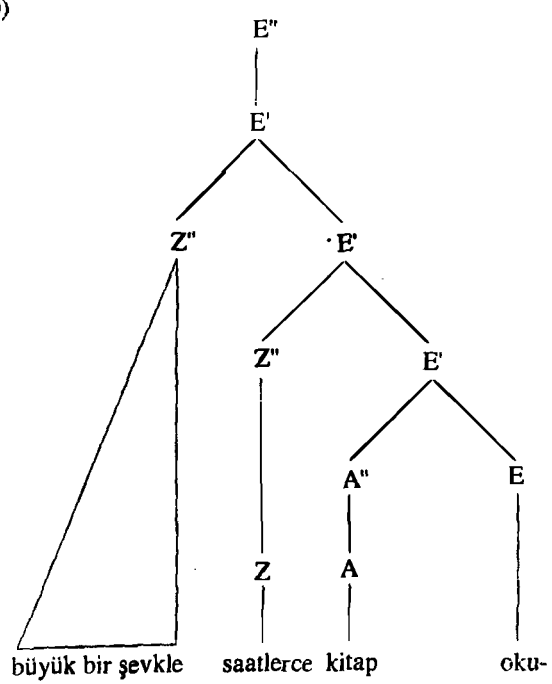
Eylem öbeklerinin bir eylemden fazlasını içerdiği yansımalarda genişleme, eylemin üye yapısına bağlıdır. Eylem geçişli ise, eylem öbeği de sözdizimsel yapıda nesne görevini üstlenecek bir AÖ içeriyor demektir:

(39)

EÖ içinde, tıpkı AÖ içinde olduğu gibi seçimlik tümleçler yer alabilir. Bir ilgeç öbeği ve bir zarf öbeği birer eklenti olarak EÖ yansımasına katılabilir:

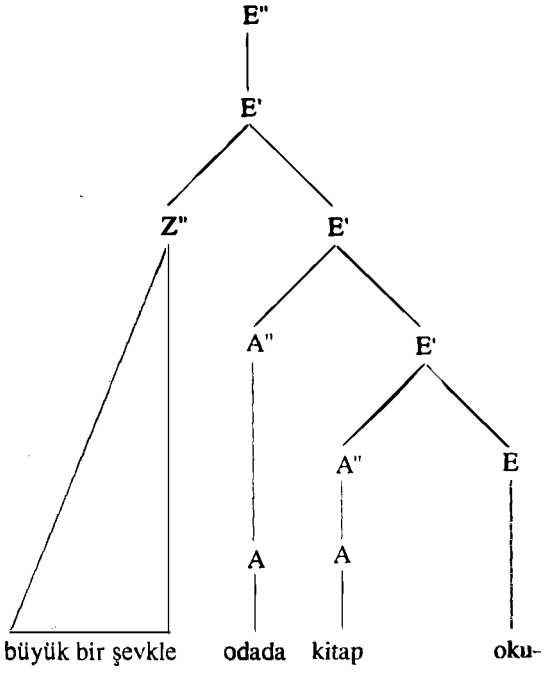
(40)

Türkçenin eylem öbeklerinde tıpkı sıfat, ilgeç ve zarf öbekleri gibi, gösterici konumu boştur. Yani, E"nin gösterici konumunda herhangi bir sözlüksel öğe görünmez.

Öte yandan, EÖ yansıması içinde yer alması olası öbek türleri yalnızca ilgeç öbeği, zarf öbeği ve nesne konumundaki ad öbeği ile sınırlı değildir. Türkçenin geleneksel dilbilgisinde "dolaylı tümleç" diye bilinen ve *-TAn*, *-TA* ve *-(y)A* durum ekleri ile görünen ad öbeklerinin konumu, (40)taki yapının olası en küçük genişlemeyi sunduğunu kabul etmemize güçlük çıkarır. Dolaylı tümleç görevindeki AÖler, eğer birer eklenti olarak görülecekse, sorun yoktur; tıpkı ZÖler gibi başa aşama kaydettirmezler. Örneğin, *odada*, (41)de gösterildiği gibi yapıya bir eklenti olarak girecektir

(41)

Ne var ki, kalmalı dolaylı tümleçler her zaman (41)de olduğu gibi seçmeli değildir. Bazı eylemler kalmalı dolaylı tümleç görevindeki öğeleri, tıpkı geçişli eylemlerin nesne görevindeki ad öbeklerini gerektirmesi gibi gerektirir. Örneğin 'yaşamak, ikamet etmek' anlamındaki *otur-* eylemi için kalmalı dolaylı tümlecin yapıda bulunması zorunludur, yani (42)de olduğu gibi seçmeli olamaz:

(42)
Ali *(Ankara'da) oturuyor

Eğer (42)deki dolaylı tümleç yapıda bulunmazsa, *otur-* eylemi başka bir sözlüksel anlam taşıyor olur veya başka bir eylemdir.[5]

Özellikle çıkma ve yönelme durumundaki dolaylı tümleçlerin eylemle olan bağlantısı genellikle daha sıkıdır, bu nedenle sözdizimsel konumlarının tümleç olarak görülmesi daha az sorunludur. Örneğin *yönel-* eylemi yön gösteren bir tümleci, *ayrıl-* eylemi kaynak gösteren bir tümleci, *aktar-* eylemi ise her iki görevdeki tümleci de gerektirir, denebilir. Bu açıdan ilgili dolaylı tümleçler tümcelerin dilbilgisellik konumunu (43)te olduğu gibi etkileyecektir:

(43)
a. Ali *(eve) yöneldi
b. Ali *(evden) ayrıldı
c. Ali suyu *(bardaktan bardağa) aktardı

(43)teki tümcelerin ayraç içine alınan tümleçlerin yokluğunda bozuk olması, bazı eylemlerin sözlüksel yapısında dolaylı tümleç görevindeki öğeler için birer üye konumu belirginleşmiş olması gerektiğini söyler:[6]

(44)

otur-	E	1	2		
			YER		
yönel-	E	1	2		
			YÖN		
ayrıl-	E	1	2		
			KAYNAK		
aktar-	E	1	2	3	4
				KAYNAK	YÖN

[5]Eylemlerin çokanlamlılık açısından öbek yapı ve ROL yapısı ile etkileşimleri üzerine bkz. Uzun 1997.

[6]Eğer (42)-(44) arası betimlemeler doğru ise, o zaman Türkçe EÖlerde dolaylı tümleçlerin de birer tümleç olarak görülüp görülmeyeceği tartışma konusu olmalıdır.

Türkçenin EÖsi içindeki biçimlenmenin bağımsız tartışmaları bulunmamakla birlikte, dilciler arasında EÖ içi öbeklerden yalnızca nesne görevindeki ad öbeklerinin tümleç konumunda olduğu, diğerlerinin birer eklenti olduğu yönünde sessiz bir anlaşmanın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede, aslında bağımsız olarak tartışılması gereken ve İngilizce terminolojiden getirilen bir öbek türüne rastlanır: dolaylı nesne. Bu tür nesneler *ver-*, *yolla-*, *tanıt-* gibi eylemler ile söz konusu edilir. Eğer (i)deki tümcelerde yatık yazılı kurucular dolaylı da olsa birer nesne ad öbeği olarak benimsenecekse, bir kez daha görülmektedir ki Türkçenin EÖ biçimlenmesi bağımsız bir tartışmaya gereksinim duymaktadır:

(i)
Ali kitabı *Ayşe'ye* verdi
Ali mektubu *Ayşe'ye* yolladı
Ali çocukları *Ayşe'ye* tanıttı

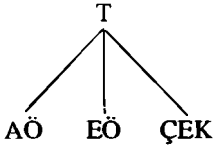
2.6 Tümcenin İç Yapısı

Şu ana kadar, en küçük olası tümce genişlemesine giden yolda, tümcenin olası kurucularının öbek yapısının Aşamalı-X Çizelgesine göre nasıl biçimlendiğini gördük. Şimdi sıra, bu öbeklerin tümceye konuşlandırılmasında.

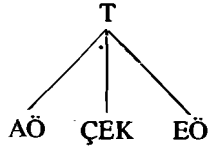
Öbeklerin tümcedeki konumları hakkındaki ilk bilgiler daha önce açık olmuştu: Sıfat öbekleri adların, zarf öbekleri eylemlerin, ilgeç öbekleri ise adların veya eylemlerin niteleyicileri olarak tümceye yerleşebilirdi. Nesne konumundaki ad öbekleri de eylem öbeğinin tümleciydi. Demek ki açıkta kalan öbekler, özne konumundaki ad öbekleri ile eylem öbekleridir.

Türkçeye göre olsun, İngilizceye göre olsun, tümcenin (45) ve (46)da gösterilen önceki öbek yapı biçimlenmesini (bkz. §**1.2.12**), bütün öbekler için geçerli olacak koşullar taşıyan Aşamalı-X Çizelgesine uyarlamak zordur; bu öbekler, yalnızca ikili dallanma ilkesine değil, tümcenin başı belli olmadığından Aşamalı-X Çizelgesine de uymamaktadır.

(45) *Türkçe*

(46) *İngilizce*

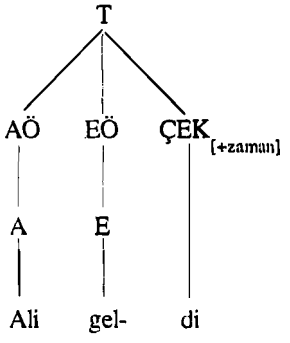
Bir çok dilde tümcenin başının ÇEK (sonraları daha yaygın biçimde, ÇEK içinde bir kategori olduğu) genel olarak kabul edilir. Bu kabullenişte etkili olan pek çok gözlem vardır ve bunlar, her bir dil için özel güdülenmelere dayanıyor olabilir.

Genel dil kuramı açısından ÇEK budağının tümcenin karakterini belirlediği açıktır. ÇEKin bileşenleri olan kip, görünüş, zaman, uyum, soru vb. çekimsel kategoriler, tümcenin tamamını etkiler. Tümcede bir soru sözcüğü bulunduğunda tümcenin tamamı soru açısı içine girer ve tümce bir soru tümcesi olur. Olumsuz tümce *Ali eve gelmedi*'de olumsuzlanan gelme değil Ali'nin eve gelmesidir. Yoksa Ali eve doğru bir şey yaptı da bu yaptığı gelme değildir demek değildir bu tümcenin anlamı.

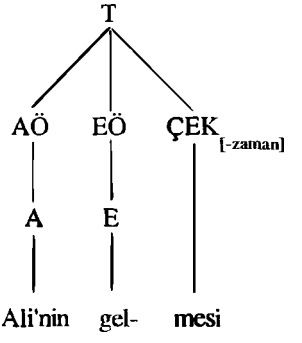
Aslında tümcenin başının niçin ÇEK gibi bir kategorinin oluşturması gerektiğinin çok açık bir gerekçesi daha vardır. Başlar öbeğin bir parçasıdır, kendisi tek başına öbeksel değildir. O halde öbeksel kategoriler baş olamaz. Bu açıdan (45) ve (46)daki yapılarda baş olmaya aday tek öğenin ÇEKler olduğunu söylemek zorunda kalırız. Diğer öğeler (AÖ ve EÖ) zaten öbekseldir.

Türkçede tümcenin başı, ilgili tümce biçimlenmesini kuramsal sorun yapmayan çalışmalarda ÇEK olarak görülür. ÇEK bir işlevsel özellikler bütünü olarak görülürse, onun bir baş olduğu gerçekten daha ilk bakışta anlaşılır. (47)de biri tümce diğeri tümcecik olan iki farklı yapı bulunmaktadır ve ÇEKler de farklı değerler taşımaktadır. Her iki ÇEKten (47a)daki [+zaman] özellikliyken (47b)deki [-zaman] özelliklidir.

(47) a.

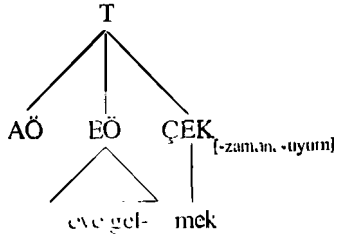

b.

ÇEKin bileşenlerinden birindeki farklılığın ([±zaman]) tümcenin ana tümce mi tümcecik mi olduğunu belirleyebilmesi yanında ÇEKlerin, bir bileşenindeki belirginleşme değerindeki farklılığı, her zaman, tümce türü (tümce/tümcecik) farklılığı ile paralel değildir, aynı tür tümce yapısı içinde bile sözdizimsel farklılık yaratılabilir. Örneğin, tümceciklerin özne konumunun boş olup olmayacağı ÇEKe göre belirlenebilir. (47b)de özne konumu doluyken (48)de tümceciğin özne konumu boştur:

(48)

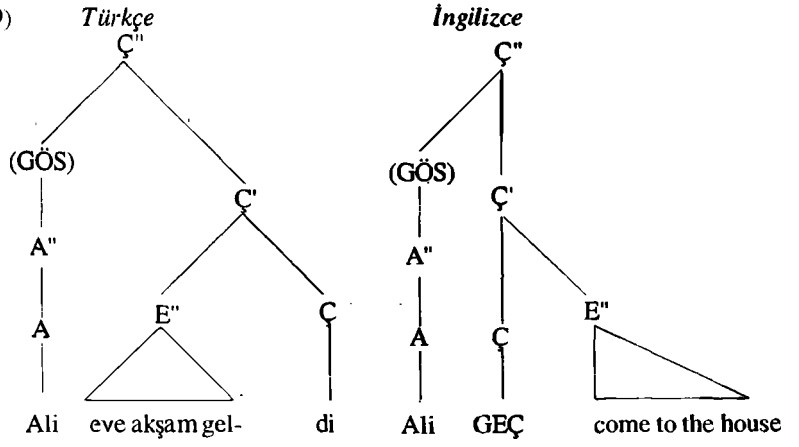
(47b) ile (48) arasındaki farklılık, her ikisi de [-zaman] özellikli olan ÇEKlerden (47b)dekinin [+uyum] özellikli, (48)dekinin [-uyum] özellikli olmasıdır.[7]

Eğer tümcelerin başı ÇEK ise, yani ÇEK, Ç gibi bir kategori ise, o zaman T artık bir Ç öbeği, yani ÇÖ demektir. Bu durumda tümcenin bir çekim öbeği olarak görülmesi ile birlikte sıra, özne AÖsü ve EÖnün, ÇÖnün nesi olduklarını saptamaya gelmiştir.

Aşamalı-X Kuramının tanımlamalarına göre, EÖnün, ÇÖnün tümleci olduğuna dair birkaç ipucu bulunur. Birincisi, ÇEK budağı ancak yüklemcil öğelerle birlikte görünür. İkincisi ÇEK budağına ait malzeme eklemeli ve çekimlemeli dillerde genellikle yüklemcil eyleme en yakın, hatta bükümleyen dillerde eylemle içiçedir.

Özne AÖsünün ÇÖnün nesi olduğu konusu çok anlaşılır gerekçelendirmeler içermese de, öznelerin tümcelerde seçimlik öbekler olmadığından hareketle ortada kalan tek uygun konum olarak onları ÇÖnün GÖSünde yer alıyor olarak görebiliriz. Buna göre Türkçede ve İngilizcedeki tümce biçimlenmesi, gerçekte bir ÇÖ biçimlenmesi olarak şöyledir:

(49)

Çekimsel öğeler, ister Türkçedeki gibi ekli, ister İngilizcedeki gibi kimi eksiz, kimi çekimsel olsun, Ç kategorisinin altında yer alacak öğelerdir ve kurdukları kategori Ç, tümcenin başıdır, yani tümceler birer Ç"dir. Ç"nin

[7] Aslında, bu genel görünümüyle yanıltıcı olabilen ve çok daha ayrıntılı açıklamalar gerektiren, Türkçede tümcenin başının ÇEKin bileşenlerinden biri olduğu saptaması ilk olarak George ve Kornfilt 1981 tartışılmış yapılmış ve tümcenin başının UYUM kategorisi olduğu iddia edilmiştir. Daha sonra Kornfilt 1984'te ve Brendemoen ve Csato 1984 aynı yönde sonuçlara ulaşmışlardır. Bununla birlikte kuramsal değilse de pratikte fazlaca yanıltıcı ve hatalı olmayacak bir sonuç olarak, şimdilik, Türkçede tümcenin başının "bileşenlerinden" biri kategori olarak ÇEK olduğunu kabul edebiliriz.

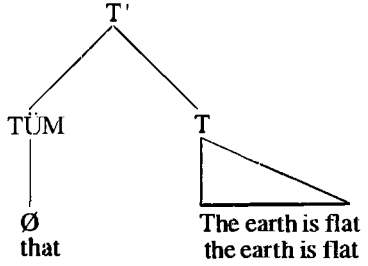
tümleci konumunda, biçimbilimsel olarak yakın etkileşimde olduğu E" yer almaktadır. Ç"nin GÖSü konumu da özne konumundaki A" ile doludur.

2.7 Tümcenin Dış Yapısı

Tümcenin dış yapısı, o tümcenin yerleştirildiği sözdizimsel bağlama göre biçimlenir. C65 sonrası gelişmeler arasında tümcelerin, ister ana tümce olsun ister tümcecik, T değil, T' yansıması olarak genişletildiğini görmüştük.

TÜM, bir tümceyi başka bir tümceye yerleştirmede ortaya çıkan ve tümceciğin kızkardeşi olan bir budaktı. Bu budak İngilizcede, (50)de gözlendiği gibi soldaydı:

(50)

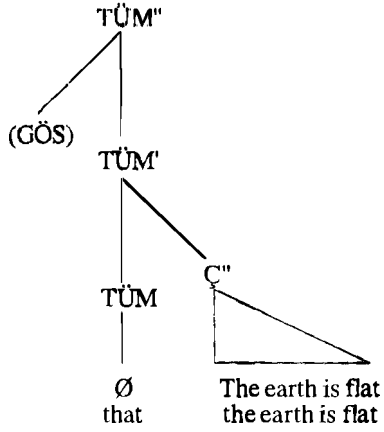
Ne var ki, (50)deki yapılanma, Aşamalı-X Çizelgesine göre sorunludur, çünkü TÜM, İngilizce gibi dillerde bir sözlüksel öğeye (*that*) dayanmasına karşın bu sözlüksel öğenin öbek yapı konumu belirginleşmemiştir. Yani TÜM baş mıdır, tümleç midir, gösterici midir, hatta yoksa bir niteliyici midir?

(50)ye dönersek TÜMün T ile birlikte bir öbek oluşturduğunu söylememiz gerektiğini görürüz; sonuçta ortaya çıkan kurucu (T') öbekseldir. Demek ki ikili dallanma ilkesine göre T' öbeğinin doğrudan dallandırdığı iki budak, *that* ile *the earth is flat*'tir. Buna göre, öbeğin başı olmaya ancak TÜM olan *that* adaydır, çünkü kızkardeş budaklardan diğeri öbekseldir ki yeni kavramaya göre bu budak ÇÖdür.

Eğer (50)de TÜM, en üst budakta yer alan öbeğin başı ise, o zaman, Aşamalı-X Çizelgesi doğrultusunda TÜMün GÖS ve tümleç konumları da belirginleşmelidir.

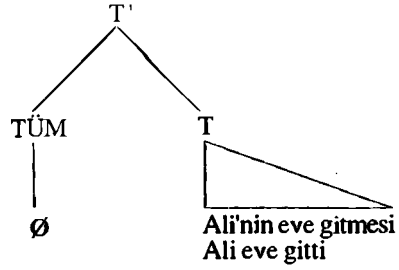
Aşamalı-X Kuramına göre, geleneksel anlamda tümce denilen yapı, bir TÜM yansımasıdır, yani tümcelerin ait olduğu dış yapının başı TÜMdür. ÇÖler bu başın tümlecidir. TÜMün gösterici konumu ise yapısal bir konum olmakla birlikte boştur. Buna göre (50)deki öbek yapının Aşamalı-X yapısı (51)deki gibidir:

(51)

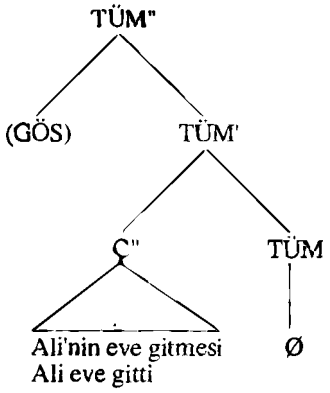
Türkçede tümce yapısının (52)deki gibi olduğunu kabul etmiştik; tümce ister basit tümce olsun ister tümcecik, her zaman boş olan ve kendisi ile kızkardeş konumunda bulunan TÜM ile birlikte T'nin kurucusuydu:

(52)

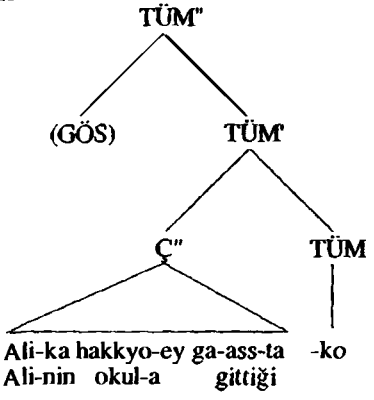
Ne var ki, Aşamalı-X Kuramına göre T, T'nin başı olamaz, çünkü yeni kavramaya göre T bir öbektir, ÇÖdür. Bununla birlikte ÇÖleri tümleci konumunda bulunduran TÜMün baş olmasına (52)deki biçimlenme bir sorun çıkarmaktadır: TÜM baş ise, Türkçe, başları sağda bulunduran bir dil olduğundan TÜMün de sağda yer alması gerekir. Demek ki Türkçede tümcenin dış yapısı (51)deki İngilizce yapıdan farklı olarak (53)teki gibi TÜMü sağda bulunduran bir yapı olacaktır:

(53)

TÜM, (53)teki gösterime göre herhangi bir sözlüksel öğe ile bağlantılı değildir. (51)deki gösterime göreyse İngilizcede olduğu gibi bir sözlüksel öğe ile bağlantılı olabilir. Demek ki TÜMün "malzeme"sinin olup olmayacağı dillere göre farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, farklılaşma, TÜMdeki malzemenin ne tür malzeme olduğuna da bağlı olabilir. Örneğin Korece, tıpkı Türkçe gibi yerleşmiş tümcelerde TÜMü sağda olan ama Türkçeden farklı olarak bu kez İngilizce gibi bu budağın altında malzeme bulundurabilen bir dildir ama bu açıdan İngilizceden de farklı olarak malzemesi sözlüksel değil, eksel olan bir dildir[8]:

(54) *Korece*

[8]Korecede TÜM budağının biçimlenmesine dair tartışmalar için bu dil Türkçe ile karşılaştırmalı olarak inceleyen ve (54)teki örneğin alındığı Ha 1998'e bakılabilir.

2.8 Kategoriler ve Seçimler

Önceki bölümlerde gördük ki eylem, ad, sıfat, zarf ve ilgeç, kategori özelliklerini yansıtarak EÖ, AÖ, SÖ, ZÖ ve İÖ gibi kendilerinin baş olduğu öbekler kurmaktadır. Bir önceki bölümde de ortaya çıktı ki, Aşamalı-X Kuramına göre başkaca öbeksel kategoriler de bulunmaktadır: ÇÖ ve TÜMÖ. Bununla birlikte İngilizce, Türkçe ve Korece bağlamında gördük ki ÇÖ ve TÜMÖnün başı olabilecek öğeler farklı biçimlenme sergilemekte, bir sözlüksel öğe, bir ek veya bir sıfır öğe bu öbeklerin başı konumunda yer alabilmektedir.

Öbeklerin başı konumundaki öğeler kategori bakımından İDKda ikiye ayrılır: Sözlükçede listelenmiş ve anlambilimsel içerik taşıyan **sözlüksel kategoriler** ve sözlüksel olmayan kategoriler, bir başka deyişle, **işlevsel kategoriler**.

Sözlüksel kategoriler, dillere göre farklılık sergileyebilir. Şu ana kadar gördük ki Türkçede ad, eylem, zarf, sıfat ve ilgeç birer sözlüksel kategoridir, yani bunlar sözlükçede listelenmiş kategorilerdir ve anlambilimsel içerik taşırlar. Sözlüksel kategoriler sözdizimsel davranışlarına göre daha küçük parçalara, bir başka deyişle, alt kategoriler ayrılmaz. Sözlüksel kategorilerin bu tekçil davranışı, işlevsel kategoriler ile karşılaştırıldığında daha anlaşılırdır. Bir işlevsel kategori olan Ç, ZAMAN, GÖRÜNÜŞ, KİP, UYUM gibi başkaca sözdizimsel kategorilere ayrılabilir. Dahası, bu alt kategoriler açısından Çnin sözdizimsel özelliği, örneğin, [+zaman] ve [-zaman] olmak gibi ayrılabilirdir.[9] §II.2.6'da gördük ki Türkçede TÜMÖnün sözdizimsel yapısı, Ç, [-zaman] özellikli olduğunda tümcecik, [+zaman] özellikli olduğunda tümceydi. Yine, Türkçede, tümceciklerin özne konumunun dolu veya boş olması, Çnin [±uyum] özelliğine göre belirlenebiliyordu.

İşlevsel kategoriler ile kurulan öbeklerin başı konumunda, geleneksel anlamda bir "sözcük" bulunabilir. Örneğin, İngilizcede *that*, *whether*, *for* yerleşmiş TÜMÖlerin başı konumunda, yardımcı ve kipsel eylemler ÇÖnün başı konumunda görünebiliyordu. Baş konumunda "sözcük"sel bir öğe bulunması, ilgili öbeğin işlevsel olmadığını göstermez, çünkü ilgili öğeler

---

[9] İşlevsel kategorilerin dillere göre biçimlenişi, bütün diller için geçerli olacak evrensel bir envanter sergileyip sergilemedikleri ve öbek yapı ile olan etkileşimleri İDKnın tartışmalı ve hareketli alanlarından birini oluşturur. Özellikle ÇÖnün iç yapısı üzerine etkili çözümlemeler yapılmış, ÇÖ altında dallanan dilbilgisel kategorilerin (en azından bazılarının) başlı başına birer büyükçül yansıma, birer öbek oldukları iddia edilmiştir. ÇEKi oluşturan öğe kategorilerin sözdizimsel olarak ayrıcalıklı konumlarda olmaları gerektiği ilkin Pollock 1989 tarafından ortaya atılmıştır. Pollock 1989'un İDKnın sonraki önemli gelişmeleri arasında yer alacak ve "Ayrık ÇEK Hipotezi" (bkz. §II.7.7.2.1) diye bilinen önerisine göre ÇEKin içerdiği işlevsel kategoriler, ÇEK budağı altında bir torbaya tıkılmış gibi dallanan kategoriler değil, her biri başlı başına birer öbek yansıması içeren kategorilerdi. Yani, ÇEKin tipik öğelerinden ZAMAN ve UYUM öbek yapıda birer baştır. Pollock 1989'un ÇEKi iki ayrı başa ayıran bu önerisi, literatürde çok etkili olmuş, bu yönde birçok işlevsel kategorinin baş olduğu ve bunların Aşamalı-X Kuramı çerçevesinde kendi büyükçül yansımaları bulunduğu iddia edilir olmuştur. Örneğin "SAYI"nın. Ouhalla 1992 "ODAK"ın bir işlevsel kategori olduğunu öne sürerken bu yöndeki [illegible] etkili ve yaygın olanı, bu nedenle ayrıntılıca ele alınmanız gerekeni, "BÖ Hipotezi"dir (bkz. §II.2.11).

anlambilimsel içerikleri ile değil, yansıttıkları sözdizimsel kategorilerin özelliklerini belirlemek üzere işlevsel yönleriyle sözdizimsel yapıda yer alırlar.

Sözlüksel kategoriler anlambilimsel içerik taşıdığından, bu özelliklerini sözdizimsel yapıya **anlambilimsel seçme** (**a-seçme**) yoluyla yansıtır. Örneğin bir eylem tümlecine d-yapıda ROL yükler. Bir başka deyişle eylem, sözdizimsel yapıda, ROL yapısında yer alan ROLü yükleyebileceği bir üyeyi a-seçer. Adlar, sözdizimsel yapıya, kendine ROL yükleyecek sözlüksel başın a-seçmesi yoluyla yerleşir vb. İşlevsel kategoriler ise a-seçmez, çünkü anlambilimsel içerik taşımaz.

Hem sözlüksel, hem de işlevsel kategorilerin yapabildiği bir başkaca "seçme" daha vardır: **kategorisel seçme** (**k-seçme**). Bir sözlüksel baş tümlecini yalnızca anlambilimsel olarak seçmez, onu taşıdığı kategori açısından da seçer. Örneğin bir geçişli eylem, içsel ROLü yükleyeceği üyesinin AÖ olması ister, onu bir AÖ olduğu için k-seçer. Bir AÖye ROL eylem tarafından o bir AÖ olduğu için yüklenir vb. Aynı biçimde, işlevsel kategoriler de k-seçme yapar, çünkü ÇÖ tümleci konumunda EÖ ister, TÜMÖ tümleci konumunda ÇÖ ister.

2.9 Öbek Yapı ve Konumlar

Üye yapısı, sözlüksel birimlerin sözlüksel bilgilerinin bir bölümü olarak sözlükçede belirginleşir ve bir başın k-seçtiği öbeklerin sayısını belirler. Baş, üye yapısında yer alan üyelere, yine sözlükçede belirginleşen ROLleri yükler. D-yapı ise, başlar ile üyeleri için sözdizimsel konumlar belirler. Bu açıdan, demek ki, üyeler ile d-yapı arasında da bir etkileşim ortaya çıkar.

İDKda sözlükçe ile d-yapı etkileşimleri, "konum" kavramı yoluyla dilbilgisine sokulur. Buna göre, bir sözlüksel başın üyelerinin göründüğü d-yapı konumları **üye konumu**, kısaca **Ü-konumu**dur. Örneğin, Enin tümleci konumu, bir Ü-konumudur, çünkü bu konumda ancak Enin üyesi yer alabilir.

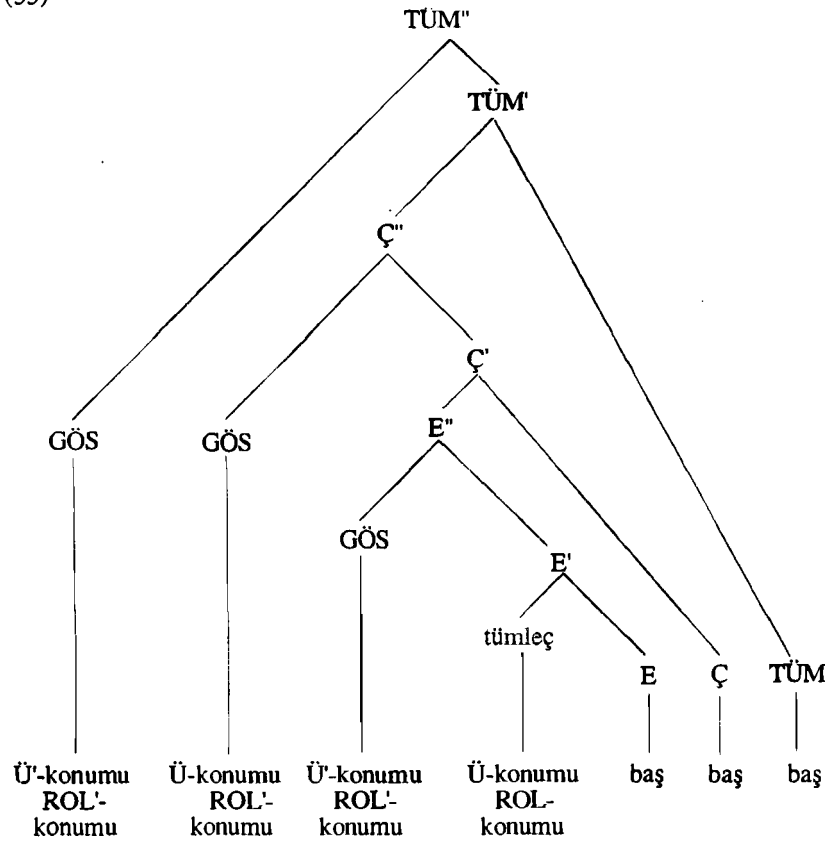
Bir başın üyelerinin d-yapıda görünmediği konumlar, yani d-yapıda boş olan konumlar, Ü-konumların tersi olduğunu göstermek üzere **Ü'-konumu** olarak adlandırılır. Örneğin, TÜMÖnün GÖS konumu böyle bir konumdur ve ileride açık olacağı gibi, bu konumlar taşınma yoluyla y-yapıda (ve sonraki yapılarda) doldurulabilen konumlardır.

Öbek yapı konumları yalnızca üyeler açısından değil, ROL yüklenme açısından da değer kazanır. Eğer bir konum, ROL yüklenilen bir konumsa, bu bir **ROL-konumu**dur. Dolayısıyla, Ü-konumları, bir üyenin göründüğü konum olmakla birlikte, genellikle, bu üyelerin ROL yüklendiği konumlardır da. Bununla birlikte, bütün Ü-konumları ROL-konumu değildir. Bir Ü-konumunun aynı zamanda ROL-konumu olup olmadığı, ilgili başın o konuma

ROL yükleyip yüklemediği ile ilgilidir. Örneğin, §II.1.10'da GYİni tartışırken İngilizcede *seem* ve *be* eylemlerinin dışsal üyelerine ROL yükleyemediğini görmüştük. Demek ki, bu eylemlerin bulunduğu yapılarda ÇÖnün GÖS konumları bir üyenin (dolgu adıllarının) göründüğü ama ROL yüklenmediği konumlar olarak bir ROL-konumu değildir. Bu durumda ilgili konum, Ü-Ü' karşıtlığına benzer biçimde bir **ROL'-konumu**dur ve bu konumda ROL yüklenilmez. Demek ki, ÇÖ ve TÜM birer işlevsel kategori olarak ROL yüklemediğinden, bunların tümleç ve GÖS konumları birer R'-konumudur.

Şimdi bütün konum türlerini göstermek üzere bir ağaç çizimi verelim:

(55)

(5)teki görünümlerde, Elerin dışsal üyesi olan ve ÇÖnün GÖSü konumunda bulunan AÖlerin ROL yüklenmesi açısından ortada belirtilmesi gereken bir durum bulunmaktadır. Elerin dışsal üyeleri, ROLünü EÖ bütünlüğünden alıyorsa, o zaman, ÇÖnün GÖSü konumu (55)te gösterildiği gibi bir ROL' konumu değil ROL-konumu olmalıdır. Bununla birlikte, literatürde, ÇÖnün

GÖSü konumunun gerçekte ve her zaman bir ROL'-konumu olduğuna dair alternatif bir çözümleme geliştirilmiştir (Bu çözümleme için bkz §II.3.6).

2.10 Türkçenin Uyumları ve Uyum Öbeği

Türkçede UYUMun tümcenin yapılanışına etki eden bir kategori olduğunu, tümcenin başının ÇEK değil, ÇEKin içerebileceği diğer işlevsel kategorilerin aksine UYUM olabileceğine değinmiştik (bkz. §II.2.6, ayrıca bkz. §II, dipnot 7). UYUMun (tümcenin de olsa) baş olması, onun bir öbek yansıması sergilediği anlamına gelir. Yani, Türkçede "Uyum Öbeği" ("UÖ") diyebileceğimiz başlı başına bir öbek tanınması gerekir.

Türkçede iki tür uyum bulunur, biri eylemcil, diğeri adcıl. Uyumu biçimbilimsel olarak kodlayan bu dilde eylemcil uyum, yüklemcil öğenin çekimlenmesine dayanır. Çekimlenme, tümcelerin öznesi konumundaki sözlüksel öğelerin taşıdığı içsel kişi-sayı özelliğine dayanır:

(56)
Ben eve geldi-m
Sen eve geldi-n
O eve geldi
Biz eve geldi-k
Siz eve geldi-niz
Onlar eve geldi(-ler)

Eylemcil uyum, dallandığı başın (yani ÇEKin) içerdiği tek işlevsel kategori değildir ama uyum belirleyicileri zaman, görünüş, kip, olumsuz gibi diğer işlevsel kategori belirleyicilerinden sonra gelir.

Adcıl uyum, ad öbeklerinin başının, öbeğin tamlayan konumundaki AÖnün içsel kişi-sayı özelliğine göre çekimlenmesine dayanır ve (57)de görüldüğü gibi baş (*araba*), ad öbeğinin GÖS konumundaki adın (*ben, sen, o...*) kişi-sayısına göre çekimlenir:

(57)

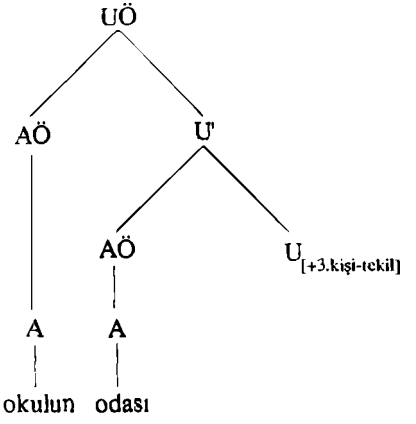
benim	arabam
senin	araban
onun	arabası
bizim	arabamız
sizin	arabanız
onların	arabası

Uyumun özne konumundaki öğeye bakılarak yüklemcil öğe üzerinde ve tamlayan konumundaki öğeye bakılarak tamlanan üzerinde kodlanması, GÖS konumundaki öğeler ile başlar arasında GÖS-baş ilişkisi bulunduğunu gösterir. Çünkü gerek özne konumu, gerekse tamlayan konumu birer GÖS konumudur ve yüklemcil öğe de tamlanan da ilgili öbeklerin başıdır. Bu GÖS-baş ilişkisi, başların ilgili uyum biçimlenmelerini (Türkçe açısından, tabii, uyum eklerini) nasıl aldığını açıklayan bir ilişkidir. Bu ilişkiye göre, baş ile onun göstericisi konumundaki öğe arasında uyum vardır.

Aşamalı-X Kuramının en önemli güdülenmelerinden olan tümceler ile ad öbeklerinin iç yapısının paralel olduğu düşüncesini Türkçedeki görünümlere uygulayacak olursak, tümcelerin, ÇEK gibi bir işlevsel kategorinin baş olduğu büyükçül yansımalar olması gibi, ad öbeklerinin de UYUM gibi bir işlevsel kategorinin baş olduğu büyükçül yansımanın içinde yer aldığı rahatlıkla iddia edilebilir ki bu yönde çözümlemeler geliştiren iki çalışma bulunmaktadır.

Kornfilt 1984a ve Özsoy 1994'e göre adcıl UYUM, kendine ait yansıması olan bir öbeksel kategoridir. Buna göre öbeğin başı Udur ve bu başın KİŞİ-SAYI bileşmesinden oluşan tek özellik seti bulunmaktadır:

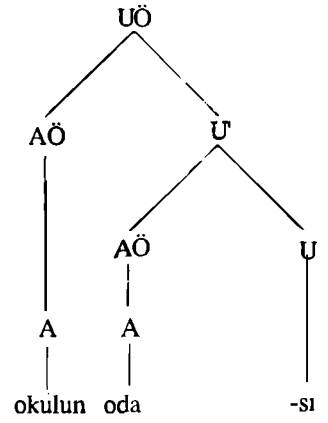
(58)

(58)de ilgi çekici bir nokta bulunmaktadır: ÇEKi oluşturan malzemenin (yani iyelik ekinin) konumu. Kornfilt 1984a ve Özsoy 1994'te Türkçenin geleneksel dilbilgisinde "iyelik" eki diye bilinen ekin, bu baştan dallanmadığı yapılar esas alınmıştır. Eğer, ÇÖnün başı olan Çnin ilgili işlevsel kategori eklerini dallandırmasına paralel bir dallandırmayı yeğlersek ve dallandırmayı ilgili eklerin konuşlandırılmasına kadar ilerlersek UÖler için (58)deki değil (59)daki gibi bir biçimlenmeye ulaşırız.[10]

[10]Sezer, (59)daki gösterime uygun çözümlemeler önerir (bkz. 1991:10).

(59)

İki biçimlenme arasındaki farklılık süreçlere de yansır; (58)de baş olan UYUM, *oda* AÖsüne *-sı* ekini vermektedir, (59)da ise *-sı* eki başın orijinal malzemesini oluşturmaktadır ve görünüm, tümcelerin Çsinde dallandırılan UYUM ekinin dallandırılmasından farklı değildir.

Türkçede uyumun yukarıdaki gibi genel görünümlerinin yanı sıra, bazı kendineözgülükleri de bulunmaktadır. Bu yönlerden ikisi, iki ayrı çalışmada ayrıntılıca ele alınmıştır. Şimdi bu çalışmaların temel gözlem ve iddialarına yakından bakalım.

2.10.1 Ad Öbeklerinde "İyelik Eki" Silinmesi

Aşağıya yeniden aldığımız (15)te gözlendiği gibi Türkçede tamlanan iki tamlayan ad olduğunda her biri için iki ayrı iyelik eki değil, tek bir iyelik eki alıyordu (krş. (15') ç ve d).

(15')
a. okul-un oda-sı
b. yeni oda
c. yönetim oda-sı
ç. *okulun yönetim oda-sı-sı
d. okulun yönetim oda-sı

Kornfilt 1984b'ye göre (15'ç)deki görünümün olmaması, arka arkaya gelen eşsesli eklerin sesletilmesindeki güçlüğü ortadan kaldırmak üzere dillerde yaygınca rastlanılan bir "kekeleme yasağı"na bağlı olamaz. Ona göre görünüm,

eklerin biçimbilimsel kategori özdeşliğine dayanmaktadır. Eklerden biri, ekler arasında sesbilgisel değil biçimbilimsel özdeşlik bulunduğu için atılmaktadır.

Kendi örnekleriyle:

(60)
a. yarış arabası
b. benim arabam
c. *yarış araba-sı-m
ç. yarış araba-m

(60a)da bir adsıl bileşik yer almaktadır ve başın üzerinde, bu tür bileşiklerde hiç değişmeyen ve 3.tekil-kişi UYUM eki ile eşsesli bir ek (*-(s)I*) bulunmaktadır. (60b)deki ise bir tamlamadır ve başın üzerindeki UYUM eki, tamlayanın kişi-sayısı ile uyumludur. Demek ki, bir adsıl bileşik, tamlamanın başı olduğunda, hem adsıl bileşiği kuran ekin hem de tamlamanın başı üzerindeki uyum ekinin bulunması beklenir ama bu beklentinin sonucu, (60c)deki gibi, dilbilgisidışıdır. Bu yapıda dilbilgisel olan, adsıl bileşiğin ekinin silinmiş biçimidir, (60ç)de olduğu gibi.

Öte yandan, Kornfilt 1984b'ye göre (15') ve (60)daki görünümler Türkçede tekçil değildir; benzer bir süreç çoğul ekleri ile de gözlenir:

(61)
a. arabalar
b. bizim araba-mız
c. bizim araba-lar-ımız
ç. onların araba-sı
d. *onların araba-lar-ları
e. onların araba-ları

(61b)de, tamlayanı (*biz*) 1. kişi-çoğul özellikli bir tamlama bulunmaktadır ve baş (*araba*) bu tamlayan ile 1.kişi-çoğul açısından uyumludur. Bununla birlikte, böyle bir yapıda baş, (61a)daki gibi çoğul özellikli olduğunda, hem tamlayanın özelliklerini yansıtan çoğul UYUM eki (*-ımız*), hem de başın çoğul özelliğini yansıtan çoğul eki (-lar) birlikte görünmektedir, (61c)de olduğu gibi. Ne var ki tamlayanı 3.kişi-çoğul kişi adılı olan bir tamlamada baş da çoğul olduğunda (bkz. (61ç)), bu iki ekin (61c)ye benzer biçimde görünmesi mümkün olmamaktadır, (61d)nin dilbilgisidışılığının tanıtladığı gibi. Dilbilgisel olan, (61e)deki gibi, bu iki ekten birinin silinmesi ile ortaya çıkacak yapıdır.

Kornfilt 1984b, (60) ile (61)de olup bitenleri yan yana getirince şöyle bir sorunun ortaya çıktığını söyler: (60)taki silinme türünde (*yarış arabı* ve

m>*yarış araba-m*) sesbilimsel özdeşliğin önemli bir etmen olmadığı açıktır; *-sı* ile *-m* arasında sesbilimsel bir özdeşlik bulunmamasına karşın başın üzerindeki ek silinmektedir. Bu iki ek arasında, silinmeyi güdüleyecek tek özdeşlik, biçimbilimsel kategori özdeşliğidir; her iki ek de "iyelik" ekidir. (61)deki silinme türünde ise, (*onların araba-lar-ları*> *onların araba-ları*), durum ilk bakışta tam tersi gibi görünür; silinen ek çoğul uyum ekidir, silinmeyen ise başın çoğulluğunu gösteren ek. Yani, silinme biçimbilimsel özdeşliğe değil, bütünüyle sesbilimsel özdeşliğe dayanmaktadır. O halde, neden (60)ta biçimbilimsel ama (61)de sesbilimsel özdeşlik gözetilmektedir?

Kornflit bu noktada (61e)deki silinen ekin, genelde sanıldığının aksine, çoğul uyum eki değil, başın çoğulluğunu gösteren ek olduğunu gösterebilirsek, (60ç)de olduğu gibi (61e)de de silinmenin aynı tür eke uygulandığını, böylece (61e)de de silinmenin biçimbilimsel kategori özdeşliğine dayandığını söyleme hakkı elde ederiz, der.

Bilindiği gibi adıl-düşüren dillerde, AÖ ve T'lerin öznesi, yapının başka bir yerinde güçlü bir UYUM belirleyicisinin bulunmasıyla gerçekleşebilir. Bu çerçevede Türkçede, özne [3.kişi-çoğul] özellikli açık bir AÖ olduğunda, ilgili UYUM ekinin çoğul parçasının atılmaması, uygun olmayan bir tümce ile sonuçlanır:

(62)
a. komşuların yeni arabası
b. ??komşuların yeni arabaları

(62a)ya karşılık (62b)yi tuhaf yapan, *araba* [+tekil] özellikli yorumlandığında, UYUMun çoğul eki parçasını atmamış olmasıdır. Ne var ki, özne yerinde bir *gizli özne* bulunduğunda iş tam tersine dönmektedir:[11]

(63)
a. *Komşular [*gizli özne* yeni araba-sın]-ı sattılar
b. Komşular [*gizli özne* yeni araba-ların]-ı sattılar

(63b)nin, (63a)nın aksine düzgün olması göstermektedir ki (62b)deki tuhaflık, ilgili UYUM ekinin (61e)de olduğu gibi silinmesi gerekirken silinmemiş olmasından kaynaklanmamaktadır; tuhaflığı yaratan öznenin açık bir AÖ olmasıdır. Benzer ilişkinin tuhaflık yarattığı bir görünüm de şu tümce çiftinde gözlemlenebilir:

[11] Kornflit 1984b'de, EDnin sonraki aşamalarında tanınan bir boş kategori *"adıl"* yer almaktadır ama bu noktada erken bir kavrama olacağı için bu terimi yerine "gizli özne" terimini kullandık.

(64)
a. ?Komşular sinemaya gitti
b. Komşular sinemaya gittiler

(64b), Türkçenin konuşucuları için (64a)ya göre daha yeğlenir biçimdir. Öyleyse, özne bir *gizli özne* olduğunda çoğul UYUM ekinin silinmemesi gerektiğini tanıtlayan (63), (61e)deki silmenin UYUMun çoğul eki parçasını değil, başın çoğul ekine uygulandığını göstermektedir. Demek ki silinme zorunluluğu yaratan çoğul UYUM eki ile çoğul eki yanyana geldiğinden de silinen, UYUMun çoğul eki değil, başın çoğul ekidir.

Kornfilt 1984b, silmenin biçimbilimsel kategori özdeşliği gibi bir koşula dayanmakla birlikte bir iç nedenlilik taşıdığını da göstermek üzere şu saptamayı yapmaktadır: (60) ve (61)de silinen eklerin değişmeceleri bulunmamaktadır, yani adsıl bileşiğin baştaki eki her zaman *-(s)I*, bir adın çoğul eki de her zaman *-lAr*'dır. Oysa UYUM'un kişi-sayı ekleri paradigmatiktir, yani değişmecelidir.

Değişmece, tartışmanın merkezi konumunu doldurmaktadır ve bu nedenle Kornfilt 1984b, ilgili eklerin değişmeceli olup olmamasının ne denli etkili olduğunu göstermek üzere, Türkçedeki bütün-parça yapılarına ve bunların "özgür ilgi tümceciklerı" ile etkileşimine bakmayı önerir:

Türkçede iki tür bütün-parça kuruluşu bulunmaktadır; biri (65a), diğeri (65b) ile örneklendirilmiştir:

(65)
a. [Elmaların üç tanesin]-*i* yedim
b. [elmalardan üç tane] yedim

(65)in tümcelerindeki bütün-parça kuruluşları iki açıdan farklılaşmaktadır: Birincisi, ilkinde GÖS konumundaki AÖ, tamlayan durumuyla, ikincisinde aynı konumdaki AÖ ise çıkma durumuyla yüklüdür. İkinci farklılık, birincisinde UYUM biçimbilimi bulunurken ikincisinde bulunmamasıdır. Öyleyse bu noktada şu önsayıltıya ulaşabiliriz: Tamlayan durumlu ulam UÖ, çıkma durumlu ulam AÖ'dür. Şimdi de, UYUMun varlığı yokluğu açısından farklılaşan iki özgür ilgi tümceciği yapısına bakalım:

(66)
a. Ahmet'in e_i aldığı (elmalar$_i$)
b. e_i elmaları alan (Ahmet$_i$)

İlgi tümceciğinin (66a) türünde UYUM, özne-yüklem arasında kişi-sayı açısından korunmakta, (66b)de ise bulunmamaktadır. Ayrıca her iki türde de başlar silinebilir, ilgili adların ayraç içine alınarak gösterildiği gibi. Bu noktada, (66)daki ilgi tümcecikleri içine (65)teki bütün-parça kuruluşları yerleştirelim:

(67)
a. elmaların (Ahmet tarafından) alınanları
b. *elmaların [Ahmet'in] aldıkları
c. elmalardan [Ahmet'in] aldıkları

elmalar, (67)nin a ve b örneklerinde bir tamlayan durumlu bütün-parça kuruluşunun GÖS konumunda, c örneğinde ise bir çıkma durumlu bütün-parça kuruluşunun GÖS konumundadır. *Ahmet* ise bütün örneklerde ilgi tümceciğinin öznesi, yani GÖS konumundadır. Şimdi savunu şu: (67b)yi diğerlerinden farklı olarak dilbilgisidışı yapan, bu çalışmada biçimbilimsel özdeşliğe dayalı "kekemele yasağı"dır. Bu yasak, aynı türde olup yinelenen eklerden değişmeceli olanının silinmeyeceğini söyler. Buna göre (67a)da UYUM taşımayan ilgi tümceciği türü bulunmaktadır ve eylem üzerindeki UYUM eki bütün-parça kuruluşuna aittir ve silinmemiştir. (67c)de, eylem üzerinde yine tek bir UYUM eki bulunmaktadır ama tümceciğin niteleyeni konumunda bu kez de UYUM gerektirmeyen bütün-parça kuruluşu türü bulunmaktadır ve ilgili UYUM eki ilgi tümceciğinin öznesine aittir. (67b)de ise, her ikisi de UYUM gerektiren iki kuruluş ama ortalıkta tek bir UYUM eki bulunmaktadır. Böylece değişmeceli olan eklerden biri silinmiş ve 'kekeleme yasağı'na karşı gelinmiştir; tümcenin dilbilgisidışılığı buru tanıtlamaktadır.

2.10.2 Türkçede Uyum ve Uzaklık

Türkçe geleneksel dilbilgisinde genelde kabul edildiği gibi canlı özellikli özne açık bir çoğul uyum eki taşıdığında, eylem üzerinde çoğul eki görünmesi seçimlidir:

(68)
a. Yolcular trenden indi-Ø
b. Yolcular trenden indiler

Eğer özne cansız olursa, eylem üzerinde çoğul ekinin görünmesi, özne üzerinde (bir tür kişileştirme yoluyla) deyim aktarması etkisi yapar:

(69)
Kitaplar yere düştüler

Öte yandan, özne üzerindeki bu tür etki, ancak, özneler bir biçimde insansal özelliklerle etkileşimde olursa ortadan kalkar (bkz. Sezer 1978):

(70)
a. Üniversiteler Haziran'da kapanacak-lar
b. Uçaklar alana indi-ler

Bu genel gözlemlere ek olarak Göksel 1986, aşağıdaki gibi tümcelerde *-lAr* ekinin deyim aktarmalı etkisinin neden ortadan kalktığı ile ilgilenir:

(71)
Kitaplar ya dün akşamki depremin şiddetinden, ya da o eski kütüphane zaten küçük olduğu için yere düşmüş-ler.

Göksel 1986'ya göre (71)de deyim aktarmalı olma etkisinin ortadan kalkmasının nedeni, basitçe "tümcenin uzunluğu"dur. Tümce uzun olduğu için özne ile yüklem arasındaki uyum bağı zayıflamakta, böylece deyim aktarmalı olma, insansal olma gibi kısıtlamalar ortadan kalkmaktadır.

Göksel 1986, tümce uzunluğunun bağlantılı olduğu başkaca yapıları da elo alır. Ona göre "ne...ne" bağlacı ile olumsuzluk eki *-mA*'nın etkileşimi de tümce uzunluğundan etkilenmektedir. Geleneksel Türkçe dilbilgisinde eylemin olumsuzluk eki ile görünmesinin zorunlu olduğu durumlar hakkındaki saptamaları (72)deki gibi özetleyen Göksel 1986, ilgili koşulları taşımayan ama olumsuzluk ekinin görünmesi adına seçimliği ortadan kaldıran görünümler bulunduğunu da belirtir.

(72)
i. tümcede olumsuzluk taşıyan bir zarf yoksa
ii. eylem *ne*'den önce gelmiyorsa
iii. söylemde bir boşluk yoksa

(73)
a. Ne yaşlı kadınları ne de Türk işçilerini göremem/görürüm
b. Ne yaşlı kadınları ne de yaz tatili için ülkelerine gitmeden önce tüm mağazaların en gereksiz mallarını satın alan Türk işçilerini göremem/?görürüm

Olumsuzluk ekinin, (73a)nın aksine (73b)de artık seçimli olduğunu, yani bir fark yaratmadığını söylemek kolay değildir. Göksel1986'nın iddiasına göre Türkçede, özne cansız-çoğul olduğunda eylem de çoğul olursa, tümce bir deyim aktarmasıyla sonuçlanır görüşüne karşı-örnek oluşturan (71) göstermektedir ki belirleyici etmen, tümcenin uzunluğudur. Bu etmen, (73b)de de söz konusudur; eylem ikinci *ne*'den uzaklaştığında, seçimlik de ortadan kalkar; eylemi olumsuzluk eki almış tümce, diğerinde olmadığı kadar kesin olan bir dilbilgisellik taşır.

Göksel 1986, uzunluğun, ilgili öğelerin etkileşiminde nasıl belirleyici olduğunu gösteren başkaca tanıtlar getirilebileceğini söyler. Bunlardan biri (74)tedir; ikinci eylem (74b)deki gibi *ne*'den uzaklaştığında, (74a)nın aksine, olumsuzlamaya izin verilir.

(74)
a. Bu kitabı ne gördüm ne duydum/*duymadım
b. Böyle bir şey ne gördüm ne de bugüne kadar bir kadının bir erkeğe evlenme teklif ettiğini duymadım.

Göksel 1986'ya göre bir başka tanıt, uzunluğun, kısalıkta dilbilgisidışılık yaratan *-lAr*'a izin verici, en azından, pek çok konuşucu için daha çok kabuledilebilir olmasını sağlayıcı özelliğidir:

(75)
a. *?Kızlar çalışkan-lar
b. Bizim kızlar hem Türkiye koşullarında yetiştikleri için, hem de kedilerini başka türlü kurtaramayacaklarını bildikleri için erkeklerden daha çalışkan-lar

Göksel 1986, Underhill 1976'nın (75a) gibi ad tümcelerinde özne çoğul ve canlı olsa bile, yüklemin çoğul ekini alamayacağını savunduğunu belirtir ama ona göre uzunluk ((75b)de olduğu gibi), bu savunuyu zayıflatır.

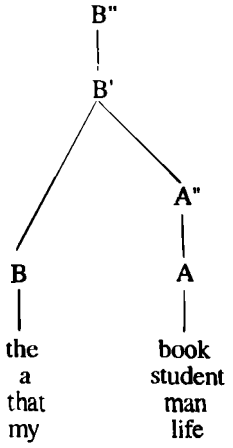
2.11 BÖ Hipotezi

Abney 1987, öteden beri gözlenegelen bir olguyu öne çıkararak, yani ÇÖler ile AÖlerin iç yapısındaki paralelliğe dikkati çekerek, AÖlerin de tıpkı EÖlerin ÇÖden dallandığı gibi bir işlevsel baştan dallandığını öne sürer: **Belirleyici Öbeği** (BÖ). Bu işlevsel başın adını belirlemede etkili olan dil İngilizcedir, çünkü öbeğin başı konumunda tipik olarak İngilizcenin

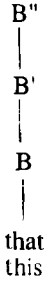
dilbilgisinde kısıtlı sayıda olan bir sözcük türü olarak "belirleyici (*determiner*)"ler bulunur.

Abney 1987'nin önerdiği BÖ biçimlenmesine göre BÖnün başı konumu İngilizcenin artikeller, gösterme sıfatları, iyelik adılları vb. belirleyiciler sınıfına giren öğelerden biri ile dolu olabilir. BÖnün tümleci konumu, belirleyicinin nitelediği AÖ ile doludur ve GÖS konumu boştur; baş, gösterme adılı olduğunda ise diğer her iki konum da boştur (krş. (76) ile (77)):

(76)

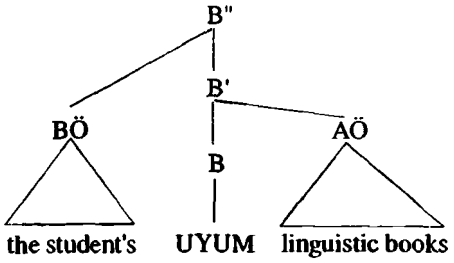

(77)

Abney 1987'ye göre İngilizcedeki tamlayanlı ad öbekleri de bir BÖdür; önceki çözümlemelere göre baş, bu kez, soyut olarak görünen adcıl UYUM kategorisidir:

(78)

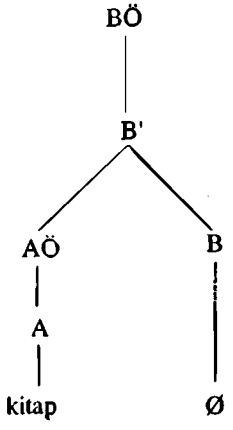

(78)de görüldüğü gibi Bnin GÖS konumunda bir başka BÖ bulunur ve soyut UYUM bu BÖye, Abney 1987'nin bir durum eki olduğunu varsaydığı tamlayan eki *-s*'yi verir.

2.11.1 Türkçenin BÖsü

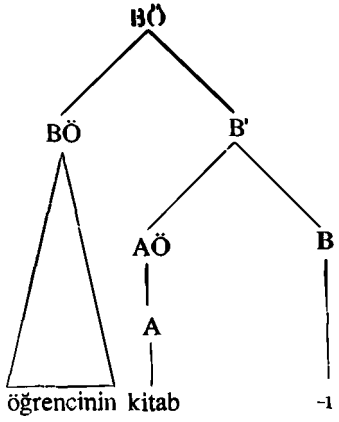
Türkçedeki AÖ biçimlenmeleri göz önüne alınca, Abney 1987'nin BÖ önerisi, önceki çözümlemelerden olduğu kadar, İngilizce çözümlemelerden de farklılaşır. İlk farklılık, Türkçede, İngilizcede olduğu gibi artikellerin bulunmamasına dayanır. Böylece, yalın adlar ile kurulan AÖler, soyut bir Bnin yansıması olan BÖnün tümleci konumunda görülür, (79)da olduğu gibi:

(79)

Türkçe AÖ bir belirtili tamlama olduğunda ise, (80)deki gibi, adcıl UYUM eki, BÖnün başı altında dallanır; ekin ekleneceği AÖ, BÖnün tümleci konumundadır ve tamlayan AÖ ise, kendisi de bir başka BÖ olarak daha yukarıdaki BÖnün GÖSü konumundadır:

(80)

(80)deki BÖ biçimlenmesine göre ortada şöyle bir soru bulunmalıdır: Bnin tümleci konumunda bulunan öbek AÖdür de GÖSü konumunda bulunan öbek neden bir BÖdür? Bu sorunun yanıtı İngilizcede açıktır; BÖnün GÖSü konumundaki öbek (bkz. (78)), (76)daki BÖ biçimlenmesine uygun artikel+AÖ birlikteliği sergilemektedir. Türkçedeki biçimlenmede ise, BÖnün GÖSü konumundaki öbeğin BÖ olduğuna dair tek ipucu, üzerine bir tamlayan eki almış olmasıdır. Acaba, GÖS konumundaki öbeğin BÖ olmasını bu tamlayan eki mi belirlemektedir, yoksa öbeğin BÖ karakteri taşıması başkaca etmenlere mi bağlıdır?

BÖ Hipotezi mekanizmasının Türkçede çok ciddi sorunlarla karşılaştığını sezdiren yukarıdaki sorunun, ortada sorun bırakmayacak biçimde yanıtlanması için şöylesi bir gözleme yönelmek yeterlidir: GÖS konumundaki BÖ, tıpkı GÖS konumunu doldurduğu BÖ gibi, eksel bir uyum eki taşıyor olabilir, tümleç konumundaki AÖnün aksine. (81)deki durumları karşılaştırınca GÖS konumundaki malzemenin bir BÖ olduğu tartışmasız görünür:

(81)

a. üçüncü sınıf öğrencisi-nin kitabı

b. *öğrencinin (bizim) kitab-ımız-ı

(81a)da *kitab*, tıpkı (80)deki yapıda olduğu gibi eksel UYUMun dallandığı Bnin tümlecidir ama GÖS konumu da tıpkı yine (80)deki BÖ gibi bir BÖdür, çünkü onda da eksel UYUM bulunmaktadır: *öğrenci-si*. Buna karşın (81b)de, eksel UYUMun dallandığı Bnin tümleci konumundaki *kitap*, üzerine, diyelim ki 1. çoğul kişi, UYUM eki alamamaktadır. Bu da bize, BÖlerin GÖSü

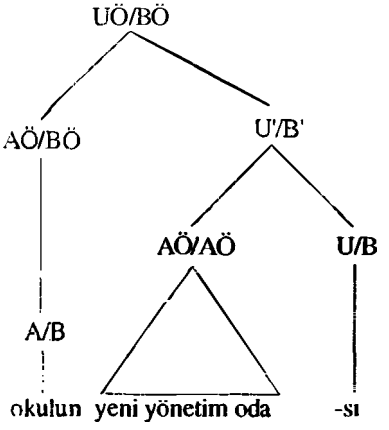
konumunda öbeklerin BÖ karakteri taşımasının, üzerilerine aldıkları tamlayan eki ile ilgili olmadığını göstermektedir.

2.11.2 UÖye karşı BÖ

§11.2.10'daki UÖ önerisini hatırlayacak olursak, oradaki önerilerin BÖ Hipotezi ile çok uyumlu saptamalarda bulunduğunu görürüz. Yalnızca iki fark vardır aralarında; biri, ilgili öbeğin başının B değil U olarak görülmüş olması; ikincisi, başın içeriğindeki malzemenin (yani, iyelik eklerinin) B altında sunulmamış olmasıdır.

Şimdi resmi tanıdık örneklerle tamamlamak amacıyla, BÖ Hipotezinin, Aşamalı-X Kuramı çerçevesinde, Özsoy ve Erguvanlı 1992 doğrultusunda benimsediğimiz çözümlemeden nasıl farklı olduğunu görmek üzere ilgili örneğimizin yapısını alternatifli olarak yeniden çizelim:

(82)

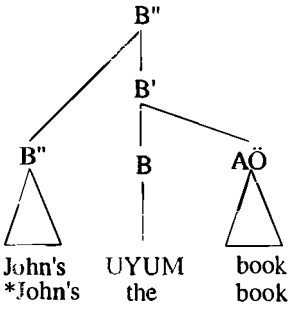
2.11.3 BÖnün Türkçe Sorunu

BÖ Hipotezi açısından İngilizce ile Türkçeyi karşı karşıya koyarsak, ortada BÖlerin biçimlenişi üzerine bir bakışımsızlık bulunduğunu görürüz. İngilizce belirleyici görevinde kapalı sözlüksel öğeler (artikeller, gösterme sıfatları) barındırmaktadır ama UYUM soyuttur, çünkü dil bu görevde ne sözlüksel ne de eksel öğeler barındırır. Türkçede ise UYUM, İngilizcenin aksine eksel olarak sunulur ama bu kez belirleyiciler soyuttur, çünkü dil bu görevde sözlüksel öğeler bulundurmamaktadır. Buna göre de, İngilizcede UYUMun,

Türkçede de Bnin soyut olarak sunulması gerekir. Bununla birlikte, İngilizcede UYUMun soyut olarak sunulması ile Türkçede belirleyicilerin soyut olarak sunulması arasında bir fark bulunmaktadır. UYUM İngilizcede belirleyiciyi dışlayabilirken, soyut belirleyici Türkçede UYUMu dışlamamaktadır. Şöyle ki:

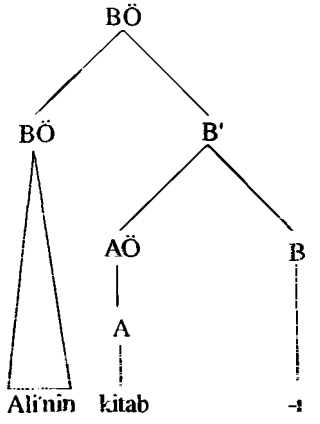
İngilizcede BÖnün iki ayrı türdeki başı, yani soyut UYUM ve kapalı sözlüksel öğeler birbirini dışlar. BÖnün başı soyut UYUM olduğunda, BÖnün GÖS konumu bir başka GÖS ile dolu olabilir ama baş sözlüksel olduğunda, BÖnün GÖSü konumu boş olmak zorundadır. Bu nedenledir ki (83)teki anlatımlarda bulunan dilbilgisellik farkları anlaşılırdır:

(83)

(83) bize UYUM ile belirleyicilerin aynı konumu (BÖnün başını) dolduran öğeler olduğunu gösterir; ikisi birden aynı yapıda yer alamamaktadır çünkü. Buradan hareketle Türkçeye dönersek, bu dilde (83)tekine benzer dilbilgisellik farkının ortaya çıkaracak olası iki yapı bulunmaz, (84) zorunlu olan tek olasılığı sunar:

(84)

(84)teki sıkışma, Türkçeye özgü görünümlerden kaynaklanır. Türkçede, İngilizcenin *the/a* karşıtlığına benzer yolla belirli/belirsiz AÖ ayrımı yapan açık veya kapalı sözlüksel öğeler bulunmaz. Bir AÖnün belirli veya belirsiz olması, çevresel etmenlere bağlıdır. Çok genel hatları ile belirtmek istersek, ilgili AÖ tümce önündeyse veya tümce önünde olmasa da üzerine belirtme durumu ekini almışsa veya ne tümce önünde olup ne de üzerine belirtme durum ekini almış ama bir belirtili tamlamada tamlayan ise bu AÖ belirli, diğer durumlarda belirsizdir. Demek ki Türkçede (84)teki gibi yalın AÖleri içeren BÖlerin soyut başının [+belirli] mi [-belirli] mi olduğu sözdizimsel bağlama bağlıdır.

Şimdi (84)e bir daha bakarsar, oradaki yalın AÖnün (*kitap*) belirli olduğu açıktır, Ali'nin konuşucu tarafından bilinen bir kitabından söz edilmektedir. O halde (84)teki başta, UYUMun yanı sıra bir biçimde belirlilik özelliğinin de belirginleştiğini söylememiz gerekir ki bu iki tür başın aynı konumda aynı anda bulunduğunu söylemek anlamına gelir.

Türkçede belirlilik mekanizmasının İngilizcede olduğu gibi çalışmadığı açıktır. O dilde artikeller karşıtlığı verirken Türkçede karşıtlık sözdizimsel konuma göre kazanılan bir özellik olarak görünmektedir. Bunların yanı sıra, belirli ölçüde belirlilikle etkileşime girebilen *bir* sıfatını da işin içine katarsak BÖ Hipotezinin Türkçe açısından açıklaması gereken yönleri bulunduğunu söyleyebiliriz (Türkçede tümceciklerin de birer BÖ olduğu iddiası için bkz. §II.4.9.3.1)

II. 3 YÖNETİM KURAMI

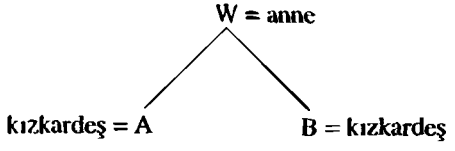
Rol Kuramı tartışmalarında ad öbeklerinin, ROLlerini başka sözlüksel kategorilerin yüklemesi yoluyla aldığını görmüştük. Bir eylem, nesne ve özne konumundaki AÖlere; ilgeç, tümleci konumundaki AÖye vb. sözlüksel yapısında belirginleşmiş olan ROLleri yüklüyordu. Ne var ki, oradaki tartışmalarda eylem, ilgeç, yüklemcil sıfat gibi sözlüksel kategorilerin bu ROLleri nasıl yükleyebildikleri, ROL yükleme özelliğini nasıl kazandıkları üzerine herhangi bir bilgi bulunmuyordu.

İDKda ROL yükleme ile birlikte başkaca dilbilgisel ilişkiler "yönetenyönetilen" ilişkisine dayanır, yapısal ilişkiler bir "yönetim ortamı" oluşturur. Yönetici olan kategori, bu özelliğini bulunduğu sözdizimsel konumdan alır. Belirli bir sözdizimsel konumda bulunmak, o konumdaki kategoriye başkaca kategorileri yönetebilme özelliği kazandırır. Bir kategori belirli bir sözdizimsel özelliği yönetilme yoluyla kazanır. Böylece, bir kategori başka bir kategoriyi, belirli bir özelliği taşır duruma getirmek üzere yönetir. İşte bu bölümde, İDKnın yönetim kavramını **Yönetim Kuramı** çerçevesinde ele alan düzenlemelerine bakacağız.

3.1 K-buyurma

Dallanma, hem dikey hem de yatay düzlemde yapısal ilişkiler kuruyordu. Aşağıdaki gibi bir yapı, bir öbeğin en küçük dallanma alanıydı ve A ile Byi dallandıran budak (W), her ikisi için ortaktı:

(1)

Wnin (1)deki dallanışını doğuma benzetirsek, A ve Byi dallandıran bu budak, her ikisinin annesidir. Anne budağından dallanan budaklar da onun çocukları. Çocuk budaklarının da dallanabileceğini göz önünde tutarsak, o zaman B ve A, Wnin kızları, dolayısıyla B ile A birbirinin kızkardeşidir.

(1)deki en küçük dallanma alanında, kardeş budaklar arasındaki ilişkinin şöyle bir yapısallığı bulunmaktadır: Bir budağın çocuğu olmak, aynı budağın doğrudan dallandıracağı diğer budağı da kendisinin kardeşi konumuna sokmaktır. Bir başka deyişle, bir budağın kızı olmak, diğer budağın da kızkardeşi olmak demektir. Öyleyse, bir anne budak dallandığında, dallandırdığı budaklar, birbirlerinin öbekteki kurucu konumlarını da belirlemektedir. Bir budak dallandığında, budaklardan biri diğeri ile, diğeri de kendisiyle öbek kuracaktır. İşte, öbek kurucuların birbirinin kurucu konumunu belirlemesi İDKda, budakların birbirine "şu konumdaki bir kurucu ol" biçiminde buyurması olarak, **kurucu-buyurma(k-buyurma)** olarak görülür.

K-buyurma açısından (1)e geri dönersek, Anın dallandığı budağın Byi, Bnin dallandığı budağın da Ayı dallandırdığını, yani bu iki budağın birbirlerini dallandırmadığını görürüz. O zaman k-buyurmayı şöyle tanımlayabiliriz:

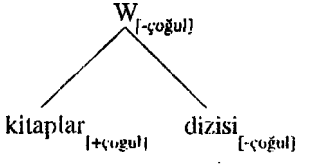
(2) *k-buyurma*
Ayı dallandıran budak Byi,
Byi dallandıran budak da Ayı dallandırıyorsa;
A Byi, B de Ayı dallandırmıyorsa, o zaman,
A Bye, B de Aya k-buyurur.

(2)deki koşullu anlatımlar, dallanmanın en küçük alanını betimler. (2)nin son anlatımından anlaşılmaktadır ki k-buyurma karşılıklıdır. Bu, kardeşliğin iki yönlü olmasıyla da örtüşmektedir: Ben onun kardeşiyim, o da benim.

3.2 Yönetim

Şimdi, aile ilişkilerini (1)deki A konumuna *kitaplar*, B konumuna da *dizi* sözcüklerini koyarak izleyelim:

(3)

(4)

a. [Kitaplar dizisi]$_W$ yandı

b. *[Kitaplar dizisi]$_W$ yandılar

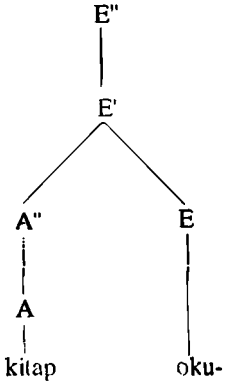
(3)te *kitaplar* [+çoğul], *dizisi* [-çoğul] özelliklidir ve Wnin [-çoğul] özelliği taşımasından anlaşılmaktadır ki sağdaki öğe, baştır. Budaklardan hangisi dilbilgisel özelliğini kendisini dallandıran budağa yansıtıyorsa, bu budak baştır ve diğeri onun tümlecidir. (3)teki yapıyı içeren (4)teki tümcelerden bozuk (4b), Wnin [+çoğul] değil [-çoğul] özellik taşıdığını tanıtlamaktadır; W [-çoğul] özellikli olmalı ki [+çoğul] özellikli yüklemcil öğe (*yandılar*) ile uyuşmasın.

(3) ve (4)te verilen tartışmalardan anne budağının kızlarından birinin "sözünü" dinlediği ve onu diğer kardeşinden "üstün" tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu üstünlük budağa, öbeğin başı olma ayrıcalığını getirir. Baş olmayan budak ise, başın tümlecidir.

Baş olmanın tümlecine "üstün" olmayı da beraberinde getirmesinin bir başka sonucu olarak, EÖnün başı olan Enin tümleç konumundaki AÖ ile kurduğu bir ilişki olarak ROL yüklemeye bakalım.

Daha önce, başka sözlüksel kategorilerin yanı sıra eylemlerin, üye yapısında yer alan üyelerine ROL yüklediğini görmüştük. Şimdi, (5)teki gibi parçalı sözdizimsel sunuluşta başın tümlecine üstün oluşunun k-buyurma ve ROL yükleme açısından nasıl çalıştığına bakalım.

(5)

(5)te A" ile E birbirine k-buyurmaktadır, çünkü dallandıkları ilk budak ortaktır: E'. Bu ortak budağın E türünde olmasından anlaşılmaktadır ki birbirine k-buyuran budaklardan ancak E olanı baştır.

Şimdi de (5)teki *oku-* eyleminin şöyle bir sözlüksel yapısı olduğunu varsayalım:

(6)

E	1	2
	ROL_x	ROL_y

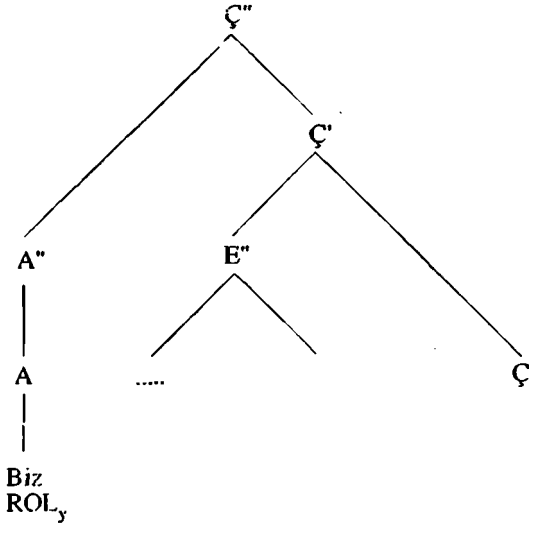
(6)daki sözlüksel yapıyı taşıyan eylem ROLy'i yükleyeceği bir içsel üye ((6)da 2 numaralı olan üyeyi) gerektirmektedir ve bu üye *(kitap)* (5)te, ilgili Enin kızkardeşi konumundadır. Demek ki (5)teki E, içsel ROLü k-buyurduğu budağa yüklemektedir.

Baş ile tümleci arasındaki üstünlük ilişkisi ve bunun sonucunda başın tümlecine belirli bir özellik yüklemesini, onun tümlecini "yönettiği" biçiminde değerlendirebiliriz. Böylece, ROL yükleme **yönetim** altında gerçekleşir, diyebiliriz. Yani, E, tümlecini yönetir ve ona ROL yükler, bir başka deyişle **E**, tümlecine **ROL-yönetimi**nde bulunur. Buna göre yönetim, birbirine k-buyuran iki budaktan baş olanın, baş olmayanı yönetmesi biçiminde tanımlanır. (7) böyle bir tanımlama sunmaktadır:

(7) *yönetim*
A Bye k-buyuruyorsa,
A bir başsa
A Byi yönetir.

Şimdi (5)teki parçalı sözdizimsel **sunuluşun diğer parçasına, yani Ç"** yansımasına bakalım.

(8)

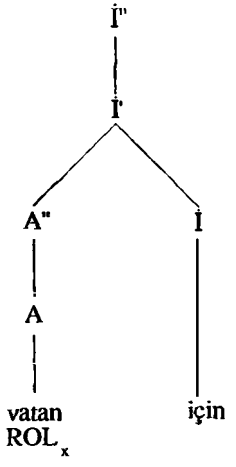

(8), (5)teki yapıyı tamamlamak üzere özne konumunu da belirlemektedir. E, bu kez, ROL yükleyeceği özne konumundaki A"yı yönetemeyecektir, çünkü aralarında k-buyurma ilişkisi bulunmamaktadır. Yani, (8)de baş olan Eyi dallandıran ilk budak E", A"yı dallandırmamaktadır. Ne var ki, Enin (6)daki sözlüksel yapısında bir dışsal üye ((6)da 1 numaralı olan) ve bu üyeye yükleyeceği bir dışsal ROL (ROL_x) bulunmaktadır. Yani, (6)daki sözlüksel yapıya göre özne konumundaki A"ya ROL yükleyecek olan, E olmalıdır. Bu durumda, özneye ROL yüklemesinin yönetim altında yapılmadığını söylemek zorundayız, demektir. Bu farklılık, üye ve ROLlerin dışsal-içsel farklılığı ile de örtüşür. O halde, içsel ROLler yönetim altında, dışsal ROLler yönetim dışında yüklenmektedir (bir alternatif açıklama için bkz. **§II.3.6**).

3.3 Yönetim ve Diğer Kategorilerin Rol Yüklemesi

Eylem dışında ROL yükleyebilen kategoriler ilgeç, yüklemcil sıfat ve türemiş adlardı. Bunlar içinde ilgeçlerin, tümleçlerine ROLleri nasıl yükledikleri (9)da görüldüğü gibi açıktır:

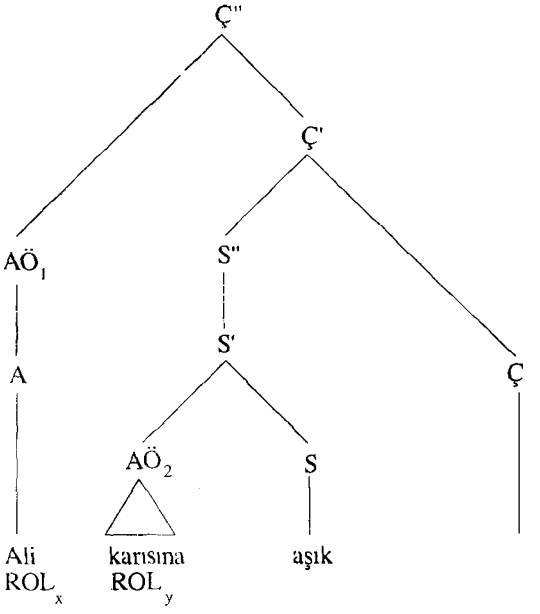
(9)

İlgeç, tümlecine k-buyurmaktadır ve öbeğin başı olarak tümlecini yönetip ona ROLünü yönetim altında yüklemektedir:

Yüklemcil sıfatın ROL yüklemesi, eylemlerin ROL yüklemesiyle aynı özellikte olmalıdır, çünkü yüklemcil sıfatın (10)daki sözdizimsel konumu, (8)deki eylemin konumu ile aynıdır: Her ikisi de Çnin tümleci olan birer öbek yansıması kurmaktadır.

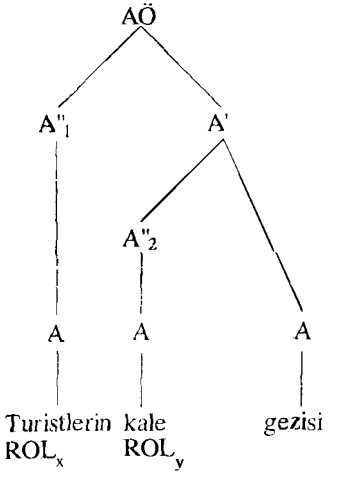
(10)

Böylece, (10)daki yüklemcil sıfat *aşık*, tümleci olan AÖye (*karısına*) Y lünü yönetim altında yüklemektedir, çünkü *aşık*, $AÖ_2$ tümlecini dallandıran eğin başıdır ve bu baş, $AÖ_2$ye k-buyurur. Bu noktada, $AÖ_1$e ROLü Snin netim dışında yüklenmesi gerektiğine dikkat edelim.

Ad öbeklerinde ROL yüklemeye gelince, ROL yükleme yeteneği olan emiş adın baş olduğu aşağıdaki öbek yapı ile ilgilenelim:

(11)

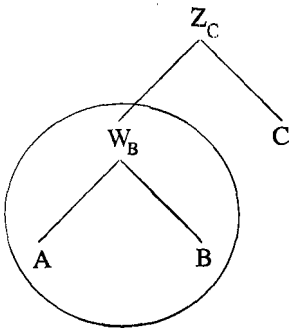

(11)de baş, yalnızca $AÖ_2$ye k-buyurmaktadır, demek ki ancak bu ad öbeğini yönetebilecektir. Öyleyse *kale*'ye Y rolünün yüklenmesi yönetim altında gerçekleşmektedir. Bununla birlikte baş A, $AÖ_1$e k-buyurmamaktadır, çünkü kendisini dallandıran budak (A'), $AÖ_1$i dallandırmamaktadır. Böylece, tıpkı eylem ve yüklemcil sıfatlar gibi türemiş adlar da. AÖnün GÖSü konumundaki öğelere ROLünü yönetim dışından yüklemektedir.

3.4 K-buyurma Alanı

Şimdiye kadar, kardeşlik gibi bir öbek yapı görünümünün nasıl yapısal bir ilişki (yani, k-buyurma ilişkisi) kurduğuna ve bu ilişkinin, başların kendi özellikleri açısından tümleçlerini yönetmesine nasıl bir taban oluşturduğuna baktık. Bununla birlikte, dallanmanın en küçük olmayan, yani dolaylı dallandırmanın bulunduğu öbek yapılarda da benzer k-buyurmalar için uygun yapısal ilişkilerin bulunduğunu görürüz. Şimdi bunu görmek üzere dolaylı dallandırmanın bulunduğu bir yapı ile ilgilenelim.

(12)

(12)de yuvarlak içine alınan bölüm, (1) ile özdeştir ama yapıda ayrıca, Wnin de kardeşi olan bir budak (C) bulunmaktadır ve iki kardeş, ortak bir budaktan (Z) doğrudan dallanmaktadır. Öyleyse, (12)de iki baş bulunmaktadır: B ve C. Her ikisi de özelliğini anne budaklara yansıtmıştır: W_B ve Z_C. (5)teki k-buyurma tanımına göreyse iki k-buyurma ilişkisi bulunmaktadır: A ile B ve W ile C arasında.

Şimdi, (12)deki k-buyurmaların dayandığı akrabalık ilişkilerine bakalım: Tıpkı (1)de A ya da Bnin ailenin iki çocuğundan biri olmasının diğerini kardeş konumuna sokacağı gibi, bu kez de (12)de, kardeş budaklardan W ve Cden birinin (yani Wnin) çocuklarının bulunması, diğer kardeşi (yani Cyi) bu çocuklar karşısında teyze konumuna sokacaktır. Tabii çocuklar da bu teyzenin

yeğenleri. Yani, kardeşlik, aynı zamanda, eğer varsa çocukların teyzesi olmayı da beraberinde getirmektedir. O halde, C, kardeşlik ilişkisi yoluyla Wye k-buyururken, aynı ailesel ilişkiler sonucunda Wnin çocukları olan A ve Bye de k-buyuracaktır. Bu durumda, k-buyurma kardeş budağa yönelik olmakla birlikte, aynı biçimde, dolaylı dallanma alanının tamamına da yönelik olacaktır. Öyleyse (2)deki tanımı şöyle genişletmemiz gerekmektedir:

(13) *k-buyurma*
Bir budak, kendisini dallandıran ilk budağın dallandırdığı bütün budaklara k-buyurur.

(13)teki tanıma göre (12)de Cnin k-buyurma alanı, kendisini dallandıran ilk budak olan Znin dallandırdığı bütün budakları (W, A ve B) kapsayacaktır. Bu arada, (13)teki yeni k-buyurma tanımının sonuçlarını gözlemeye geçmeden önce belirtilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. (1)de A ile B arasındaki k-buyurma karşılıklı iken, yani A Bye, B de Aya karşılıklı olarak k-buyururken (12)de, Cnin yeğenlerine k-buyurması tek taraflıdır: C onlara k-buyururken, A ve B, Cye k-buyuramayacaktır, çünkü kendilerini dallandıran ilk budak W, Cyi dallandırmamaktadır.

3.5 B-buyurma

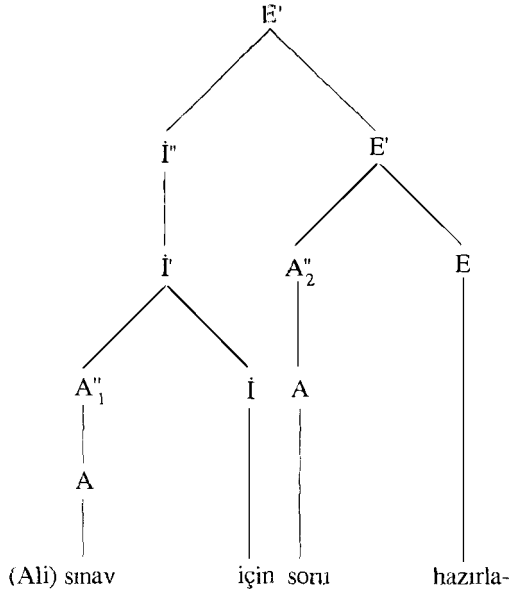
(13)teki tanım, bir açıdan fazlasıyla "katı" görünmektedir: Baş ile diğer kategoriler arasında herhangi bir yönetim ilişkisine gerek bulunmamasına karşın, k-buyurma ilişkisi yine de kurulmuş olabilir. Yani, k-buyurma ile yönetim arasındaki ilişki mutlak değildir; k-buyurma yönetimin bulunmadığı durumlar da bulunabilir.

Şimdi k-buyurmanın bu fazlasıyla katı olan yönünü daha açık görmek üzere (14)teki yapıları birbiri ile karşılaştıralım.

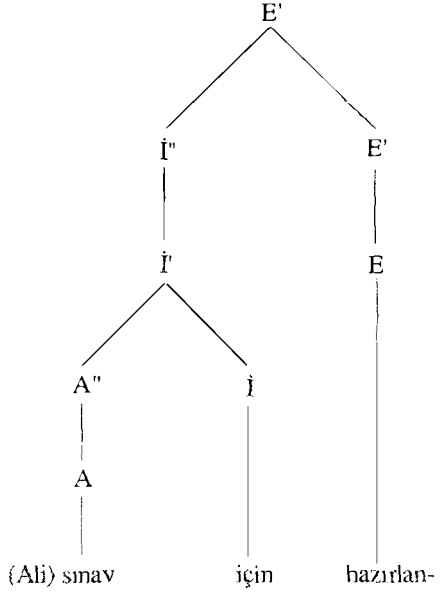
(14a)da *hazırla-* eylemi A_2"ye k-buyurmakta ve ROL-yönetiminde bulunmaktadır. İ" ise, bir niteleyici olarak, Eyi dallandıran ilk budak olan E'den değil, bir üstteki E'den dallanmaktadır. yani E, İ"ye k-buyurmadığı gibi onu yönetmemektedir de.

(14)

a.

b.

(14b)de ise, Eyi dallandıran ilk budak olan alttaki E', dallanmamışlığı Dolayısıyla Eyi dallandıran ilk budak olma özelliği üstteki E'ye taşınır

Böylece E, ilk E'yi geçerek ikinci E' yoluyla İ"ye, oradan da A"ya ve İye k-buyurmakta ve her üç budağı da yönetir duruma gelir. Şimdi sorun şudur: (14)ün her iki öbek yapısında da [*sınav için*] İÖsü seçmeli tümleç (eklenti) konumunda olmasına ve eylemle arasındaki konusal ilişki benzer (HEDEF gösterme) olmasına karşın, neden (14a)da k-buyurma ve yönetim çalışmazken, (14b)de çalışmaktadır? Eğer k-buyurma birinde çalışıp diğerinde çalışmıyorsa, o zaman (15)teki sözlüksel yapılara göre ortaya daha tuhaf bir durum çıkmış olmayacak mıdır?

(15)

a. *hazırla-*	E	1	2
		'Ali'	'soru'
		ROL_x	ROL_y
b. *hazırlan-*	E	1	
		'Ali'	
		ROL_x	
c. *için*	İ	1	
		'sınav'	
		ROL_x	

(15)teki sözlüksel yapıların gösterdiği gibi (14)teki eylemler [*sınav için*]'in içindeki A"ya ROL yüklemeyeceklerdir, çünkü [*sınav için*] İÖsü de, [*sınav*] AÖsü de bu eylemlerin üye ve ROL yapılarında yer almamaktadır. Eylemlerin [*sınav*] AÖsüne ROL yüklemeyecek olması ile aralarında k-buyurmama ilişkisinin yokluğu birbiri ile paraleldir ama yalnızca (14a)da, (14b)de değil!

(14a)da *hazırla-* eylemi [*sınav*] AÖsüne zaten k-buyurmamaktadır ki onu yönetip ROL yüklesin. Kendisini dallandıran budak E', [*sınav için*] İÖsünü, dolayısıyla [*sınav*] AÖsünü değil, [*soru*] AÖsünü dallandırmaktadır. (14b)de ise *hazırlan-* eylemini dallandıran budak olan ilk E' dallanmamıştır, dolayısıyla, kendisini dallandıran budak ikinci E'dir. Bu nedenle, *hazırlan-* eylemi [*sınav için*] İÖsüne de, dolayısıyla onun içindeki [*sınav*] AÖsüne de k-buyurmaktadır. Yani, *hazırlan-* eylemi *sınav*'a, eğer ROL yapısında bulunsaydı ROL-yönetiminde bulunabilecekti ve gerekli k-buyurma ilişkisi de zaten bulunmaktaydı...

Çözüm. (13)teki "katı" k-buyurmayı, **büyükçül buyurma** ya da kısaca **b-buyurma** adı altında aşağıdaki gibi bir tanımla "yumuşatmak"tır:

(15) *b-buyurma*

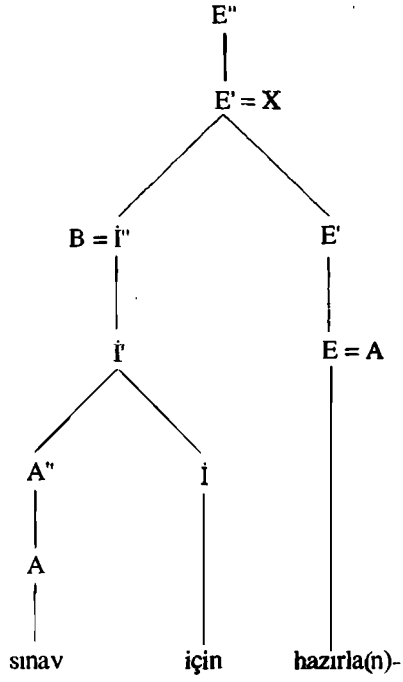
A Byi dallandırmıyorsa ve

Ayı dallandıran her büyükçül yansıma Byi de dallandırıyorsa,

A Bye b-buyurur.

Şimdi (14a)daki A_2"yı yoksayan, böylece (14)ün her iki öbek yapısı için ortak olan bir yapıya, (15)teki tanımın bileşenlerini (A, B) yerleştirelim.

(16)

(16)da A, Byi dallandırmamaktadır ama Ayı dallandıran bir büyükçül yansıma olarak E", Byi (dolaylı da olsa) dallandırmaktadır. Öyleyse A, kendisini dallandıran büyükçül yansıma E"nin dallandırdığı Bye b-buyuracaktır. Böylece *sınav için* (14a) ve (14b)de E ile aynı değerde bağlantıyı kurmak üzere şimdi aynı k-buyurma türü (b-buyurma) sergiler hale gelmiştir: (14a)daki *hazırla-* eylemi de (14b)deki *hazırlan-* eylemi de [*sınav için*] öbeğine, dolayısıyla [*sınav*] AÖsüne aynı işi yapmak üzere b-buyurmaktadırlar ama bu b-buyurma bir yönetme, dolayısıyla ROL yükleme ile sonuçlanmamaktadır, çünkü [*sınav*] AÖsü her iki eylemin de üye ve ROL yapısında yer almamaktadır.

Şimdi yönetimi. b-buyurmaya göre şöylece düzeltelim:

(17) *yönetim*
A Bye b-buyuruyorsa,
A bir başsa
A Byi yönetir.

3.6 Bir Alternatif Çözümleme: EÖ-içi Özne Hipotezi

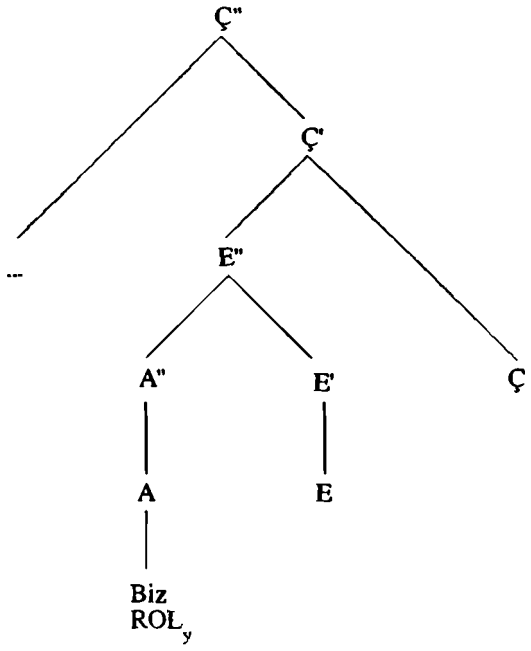
(8)-(11) arası yapılarda ROL yüklemenin yönetim altında nasıl gerçekleştiğini tartışırken, yalnızca içsel üyelerin ROL yüklenmesinin yönetim altında gerçekleştiğini, dışsal üyelerin ROLlerini yönetim dışı aldığını görmüştük. Üyelerin yönetim açısından farklı ROL yüklenmeleri de onların farklı üyeler (içsel/dışsal) olmaları durumu ile örtüşüyordu.

Ne var ki, ROLlerin farklı süreçlerde yüklenişi şu açıdan rahatsız edicidir. Eğer ROL yükleme, bir kategorinin diğerine belirli bir özelliği taşıma gerekliliği ile sonuçlanıyorsa. o zaman, her iki tür üye için de geçerli olan ROL yüklenmenin işleyişi neden farklıdır? Eylem, sözdizimsel yapıda özne konumunda görünen öbeklere de ROL yükler ama özne konumundaki öbekler, eylemin diğer üyelerinden farklı olarak EÖnün içinde değil, dışında bulunur. İki ROL yükleyen bir eylem, ROLlerinden birini kendi büyükçül yansıması içindeki üyeye, diğerini de bu büyükçül yansıma dışındaki üyeye yükler. Bu noktada dolaylı ROL yüklemeyi hatırlayabiliriz ama bu çözümleme, ROL yüklemenin farklı boyutlarda olduğu gerçeğini değiştirmez. ÇÖnün GÖSü konumunda üretilmiş özne AÖsüne ROL yükleyen EÖ bütünlüğü olsa bile, ROL yükleme hala yönetim dışında yükleniyor demektir. Özne AÖsünü yöneten E değildir, çünkü E özne AÖsüne ne k-buyurur, ne de b-buyurur.

Literatürde, eylemlerin büyükçül yansıma alanı açısından farklı ROL yükleme ilişkilerini ortadan kaldırmak üzere ama aynı zamanda DUR yükleme açısından özne AÖlerine konum değişikliği zorunluluğu getiren alternatif bir öbek yapı çözümlemesi bulunmaktadır: **EÖ-içi Özne Hipotezi**.[1] Bu çözümlemeye göre, özne AÖleri, ÇÖnün değil EÖnün GÖSü konumunda üretilir ve bu konumdayken ROLünü yüklenir. Özne AÖlerinin ÇÖnün GÖSü konumuna geçmeleri ise, sonraki bir işlemdir. Böylece, bu yaklaşım doğrultusunda, dışsal üyelere ROL yüklemenin de yönetim altında yapıldığını söyleme olanağı bulunduğunu görürüz. Şimdi, (8)in alternatif çözümlemesi olarak dışsal üyenin içsel üyeye ROL yükleyen başın büyükçül yansıması içinde üretildiğini gösteren iki yapı ile ilgilenelim:

[1]Bu hipotez dilbilgisine Kitagawa 1986, Kuroda 1988 ve Koopman ve Sportiche 1991 ile sokulmuştur. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Culicover 1997:148-152.

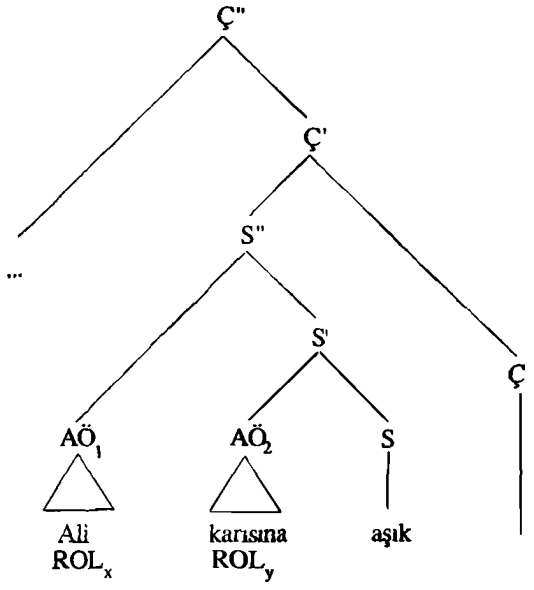
(18)

EÖ-içi Özne Çözümlemesinin temel alındığı (18)de, Enin dışsal ROLünü yüklenecek özne AÖsü, doğrudan EÖ içinde, bu alanda tek uygun konum olan EÖnün GÖSü konumunda görünmektedir. E, artık dışsal üyeye (15)deki tanıma göre b-buyurmakta, (17)deki tanıma göre de onu yönetmektedir. Bu durumda E, dışsal üyesine de ROLü yönetim altında yüklüyor demektir. Özne AÖsü Çnin GÖSü konumuna, ROL yüklendikten sonra geçmektedir.

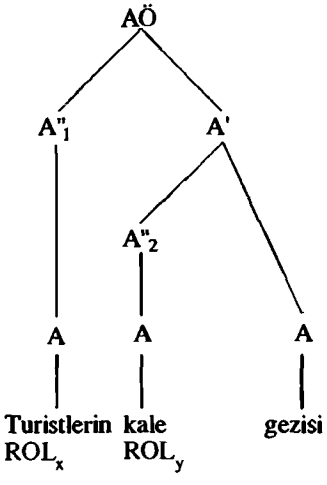
(10)un alternatif yapısını sunan (19)da ise ÇÖnin GÖSü konumu boştur ve bu konuma yükselecek $AÖ_1$, EÖ-içi Özne Çözümlemesine benzer bir çözümleme ile SÖnün GÖSü konumunda üretilmiştir. Bu konum, SÖnün başı olan Snin b-buyurma alanı içindedir ve dışsal üyeye ROL artık yönetim altında yüklenmektedir. Bu durumda, ROLünü SÖnün GÖSü konumunda alacak olan $AÖ_1$, daha sonra Çnin GÖSü konumuna yükselecektir.

(19)

Türemiş adsılların ROL yüklemesine gelince, aşağıya yeniden alınan (11)de rahatça görüleceği gibi türemiş adsıl, GÖS konumunda bulunan dışsal üyesine b-buyurmaktadır, b-buyuran bir yönetici olarak da A"1'e ROL yüklemektedir.

(11')

Demek ki, k-buyurmaya göre dışsal üyelere ROL yükleyecek baş, gerçekte bu üye konumunu yönetemeyecek olmasına karşın, EÖ-içi Özne Çözümlemesi

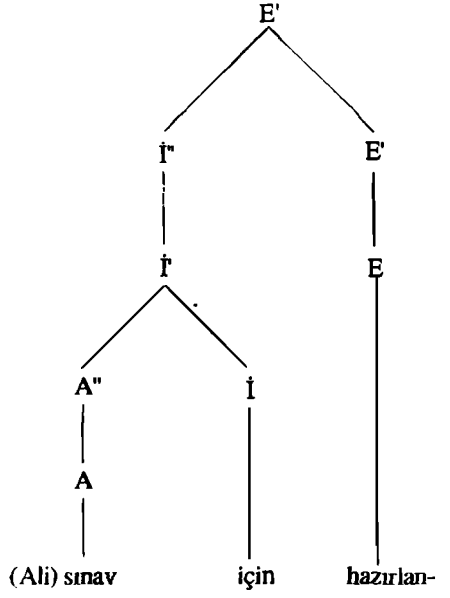
ve b-buyurma yoluyla ROL yüklemeyi yönetim altında yapabilecek konu gelir.[2]

3.7 Yönetimin Engellenmesi

Şu ana kadar gördük ki, bir kategorinin yönetici olabilmesi için iki koşul yerine getirilmesi gerekmektedir. Yönetici olacak kategori, yönetece kategoriye b-buyurmalıdır ve b-buyurduğu kategorinin içinde yer ald öbeğin başı olmalıdır. Örneğin, bir eylem, eylem öbeğinin başıdır ve kendis bir aşama kaydettiren tümleç konumundaki AÖye b-buyurur. Böylece, eyl nesne AÖsünü yönetip ona ROL yükler.

Öte yandan, öbeğin başı olma ve b-buyurma koşulları, her zaman yönet ile sonuçlanmayabilir. Bunun nasıl olduğunu görmek üzere, şimdi, aşağ tekrarlanan sözdizimsel yapıya yakından bakalım:

(14a')

(14a')daki öbek yapıda ROL yüklenecek, böylece yönetilmesi gereken AÖ bulunmaktadır: *sınav*. Bu öbeğe ROL yükleyecek olan, onun bulun öbeğin başı olan ve kendisine b-buyuran *için* ilgecidir. Ne var ki, aynı (

[2](13')deki öbek yapının alternatifi olan UÖ çözümlemesinin de türemiş adın dışsal üyeye ROL-ü b buyurma altında yüklediğini kabul edeceğine dikkat edelim. UÖ çözümlemesine göre farklılık, *turistler*'in tümleyen durumu ekini AÖnün değil, daha dıştaki UÖnün GÖSü konumunda alacak olmasıdır.

yapıda b-buyurma ve yönetim tanımlarına göre bir başka baş olan *hazırlan-* eylemi de bulunmaktadır ve bu başın ilgeç öbeğinin, dolayısıyla *sınav*'ın da yöneticisi olması gerekir, çünkü E', İ"ye, dolayısıyla, bu İ"nin dallandırdığı bütün budaklara b-buyurmaktır. Bu durumda, *sınav* iki kere yönetilmiş ve aynı ROLler de olsa iki kere ROL yüklenmiş olacaktır ki bu, hatırlanacağı gibi ROL Ölçütüne uymaz, (14a')daki yapının bozuk olması gerekir, öyle olmadığı halde. Bu noktada, *hazırlan-* eyleminin sözlüksel yapısında, *sınav* için uygun bir ROLün bulunup bulunmadığının ROL Ölçütünün işleyişiyle doğrudan ilgili olmadığını söylememiz gerekmektedir. ROL Ölçütü için önemli olan bir AÖnün, iki ayrı sözlüksel baş tarafından yönetilmesi ve yapıda, biri potansiyel de olsa iki ayrı yöneticinin bulunmasıdır. Kaldı ki, *hazırlan-* eylemi için (20)deki gibi bir sözlüksel yapının bulunduğu tamamıyla iddia edilemez değildi (bkz.§II.1.7):

(20)

hazırlan-	E	1	(2)
		x	y

Hatırlanacağı gibi, *hazırlan-* eyleminin örtük de olsa ikinci bir üyesi bulunduğunu söyleyebiliyorduk. Bununla birlikte, şu anki yönetim ilişkilerine göre iki kere yönetilmesi gereken bir AÖ içermesine ve bunun ROL Ölçütüne uymamasına karşın, bir kere daha belirtelim (14a), (21)de tamamlandığı gibi, düzgün bir sözdizimsel yapı içermektedir:

(21)
Ali sınav için hazırlanıyor

(21)in düzgün olması, ROL Ölçütüne bir biçimde uyulduğunu, yani *sınav*'ın iki kere yönetilmesinin bir biçimde "engellenmiş" olduğunu göstermektedir. Bunun için akla gelen ilk açıklama, yöneticilerden ancak birinin ROL yüklemekte olduğu, diğerinin ROL yüklemesinin önlendiğidir. Çünkü, ancak böylece ilgili AÖye yalnızca tek bir ROLün yüklenmesi sağlanabilir. Bu durumda ortadaki soru şudur: Yöneticilerden hangisinin yönetimi, nasıl engellenmektedir?

Ortada potansiyel iki yönetici varken birinin yönetimine engel olan yöneticinin, yönetme özelliği devreye giren diğer yönetici olduğunu varsaymak, iki yönetici olmasına karşın tek bir yönetmenin nasıl gerçekleştiğinin açıklaması olarak görülebilir. Yani, eğer bir öğenin (AÖ), belirli bir açıdan (ROL yükleme) ancak bir kere (ROL Ölçütü) yönetilmesi gerekiyorsa, bunu ancak bir yönetici yapıyor olmalıdır. Öylcysc İnin yönetici

olması durumunda İnin Eyi, Enin yönetici olması durumunda ise Enin İyi "engellediğini" kabul edebiliriz.

O halde, yönetim tanımını b-buyurma ve şimdi netleşen **engel** kavramlarını içermek üzere (22)deki gibi genişletirsek (14a)da potensiyel iki yöneticiden ancak birinin gerçek yönetici olabileceğini, diğerinin aynı öğeyi bir daha yönetmesinin engelleneceğini de dile getirmiş oluruz.

(22) *yönetim*
A Bye b-buyuruyorsa,
A bir başsa ve
ortada bir engel yoksa,
A Byi yönetir.

3.8 Enyakınlık

Yönetimin engellenmesi, dilbilgisine tabii ki (22)deki gibi sokulabilir ama bu doğrultuda yapılan iş, ilk bakışta çok basit görülebilir. Diğerinin yönetimini engelleyen yöneticiyi bir "engel" olarak görüyoruz ve dilbilgisinin yönetim tanımına bu aracı "Ortada iki potansiyel yönetici varsa, biri diğerine engel olur" biçiminde sokuyoruz. Ne var ki, (22)deki tanım engel açısından herhangi bir yapısallık, daha doğru bir anlatımla, herhangi bir dilbilgisellik taşımamaktadır. Bu noktada eksik olan, engelin dilbilgisel konumunu belirlemektir. Bir başka deyişle, yöneticilerden birine, diğerine engel olma yeteneği hangi dilbilgisel özeliğinden gelmektedir; bunu anlamamız gerekir.

Şurası açıktır ki (14a')daki *sınav* AÖsünün olması gereken yöneticisi E değil, İdir. Bunu (15)teki sözlüksel yapıları dikkate alarak söyleyebiliyorduk. O halde (14a')ya tekrar bakarsak, gerçek yönetici İ ile potansiyel yönetici E arasındaki öbek yapısal farkı, yönetime engel olan dilbilgisellik olarak dile getirebiliriz: Gerçek yönetici İ, *sınav* AÖsüne Eden daha yakındır. Bir başka deyişle, *için*, *hazırlan-* eylemi ile *sınav* arasındadır, yani bu ikisi arasındaki yapısal ilişkiyi engeleyebilecek bir konumdadır. Aynı açıdan, Enin İ için bir engel olamayacağına dikkat edelim; E, İ ile *sınav* AÖsü arasında değildir.

Yönetimin (22)deki tanımı, engel kavramını tanımakla potansiyel yöneticilerden ancak birinin yönetiminin gerçekleşmesini işe yarar biçimde sağlarken, demek ki şöyle bir eksiklik taşımaktan kurtulmuş değildir: Potansiyel yöneticilerin her ikisi de engel olma özelliği taşır ama bunlardan hangisinin engel olacağı, yani bu kez de potansiyel engellerden hangisinin gerçek engel olacağı belirtilmemiştir.

(14a')da gördük ki engel olan büyükçül yansıma, yönetilen öğe ile yönetimi engellenen yönetici arasındaki İ"dir. E" bir büyükçül yansıma olmasına karşın, potansiyel yönetici ile yönetilen arasında bulunmadığından engel oluşturmamaktadır. Demek ki, bir büyükçül yansımanın engel oluşturması için, yönetilene potansiyel yöneticiden "daha yakın" olması gerekmektedir. Bir başka deyişle, gerçek yönetici yönetilene potansiyel yöneticiden daha yakın olmalıdır. O halde, (22)yi içeren dilbilgisi, engeller arasındaki bu "uzamsal" farkı da dile getirmelidir. Bunun yolu da, yönetim tanımına **enyakınlık** kavramını sokmaktır:

(23) *yönetim*
A B'ye b-buyuruyorsa,
A bir başsa ve
A ile B arasında bir engel yoksa,
A B'yi yönetir.
Yönetimde enyakınlık gözetilir.

(23)teki tanımın son satırına göre (14a')da potansiyel iki yönetici bulunmasına ve her ikisinin de *sınav*'ı yönetecek olmasına karşın yönetim, gerçekte, enyakın yöneticiye bırakılır ve *hazırlan-* eylemi, *sınav*'a b-buyurmasına karşın onun yöneticisi olmaktan çıkar.

Enyakınlık kavramının (23)teki tanımlanışı, sanki, yalnızca basit bir görselliğe dayanmaktadır: Öbek yapıda, yatay ve dikey düzlemde yönetilene enyakın olan! Halbuki, kavramın dilbilgisindeki konumu bu kadar basit değildir. Enyakınlık, başlı başına bir koşul olarak görülebilir:

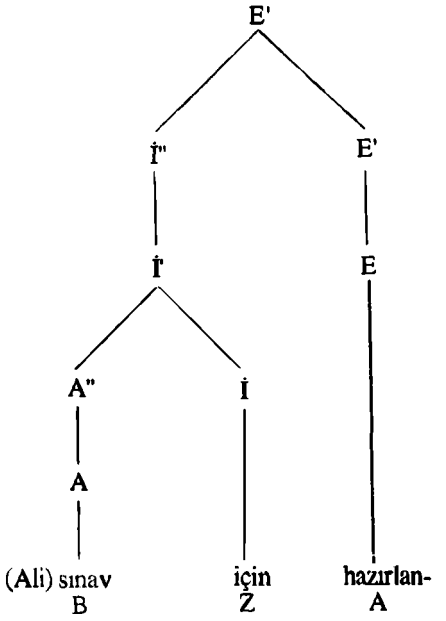
(24) *Enyakınlık Koşulu*
A B'yi yönetir.
Eğer şu özellikleri taşıyan bir Z yoksa:
Z, B'nin potansiyel bir yöneticisidir
ve Z B'ye k-buyurur
ve Z A'yı k-buyurmaz.

Şimdi, bu koşulu[3] (14a')ya uygulayalım ve enyakınlığa göre *sınav*'ı *hazırlan-* eylemi değil de *için* ilgecinin yönetmesinin nasıl garanti altına alındığını görelim. Bu uğurda önce, (14a')nın kurucuları ile (24)teki tanımın bileşenlerini (yani A, B ve Z'yi) (25)teki gibi eşleştirelim ve orada, Enyakınlık

[3] koşul Rizzi 1990 tarafından önerilmiştir ve buradaki biçimi Haegeman 1994b'den uyarlanmıştır.

Koşulunun ilk satırına uygun olarak *hazırlan-* eyleminin [*sınav için*]'i yönettiğini varsayalım:

(25)

İ, İ"nin başıdır ve *sınav*'ın potansiyel yöneticisidir. Ayrıca, Bye b-buyurmaktadır. *için* ilgeci *hazırlan-* eylemine b-buyurmamaktadır; kendisini dallandıran ilk budak (İ'), Eyi dallandırmamaktadır çünkü. Böylece yapıda, (24)ün taşımamasını istediği bütün özellikleri taşıyan bir Z bulunmaktadır ve sonuçta *hazırlan-* eyleminin Byi, yani *sınav*'ı yönetmesi engellenmiş olmaktadır.

II. 4 DURUM KURAMI

Aşağıdaki tümcelerin hepsinde *Ali* ve *kitap* sözcükleri bulunmaktadır ama *Ali* bütün tümcelerde değişmeksizin kalırken, *kitap* her birinde farklı bir biçimbilimsel görünüm sergilemektedir. *Ali* eksizken *kitap* yalnızca (1a)da eksizdir ve diğerlerinde üzerine, sırasıyla *-ı*, *-a*, *-ta*, ve *-tan* eklerini almıştır:

(1)
a. Ali *kitap* okuyor
b. Ali *kitabı* okuyor
c. Ali *kitaba* göz atıyor
ç. Ali *kitapta* yeni birşey bulamıyor
d. Ali *kitaptan* hiçbir şey anlamıyor

(1)deki tümcelerin kurucularına dilbilgisel işlevler açısından bakınca, biçimbilimsel değişme(me) ile koşut olan işlev farklılıkları görürüz. Değişmeyen eksiz *Ali*, bütün tümcelerde özneyken, değişen *kitap* sözcüğü geleneksel terimlerle belirtisiz nesne (bkz. 1a), belirtili nesne (bkz. 1b), yönelmeli dolaylı tümleç (bkz. 1c), kalmalı dolaylı tümleç (bkz. 1ç) ve çıkmalı dolaylı tümleçtir (bkz. 1d)). Biçimbilimsel biçimlenme ile işlev bağlantısını, bu sözcüklerin tümcelerini, işlevleri aynı kalmak üzere değiştirdiğimizde ortaya bozuk tümceler çıkması tanıtlamaktadır:

(2)
a. *Ali *kitaba* okuyor (yönelmeli dolaylı tümleç)
b. *Ali *kitapta* okuyor (kalmalı dolaylı tümleç)
c. *Ali *kitaptan* göz atıyor (çıkmalı dolaylı tümleç)
ç. *Ali *kitap* yeni birşey bulamıyor (belirtisiz nesne)
d. *Ali *kitabı* kabını beğenmiyor (belirtili nesne)

Geleneksel dilbilgisi, sözcüğün tümcedeki işlevine göre biçimlenmelerini "durum" adı altında ele alır. (1)deki *Ali*'ler "yalın" durumdayken *kitap* sözcükleri, sırasıyla "yalın", "belirtme", "yönelme", "kalma" ve "çıkma" durumlarındadır. Buna karşın ED, ad öbeklerinin bu tür biçimbilimsel görünümlerini, onların öbek yapı konumlarıyla olan etkileşimi sonucu sözdizimsel yapıda ortaya çıkan biçimlenmeler olarak görür.

EDnin sonraki aşamalarında, geleneksel "durum" kategorisi dilbilgisine, çeşitli ilke ve kısıtlamalarla birlikte sokulması gereken bir kategori olarak görülür. İDKda bu kategori ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı altkuram **Durum Kuramıdır.**

4.1 Soyut DURUM/Biçimbilimsel DURUM

(1)deki görünümleri ayrı ayrı ele almadan önce, geleneksel kavramada sorunlu olan bir yön olduğu belirtilmelidir. Türkçenin geleneksel dilbilgisi (1a)-(1b) karşıtlığında *kitap*'ın ilk tümcede yalın, diğerinde belirtme durumunda olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, her ikisinin de tümcede aynı görevi üstlendiğini kabul etmektedir: nesne.

Gerçekte, *kitap* ile *kitabı*'nın arasında geleneksel dilbilgisinin de tanıdığı gibi belirtili/belirtisiz olma açısından farklılık bulunmaktadır ama bu farklılık, sözcüklerin farklı durumlarına işaret etmesi gereken bir işlevselliğe değil, onların söylemsel veya metinsel bir özelliğini belirtmeye dayanmaktadır. (1)deki tümcelerin bir adıl testine sokulması belirtili/belirtisiz karşıtlığının eylemin nesnesi olmak gibi işlevsellikle ilgili olmadığını gösterecektir:

(3)
a. O kitap okuyor
b. *Ali o okuyor
c. Ali onu okuyor

Düzgün (3a), *Ali*'nin (1)deki yalın durumunu onaylar; yerine geçen adıl da yalındır. (3b) ile (3c)nin dilbilgisellik karşıtlığı ise, *kitap*'ın (1a)da *Ali* gibi eksiz olmasına karşın gerçekte yalın durumda olmadığını gösterir; çünkü, aynı konuma yalın bir adıl konulamaz. Buradan hareketle, düzgün (3c) ile (1a) ve (1b)nin karşılaştırılması bize, *kitap*'ın (1a)da gerçekte belirtme durumunda olduğunu ama bu durumun eksiz olarak sunulduğunu gösterecektir. Böylece, nesnenin belirtili/belirtisiz olması durum ile değil, ilgili kavramların konuşucu ve dinleyen açısından bilindik olup olmamasına, yani sözcüğün [±belirtili] olma gibi anlamsal özelliğine bağlı olduğu söylenmelidir. Bir başka deyişle, nesne

konumunda AÖ ister belirtili olsun, ister belirtisiz, tümcenin nesnesi olu
işlevi, dolayısıyla eylemin tümleci konumunda bulunması değişmemektedir.
halde, ortada bir işlev ve konum değişmesi olmadığına göre, durumu da ay
olmalıdır.

Aynı durumun iki farklı gerçekleşmesi varsa, o zaman dilbilgisinde, kir
zaman ekli, kimi zaman eksiz görünebilecek, yani biçimbilimse
görünümlerden bağımsız bir **soyut DURUM**[1] tasarlayabiliriz. böylec
geleneksel adlandırmadan ayrılmadan (1a) ve (1b)deki *kitap* AÖsünü
üzerindeki DURUMa soyut bir DURUM olarak BELİRTME durumu deme
sürdürürsek, o zaman Türkçe, BELİRTME durumunu, ilgili AÖni
anlambilimsel özelliğine göre (1a)da eksiz, (1b)de ise ekli olarak sunmaktad
diyebiliriz. Farklılık YALIN veya BELİRTME gibi bir durum farklılığı
dayanmamaktadır.

Soyut DURUM, bir anlamda, ilgili DURUMun dilebi
gerçekleşmelerinden bağımsız veya onların hepsini içerecek biçimde bir
kavrama demektir. Örneğin İngilizcede, BELİRTME durumunda oldu
varsayılan ve eylemin tümleci konumundaki bulunan AÖ (bkz. (4a))
DURUMu, herhangi bir biçimbilimsel araç ile yansıtmaz. Bununla birlik
aynı konumda bir adıl bulunduğunda ilgili AÖ (bkz (4b)), biçimbilimsel (ve
sözlüksel) olarak farklılaşır:

(4)
Ayşe loves *Ali*
Ayşe loves *him*

Şimdi, (1)e geri dönersek, orada, DURUMu herhangi bir biçimbilim
yolla yansıtmayan başka bir AÖ görürüz. (1)'in bütün tümcelerindeki *Ali*'
Demek ki *Ali*'lerin YALIN gibi bir soyut DURUMda olması mutlaktır. (
yandan, resmi tamamlamak üzere (1)in diğer tümcelerine bakarsak (1c-d) ai
tümcelerde yer alan *kitap*'ların DURUMu biçimbilimsel olarak sunması
başka bir mutlaklığa işaret eder, çünkü ilgili AÖlerin sırasıyla YÖNELM
KALMA ve ÇIKMA durumlarında belirli eklerle görünmesi, (5)t
tümcelerin bozukluğunun gösterdiği gibi, zorunludur:

[1]Kategori adını sıradan "durum" sözcüğünden ayırmak üzere onu, büyük harflerle DURUM olarak yazıyo
Buna bağlı olarak, tıpkı ROL adları gibi DURUM türleri de "YALIN, BELİRTME, YÖNELME, KAL
ÇIKMA" olarak büyük harflerle yazılacaktır.

(5)
*Ali *kitap* göz atıyor
*Ali *kitap* yeni birşey bulamıyor
*Ali *kitap* hiçbir şey anlamıyor

Toparlarsak, ilgili AÖlerin biçimbilimine bağlı olarak dilbilgisinde iki tür DURUM bulunduğunu varsayabiliriz. Soyut DURUM ve soyut olmayan, daha teknik deyişle, **biçimbilimsel DURUM**. Bir soyut DURUM, belirli bir güdülenmeyle biçimbilimsel olarak da sunulabilir ama biçimbilimsel DURUM, her zaman biçimbilimsel olarak yansıtılan DURUMdur. Türkçede, şu ana kadar gördük ki iki soyut DURUM (YALIN ve BELİRTME), üç biçimbilimsel DURUM (YÖNELME, KALMA ve ÇIKMA) bulunmaktadır. BELİRTME durumu, ilgili AÖnün anlambilimine bağlı olarak biçimbilimsel olarak da sunulmaktadır.

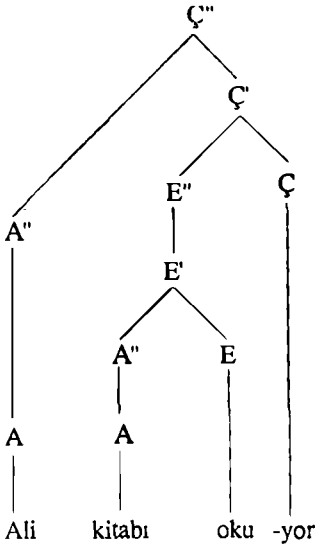
4.2 DURUM Yükleme

AÖlerin tümcelerde belirli bir DURUMda bulunduklarını gördük ama bunların ilgili DURUMları nasıl aldığını, bir AÖyü belirli bir DURUMda bulunmaya ne gibi etmenlerin zorladığını tartışmadık.

Şu ana kadar, ilgilendiğimiz DURUMların ait olduğu AÖler için özne, nesne, dolaylı tümleç gibi dilbilgisel işlevlerden söz ettik. Bununla birlikte, dilbilgisel işlevleri dolaylı olarak sunan öbek yapı ilişkilerine bakarsak, belirli bir DURUMda olmanın, belirli bir sözdizimsel konumda olmayı da beraberinde getirdiğini görürüz. Her zaman YALIN durumda olan özneler ÇÖnün GÖSü konumunda, değişik DURUMlarda bulunan nesne ve dolaylı tümleçler EÖnün tümleci konumlarında yer alır. Demek ki, belirli bir DURUMda olma, AÖlerin sözdizimsel yapıda belirli konumda bulunmasıyla kazanılan bir dilbilgisel özelliktir.

Bir sözcüğün belirli bir özelliği sözdizimsel yapıda kazanması, ona bu özelliğin sözdizimsel yapıdaki etkileşim yoluyla yüklendiği anlamına gelir. Böyle bir etkileşime taban olabilecek öbek yapısal ilişkiler, hatırlanacağı gibi, ancak k-buyurma ve yönetimdir. Yani, (1a)da *Ali*'nin YALIN durumu, *kitap*'ın da BELİRTME durumunu alabilecekleri yegane kaynaklar, onlara k-buyuran ama aynı zamanda onları yöneten kategorilerdir. Öyleyse, DURUM özelliğini kazanmanın k-buyurmaya (veya b-buyurmaya), dolayısıyla yönetime dayandığını görmek üzere önce (1a)daki tümcenin öbek yapısını sunan (6)daki ad öbeklerinin yöneticilerini bulalım.

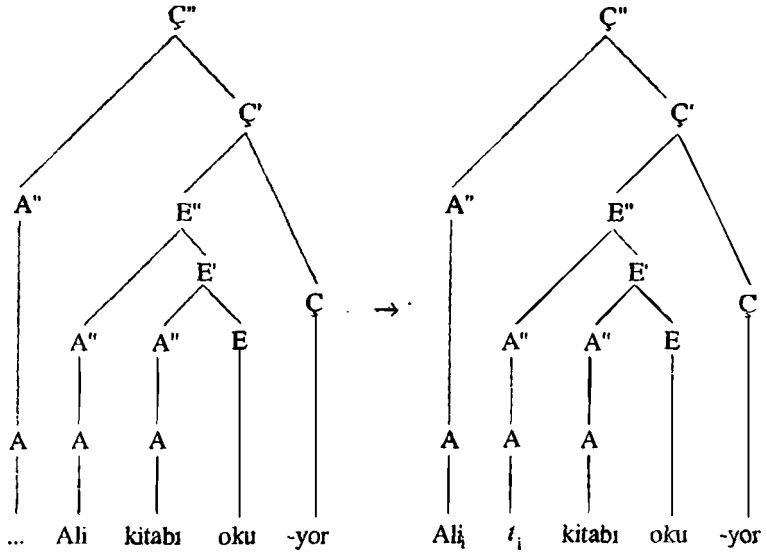
(6)

(6)da EÖnün tümleci konumundaki AÖye E tarafından k-buyurulmakta, dolayısıyla EÖnün başı olan E, nesne AÖsünü yönetmektedir de. Demek ki, *kitap*'a DURUM yükleyen, onun yöneticisi olan Edir. Aynı biçimde özne AÖsüne bakmak istersek, Çnin, kendi büyükçül yansıması olan ÇÖnün GÖSündeki *Ali* AÖsüne k-buyurmadığını ama b-buyurduğunu görüyoruz. O halde, özne AÖsünün içinde bulunduğu ÇÖ öbeğinin başı olan Ç, bu AÖyü yönetmektedir de. Demek ki, *Ali*'ye DURUM yükleyen, onun yöneticisi olan Çdir.

Bu noktada, EÖ-içi Özne Hipotezini hatırlayacak olursak, özne AÖleri için (6)daki konumun türetilmiş bir konum olduğunu söylememiz gerekir, çünkü, adı geçen hipoteze göre özne AÖleri, ROL yüklenmenin yönetim altında olması gerekliliğini yerine getirecek biçimde ÇÖnün değil EÖnün GÖSü konumunda üretilmektedir. Böylece, (7)de gözlemlenebilir bir ilişki olarak EÖnün GÖSü konumundaki AÖ, bu konumda olmakla ROLünü EÖ içinde alır, sonra, kendisine b-buyuran bir baş olarak Çnin GÖSü konumuna yükselir ve orada da DURUM yüklenir:

(7)

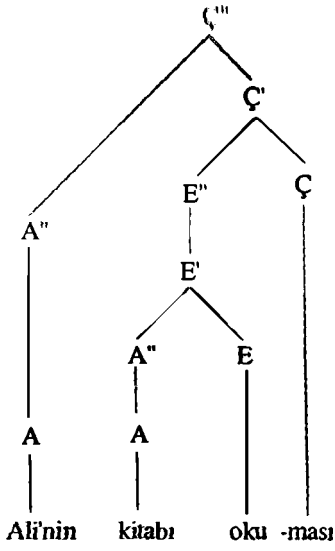

Öyle anlaşılıyor ki, (6)da belirli bir DURUMda bulunan her iki ad öbeğinin de birer yöneticisi bulunmaktadır, yani belirli bir DURUMda görünen her ad öbeği yönetilmektedir.

DURUMun, ad öbeklerine, tıpkı ROLler gibi yönetim altında yüklendiğini söyleyebilmek için tanıtlamamız gereken, belirli bir DURUMun belirli bir yönetici tarafından gerçekten yüklenip yüklenmediğidir. K-buyurma ve yönetim bu olanağı tanımaktadır ama gerçekte olup biten öyle midir?

DURUMun yönetim altında yüklenip yüklenmediğini anlamanın bir yolu, yöneticinin değişmesine bağlı olarak ilgili DURUM özelliğinin de değişip değişmediğini gözlemektedir. Eğer, yönetici değiştiğinde ilgili AÖnün DURUMu da değişiyorsa, bu bize, belirli DURUMların belirli yöneticiler tarafından yüklendiğini gösterecektir. Bu uğurda, (6)daki *Ali*'ye konsantre olalım ve yöneticisinin Ç olmasını akılda tutarak ve adcıl/eylemcil UYUM farkının ana tümce/tümcecik farkı yarattığını da hatırlayarak (bkz. §II.2.6), şu sözdizimsel yapıya bakalım:

(8)

(8)deki öbek yapıda Ç, (6)da olduğu gibi bir ana tümcenin değil, bir tümceciğin Çsidir ve (6)daki Çnin UYUM bileşeni eylemcil özellikli iken (8)deki Çnin UYUM bileşeni adcıl özelliklidir. Demek ki karşımızda (6)daki Çden farklı bir Ç bulunmaktadır. Bu saptamadan hareketle özne konumundaki AÖye baktığımızda ise, *Ali*'nin (6)daki özne konumunda aldığı DURUMdan farklı bir DURUM aldığını görürüz: Bu, geleneksel olarak "tamlayan" diye bilinen bir ad durumudur. Eğer, biz de, TAMLAYAN gibi bir biçimbilimsel DURUM tanırsak, o zaman, aynı konumdaki AÖnün yöneticisi değiştiğinde, DURUMunun da değiştiğini söyleyebiliriz. Bu da göstermektedir ki, belirli DURUMlar AÖlere belirli yöneticiler tarafından yüklenmektedir.

Eğer bir AÖnün DURUM özelliği taşır biçime gelmesi bir başka kategorinin yönetimiyle oluyorsa, o zaman DURUM özelliği taşıma işini ROL yüklemede olduğu gibi tek taraflı bir iş olarak, bir **DURUM yükleme**[2] işi olarak görebiliriz. Bu durumda, DURUM yüklemede AÖler birer **DURUM yüklenici**, bu AÖlerin yöneticileri ise **DURUM yükleyicidir**, diyebiliriz. Şu ana kadar gördük ki Ç ve E, birer DURUM yükleyicidir.

---

[2]"DURUM yükleme" teriminde "yükleme" sözcüğü, İngilizcedeki "assigment" sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır ama İngilizcede aynı işlem için "marking(belirleme)" sözcüğü de kullanılmaktadır. DURUM eklerini karşılamak üzere "belirleyici (assigner)" sözcüğü kullanılacağı için karışıklığa yol açmamak için "belirleme" sözcüğü yeğlenmemiştir. Ayrıca bkz. dipnot 8

4.3 Yapısal DURUM/İçsel DURUM

DURUM yüklemenin yönetime dayanması, yani ilgili AÖlere DURUMların ancak yöneticileri tarafından yüklenebilmesi, DURUM yüklemede yapısal bir yön bulunduğunu gösterir. Bununla birlikte, DURUM yüklenecek olan öğelerin AÖ olması ve bu AÖlerin bir biçimde yönetiliyor olması, DURUM yükleme ile ROL yükleme etkileşimine de zemin hazırlar, çünkü, ROL Ölçütünü gözeterek bütün AÖlerin yöneticilerinden yalnızca DURUM değil, ROL de almalarını bekleriz. DURUM yüklenecek öbek bir AÖdür ve AÖler bir üye olarak ROL yüklenmelidir. Ne var ki, DURUMların ROL yükleme ile olması gereken ilişkisi, bizim DURUMlar arasında başka bir ayrım yapmamızı daha gerektirir.

(8)e geri dönersek, ROL yüklenme ilişkileri açısından YALIN durumu yüklenen AÖnün bu DURUMu, BELİRTME durumunu yüklenen AÖden farklı biçimde aldığını söylememiz gerekir. İlk durumda, ilgili AÖye DURUM yükleyen baş tarafından ROL yüklemesi yapılmamaktadır, çünkü Ç'ler bir işlevsel kategori olarak ROL yüklemez. İkinci durumda ise, ilgili AÖye DURUM yükleyen E ona, ROL de yüklemektedir. Demek ki karşımızda biri salt DURUM yüklemeye dayanan, diğeri ROL yüklemeyi de içeren iki ayrı DURUM yükleme süreci bulunmaktadır.

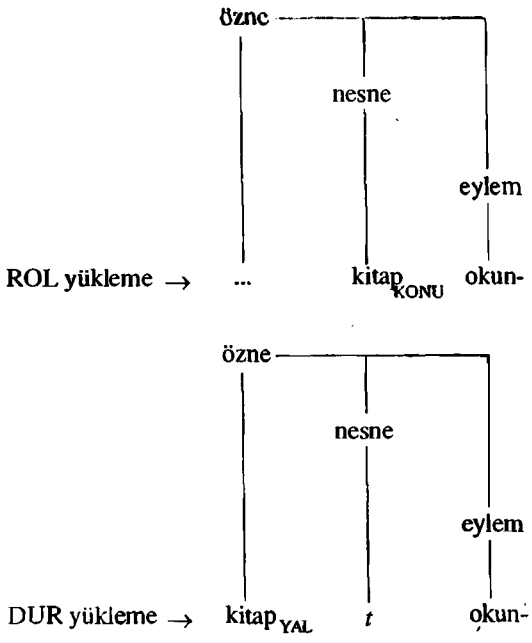
Öte yandan, başka sözdizimsel bağlamlar, BELİRTME durumunun da her zaman ROL yükleme ile birlikte gerçekleşmediğini gösterir.

(9a)daki edilgen yapıda *kitap*, *oku-* eyleminin mantıksal nesnesidir ve Enin içsel ROLünü d-yapıda yüklenmiştir ama y-yapıda, GYİ uyarınca edilgen tümcenin öznesiz kalmaması için tümcenin öznesi konumuna taşınmış ve bu konumda üzerine *oku-* eyleminin yükleyeceği BELİRTMEyi değil, Çnin yükleyeceği bir DURUM olarak YALINı yüklenmiştir. Eğer *kitap* AÖsü edilgenleştirme sonucunda yapısal konumunu değiştirmesine karşın hala BELİRTME durumu yüklü olsaydı, (9a) ile (9b)deki dilbilgisellik karşıtlığının gösterdiği gibi, ilgili yapı bozuk olacaktı:

(9)
a. Kitap (Ali tarafından) okundu
b. *Kitabı (Ali tarafından) okundu

Demek ki, edilgenleştirmede, nesne AÖsünün ROL ve DURUM yüklenmesi aynı konumlarda yer alan ama farklı olan süreçler olarak görülmelidir, (10)da görselleştirildiği gibi:

(10)

(9)daki tümce çifti ve (10)daki süreçler, YALIN durumunun yapısallığını bir kez daha ortaya koyar ama bir yandan da, BELİRTME durumunun, yüklendiği AÖnün ROL ile mutlak bağlantılı olmayabileceğini de gösterir. (7)deki tümcede *kitap* BELİRTMEyi, aslında *oku-* eyleminin nesnesi olması, dolayısıyla onun KONU rolünü üstlenen üyesi olması nedeniyle yüklenmemektedir. Bu DURUMu, yalnızca, *oku-* eyleminin tümleci konumunda bulunması nedeniyle almaktadır. Yoksa, bu konumu terkettiğinde üzerine Enin yükleyeceği BELİRTME durumunu değil, başka bir DURUMu alabilmektedir.

Yükseltme yapıları, BELİRTME durumunun ROL ile bağlantılı olmadan da yüklenebileceğini daha açık olarak gösterir:

(11)
Ali beni$_i$ [t$_i$ Sivas'a gitti] sanıyor

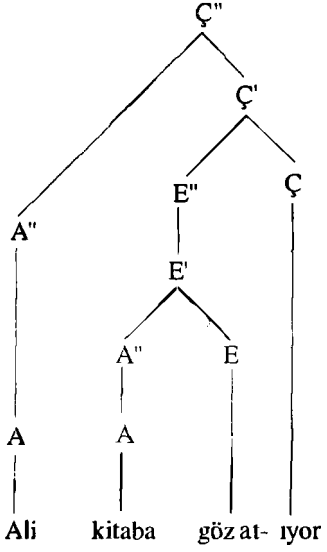
Hatırlanacağı gibi (bkz. §**1.4.5**), yükseltmenin gözlendiği (11)de *ben* adlı *san-* eyleminin nesnesi olamaz, çünkü Ali'nin sandığı ben değil, benim Sivas'a gitmemdir. Sivas'a gidecek kişinin ben olması da destekler ki (11)deki *beni* tümcecikte EÖ-içi konumdayken ROLünü yerleşmiş eylem *git-*'ten almış ve tümceciğin öznesi konumuna yükselmiştir. Ne var ki. bu konumda kendisine

DURUM yüklemeye aday olan yerleşmiş Ç, bunu yapamamaktadır, çünkü bu kez ne eylemcildir, ne de adcıldır; yönetme özelliğini yitirecek biçimde [-uyum] özelliklidir. Bu DURUMda ilgili özne AÖsü, ana tümcenin nesnesi konumuna yükselmiş ve orada, ana eylemden DURUM almıştır. Bununla birlikte, tümceciğin öznesi konumuna, yani ÇÖnün GÖSü konumuna yükseldiğinde üzerine aldığı DURUM, ilgili ekin de açıkça gösterdiği gibi YALIN değil BELİRTME durumudur. Yerleşmiş eylemin böyle bir DURUMu yüklemeyeceği açıktır, çünkü geçişsiz bir eylemdir.

Tüm bunlar da göstermektedir ki BELİRTME durumu da tıpkı YALIN durum gibi, gerçekte sözdizimsel konumlar gözetilerek, yani ROL yükleme olmadan da yüklenebilen bir DURUMdur.

Şimdi, ROLle ilişkisini biri mutlak, diğeri değişmeceli olarak kesen bu iki DURUM dışındakileri ele almak üzere önce, (1c) tümcesinin (12)deki öbek yapısına bakarsak, YÖNELME durumlu AÖnün, Enin dolaylı da olsa tümleci olduğundan, ROLünü de DURUMunu da Eden alması gerektiğini görürüz.

(12)

Bununla birlikte, (9)daki gibi bir test, YÖNELME durumunun YALIN ve BELİRTME durumundan farklı olarak, edilgenleştirme sürecinden etkilenmediğini gösterir:

(13)

a. Polis eve girdi

b. Eve (polis tarafından) girildi

(13a)daki düz etken tümcede YÖNELME durumunda bulunan *ev* AÖsü, (13b)deki edilgen tümcede DURUMunu değiştirmemektedir. YÖNELME gibi KALMA ve ÇIKMA durumları da Türkçede hiçbir yapısal bağlamda ROLlerini de DURUMlarını da değiştirmez. Buradan hareketle, demek ki, dilbilgisinde başkaca bir DURUM ayrımına daha gidebiliriz: ROL yüklemeden bağımsız olan veya olabilen DURUMlar ile ROL yüklemeden, mutlak olarak, bağımsız olmayan DURUMlar.

ROL yüklemeden bağımsız olan DURUMlar, yalnızca yapısal ilişkiler gözetilerek yüklendiği için **yapısal DURUM** adı altına toplanabilir. Böylece, yapısal DURUMlar, AÖlere ROL yüklendikleri konumda yüklenen **içsel DURUM**lardan ayrılır. Yapısal DURUMlar, yönetim altında ama ROL yüklemeden bağımsız olarak, ilgili AÖlerin bulundukları konum gözetilerek yüklenen DURUMlardır. İçsel DURUMlar ise, AÖlerin ROL yüklenmiş olmalarının bir sonucu olarak yüklenilen DURUMlardır. Yani, bir AÖ içsel DURUMu, ROL yüklendiği sözdizimsel konumda kendiliğinden yüklenmektedir

Yapısal DURUMların edilgenleştirme gibi bir dönüşümsel işlemden sonra yüklenmesi ama içsel DURUMların bu tür işlemlerden etkilenmemesinden hareketle, içsel DURUMların, yapısal DURUMlardan bir önceki düzlemde yüklendiği, yani içsel DURUMların d-yapıda, yapısal DURUMların ise y-yapıda yüklendiği varsayılır.

4.4 DURUM Direnci İlkesi

AÖlere E ve Çnin DURUM yüklemesi, dahası, E gibi bir sözlüksel kategorinin ve Ç gibi bir işlevsel kategorinin DURUM yükleyebilmesi, diğer sözlüksel ve işlevsel kategorilerin de böyle bir özelliği taşıyıp taşımadıklarını sorgulama yolunu açar. Çünkü, şu ana kadar gördüğümüz kategorilerden İ, A, S ve Z, DURUM yükleyici bir kategori olan E gibi sözlüksel, TÜM de yine bir DURUM yükleyici olan Ç gibi işlevsel kategorilerdir. Bununla birlikte DURUM yüklemenin yapısına yakından bakınca, ortada, herhangi bir kategorinin DURUM yükleme olasılığını sınırlayan bir ilişki bulunduğunu görürüz.

DURUM yükleme "tek taraflı" bir ilişki gerektirmektedir. Bir DURUM yükleyici ayrıca DURUM yüklenemez; bir DURUM yüklenici ayrıca DURUM yüklenemez. Bu ilişki dilbilgisinde **DURUM Direnci İlkesi** (DDİ) olarak formüle edilmiştir.[3] Bu ilkeye göre yegane DURUM yüklenici olarak AÖlerin

[3]Bu ilke ilkin Stowell 1981 tarafından ortaya atılmıştır.

bir başka AÖye k-buyurup onu yönetse bile DURUM yüklemeyeceğini söyler. Aynı ilke, işin tersinden, şu ana kadar birer DURUM yükleyici olarak gördüğümüz E ve Çnin de DURUM yüklenmeyeceğini söyler.

Ne var ki, DDİ, çeşitli dillerdeki görünümler açısından fazlasıyla sert görünür. İleride göreceğiz ki gerek önceki AÖ biçimlenmeleri açısından, gerekse başkaca kategorilerin sergilediği özellikler açısından Türkçenin DURUM Kuramı çerçevesinde sorunlu DURUMları bulunmaktadır.

4.5 DURUM Süzgeci ve Görünürlük

Şu ana kadarki çözümleme ve örneklemelerde dolaylı olarak anlaşıldı ki bir AÖnün tümcede görünmesi ile belirli bir DURUMda bulunması arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. (11)deki yükseltme görünümüyle ilgili tartışmada gördük ki, Çsi [-uyum] özellikli tümceciklerin özne konumunda bir AÖ görünürse, DURUM yüklenmek üzere onun, ana tümcenin nesnesi konumuna yükselmesi gerekmektedir. Demek ki Tümcede görünen her AÖ bir DURUM yüklenmiş olmalıdır. Eğer bir AÖ, kendisine DURUM yükleyecek bir yöneticinin bulunmadığı konumda görünürse, içinde bulunduğu sözdizimsel yapı, bozuk olma ile sonuçlanacaktır.

AÖlerin mutlaka bir biçimde DURUM yüklenmek zorunda oluşları, bir süzgeç olarak şöyle formüle edilir:

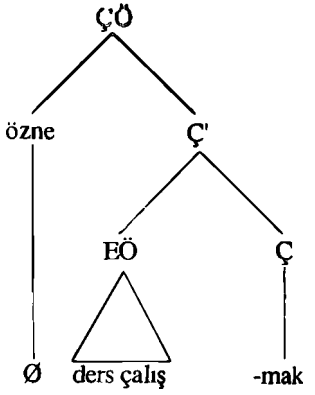
(14) *Durum Süzgeci*
Sesbilimsel olarak gerçekleşmiş her AÖ bir DURUM yüklenmelidir.

Bu süzgecin gerekçelendirmesini, kolay anlatımsallık kaygısıyla, tanımın aksinden hareketle yapalım. Yani, bir AÖnün bulunmasını beklediğimiz ama böyle bir AÖnün görünmediği, bununla birlikte dilbilgisel olan bir sözdizimsel yapıya yakından bakalım:

(15)
Ali [ders çalışmak] istemiyor

Bu yapıda, ana tümcenin nesnesi konumunu dolduran bir tümcecik bulunmaktadır ama bu tümceciğin öznesi konumunda (16)da açıkça görüldüğü gibi herhangi bir AÖ bulunmamaktadır:

(16)

Oysa *çalış-* eyleminin sözlüksel yapısında, üyelerine yükleyeceği iki ROL bulunmaktadır ve bu sözlüksel yapıya bakarak sözdizimsel yapıya ROLlerden dışsal olanını yüklenecek bir AÖ soktuğumuzda, tümce bozulacaktır:

(17)
*Ali [Ali/o ders çalışmak] istemiyor

Bu tümcenin bozukluğu, çalış- eyleminin iki ROLünü de yükleyememesinden kaynaklanmamaktadır. Çünkü, ilgili konumda bir AÖnün göründüğü başkaca yapılarda eylem, bütün ROLlerini başarı ile yükleyebilmektedir:

(18)
Ali [benim ders çalışmam]-ı istemiyor

Düzgün (18)de tümceciğin özne konumunda açık bir AÖ (*benim*) görünmektedir ve bu AÖ, *çalış-* eyleminin dışsal ROLünü yüklenmiş olmalıdır. O halde, (17) ile (18) arasındaki dilbilgisellik farkı, eylemin ROLlerini yükleyememesinden değil, başka bir farklılıktan kaynaklanmaktadır.

DURUMun yönetim altında yüklendiğine bakarak (16) ile (18)i sözkonusu DURUM yüklenecek konumun yöneticileri açısından karşılaştırdığımızda aralarında Çlerinin taşıdığı özellikler bakımından fark bulunduğunu görürüz. (16)daki Ç [-zaman, -uyum] özellikli iken, (18)deki Ç [-zaman, +uyum] özellikli dir. Demek ki [+uyum] özellikli Ç DURUM yükleyebilmektedir ama [-uyum] özellikli Ç yükleyememektedir. Bu nedenle de (34)te olduğu gibi özne konumunda bir AÖ göründüğünde, bu AÖ DURUM yüklenemeyecek ve böylece DURUM Süzgecine takılacaktır. Mastarlı tümeceğin özne

konumunda görünecek AÖlere DURUM yüklenemeyecek olması nedeniyle de, tümcenin (15)deki gibi dilbilgisel olması ancak bu konumun boş bırakılmasıyla sağlanmaktadır.

Bu gözlemler, yalnızca DURUM Süzgecinin değil, (15) ile (17) arasındaki koşullu ilişkinin de dilbilgisine sokulması gerektiğini gösterir. Yani dilbilgisi, bir sözlüksel kategorinin ROL yükleyebilmesi için, ROL yükleyeceği AÖnün de yapıda görünmesi gerekliliğini dile getirmelidir. Çünkü, bir AÖnün sesbilimsel olarak gerçekleşmemesi ile ROL yüklenmemesi arasındaki ilişkiyi içermeyen dilbilgisi, (17)deki dilbilgisidışılığı açıklar ama sözlüksel yapısında belirginleşmesine karşın eylemin (15)te neden ROL yüklemediğini açıklayamaz. Demek ki, bir sözlüksel başın ROL yükleyebilmesi için, ROLlerin, kendi sözlüksel yapısında belirginleşmiş olması yetmemektedir, ilgili AÖnün sesbilimsel olarak gerçekleşmesi, yani "görünür" olması da gerekmektedir. **Görünürlük** diye de bilinen bu koşul, bir yerde, ROL ve DURUM yükleme etkileşimini dile getirmektedir.

4.6 Yandaşlık

Daha önce, yapısal DURUMların yalnızca sözdizimsel konumlar gözetilerek yüklenen DURUMlar olduğunu, böylece, ROL yüklemeyi de gerektiren içsel DURUMlardan ayrıldığını görmüştük. Ne var ki, DURUM Kuramına göre yapısal DURUMların yapısallığı, gerçekte, olası sözdizimsel konumları oldukça sınırlayan bir ilkeye dayanır: **yandaşlık**. Bir başın herhangi bir AÖye yapısal DURUM yüklemesi için, baş ile AÖnün yandaş olması, yani aralarına başkaca bir öğe girmemesi gerekir. Örneğin İngilizcede, eylem ile tümleci arasına başka bir öğenin girmesi, dilbilgisidışılık ile sonuçlanır:

(19)
a. I saw him yesterday
b. *I saw yesterday him

Yandaşlığa göre (19b)deki tümcede *yesterday* zarfı, nesne ile bu nesneye yapısal DURUM yükleyecek eylem arasına girmiş ve böylece, DURUM yüklemenin gerçekleşmesini engellemiş varsayılır. Demek ki, İngilizcede yapısal DURUM yüklemenin yanyanalığı gözettiğini söylememiz gerekmektedir. Yani, eylemin tümleci konumundaki AÖlere yapısal DURUM, DURUM yükleyici ile DURUM yüklenici yandaş ise yüklenebilecektir.

İngilizcede bir başka yapısal DURUM olan YALIN, tümcelerin öznesi konumundaki AÖlere de yandaşlık gözetilerek yüklenir; özne AÖsü ile ÇÖ

yandaşlığı, bu ikisi arasına başkaca öğelerin girmesine izin vermez. (20)de örneklendiği gibi, tümcenin başında veya sonunda özgürce görünen zarflar özne AÖsü ile ona YALIN durum yükleyen Ç, dolayısıyla ÇÖ arasına giremez:[4]

(20)
a. I yesterday saw him
b. *I yesterday saw him

Yandaşlık yapısal DURUMları içsel DURUMlardan doğru biçimde ayırır. İçsel DURUMlar yapısal DURUMlar olmadığı için, yüklendikleri AÖlerin onlara k-buyuran ve onları yöneten, böylece ROL yükleyen kategoriler ile yandaş olması gerekmez. Bu nedenle, Türkçede, (21)de olduğu gibi içsel DURUM yüklenmiş *ev* AÖsü, yöneticisi olan Eye yandaş değildir:

(21)
Ali eve dün baktı

Bununla birlikte, yandaşlık, yapısal DURUM ile içsel DURUM arasındaki ayrımı başarılı biçimde temellendirir görünürken, soyut DURUM ile biçimbilimsel DURUM arasındaki ayrıma dayanak oluşturmada sorunludur. Türkçe gibi, yapısal DURUMların biçimbilimsel olarak biçimlenebildiği dillerde biçimbilimsel DURUM yüklenmiş AÖler, kendisine DURUM yükleyen baş ile yandaş olma zorunluluğu taşımaz.

(22)
Ali kitabı dün okudu

(22)de bir yapısal DURUM olarak üzerine BELİRTMEyi almış AÖ kitabı kendisine bu DURUMu yükleyen E ile yandaş değildir.

Yandaşlık gibi bir ilişkinin dilbilgisinde tutulması açısından, en azından Türkçe ve Türkçe gibi diller bağlamında ortada birkaç olası açıklama bulunmaktadır. Birincisi, biçimbilimsel olarak gerçekleşen yapısal DURUMların yandaşlığı tanımadığıdır. İkincisi, biçimbilimsel DURUMların yapısal DURUMlar olmadığıdır. Üçüncüsü, biçimbilimsel olarak gerçekleşen de yapısal DURUMların yandaşlık ilişkisi içinde yüklendiği ama (22)deki gibi görünümlerin sonradan ortaya çıktığıdır.

---

[4]Culicover 1997, İngilizcede *John probably will call later* gibi tümcelerin, yandaşlığın yıkılmasının ilginç düzgün olduğunu bir sorun olarak belirtir (bkz. s42-43).

Yukarıdaki her üç olasılığın da tartışılabilir, bir başka deyişle, savunulabilir yanları olduğu açıktır ama burada, yandaşlığın Türkçede hiç gözlenmez olmadığını söylemekle yetinelim. Yapısal BELİRTME durumu yüklediği varsayılan geçişli eylemler, İngilizce olduğu gibi bu dilde de nesneleriyle aralarına başkaca öğelerin girmesine izin vermez:

(23)
a. Ali bugün kitap okuyor
b. *Ali kitap bugün okuyor

(23)teki belirtisiz AÖ *kitap*'ın *oku-* eyleminin nesnesi konumunda olduğunu varsayarsak, o zaman, bu AÖnün (23a)da eksiz BELİRTME durumunu yüklendiğini, *kitap* ile *oku-* arasına başkaca bir öğe girdiğinde ise, DURUM yüklemenin gerçekleşmediğini ve böylece (23b)nin DURUM Süzgecine takılan, böylece dilbilgisidışı kalan bir tümce olduğunu söyleyebiliriz.

Ne var ki, (23)teki yandaşlık Türkçede mutlak değildir, sıralı yapılarda ve bazı bağlaçlarla belirtisiz AÖ-E yandaşlığı gerekmeyebilir:

(24)
a. Ali bir kitap dün aldı, bir kitap bugün
b. Ali kitap da/bile/dahi aldı

(22) ve (24)teki görünümlere rağmen belirtisiz AÖlere DURUMun E tarafından yüklendiğini ve yapısal DURUM yüklemede yandaşlığın gözetildiğini varsaymaya devam edelim.

4.7 Yükseltme Yapıları ve DURUM Yükleme

BELİRTME durumunun yapısallığı ile ilgili tartışmada ele aldığımız ve (25)te yinelenen örnekte görüyoruz ki tümceciğin öznesi konumundaki AÖ, ana tümceye yükselerek ana eylemin nesnesi konuma yerleşmekte ve bu konumda üzerine ana E tarafından yüklenen BELİRTME durumunu almaktadır:

(25)
Ali beni$_i$ [t_i Sivas'a gitti] sanıyor

Ne var ki, sonraları, daha yaygınca benimsenen bir çözümleme olarak (25)teki görünümün bir yükselme olmadığı iddia edilmiştir. Çünkü *san-*

eyleminin sözlüksel yapısına göre, (25)teki gibi bir yükseltmenin olmaması gerekir. (26)daki sözdizimsel bağlam, *san-* eyleminin sözlüksel yapıda iki üye taşıdığını, bunlardan birini ana özne ile, diğerinin ise tümcecik ile doldurulduğunu göstermektedir:

(26)
Ali [ben Sivas'a gittim] sanıyor

Eğer (26)daki *ben* AÖsü, (25)teki gibi bir yükselmeyle tümceciğin dışarına çıksaydı, bulunduğu konum, *san-* eyleminin BELİRTME durumu yükleyeceği bir konum olamazdı, çünkü eylem yapısal DURUMunu tümceciğe, yani yerleşmiş TÜMÖye yüklemektedir. İlginç bir özellik olarak Türkçenin tümceciklere DURUM yüklemesi (ilgili tartışma için bkz. §II.4.9.3), (27)deki yapıda açıkça gözlenebilir:

(27)
Ali [benim Sivas'a gittiğim]-i sanıyor

Daha önce gördük ki yükseltme türünde de olsa eklenmeler, d-yapıya göre y-yapıda ortaya çıkan yeni bir konum yaratır. Bu yeni konum, *san-* eyleminin üye konumu olamaz, çünkü üye konumları d-yapıda belirginleşmektedir. Kaldı ki yükselinen konum *san-* eyleminin üye konumu olsaydı, o zaman (25)teki tümceciğin konumu ne olacaktı?

(26) ve (27) doğrultusunda ortaya çıkan sorunlar göstermektedir ki (25)deki görünüm bir yükseltme değildir, yani *beni* AÖsü, (28) olduğu gibi tümcecik dışına çıkmamaktadır. Bu durumda, demek ki, (25)teki AÖ, DURUMunu, tümceciğin öznesi konumunda almaktadır.

(28)
Ali [beni Sivas'a gitti] sanıyor

4.8 Kuraldışı DURUM Yükleme

Yukarıdaki "yükseltme-karşıtı" çözümleme, (28)deki *beni* AÖsünün tümceciğin özne konumunda DURUM yüklendiğini varsayar ama bu DURUMun nasıl yüklendiğine dair açıklaması gereken yönler de bulunmaktadır. Şöyle ki:

DURUM yükleme yönetim altında çalıştığına göre, yönetimin engellendiği durumlarda DURUM yüklemenin de gerçekleşmemesini beklemeliyiz. Bu

noktada, büyükçül yansımaların yönetime engel olduğunu hatırlayalım. Sözgelimi bir eylemin yönetimi, eylem öbeği içinde yer alacak diğer öbeklerin içine kadar ilerlemez, böylece söz konusu eylem, bir ilgeç öbeğinin tümlecine DURUM yükleyemez.

Aşamalı-X Kuramına göre tümcecikler de birer büyükçül yansıma (ÇÖ) olarak dışarıdan gelecek yönetime engel olur ve tümceciğin öznesi konumundaki AÖlere, söz gelimi ana eylem tarafından DURUM yüklenemez. Tümceciğin büyükçül yansıması olan ÇÖ içinde uygun bir yöneticinin bulunmadığı durumlarda bile (bkz. (29)), ana eylemin yönetimine engel olunur:

(29)
Ali [ders çalışmak]$_{ÇÖ}$ istemiyor

DURUM Süzgecinin işleyişi ile ilgili örneklemelerde gördüğümüz gibi, (29)daki tümceciğin Çsi, [-uyum] özelikli olduğu için özne konumunda görünecek AÖye DURUM yükleme yeteneğinden yoksundur ve bu nedenle o konumda herhangi bir AÖ görünmez. Eğer görünseydi, özne konumundaki AÖ, yöneticisi konumunda bulunan ama gerçekte ilgili AÖyü yönetemeyen Çden DURUM alamayacağı için DURUM Süzgecine takılacak ve yapı bozuk olma ile sonuçlanacaktı.

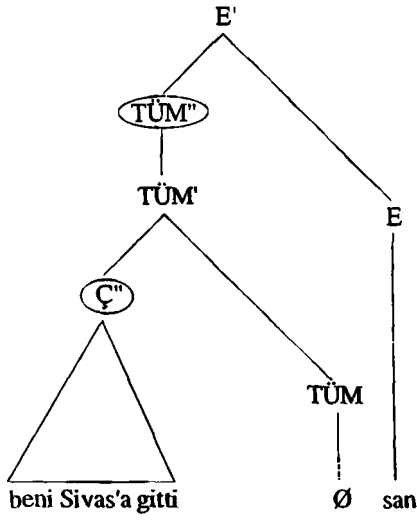
Çnin [-uyum] özelliği taşımakla yönetme yeteneğini yitirmesi, sonuçta da DURUM yükleyememesi açısından şimdi (28)e dönersek, ortada bir tuhaflığın bulunduğunu görürüz. (28)de de (29)daki Ç ile aynı özellikte bir Ç, yani yönetemeyecek bir Ç bulunmasına karşın tümceciğin öznesi konumunda açık bir AÖ görünebilmektedir:

(28)de tümceciğin Çsi, yine [-uyum] özelliklidir, çünkü Sivas'a giden ben olmasına karşın, eylem üzerinde uygun kişi-sayı eki (*-m*) bulunmamaktadır. Bu nedenle, tümceciğin [-uyum] özellikli olan Çsi, özne konumundaki AÖyü yönetip ona DURUM yükleyemez ama orada BELİRTME durumu yüklenmiş bir AÖ yer almaktadır: *beni*... Bu nasıl olabilmektedir? *beni* AÖsü açık bir AÖdür ve DURUM yüklenmiş olması gerekir, öyledir de. DURUM yüklenebilmesi için yönetilmesi gerekir ama öyle değildir...

(28)deki tümceciğin öznesinin, üzerine DURUM almakla bir biçimde yönetiliyor olduğu açıktır. Bu açıdan, özneyi kendi Çsi yönetemiyorsa, o zaman başka bir yönetici bulmamız gerekir. Bu durumda, potansiyel yönetici olabilecek en yakın baş, (30)daki parçasal sunuluşta gözleneceği gibi, ana tümcenin Esidir ama bu Enin tümceciğin içine girip öznesi yönetmesine tümceciğin ((30)da yuvarlak içine alınan) ÇÖsünün de TÜMÖsünün de engel

olması gerekir, çünkü bu büyükçül yansıma özne AÖsü ile ana eylem arasında yer almaktadır.

(30)

Demek ki (28)deki ana E, tümceciğin öznesini beklenmedik biçimde yönetmektedir. Yani, *san-* eylemi, tümceciğin ÇÖsü (TÜMÖsü de) bir engel olmasına karşın, bu engeli "kuraldışı" olarak yıkmakta ve tümceciğin öznesine DURUM yüklemektedir. Bu bir **Kuraldışı Durum Yükleme (KDY)** görünümüdür.[5]

KDY yaklaşımının, (28)deki *beni* AÖsünün, tümceciğin öznesi konumunda olduğunu kabul ettiğine dikkat edelim. Bu yaklaşıma göre, ilgili AÖ BELİRTME durumu yüklenmiş olmasına rağmen sözdizimsel olarak özne konumundadır, çünkü *beni*'nin işlevsel konumu, (26)daki *ben* ile aynı olmalıdır; her ikisi de Sivas'a gidendir. (28)deki *beni*'nin *san-* eylemin nesnesi olduğunu da söyleyemeyeceğimize dikkat edelim, çünkü sanılan tek başına ben değil, benim Sivas'a gitmemdir.

4.8.1 KDYye karşı Yükseltme

KDY görünümleri Türkçede öteden beri çeşitli dilcilerce gözlenegelmiştir (İlk gözlemler için bkz. Aissen 1974; Kornfilt 1977; George ve Kornfilt 1981). Bu yöndeki son çözümlemelerde, gerekçelendirmeler farklı da olsa

[5]Bu görünümün İngilizcedeki adı "assignment" değil "marking" sözcüğü ile karşılanır.

sonuç aynıdır: Brendemoen ve Csato 1984'e göre ana eylem tümceciğin öznesine tümcecik sınırının silinmesi sonucunda DURUM yüklemektedir (Brendemoen ve Csato 1984'ün "T' silinmesi" dedikleri iddianın ayrıntıları için bkz. **§II.6.5.2**). Kennelly 1993'e göreyse, ana eylem tümceciğe ROL yüklediği için tümceciğin sınırının dışarıdan yönetime engel olma özelliğini kaybetmesi sonucunda DURUM yüklemektedir (bkz. **§II.4.9.5**).

Gerek KDY çözümlemesine, gerekse yukarıdaki son iddialara karşın, oldukça son zamanlarda ortaya atılan bir iddiaya göre, yükseltme hala geçerli bir çözümlemedir.

Zidani-Eroğlu 1997 tarafından yeniden tazelenen yükseltme çözümlemesine göre, tümcecik sınırı engel oluşturmaya devam eder, yani kuraldışı bir yönetim söz konusu değildir. Bunun yerine, tümceciğin öznesi, Çden DURUM alamayınca, DURUM Süzgecine takılmamak için ana tümceye yükselerek ana eylem tarafından yüklenecek BELİRTME dürumunu alır. Böylece tümceciğin özne AÖsü ana tümcenin nesnesi konumuna taşınmış olur.

Zidani-Eroğlu 1997, yükseltme çözümlemesine Türkçedeki olumsuzluk adıllarından tanıt getirir. Bilindiği gibi Türkçede olumsuz adıllar, olumsuz eylemler ile birlikte görünür (bkz. (31)), böyle görünmek zorunludur da (bkz. (32)):

(31)
Ali kimseyi sevmez

(32)
*Ali kimseyi sever

Bu açıdan, (28)deki tümceciğin öznesi yerine ***kimse*** adılını koyduğumuzda beklediğimiz, tümcenin dilbilgisidışı olmasıdır ve öyledir de, çünkü tümceciğin eylemi olumsuz olması gerekirken olumludur:

(33)
*Ali [kimseyi Sivas'a gitti] sanıyor

(31)-(32) karşıtlığına yol açan olumsuzluk kuralına göre beklemediğimiz şey, (34)teki tümcenin de dilbilgisidışı olmasıdır:

(34)
*Ali [kimseyi Sivas'a gitmedi] sanıyor

Zidani-Eroğlu 1977'ye göre *kimse* adılı, KDY çözümlemesinin iddia ettiği gibi tümcecik içinde kalsaydı (34)ün düzgün olması gerekirdi ama değildir. Bunun tek açıklaması olabilir; *kimse* adılı DURUM almak için ana tümceye yükselmiş ama bu durumda, olumsuzluk kuralı ana eylemin olumlu olmasını yasakladığından (34)teki tümce dilbilgisidışı kalmıştır. Paralel biçimde (33)teki tümcenin bozukluğu da anlaşılırdır; (33)te *kimse* adılı gerçekte ana tümceye yükselmiş olmalıdır ki ana tümcenin eyleminin olumlu olması sonucu tümce bozulmuştur. Yani, (33) ve (34)ün gerçek yüzey yapı görünümleri şöyle olmalıdır:

(33')
*Ali kimseyi$_i$ [t_i Sivas'a gitti] sanıyor

(34')
*Ali kimseyi$_i$ [t_i Sivas'a gitmedi] sanıyor

4.9 Türkçenin Sorunlu DURUMları

DDİ, hangi kategorinin DURUM yükleyici, hangi kategorinin DURUM yüklenici olduğunu dikkate alarak şöyle bir kısıtlama ortaya koyuyordu. Bir DURUM yüklenici DURUM yükleyici olamaz. Bununla birlikte, işin tersinden başka bir kısıtlama daha çıkar; bir DURUM yükleyici de DURUM yüklenici olamaz.

DDİye göre A dışında kalan bütün kategoriler, ilkesel olarak, DURUM yükleyici olabilir, çünkü gördük ki tek DURUM yüklenici kategori Adır. Bununla birlikte, Türkçe, A dışındaki başkaca kategorilerin de DURUM yüklenici olabildiği görünümler sunar.

Türkçenin DURUM Kuramı karşısında başka ilginç yönleri bulunmaktadır. Çler bir DURUM yükleyici oldukları için ÇÖlerin DURUM yüklenmemesi gerekir ama bu dilde, tümceciklerin DURUM yüklenmesi karakteristiktir.

Türkçenin AÖleri de DURUM için sorunlu olacak yönler içerir. Bir zincirleme tamlamada belirtili AÖ TAMLAYAN durumunu yüklenmiştir ama ortada belirtisiz AÖ için herhangi bir DURUM yükleyici görünmemektedir.

Türkçede ana Çler özne konumundaki AÖlere yapısal DURUM olarak YALIN durum yükler ama aynı yapısal konumda tümcecik Çlerinin yükledikleri DURUMlar YALIN da olabilmektedir TAMLAYAN da.

DURUM yükleme açısından bir başka sorunlu kategori, ilgeçtir. Daha önce gördük ki, bazı ilgeçler tümleçlerine farklı DURUMlar yüklemektedir. Farklılık, yüklenen DURUM TAMLAYAN olduğunda sorun yaratmaktadır.

çünkü TAMLAYAN durumu Türkçede tipik olarak UYUM kategorisini içeren başlar tarafından yüklenmektedir ama ilgeçler böyle bir kategoriyi içermemektedir.

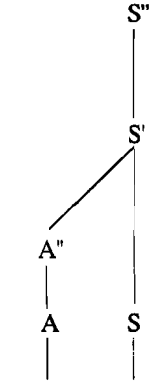
Son olarak, nesne konumundaki AÖlerin niçin anlambilimsel bir güdülenmeyle YALIN duruma karşılık BELİRTME durumu gibi farklı DURUMlar alabildiğinin açıklanmamış olduğunu belirtelim.

Şimdi, Türkçenin sorunlu DURUMlarını tek tek ele alalım.

4.9.1 Sıfatlar

Sıfatlar tipik olarak sözlüksel yapıda üye ve ROL yapısı taşımaz, bu nedenle öbek yapıda tümleci olacak AÖler görünmez. Bu nedenle, ortada bir AÖ olmadığı için sıfatların DURUM yüklemediğini söylemek durumunda kalırız. Bununla birlikte, Türkçede, bütün sıfatlar değil ama bazı sıfatların tümleci konumunda AÖ bulundurduğunu biliyoruz:

(35)

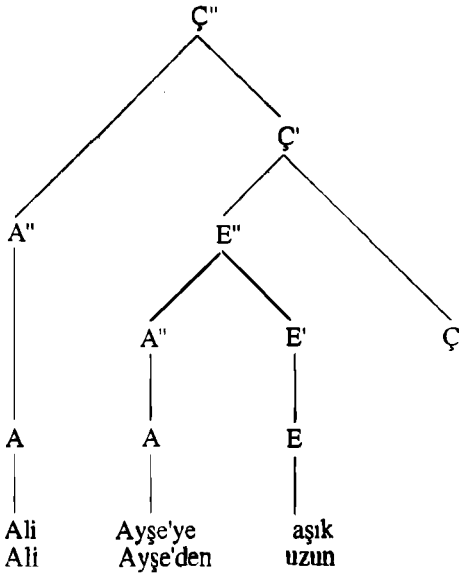
Tarkan'a hayran (kızlar)

(35)teki biçimlenmeye göre, *hayran* sıfatının *Tarkan* AÖsüne ROL ve içsel DURUM yüklediğini rahatlıkla iddia edebiliriz.

Türkçenin geleneksel olarak "ad tümcesi" denilen yapılarına bakınca, kısıtlı bir sözcük türü olarak yüklemcil sıfatların da DURUM yüklediğini kabul etmemiz gerekmektedir. Sezer 1991'e göre, (36)daki yüklemcil sıfatlar *aşık* ve *uzun*, (37)deki öbek yapıda açıkça görüleceği gibi, sırasıyla YÖNELME ve ÇIKMA durumlarında olan *Ayşe* AÖlerine biçimbilimsel ve içsel olan DURUMlar yüklemiştir.

(36)
Ali Ayşe'ye aşık
Ali Ayşe'den uzun

(37)

Öte yandan, sıfatların DURUM yüklediği iddiasını zayıflatan sözdizimsel bağlamlar bulunduğunu belirtmek gerekir. Gerek (35)teki yapıda, gerekse (36)daki yapıda, aslında birer yardımcı eylem bulunduğunu ve bunların sonradan silindiğini iddia edebiliriz. (38)deki silinmemiş yapılarda gözleneceği gibi, DURUMu yükleyen sıfat+yardımcı eylem bütünlüğüdür, diyebiliriz:

(38)
Tarkan'a hayran olan kızlar...
Ali'nin Ayşe'ye aşık olduğu...

4.9.2 Adlar

Adlar, DDİye göre DURUM yüklenemez. Bununla birlikte, yine Sezer 1991'de gözlendiği gibi (bkz. s.51-52), Türkçede bazı yabancı kökenli devinimsel adların DURUM yükleme özelliği taşıdığı iddia edilebilir:

(39)
Düşmanın şehr-i istilası
Doktorun hasta-yı muayenesi

(39)daki *şehir* ve *hasta* AÖleri biçimbilimsel olarak BELİRTME yüklenmiştir ve bu AÖlere DURUM yükleyen, Sezer 1991'e göre *istila* ve *muayene* adlarıdır.

Gerçekten de, (39)daki devinimsel adların, tıpkı Türkçenin türemiş adları gibi sözlüksel yapıda birer ROL yapısı taşıdığını varsayabiliriz ve buradan hareketle tümleçlerine ROL de yüklediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, devinimsel adların içsel DURUM yüklediğini iddia edemeyiz, çünkü, (39)daki yapının edilgenleştirilmesi de göstermektedir ki, ilgili DURUM, yapısaldır:

(40)
şehr-in (düşman tarafından) istilası
hasta-nın (doktor tarafından) muayenesi

Öte yandan, yine Sezer 1991 tarafından gözlendiği gibi, (39)daki yapılar aslında (41)deki yapılarla ilişkilidir.

(41)
Düşmanın şehr-i istila etmesi
Doktorun hasta-yı muayene etmesi

Her ne kadar (39)daki yapılar, ortada bir yüklemcil yardımcı eylemin bulunduğu (41)deki gibi yapılardan eksiltme yoluyla türemiş görünseler de, *daktilo* gibi başkaca adların (42)deki karşıtlığın tanıtladığı gibi benzer yeteneği taşımaması, bizi tabii ki (39)daki adların DURUM yükleme gibi bir süreçte yer aldığı sonucuna götürebilir.

(42)
a. Sekreterin yazı-yı daktilo etmesi
b. *Sekreterin yazı-yı daktilosu

Bununla birlikte, bazı sıfatlarla olduğu gibi, devinimsel adlarla da ortada "eksiltme" gibi bir sürecin çıktısı olmak gibi bir tehdit bulunduğunu gözardı edemeyiz.[6]

[6]Sezer 1991 de, (39)daki devinimsel adların DURUM yükleme yeteneğini, yapıda görülmeyen yardımcı eylem ile birlikte kurulan bileşik aldıklarını varsaymanın doğal olduğunu belirtir (bkz. s.52).

4.9.3 TÜMler

Gerek DURUM Süzgeci, gerekse KDY ile ilgili tartışmalarda tümceciklerin birer ÇÖ olduğunu söyledik. Oysa biliyoruz ki Aşamalı-X Kuramına göre, tümceler ve tümcecikler, gerçekte ÇÖ değil, daha dışarıda bulunan bir başın, TÜMün büyükçül yansıması olarak TÜMÖdür. Yine, daha önce gördük ki, TÜM bir sözlüksel kategori değil, bir işlevsel kategoridir. Bununla birlikte, TÜMun kurduğu öbek de sonuçta bir büyükçül yansıma olduğu için, dışarıdan yönetime engel olur.

Ne var ki, TÜMÖnün dışarıdan gelecek yönetime engel olacak bir büyükçül yansıma olmasına karşın Türkçe tümceciklerde, tümceciğin eylemi üzerinde, buraya kadar DURUM belirleyicisi olarak ilgilendiğimiz "ekler" bulunabilir (bkz. (43)te yatık yazılı olanlar):

(43)
Ali'nin kitabı okuması-*nı* istemiyorum
Ali'nin kitabı okuduğun-*a* inanmıyorum
Ali'nin kitabı okuyacağın-*dan* korkuyorum
Ali kitabı okuduğun-*da* duygulandım

Türkçe dilbilgisinde birçok tartışmanın başlatıcısı olan (43)teki görünümleri bir başka dille, İngilizcedeki tümcecik görünümleri ile karşılaştırınca, ortada "anlamlı" bir farkın bulunduğu iddia edilebilir. Türkçede TÜM konumu, İngilizcedeki gibi dolu değildir. Hatırlanacağı gibi, TÜM konumu İngilizcede *that*, *for*, *whether* gibi tümleyiciler ile dolu olabiliyordu. Ne var ki, bu yöndeki kuramsal tartışmalar bizi ancak TÜMÖnün DURUM yüklemeye neden engel oluşturmadığını açıklamaya götürebilir. Oysa, DURUM Kuramı çerçevesinde bizi ilgilendiren, ÇÖlerin birer DURUM yükleyici olarak DDİyi yıkarak neden DURUM yüklendikleri olmalıdır.

Türkçedeki ÇÖlerin, tıpkı bir AÖ gibi DURUM yüklenmeleri, bir "ad"sal özellik olarak görülmelidir. Herşeyden önce, §II.4.5'teki tartışmada gördük ki tümceciklerin başı olan Ç, tümcelerin başı olan Çden farklı bir özellik sergilemektedir. Tümceciğin Çsi eylemcil değil, adcıl uyum özelliği taşımaktadır. Buna bağlı olarak ve bir başka "ad"sal özellik olarak, tümceciklerin özne konumundaki AÖ, tümcelerin özne konumundaki AÖ gibi YALIN değil, AÖlerin GÖSü konumundaki AÖ gibi TAMLAYAN durumu yüklenmektedir.[7] Tüm bu deneysel benzerliklere rağmen, Türkçede ÇÖlerin DURUM yüklenişi kuramsal açıdan tabii ki hala sorunludur.

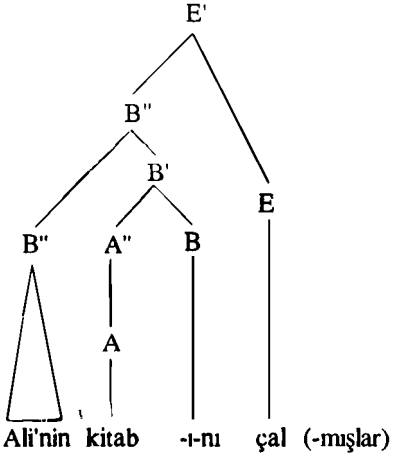
[7]Türkçe tümceciklerin AÖler ile benzer ve farklı yönleri Kennelly 1986'da ayrıntılıca ele alınmıştır. İlgili tartışma için bkz. §II.6.6.1.

4.9.3.1 TÜMÖye karşılık BÖ

Kennelly 1990, 1992, Türkçedeki tümceciklerin AÖ karakteri taşımasına dayanarak bu yapıların TÜMÖ değil, DURUM yüklenme özelliği taşıyan bir öbek olarak BÖ olduğunu iddia etmiştir. Bu iddianın ayrıntılarına geçmeden önce BÖ Hipotezini DURUM Kuramı çerçevesinde yeniden ele alalım.

AÖ görünümlerine alternatif olarak görülen BÖ hipotezinin önceki açıklamalarına dönecek olursak (bkz.§II.2.11), bu hipotezin, bütün AÖleri BÖlerden dallanan öbekler olarak gördüğünü hatırlarız. AÖler, BÖnün tümleci konumunda görünebildiği için DURUM yüklenme durumunda olanlar da artık AÖler değil, BÖlerdir. Buna göre, aşağıdaki gibi yapıda DURUM yükleyici olan Enin tümleci konumunda AÖ değil, bir BÖ bulunmaktadır ve E, tümleci olan BÖye BELİRTME durumunu yüklemektedir:

(44)

Bununla birlikte, BÖnün içine baktığımızda ise, DURUM yüklenmesi gereken bir başka BÖ olduğunu görürüz: *Ali*. Hatırlanacağı gibi, bu BÖnün DURUMu kendisine, içinde bulunduğu öbeğin başı, yani B tarafından verilmektedir. Ne var ki, BÖnün başının GÖSü konumundaki BÖye DURUM eki vermesi, tipik bir DURUM yükleme değildir. Eğer öyle olsaydı, DDİye göre bir DURUM yüklenici ((44)te yukarıdaki BÖ), bir başka öbeğe DURUM yükleyemezdi.

BÖ Hipotezine göre, BÖlerin GÖSü konumundaki BÖlere TAMLAYAN durumu, daha yukarıdaki BÖnün başı tarafından yüklenmemektedir. GÖS konumundaki BÖ ilgili DURUM ekini, farklı bir DURUM yükleme süreci olarak GÖS-baş ilişkisi yoluyla almaktadır. GÖS konumundaki BÖ, baş ile

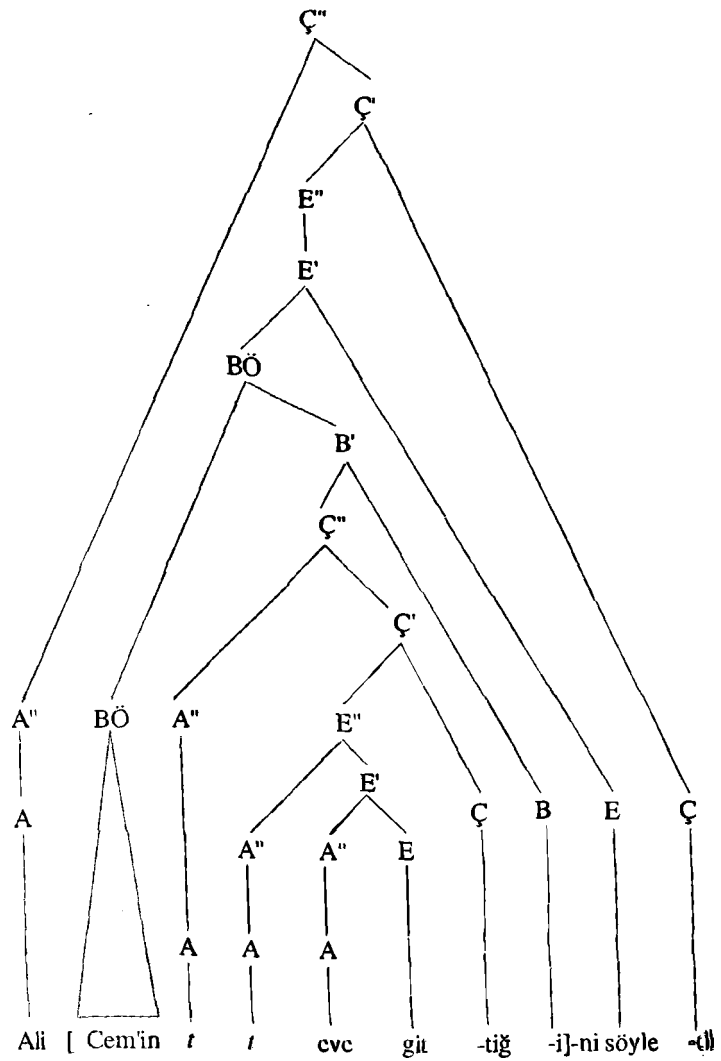
tamlayan-tamlanan ilişkisini SAYI-KİŞİ açısından kurarak üzerine TAMLAYAN ekini, GÖS-baş ilişkisi yoluyla kazandığı bir özellik olarak almaktadır. Böylece BÖler, aslen bir DURUM yükleyici olmadığından, kendilerinin DURUM yüklenmesinde DDİye göre bir "sakınca" bulunmaz. Şimdi Kennelly'nin TÜMÖye karşılık BÖ çözümlemesine geçelim.

Kennelly 1990, 1992'ye göre (45a)daki bileşik tümcenin sözdizimsel yapısı (45b)deki gibidir.

(45)

a. Ali [Cem'in eve git-tiği/-mesi]-ni söyledi

b.

(45b)de tümcecik ana eylemin tümleci konumunda olan (ayraç içindeki) bir BÖdür. Bu BÖ, ana eylemden BELİRTME durumunu almaktadır. Tümceciğin öznesi *Cem*, EÖ-içi özne olarak EÖnün GÖSü konumundan önce ÇÖnün GÖSü konumuna, oradan da BÖnün GÖSü konumuna yükselerek B ile GÖS-baş ilişkisi kurarak üzerine TAMLAYAN durumunu almaktadır.

Kennelly 1992'ye göre tümcecikler birer BÖ iken KDY yapıları birer TÜMÖdür. Türkçedeki tümceciklerin BÖ olması, tümceciklerde TÜMÖ budağının bulunmadığı anlamına gelmektedir. Kennelly, bu budağın bulunmamasının ZAMAN kategorisinin belirginleşmemesi ile paralel olduğunu da iddia eder. Türkçede yerleşmiş tümcelerin ÇEK budağı altında görünen eklerden *-dık* ve *-ecek* birer görünüş eki, *-ma* eki ise bir çekimli mastar ekidir. Yani, yerleşmiş tümcelerde ÇEK budağı altında zaman kategorisi belirginleşmemektedir. Zaman Türkçede, yalnızca ana tümcelerde, görünüş ekleri üzerine gelen ve varlığı ile geçmiş/geçmişdışı karşıtlığı kuran *-(y)dı* ile sunulmaktadır.

TÜMÖ budağının bulunmaması, Türkçede, İngilizcedeki gibi ne-öbeği taşınmalarının y-yapıda görünmemesini de açıklar, çünkü, TÜMÖ yokluğunda ne-öbeklerinin tipik olarak taşındıkları TÜMÖ GÖS konumu da yok demektir.

Kennelly 1992'nin çözümlemesine göre, tümceciklerde eylem sonuna taşınmanın olmaması da, bu tümceciklerde TÜMÖnün bulunmadığı gerçeği ile örtüşür, çünkü eylem sonuna gitme TÜMÖye eklenme ise, TÜMÖnün bulunmadığı bu yapılarda eylem sonuna gitme de olmamalıdır, (46)da gözlendiği gibi öyledir de:

(46)
Can'ın kitabı Gül'e verdiğini sandım
Can'ın kıtabı verdiğini güle sandım

Oysa KDY yapılarında böyle bir taşınma sorunsuzdur:

(47)
[Can kitabı aldı] sandım
[[Can aldı] kitabı] sandım

Yerleşmiş tümceler evet/hayır sorusu olduğu zaman TÜMÖnün [+Ne] özelliği taşıdığı varsayılır (bkz. Özsoy 1990c, Kornfilt 1996a). Bu özellik ne-sözcüğünü TÜMÖnün GÖS konumuna çeker ve soru açısı yerleşmiş tümce ile sınırlı kalacak biçimde dar açılı olur, yani ana tümce sorulu değildir. Demek ki Türkçedeki tümcecikler bir BÖ ise, TÜMÖden yoksun, böylece ne-sözcüğünü çekecek [+Ne] özelliğinden yoksun olacaklardır ve ne-sözcüklerinin TÜMÖnün

GÖS konumuna taşınması mümkün olmayacaktır, tabii KDY yapılarının aksine:

(48)
[Can eve gitti mi] merak ediyorum?
*[Can'ın eve gittiğini mi] merak ediyorum?

Bu nedenledir ki BÖ yapısı taşıyan tümceciklerde evet/hayır sorusu için başka bir starteji olarak yüklemcil öğenin ikilendiği (49)daki yol uygulanır:

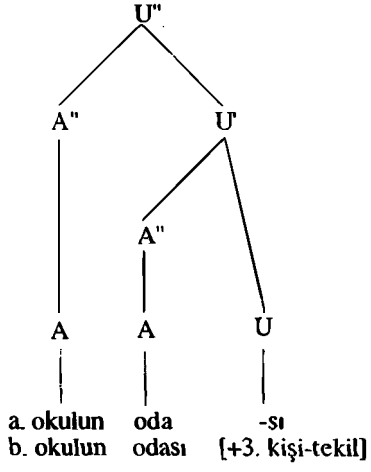
(49)
Can'ın eve gidip gitmediğini merak ediyorum

4.9.4 UYUMlar

Türkçede UYUM gibi işlevsel bir kategorinin DURUM yükleme olasılığını sorgulamaya geçmeden önce, Aşamalı-X Kuramı çerçevesinde, Türkçe ad öbeklerinin aslen UYUM gibi bir işlevsel başın yansıması içinde yer alması yönündeki çözümlemeleri hatırlayalım.

Uyum çözümlemelerine göre, uygun bir öbek yapının bulunduğu (50)ye göre, olası en küçük ad öbeği biçimlenmesinde, geleneksel adlandırmayla "belirtili ad"ın UÖnün GÖSü, "belirtisiz ad"ın da UÖnün tümleci konumlarında yer aldığını söyleyebiliyorduk.

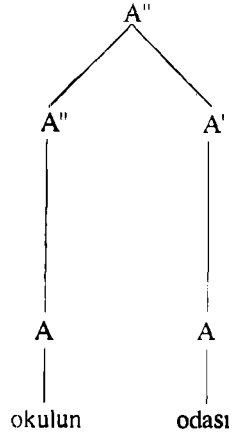
(50)

UÖ çözümlemesine göre DURUM yükleme GÖS-baş ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki, üzerine "tamlayan eki" almış AÖ ile UYUMun başı konumundaki "iyelik eki" arasında kurulmaktadır. (50)deki a biçimlenmesine göre, biçimbilimsel olarak görünen U, GÖS konumundaki AÖye tamlayan ekini verir. (50)daki b biçimlenmesine göreyse, soyut olarak dallanan U, GÖS konumundaki AÖye tamlayan, tümleç konumundaki AÖye de iyelik ekini verir.

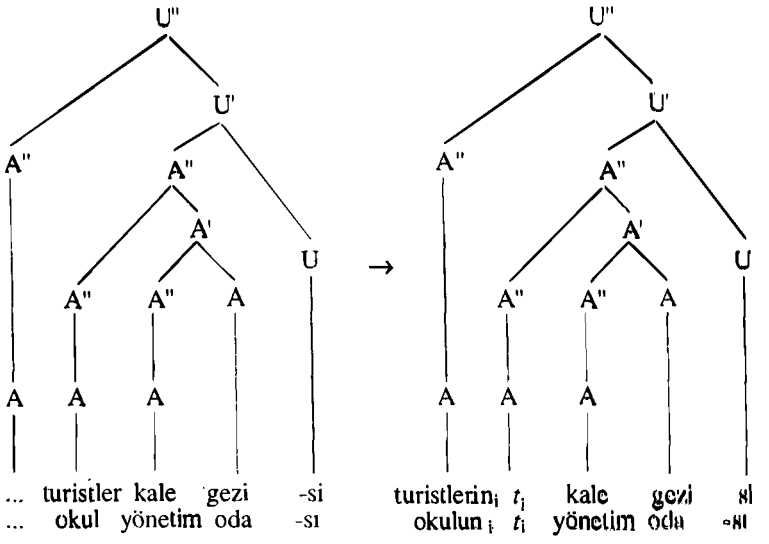
(50)deki çözümlemeye, DURUM Kuramı çerçevesinden de tamamiyle bağımsız bir gerekçelendirme gelmektedir. DDİye göre, DURUM yükleniciler yükleyici, DURUM yükleyiciler de yüklenici olamaz. Eğer, AÖlerin başı olan adlar DURUM yükleyemezse ve "tamlayan eki" Türkçede bir DURUMun belirleyicisi ise, o zaman, neden (50)deki gibi bir biçimlenmeye gereksinimiz olduğu açığa çıkar. Öbekte U gibi DURUM yükleyici olabilecek bir kategori bulunmalıdır ki, UÖnün GÖSü konumundaki AÖnün üzerine TAMLAYAN gibi bir DURUMu nasıl aldığı açıklanabilsin. Eğer gerçek görünüm, Aşamalı-X Çerçevesinde başlarda kabul ettiğimiz gibi, yani (51)deki gibi olsaydı, A bir DURUM yüklenici olarak GÖSü konumundaki AÖye DURUM yüklemeyecek, böylece, ilgili AÖ üzerinde ekin nasıl yüklenildiği açıklanmamış olacaktı:

(51)

Öte yandan, UÖlerin tümleci konumunda ROL yükleme yeteneği olan türemiş adsılların bulunduğu sözdizimsel bağlamları hatırlayacak olursak, (50)nin, ilgili öbeğin d-yapısı değil, y-yapısı olduğunu söylememiz gerektiğini görürüz. (52), bu gerekliliği gösteren yapılar sunmaktadır:

(52)

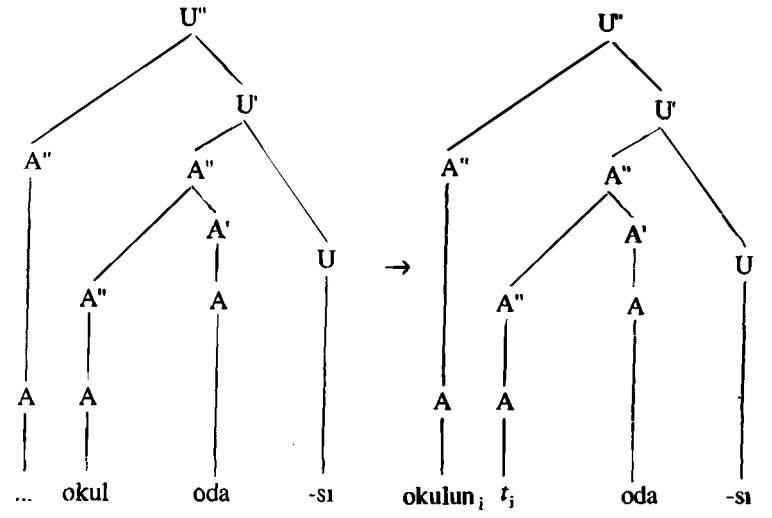

(52)de, soldaki öbek yapıda *turistler*'e ROL yükleyecek olan, AÖnün başı olan *gezi*'dir. Bununla birlikte *gezi* bir addır ve *turistler*'e DURUM yükleyemez, ona DURUM yükleyecek olan U"nun başı olan *-sı*'dır. Bu durumda AÖnün GÖSü konumundaki *turistler*'in DURUM yüklenebilmek için, UYUMun GÖSü konumuna yükselmesi gerekir. (28)in diğer örnek tümcesinde yer alan *okul* AÖsünün de, GÖSü konumunda bulunduğu *oda* Asından DURUM yüklenmek üzere UÖnün GÖSü konumuna taşındığına da dikkat edelim.

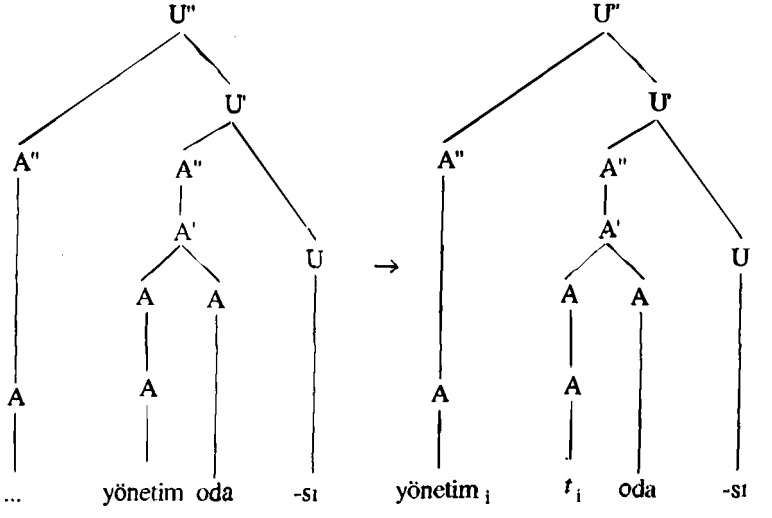
Ne var ki, Türkçede AÖlerin UÖ içine alınarak çözümlenmesinde gözden kaçan bir nokta bulunmaktadır. Geleneksel terimlerle zincirleme ad tamlaması denilen yapılarda DURUM yüklenmesi gereken bir değil, iki AÖ bulunur, anlambilimsel açıdan biri belirtili, diğeri belirtisiz olan. UÖ çözümlemesi bize belirtili AÖnün nasıl DURUM yüklendiğini başarılı biçimde açıklar ama belirtisiz AÖnün DURUM yüklenmesi konusunda sessiz kalır.

Şimdi, ilgili olguları daha net tabanlarda ele almak üzere Türkçede iyi ayrı AÖ yapısı bulunduğunu ve zincirleme tamlamaların kurulmadığını geçici olarak varsayalım. Birinde, yalnızca belirtili AÖler yer almaktadır (bkz (53)), diğerinde yalnızca belirtisiz AÖler yer almaktadır (bkz. (54)). Her ikisinde de ilgili AÖler, UÖnün GÖSü konumuna yükselerek bu konumda Udan DURUM yüklenmektedir. Belirtili AÖnün DURUM yüklenişi bilindiktir. Belirtisiz AÖnün ise, (54)te soldaki yapıda olduğu gibi daha yukarıdaki AÖnün tümleç konumunda üretildiğini, bu konumdan UÖnün GÖSü konumuna yükselerek (54)te sağdaki yapıda olduğu gibi Udan DURUM yüklendiğini söyleyebiliriz.

(53)

(54)

Ne var ki, (53) ile (54)teki yapılar arasında iki önemli farklılık bulunmaktadır. Biri, UÖnün GÖSü konumuna yükselen AÖlerin yüklendikleri DURUMlar ile ilgilidir. Belirtili AÖ TAMLAYAN durumunu yüklenirken, belirtisiz AÖ soyut bir DURUM yüklenmiş olmalıdır. Bu farklılığı aslında, tıpkı Elerin tümleci konumundaki AÖlerin ve yine tıpkı bazı ilgeçlerin tümleci konumundaki AÖlerin sergilediği gibi ortada soyut DURUM/biçimbilimsel

DURUM değişmecesi görerek önemsemeyebiliriz. Bununla birlikte, bir diğer farklılık, DURUM türü farklılığın pek önemsenmeyecek olmadığını sezdirecek boyuttadır: Her iki yapıdaki UYUMların farklılığı.

Hatırlanacağı gibi, Kornfilt 1984b, (55c)deki gibi, iki UYUM ekinin birden görünmesinin Türkçede yasaklandığını gözlemişti (bkz. §**II.2.10.1**).

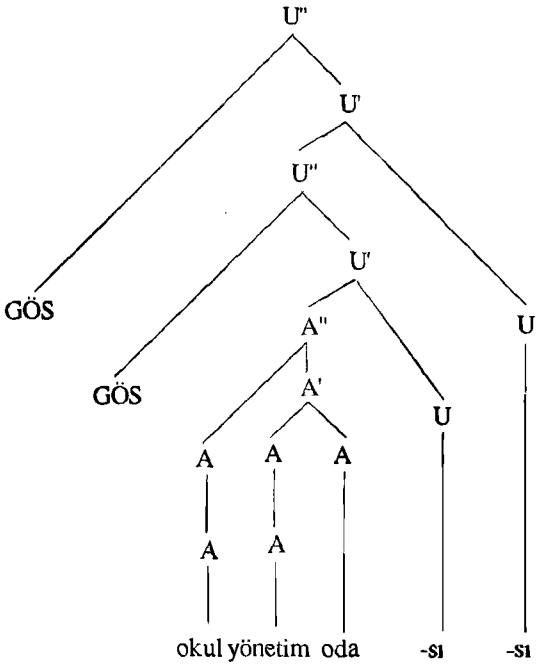
(55)
a. yarış arabası
b. benim arabam
c. *yarış araba-sı-m
ç. yarış araba-m

Kornfilt 1984b, Türkçede biri belirtili, diğeri belirtisiz adla ilgili iki UYUMun bulunmasını beklediğimiz yapılarda, bunlardan birinin silindiğini, silinen UYUMun da belirtisiz ada ait olan UYUM olduğunu söylüyordu. O halde, iki UYUMdan ancak birinin silinmesi, her iki UYUM arasında bir fark bulunduğunu gösterir. Kornfilt, belirtisiz UYUMun silinmesinin sesbilimsel özdeşliğe değil, biçimbilimsel, dahası kategorisel özdeşliğe dayandığını söyler.

Ne var ki, her ne gerekçeyle olursa olsun, UYUMlardan birinin silinmesi, gerçekte, bize, d-yapıda her iki UYUMun da belirginleştiğini varsaymaktan alıkoymaz. Çünkü, biçimbilimsel öğelerin silinmesi, dilbilgisinin sonraki düzlemlerine ait bir işlemdir. Eğer d-yapıda her iki UYUMun da ayrı ayrı belirginleştiğini varsayarsak, o zaman, bir UÖ içinde iki ayrı AÖ göründüğünde, her ikisinin de kendi UYUMundan DURUMlar aldığını söyleyebiliriz.

Zincirleme tamlamanın d-yapısını sunan (56)da belirtili AÖ dıştaki UÖnün GÖSüne, belirtisiz AÖ ise içteki UÖnün GÖSüne giderek orada ilgili DURUMları üzerilerine almaktadır. Farklı UYUMlar tarafından DURUM yüklenmeleri de, niçin farklı DURUM türleri yüklendikleri ile uyumlu bir sonuçtur. Daha sonra, dilbilgisinin ilgili süreçleri iki UYUM ekinden birinin silinmesini sağlayacaktır.

(56)

Tabii ki, (56)daki gibi bir çözüm, Aşamalı-X Kuramının öngördüğü geleneksel biçimlenmelerden farklıdır. Tek bir işlevsel yansıma yerine, biri diğerinin tümleci olan iki ayrı işlevsel yansıma önermektedir.[8]

4.9.4.1 Bir Sözlüksel Açıklama

Aslında, belirtisiz tamlamalarda görünen UYUMun, belirtili tamlamalarda görünen UYUMa olan farklılığı başkaca yönlerden de gözlenebilir. Belirtisiz UYUM, tamlayan konumundaki adları kişi-sayı özellikleri bakımından kısıtlayan, sınırlı bir UYUMdur. Bu UYUM, tamlayan konumunda yalnızca 3. kişi-tekil özelliği taşıyan adlara izin verir. Bu nedenle, (57)de örneklendiği gibi, farklı kişi-sayı özelliklerini içsel olarak yansıtan kişi adılları, bu tür tamlamaların tamlayan konumunda görünmez:

[8]Bu noktada, iki ayrı UYUM önerisinin, sonraki tartışmalarda ele alacağımız ayrık ÇEK önerisi ile uyumlu olduğunu söyleyebiliriz.

(57)
*ben odası
*sen odası
*biz odası
*siz odası

Bununla birlikte, (57)deki paradigmayı bütün kişi-sayı özellikleri açısından tamamlamak istediğimizde, ad öbeklerinin güçsüz UYUMunun 3. kişi-tekil özellikli adlara izin vermesine dayanarak (57)deki örneklerden farklı olarak bu kişi-sayı özelliği taşıyan adılların belirtisiz tamlamaların tamlayan konumunda bulunmasını bekleyebiliriz ama (58) göstermektedir ki öyle olmamaktadır:

(58)
*o odası

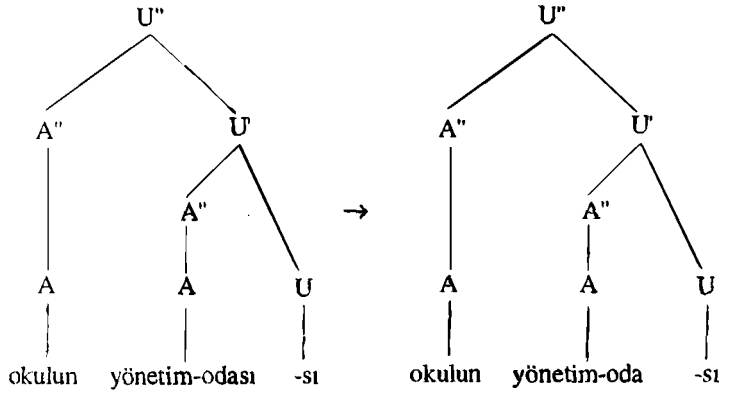
Demek ki, sınırlı UYUM kategorisi, eğer böyle bir kategori varsa, tamlayan konumundaki öğenin sözcük türüne de duyarlıdır. sözcük türüne duyarlı olma, yalnızca tamlayan değil, tamlanan konumu için de geçerlidir, (59)da örneklendiği gibi.

(59)
Memleketin orası biraz fakir kalmış
*Memleket orası biraz fakir kalmış
Ankaradaki lokantaların nesi meşhur?
*Ankaradaki lokantalar nesi meşhur

Adılların belirtisiz tamlamaların tamlayan konumunda görünmemesi, belirtisiz tamlamanın sözdizimsel değil, sözlüksel bir sürecin çıktısı olduğuna dair tanıt olarak değerlendirilebilir. Eğer belirtisiz tamlamaların bir sözlüksel yapı, bir bileşik olduğunu varsayarsak, o zaman, *yönetim* ile *oda* arasındaki ilişki, öbeksel veya sözdizimsel değil, sözlüksel olacaktır.[9] Yani, *yönetim odası* birlikteliği, öbek oluşumunun değil, "tekçil" sözlüksel bir birim olarak bileşme sürecinin, bir sözcük oluşum sürecinin çıktısı olacaktır. Böylece, *yönetim* ile *oda* arasında öbek yapısal bir ilişki kurulamayacak ve bu durumda, *yönetim* adının DURUM yüklenme sorunu da sorun olmaktan çıkacaktır, çünkü bu üç bağımsız bir öbek, bir ad öbeği kurmamaktadır. Buna göre, *yönetim-odası* sözlükçede türetilmiş bir olası bileşik olarak Unun tümleci konumunu doğrudan yerleştirilmiş olacak, sonra, dilbilgisinin ilgili biçimsebilimsel kuralları iki *-sı*'dan birini (Kornfilt 1984b'ye göre ilkini) silecektir:

[9]Türkçenin belirtisiz tamlamalarının bileşme gibi bir sözlüksel sürecin çıktısı olduğuna dair Uzun 1998, İnglis tanıtlamalarda bulunmaktadır.

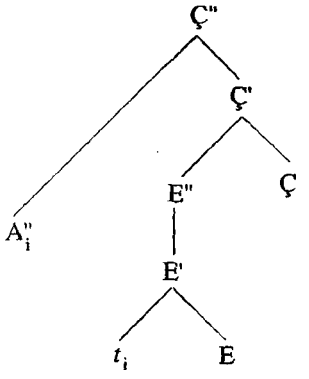
(60)

4.9.5 ÇEKler

Aşamalı-X çerçevesinde tümcenin büyükçül yansıma içinde ÇÖnün, ÇÖnün tümleci konumunda EÖ, GÖSü konumunda da özne AÖsünün yer aldığını görmüştük. Böylece, ortaya çıkan (61)deki biçimlenmede, Ç, EÖ-içi özne konumunda Eden ROLünü alıp GÖSü konumuna yükselen AÖye DURUM yüklemektedir.

(61)

Öte yandan, yalnızca ana tümceler değil, tümcecikler de bir TÜMÖdür. Bu durumda da, ROL ve DURUM yükleme süreçleri, tıpkı ana tümcelerdeki gibi işler. Bununla birlikte, DURUM yükleme açısından Türkçe tümceciklerin ana tümcelerden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Birincisi, ÇÖnün GÖSü konumundaki AÖye yüklenen DURUM farklıdır. Ana tümcelerin Ç'si soyut bir

DURUM olarak YALIN yüklerken, tümceciklerin Çsi biçimbilimsel olan bir DURUM olarak TAMLAYAN yükler. Tabii ki, (62)deki edilgenleştirme testinin ana tümcelere benzer biçimde gösterdiği gibi, tümceciğin Çsinin yüklediği DURUM yapısaldır:

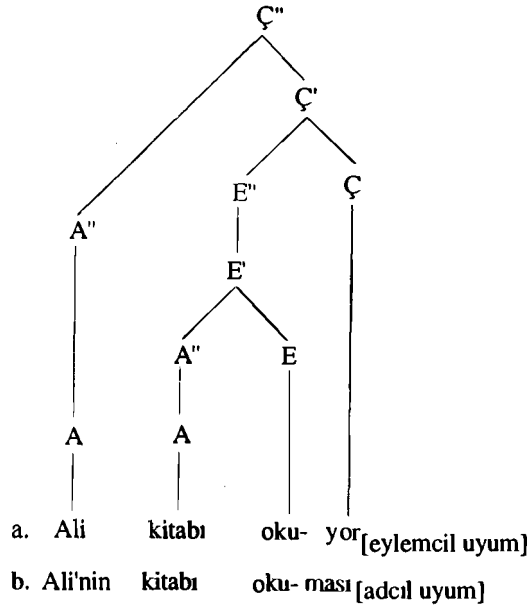
(62)
a. Ali'nin kitabı okuması
b. kitabın (Ali tarafından) okunması
c. *kitabı (Ali tarafından) okunması

Ne var ki, ortada yanıtlanması gereken bir soru bulunmaktadır: Her iki durumda da yapısal olan bir DURUM yüklendiği halde neden Çler ilk durumda soyut bir DURUM , diğer durumda biçimbilimsel bir DURUM yüklemektedir?

Tümceciklerin öznesi konumundaki AÖlere yüklenen TAMLAYAN durumun belirleyicisine bakınca, onun, UÖlerin GÖSü konumundaki AÖlere yüklenen DURUM ile aynı olduğunu görürüz. Aynılık, DURUM türüyle de kalmamakta, DURUM yükleyicilerin içeriğinde de bir aynılık bulunmaktadır: Tümceciğin Çsi, ana tümceciğin Çsi gibi eylemcil uyum değil, UÖnün Usu gibi adcıl uyum taşımaktadır. Bu durumda, yukarıdaki soruya yanıt olmak üzere, tümceciklerin başının ana tümcenin Çsinden farklı ama UÖlerin Usuna benzer bir Ç olduğunu varsayabilir ve tümceciklerin öbek yapı biçimlenmesinin, tümcelerinkini sunan (63a)ya karşılık (63b))deki gibi olduğunu söyleyebiliriz:[10]

[10]Tümceciklerde UYUMun adcıl olması gözleminden hareketle bu işlevsel kategorinin Türkçede tümceciklerin başının olduğuna dair iddialar için bkz. §II.6.5.2.

(63)

Öte yandan, Türkçenin bütün tümceciklerinin Çsi, özne konumundaki AÖlere TAMLAYAN durumu yüklemez. Bazı tümcecik yapılarında özne konumundaki AÖnün, tıpkı ana tümcelerde olduğu gibi YALIN durum yüklü olduğunu görürüz.

(64)
[Ali kitap okuduğu için] sevindim
[Ali çok kitap okuduğundan] gözü bozulmuş

Türkçede bazı tümceciklerin özne konumunda TAMLAYAN değil YALIN durumu bulunmasını Kennelly 1993, DURUM yüklemenin ROL yükleme ile olan ilişkisine bağlar. Ona göre, öznesi TAMLAYAN durumundaki (62a) tümceciği, ana tümcede üye konumundadır. (64)teki tümcecikler ise birer eklentidir. Yerleşmiş tümcecik ana tümcenin bir üyesi olduğu için, ana eylemden ROL yüklenir. Böylece, ROL yüklenen tümcecik, yani BÖ - hatırlanacağı gibi Kennelly 1990, 1992 Türkçede tümceciklerin TÜMÖ değil BÖ olduğunu varsayar-, eylemcil olma özelliğini yitirir, çünkü bir AÖ gibi ROL yüklenmiştir. Sonuçta ROL yüklenmiş Ç, GÖSü konumundaki BÖye DURUM yükleyemez hale gelir. Bu durumda, yerleşmiş eylemden ROL yüklenebilmesi için görünür olması gereken, bu gerekliliğe bağlı olarak da DURUM alması gereken yerleşmiş özne, içinde bulunduğu ÇÖyü dallandıran

BÖnün göstericisi konumuna yükselir ve BÖnün başı konumundaki UYUMdan tamlayan ekini alır.

(62)deki eklenti tümcelere gelince, Kennelly 1993, bu eklenti tümcelerinin özne konumundaki BÖlerin YALIN durumda bulunması ile onları dallandıran BÖlerin ana eylemin üyesi konumunda olmaması, yani ana eylemden ROL yüklenmemesi arasında bir bağlantı kurar: ROL yüklenmeyen, böylece, eylemcil özelliğini yitirmeyen Ç, göstericisi konumundaki BÖye YALIN durumu yükleyebilir.

Bunun birlikte, Kennelly 1993, Türkçede bütün eklenti tümceciklerinin özne konumundaki AÖlerin YALIN durumda olmadığını da gözler:

(65)
[*Havanın* güzel olması için] dua ettim
[*Ayşe'nin* İstanbul'a gitmesi için] bugün bilet alması lazım
[*Havanın* çok rüzgarlı olmasından dolayı] yelken yarışları iptal edilmiştir

(65)teki tümcecikler de birer eklentidir ama (64)teki tümcelerden farklı olarak, tıpkı üye konumundaki ad tümcelerde olduğu gibi, özne konumundaki AÖler bu kez TAMLAYAN durumundadır.

Kennelly 1993'e göre (65)teki eklenti tümcelerinin şöyle bir özelliği bulunmaktadır: (64)teki eklenti tümcelerinin Ç konumunda *-dık* gibi bir görünüş eki bulunmaktadır. (65)teki tümceciklerde ise aynı konumda görünüş eki olmayan *-ma* bulunmaktadır. Bu ek, bir mastar olarak, genelde kabul edildiği gibi, YALIN durum yükleme yeterliliğine sahip değildir. Böylece *-ma* ile kurulan ÇÖ, bu ÇÖyü dallandıran BÖ, ROLü ana eylemden ister alsın ister almasın, öznelerine YALIN durum yükleyemez ve bu konumdaki BÖ, yerleşmiş ÇÖyü dallandıran BÖnün GÖSü konumuna yükselir ve orada UYUMdan TAMLAYAN durumu ekini alır.

Kennelly 1993, yukarıdaki iddiaların tanıtlamasını da şöyle yapar: Eğer ROL yüklenmiş olup olmama yerleşmiş tümcelerin öznelerine DURUM yükleme gibi yapısal bir işlem üzerinde etkili oluyorsa, aynı sürecin başka yapısal karşıtlıklara da neden olması gerekir. Örneğin, ROL yüklenmiş olmakla bir alanın açık duruma gelmesi, ROL yüklenmemiş olmakla kapalı duruma gelmesi ile karşıtlık oluşturuyor olabilir. Eğer ROLü yüklenmiş yüklenmeme farkı böylesi farklılıkta alanlar oluşturuyorsa, o zaman ortada yapısal bir karşıtlık var demektir.

ROL yüklenme, alanların açık veya kapalı olması sonucunu doğruyorsa, o zaman, eşdizinlilik[11] ilişkilerinin bu iki alanda farklı biçimde kurulmasını bekleriz ki aşağıdaki tümceler bu beklentiyi doğru olarak yerine getirmektedir:

(66)
Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ aptal olduğu]-nu sanıyorlar
Öğrenciler$_i$ [birbirlerinin$_i$ sınıfta kalacakları]-nı öğrendiler
Öğrenciler$_i$ [birbirlerinin$_i$ konuşması]-na kızdılar

(66)nın her üç tümcesinde de tümceciğin öznesi konumundaki adılların (*birbirleri*), bulundukları alanın dışında, ana tümcenin öznesi ile eşdizinli olduğunu görüyoruz. Demek ki, (66)daki tümcecikler eşdizinli olmaya izin verecek denli açık alan oluşturmaktadır. Bununla birlikte, aynı eşdizinlilik ilişkileri (67)deki eklenti tümcelerinde kurulamamaktadır:

(67)
*Öğrenciler$_i$ [birbirleri$_i$ sınıfta kalacakları için] üzülüyorlar
*Yazarlar$_i$ [birbirleri$_i$ üzüldüğü için] pişman oldular

(67)deki tümcelerde görüldüğü gibi., tümcecik *-dık* ve *-ecek* eki kurulduğunda ama tümceciğin kendisi eklenti olduğunda, eşdizinlilik için kapalı bir alan oluşturmakta ve işteşlik adıllarının ana tümcenin öznesi ile eşdizinli olması gerçekleşmemektedir. Demek ki, eklenti tümcelerinin ROL yüklenmemesi ile birlikte kapalı alan oluşturmaya devam etmesi arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Şimdi, ister ROL yüklensin ister yüklenmesin, öznesine YALIN durum yükleyemeyen ve böylece açık alan oluşturması gereken çekimli mastar tümceciğine bakalım:

(68)
Çocuklar$_i$ [birbirlerinin$_i$ üzülmemesi için] sustular

(68)deki eklenti tümcesi, öznesinin (*birbirlerinin*) BÖnün GÖSü konumuna yükselmesine izin verecek denli açık olmalıdır ki aynı zamanda işteşlik adılının ana tümcenin öznesi ile eşdizinli olması da mümkün kılınsın. Eğer tamlayan eki almış öznenin, eklenti tümcesinin öznesi konumunda kalmayıp bu tümceciği dallandıran BÖnün GÖSü konumuna yükseldiği savunulacaksa, burada olduğu gibi, o zaman bu konuma yükselmiş BÖ, bu konuma yükselmemiş ve eklenti

[11] Kennelly 1993, ilgili tartışmayı "bağlama" kavramına dayanarak kurar ama bu kavram erken bir kavrama olacağı için yerine daha önce geçen bir terim olarak "eşdizinlilik"i kullanıyoruz.

tümcesinin öznesi konumunda YALIN durum yüklenmiş olarak kalan BÖye göre farklı taşınma sergilemelidir. BÖnün göstericisi konumundaki BÖ, örneğin, diğer BÖden farklı olarak ana tümcenin sonuna gidebilmelidir, öyledir de:

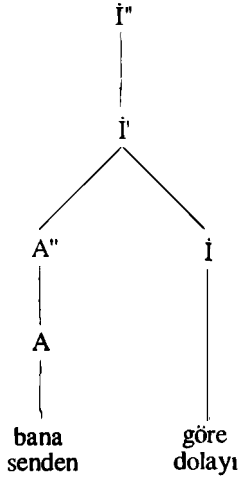
(69)
[t_i Toplantıyı ertelediği]-ni söyledik Hasan'ın$_i$.
*[t_i konuyu bilmediği için] toplantıyı erteledik Hasan$_i$.

4.9.6 İlgeçler

İlgeçler sözlüksel yapıda üye ve ROL yapısı taşıyan, sözdizimsel yapıda da öbek kurabilen, böylece İÖlerin başı olan bir sözlüksel kategoriydi ve İÖnün tümleci konumunda AÖler bulunmaktaydı. Buna göre, bir İÖ yapısı sunan (70)e bakınca, orada da, üzerine DURUM belirleyicileri almış AÖler bulunduğunu görürüz.

K-buyurma ve yönetim ilişkilerine göre (70)teki AÖlere biçimbilimsel YÖNELME ve ÇIKMA durumlarını yükleyen İdir. İ, tümleci konumundaki AÖlere ROL de yüklediği için, yüklediği DURUMlar içsel olmalıdır.

(70)

Bununla birlikte, Türkçenin başkaca ilgeçlerine bakınca, tümleç konumundaki AÖlere YÖNELME ve ÇIKMA dışında başkaca DURUMların yüklendiğini söylememiz gerektiğini anlarız:

(71)
a. Ali gibi
b. onun gibi

(72)
a. Ali için
b. onun için

(73)
a. Ali kadar
b. onun kadar

(71a)da *gibi* ilgeci, (72a)da *için* ilgeci ve (73a)da da *kadar* ilgeci, tümleci konumunda birer AÖ bulundurmaktadır ve ilgili AÖler görünüşte YALINdır. Bununla birlikte, (71)-(73) arası b örneklerinde görülmektedir ki tümleci konumunda adıl bulunduğunda ilgecin yüklediği DURUM, TAMLAYANdır. İlgeçlerin açık AÖlere karşılık adıllarla sergilediği bu farklı DURUM görünümleri, akla eylemlerin yüklediği BELİRTME durumunu getirmektedir. İlgeçler, tıpkı eylemler gibi, tümleç konumundaki AÖlere DURUMu değişmeceli olarak yüklemektedir. Farklılık, yalnızca, değişmecenin güdülenişinde ve yüklenen DURUMlardadır. İlgeçler tümlecine, ilgili AÖ belirtili olduğunda değil, adıl olduğunda biçimbilimsel olarak sunulan bir DURUM olarak BELİRTME değil, TAMLAYAN yüklemektedir.

İlgeçlerin tümleçlerine DURUM yüklemede sergilediği soyut/biçimbilimsel olma farkı, akla hemen, bu tür ilgeçlerin yüklediği DURUMun yapısal olabileceğini getirmektedir. Çünkü, daha önce gördük ki benzer değişmeceyi sergileyen ve eylemlerden tarafından yüklenen BELİRTME, yapısal bir DURUMdu. Ne var ki, ilgeçlerin yüklediği DURUMun yapısal olduğunu BELİRTMEye benzer yolla tanıtlayabileceğimiz sözdizimsel bağlamlar daha kısıtlıdır. Türkçede ilgecin tümleci olarak yorumlanabilecek ama başka bir konuma taşınmış ve orada başkaca bir yöneticiden DURUM yüklenmiş AÖ görünümleri bulunmaz. Bununla birlikte, (71)-(73) arası türde ilgeçlerin yüklediği DURUMun, başkaca bağlamlarda başkaca başlar tarafından yüklendiğini biliyoruz. Bu noktada, tümceciklerin Çsinin de tümceciğin öznesi konumundaki AÖlere TAMLAYAN yüklediğini hatırlamakla yetinelim.

Öte yandan, tümlecine TAMLAYAN yükleyen ilgeçlerin yapısal değil, içsel DURUM yüklediğine dair elimizde bir ipucu bulunmaktadır. Bu ilgeçler de diğer ilgeçler gibi, tümlecine yalnızca DURUM değil, ROL de yüklemektedir.

Sezer 1991, *için* ve *gibi* ilgeçlerini kastederek Türkçede bazı ilgeçlerin yapısal DURUM yüklediğini söyler (bkz. s.37) ama bu ilgeçlerin tümleçlerine

diğer ilgeçlerden farklı olarak ROL yüklemediği bir sözdizimsel bağlam bulunmadığı için bunu hemen kabul etmek zordur. Bununla birlikte *için* ve *gibi* ilgeçlerinin niçin diğer ilgeçler gibi her zaman biçimbilimsel DURUM yüklemediği de açılanması gereken bir yöndür.

Aslında, ilgeçlerin yapısal DURUM yükleyebileceğine dair başkaca bir dilde, İngilizcede, açık tanıtlar bulunmaktadır. (74)te yer alan tümcecikte *for* ilgeci, tümceciğin öznesine ROL yüklemiş olamaz, çünkü, yerleşmiş özne konumundaki AÖ, ROLünü, bilindik yollarla tümceciğin eyleminden almıştır.

(74)
a. [For Ali to kiss Ayşe] would be a pleasure
b. [For him to kiss Ayşe] would be a pleasure

ROL Ölçütüne göre, *kiss* eylemi tarafından dışsal ROL yüklenen (74)teki *Ali* AÖsü, başkaca ROL yüklenemeyeceğinden, *for* ilgeci ona ROL yüklemiş olamaz. Böylece (74a)da *for*, ROL yüklemediği bir AÖye (74b)nin tanımlılığı gibi, BELİRTME olan bir yapısal DURUM yüklemektedir.

4.9.7 AÖ+E Yandaşlığı

Türkçedeki AÖler, BELİRTMEyi biçimbilimsel olarak yüklendiğinde tümcenin herhangi bir yerinde, (75)te kısmen örneklendiği gibi, özgürce görünebilir:

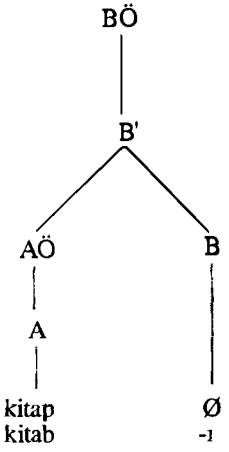
(75)
Ali bugün *kitabı* okuyor
Ali *kitabı* bugün okuyor
Kitabı Ali bugün okuyor
Ali bugün okuyor *kitabı*

(75)teki sorun şudur: Eğer BELİRTME yapısal bir DURUM ise, ilgili DURUM yükleme biçimbilimsel olarak da olsa yandaşlık gözetilerek yükleniyor olmalıdır. Yani, belirtili AÖ DURUM belirleyicisini üzerine kendisine DURUM yükleyen E ile yandaş olduğu konumda almaktadır. Eğer böyleyse, Türkçe, aynı konuma aynı DURUMun, soyut ve biçimbilimsel olarak yüklendiği bir dil olmalıdır. Bu noktada sorun şudur: Belirtililik anlambilimsel bir özellik olduğuna göre, demek ki, Türkçenin dilbilgisinde AÖlerin

anlambilimine göre biçimlenen farklı DURUM yükleme süreçleri bulunduğunu kabul etmek zorundayız.[12]

DURUM yükleme gibi bir sözdizimsel sürece [belirtililik] gibi bir anlambilimselliğin karıştırılmaması için akla şöyle bir olası çözüm de gelebilir: BELİRTME durumu belirleyicisi, gerçekte, bir DURUM belirleyicisi değildir. İlgili belirleyici, İngilizcenin artikeline benzer bir öğedir ve belirtili AÖleri göstermektedir. Bu noktada, BÖ Hipotezini hatırlayabiliriz; belirtili veya belirtisiz, bütün AÖlerin gerçekte bir BÖ olduğunu kabul edersek, o zaman, tümleci konumunda AÖ bulunduran BÖnün başı konumuna, BÖnün genel karakterine uygun olarak [±belirtililik] farkı yaratan öğeler olarak *Ø/-ı* değişmecesini koyabiliriz:

(76)

(76)daki biçimlenmeye göre, Türkçede, artık, tekçil bir DURUM bulunmaktadır; belirtili BÖler de belirtisiz BÖler de soyut ve yapısal olan BELİRTME durumunu yüklenmektedir.

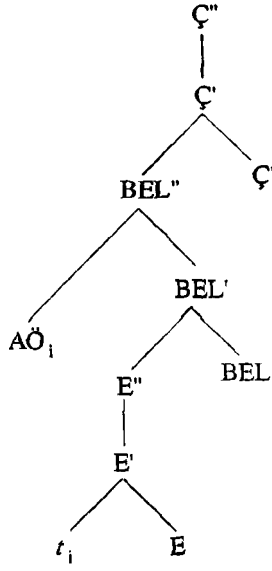
Bir başka olası çözüm, belirtili AÖlerin yüklendiği DURUMun farklı bir DURUM olduğunu kabul ederek, onun eylem tarafından yüklenmediğini, belirtili AÖnün başka bir konuma geçerek farklı bir kaynaktan DURUM yüklendiğini söylemek olabilir. Tıpkı edilgenleştirmede Enin mantıksal nesnesi olarak yorumlanmasına rağmen özne konumuna taşınmış AÖnün, Eden değil Çden DURUM alması gibi süreç, belirtili AÖlerle de yaşanıyor olabilir. Yine, tıpkı yükseltme yapılarında olduğu gibi, tümceciğin öznesi konumunda YALIN durum alamayan AÖnün, ana tümceye yükselerek BELİRTME durumunu

[12]Sezer 1991, belirtili AÖlerin yüklendiği DURUMu biçimbilimsel DURUM olarak görür ve onu, belirtisiz AÖlerin yüklendiği yapısal BELİRTME durumundan ayırır. Ne var ki, bu ayrım hala anlambilimsel olmaktan kurtulmuş değiliz, çünkü, her iki DURUM da nesne konumundaki AÖlere yüklenen DURUMdur.

ılması gibi bir taşınma söz konusu olabilir. Bu durumda, belirtili AÖnün niçin ve nereye taşındığının açıklanması gerekecektir.

Belirtilik anlambilimsel bir özellik değil, işlevsel bir kategori olarak tasarlanırsa, belki, tıpkı UYUM öbeklerinde UYUMların DURUM yüklemesi gibi bir süreç izlenerek uygun bir DURUM yükleyici de bulunmuş olur. Bu durumda, BEL(irtililik) gibi bir işlevsel kategori Türkçenin öbek yapısında EÖnün üstünde yer alacaktır. EÖnün tümleci konumundaki AÖler [+belirtili] olduklarında, bu işlevsel başın GÖSü konumuna yükselecek ve orada üzerine DURUM ekini alacaktır, (77)deki yapıda gözlemlenebilir bir ilişki olarak:[13]

(77)

Son olarak, daha önce ortaya atılmış bir çözüm önerisini ele alalım. Kornfilt 1984 ve onu izleyerek Sezer 1991, belirtisiz AÖlerin DURUMu bir yapısal DURUM olarak Eden aldığına dair eklenme önerisi getirir. Bu öneriye göre, EÖnün tümleci konumunda üretilmiş AÖlerden belirtisiz olanı, bu konumu terkederek Eye eklenir ve üzerine Kornfilt 1984'e göre "katı eklenme", Sezer 1991'e göre "eklenti yoluyla" DURUM alır. Eğer AÖ belirtili ise, orjinal konumunu terketmez ve orada üzerine biçimbilimsel DURUMu alır.

[13]Kennelly 1997, Türkçedeki belirtisiz AÖlerin odaklandığı zaman, içinde bulundukları EÖye terkedilmek üzere mi EÖye sağdan eklendikleri yönünde bir çözümleme önerir. (77)deki çözümleme, Kennelly'nin çözümlemesiyle, farklı güdülenmelerle de olsa, bir AÖnün içinde bulunduğu öbeği terketmesi açısından paralelidir.

Sezer 1991, Baker 1988'in eklenen AÖlerin DURUM yüklenme gerekliliği taşımadığı önerisine de karşı çıkarak, AÖler eklense de DURUM yüklenmiş olmalı der ve aşağıdaki yapıyı tanıt olarak kullanır:

(78)
*Ben Ali'yi kitap oku-t-tum

Sezer 1991'e göre, eylem ettirgen çatı biçimbilimi taşıdığı için, geçişlidir. Bununla birlikte, geçişli bir eylem olmasına karşın belirtili AÖye DURUM yükleyememektedir. Bu da, belirtisiz AÖlere geçişli eylemin DURUM yüklediğini gösterir.

Ne var ki, Türkçede belirtisiz AÖlerin yer aldığı yapılarda BELİRTME durumu yüklenmiş "fazladan" AÖler görünebilmektedir:

(79)
a. Ali haberi verdi
b. Ali bunu haber verdi

(79b)de, eğer *haber*'i *ver-* eyleminin yandaş tümleci (nesnesi) olarak görmeyi sürdürürsek, o zaman, eylemin sözlüksel yapısında bulunmayan bir öğenin (*bunu*) nasıl ortaya çıktığını açıklayamayız. Bununla ilgili olarak (79b)deki görünümü *haber ver-* gibi deyimleşmeye bağlı bir sözlüksel süreç olarak görmek de, doyurucu bir açıklama olmayacaktır, çünkü "fazladan" öğelerin göründüğü bütün yapılar deyimleşmeye veya benzeri sözlüksel bir sürece ait görülemez. Örneğin, (80)deki *kutu yap-* anlatımında deyimsel bir yön bulunduğu söylenemez:

(80)
Ali kutuyu yaptı
Ali kartonu kutu yaptı

II. 5 BAĞLAMA KURAMI

Rol Kuramı, sözlüksel birimlerin anlambilimsel özellikleriyle etkileşimde olan bir altkuramdır. Ne var ki bu, İDKnın anlambilimsel olguları uzanan tek altkuramı değildir. **Bağlama Kuramı** da, AÖlerin yorumlanmasında etkili olan "gönderimsel" ilişkileri ele alır. Bu kuramın **Rol Kuramından farklılığı**, sözlükçede değil, sözdizimsel sunuluşlarda yer alan anlambilimsel olgularla ilgilenmesidir.

5.1 Gönderim

Bağlama Kuramının merkezi kavramı **gönderimdir. Gönderim**, geniş anlamda, bir ad ile bu adın sözlüksel içeriğinin alt olduğu kişi, nesne, varlık vb.'nin arasındaki "özdeşlik" ilişkisidir. Doğal konuşucular, bu ilişkinin dayandığı gönderimsel bilgilerden hareketle ad ile gönderimde bulunduğu öğeyi özdeş olarak yorumlar.

(1)
a. Ali *öğretmeni* seviyor
b. Ali *onu* seviyor
c. Ali *kendi*ni seviyor
ç. Komşular *birbirleri*ni seviyor

(1a)yı söyleyen kişi de dinleyen kişi de, *Ali* ve *öğretmen* sözcükleri ile kastedilen kişilerin kimler olduğunu bilir. En azından, konuşucu, dinleyicinin bildiğini varsayar. Aynı biçimde, (1b)de de *Ali* ve *onu* ile kastedilen kişiler konuşucu ve dinleyici açısından bilindiktir. Konuşucu/dinleyicinin bildiği bir şey daha vardır, o da, *öğretmen* ile kastedilen kişinin *Ali* olmadığı gibi, *onu* ile kastedilen kişinin de *Ali* olmadığıdır. Yani, (1a) ve (1b)deki adlar gibi *onu* adılı da tümcede yer almayan ama edimbilimsel olarak bilinen kişilerdir.

Demek ki *Ali*, *öğretmen* ve *onu* sözcüklerinin gönderimi tümce dışınadır, bunlar tümce dışındaki kaynaklara bağlanmaktadır.

Öte yandan, (1c)de *kendini* ile kastedilen kişi, aynı tümcede bulunan birini göstermektedir: *Ali*'nin kendisi. Aynı biçimde (1ç)de de *birbirlerini* ile başkası değil, tümce içindeki *komşular* kastedilmektedir. Demek ki *kendini* ve *birbirlerini* sözcüklerinin gönderimi tümce içinedir, bunlar *Ali* ve *öğretmen* adlarından da, *onu* adılından da farklı olarak tümce içindeki kaynaklara bağlanmaktadır.

Görüldüğü gibi, her adın bir gönderimi bulunmaktadır ama bu gönderimler, kaynaklarının tümce dışında veya tümce içinde olması bakımlarından farklılaşmaktadır.

5.2 Dizinleme ve Eşdizinleme

Her ad ve her gönderim kaynağı, belirli bir dizine aittir. Adlar ile gönderimde bulundukları kaynaklar ise aynı dizine aittir. Yani, gönderimde bulunan AÖ ile, eğer yapıda varsa, gönderim kaynağı eşdizinlenir. Demek ki, (1c)daki *kendini Ali* ile, (1ç)deki *birbirlerini* de *komşular* ile eşdizinli olarak şöylece gösterebiliriz:

(1')
c. Ali$_i$ kendini$_i$ seviyor
ç. Komşular$_i$ birbirlerini$_i$ seviyor

Eşizinleme, gönderimin kaynağı tümce dışında olduğunda da kurulur. Bu durumda, tümce içindeki başkaca bir adın kaynak olmadığını göstermek üzere bu adların gönderimleri farklı dizinler taşır:

(1')
a. Ali$_i$ öğretmeni$_j$ seviyor
b. Ali$_i$ onu$_j$ seviyor

(1a)da [i,j] dizini *Ali*'nin gönderim kaynağı ile *öğretmen*'in gönderim kaynağının farklı olduğunu gösterir. Aynı biçimde, gönderim kaynağı farklılığı (1b)de de kodlanmıştır: *Ali* ve *onu* farklı dizinleri, dolayısıyla farklı kişileri gösterir. (1c) ve (1ç)de ise [i,i] dizinleri bulunmaktadır, yani *Ali* ile *kendi*'nin ve *komşular* ile *birbirleri*'nin gönderim kaynakları aynıdır. Bir başka deyişle, *Ali* ile *kendi*, *komşular* ile de *birbirleri* eşdizinlidir.

5.3 Bağlama Kuramının Gerekçelendirilmesi

Tümce-sınırlı bir dilbilgisinin, (1a) ve (1b)deki AÖlerin tümce dışına gönderimde bulunurken ne gibi ilişkiler sergilediğini, *Ayşe* ve *o*'nun, dil ortamında ilgili kişilerle birbirlerine nasıl bağlandığını açıklamak durumunda olmadığı iddia edilebilir. Çünkü, böylesi bir açıklama tümce sınırlarını aşar. Buna rağmen, (1)deki ilk iki tümcenin de tümce-sınırlı dilbilgisinin açıklama alanında olması gerektiğinin şöyle bir yönü bulunmaktadır: Dilbilgisi, adların tümce dışına gönderimde bulunduğunu belirlemezse, o zaman, şu bozuk tümcelerin üretilmesini engeleyemeyecek demektir:

(2)
*Ali$_i$ öğretmeni$_i$ seviyor
*Ali$_i$ onu$_i$ seviyor

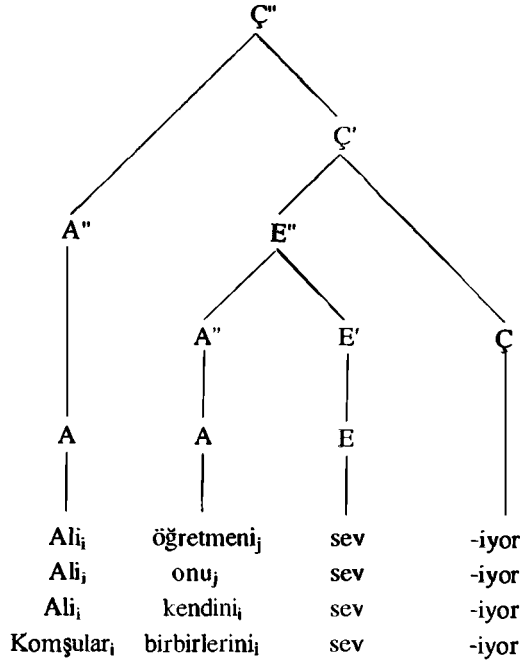
(2)nin her iki tümcesindeki *Ali*'ler *öğretmen* ve *o* ile eşdizinliyse tümce bozuktur. Tümcelerin düzgün olabilmeleri için ilgili AÖlerin farklı dizinde olmaları gerekir.

Aynı biçimde, dönüşlülük ve işteşlik adıllarının tümce içi gönderime nasıl zorunlu oldukları da açıklama gerektirir. Bu da, aşağıdaki gönderim ilişkilerini taşıyan tümcelerin bozukluğunun açıklanması gereğinden kaynaklanır:

(3)
*Ali$_i$ kendini$_j$ seviyor. (Ömer$_j$)
*Komşular$_i$ birbirlerini$_j$ seviyor. (Komşu olmayanlar$_j$)

Bu formel olmayan açıklamanın niçin gerektiği, dilbilgisinin şu ana kadarki görünümü düşünüldüğünde, daha kolay anlaşılır. Buraya kadarki biçimiyle, dilbilgisinin (1)deki tümceler için önereceği sözdizimsel yapılar, aralarında gönderim farklılıkları bulunmasına karşın hepsi için aynıdır. (1)in her tümcesinde ilgili adlar için aynı konumlar bulunmaktadır. Gönderim kaynağı olan ve olmayan *Ali*'ler tümcenin öznesidir, gönderimi tümce içine veya dışına olan ad ve adıllar tümcenin nesnesidir. Yani, aralarındaki gönderim farklılıklarına karşın ilgili AÖler, (4)te görüldüğü gibi, tümcede hep aynı konumdadır.

(4)

Demek ki, bağlama ilişkilerini yansıtmak üzere sözdizimsel sunuluşlarla etkileşime girecek başkaca araçlara gereksinim bulunmaktadır.

5.4 Gönderim ve AÖ Türleri

Dikkatimizi (1)deki yatık yazılı sözcükler ile sınırlarsak, adlar arasındaki gönderim farklılıklarının, bu adlar arasındaki tür farklılıkları ile bağlantılı olduğunu görürüz.

Geleneksel terimlerle (1a)da ad, (1b)de kişi adılı, (1c)de dönüşlülük adılı ve (1ç)de de işteşlik adılı bulunmaktadır ama sözcük türü bakımından (1)deki yatık AÖler, geleneksel olarak ikiye ayrılır: ad (1a) ve adıllar (1b, c, ç). Gönderim açısından ise gruplama değişir; tümce içi gönderimi olmayanlar (1a ve b) ve olanlar (1c ve ç). *Demek ki, gönderim açısından, adlar arasında da bir* ayrım yapmamız ve ayrımın öğelerini yeniden adlandırmamız gerekmektedir.

İDKda, gönderimi tümce içine olan adıllara, adıl türü ayrımı yapılmaksızın **gönderge** denir. Gönderimi tümce dışına olanlar adıllar ise, **adılsıl** olarak adlandırılır. Sıradan adlar ise, gönderge ve adsıldan farklı olarak **gönderimsel anlatım**, kısaca **g-anlatımdır**. Demek ki (1)deki *Ali, öğretmen*

ve *komşular* birer g-anlatım iken (1b)deki *onu* adılı bir adılsıl, (1c)deki *kendi* ve (1d)deki *birbirleri* adılları ise birer göndergedir.

5.5 Tümcedeşlik ve Bağlama

İngilizcede[1], dönüşlülük adıllarının Türkçede bulunmayan bir özelliği bulunur. Bazı dönüşlülük adılları bu dilde cinsiyet ayrımlarını da verir:

(5)

myself	(1.kişi/tekil, yansız)
yourself	(2. kişi/tekil, yansız)
himself	(3.kişi/tekil, eril)
herself	(3.kişi/tekil, dişil)
itself	(3.kişi/tekil, yansız)
ourselves	(1.kişi/çoğul, yansız)
yourselves	(2.kişi/çoğul, yansız)
themselves	(3.kişi/çoğul, yansız)

(5)te görüldüğü gibi, dönüşlülük adılı 3. tekil-kişide üç ayrı biçimlenme sergiler: *himself* eril, *herself* dişil ve *itself* ise yansızdır. Demek ki, İngilizce tümcelerde gönderge bir dönüşlü adılı olduğunda, ilgili tümcede bu adılın sergilediği kişiye değil, cinsiyete de uygun bir gönderim kaynağı bulunmalıdır:

(6)

a. Ali hurt himself
b. *Ali hurt herself
c. *Himself hurt Ali

(6a)ya karşılık (6b)nin bozuk oluşunun nedeni, bir gönderge olarak gönderimi tümce içi ile sınırlı olmasına karşın *herself* adılının uygun bir gönderim kaynağının tümcede bulunmamasıdır. *Ali*, [-dişil] olarak gösterebileceğimiz bir özellik taşımaktadır ve bu yüzden [+dişil] özellik taşıyan *herself*'in gönderim kaynağı olamaz. Böylece, uygun bir gönderim kaynağının bulunmaması (6b)de bozukluk ile sonuçlanmaktadır. Demek ki, bağlanma belirli bir sözdizimsel alanı gerektiren, bu açıdan **yerel** olan bir süreçtir.

[1]Bu bölümün başlangıç tartışmalarını Türkçeden kuracağız ama kuramın işleyişini gösterme işini İngilizceden yapacağız. Bunun birincil gerekçesi, Türkçenin Bağlama Kuramı açısından evrensel dilbilgisine bazı sınırlılık çıkarımakta oluşudur. Bu nedenle tartışmayı dahi sorunsuz bir veri tabanında kurmak, Türkçeyi dahi sonra ele almak yerinde olacaktır. Ayrıca, İngilizcedeki adılların cinsiyet ayrımını da sergilemekte oluşları, bağlanma ilişkilerini daha zengin araçlarla anlatma imkanı vermektedir.

Yerellik, bağlanmanın sözdizimsel boyutunu belirleyen bir koşuldur, bulunmaktadır. O halde, ilk elden, göndergenin bağlanması için şöyle bir tümcedeşlik koşulu düzenleyebiliriz:

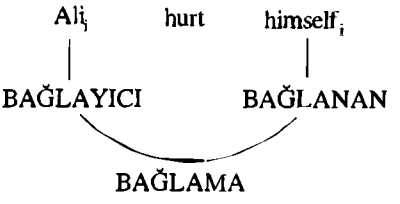
(7) *tümcedeşlik*
Gönderge bulunduğu tümcede eşdizinli olmalıdır.

(6) ile ilgili bilgilerimiz bitmedi: Bir göndergenin gönderim kaynağı tümcede yalnızca bulunmakla kalmamalı, belirli bir konumda da bulunmalıdır. (6c)nin bozukluğu karşısında (6a), gönderim kaynağının dönüşlülük adılından önce gelmesi gerektiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, her dönüşlü adılının, tabii her göndergenin, tümcede kendisinden önce gelen bir gönderim kaynağı, bir **öncülü** bulunmalıdır ve gönderge ile öncül aynı tümcede eşdizinli olmalıdır. Demek ki (7)deki koşulu (8)deki gibi genişletmemiz gerekecektir:

(8) *tümcedeşlik*
Gönderge ile öncülü aynı tümcede eşdizinli olmalıdır.

Eşdizinli olmak, bağlı olmak demektir. Yani, eşdizinleme ile olup biten aslında bir **bağlama**dır. Bu açıdan, (6a)daki bağlamada örneğin, öncül olan *Ali* bir "bağlayıcı", gönderge olan ***himself*** de bir "bağlanan"dır ve (6a')da görüleceği gibi, aralarındaki eşdizinliliğin dilbilgiselliği bozmaması da göstermektedir ki gönderge öncülüne (8)deki koşulu yerine getirecek biçimde bağlıdır.

(6a')

5.6 Yerellik

Bağlama, aslında, bağlayıcı ile bağlananı birbirine gönderim yoluyla bağlayan basit bir işlem değildir. Şimdi şu tümceye bakalım:

(9)
*Ali$_i$ thinks that Ayşe hurt himself$_i$

Bağlamanın bütün öğelerini içermesine karşın (*himself* bir göndergedir; *Ali*, *himself* için uygun bir öncüldür), (9)un bozukluğu göstermektedir ki bağlama gerçekleşmiyor.

Bağlamanın sorunsuz gerçekleştiği (6a) ile (9)u, (9)daki bağlanmamanın nedenini bulmak üzere karşılaştırırsak, (6a)nın yalın bir tümce, (9)un ise bileşik bir tümce olduğunu görürüz. Bu farklılığa bağlı olarak (6a)da öncül de gönderge de aynı tümcede olmasına karşın, (9)da öncülün ana tümcede, göndergenin tümcecikte olduğunu görürüz. Demek ki, göndergenin bağlanması için devrede olan tümcedeşlik koşulu, tümcecikleri de kapsamaktadır.

Ne var ki, (10)daki tümcenin bozukluğu da, (8)deki koşulun yetersiz olduğunu göstermektedir:

(10)
*Ali's$_i$ mother hurt himself$_i$

(10)da öncül ile gönderge tümcedeştir ama tümce yine de bozuktur; gönderge *Ali*'ye bağlanamamaktadır. Veriyi (11)deki gibi biraz genişletince şu görülecektir ki bağlama ilişkileri daha yapısal açıklamalara gereksinim duymaktadır:

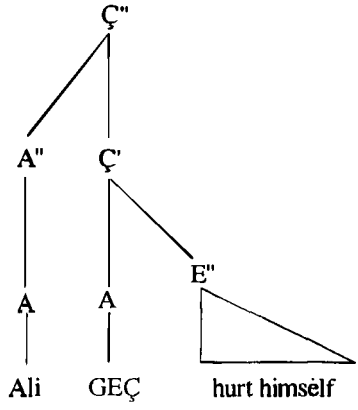
(11)
[Ali's*$_i$ father*$_j$]$_k$ hurt himself$_k$

(11) ancak k-dizinlemesi ile düzgündür. *himself*, ne *Ali*'ye ne de *father*'a bağlanmaktadır, onun öncülü *Ali's father*'ın bütünü olmalıdır. Öyleyse soru şudur: Gönderge (10) ve (11) arasındaki öncül seçimlerini nasıl yapmaktadır?

5.7 Bağlama ve K-buyurma

Bağlamanın yapısını anlamak üzere, bağlamanın gerçekleştiği bir tümcenin öbek yapısına bakalım.

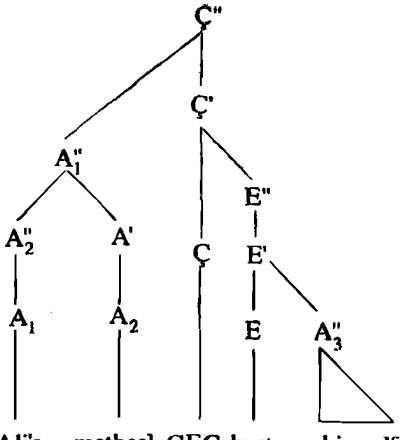
(12)

(6a)nın öbek yapısını sunan (12)ye dikkatlice bakarsak, öncül ile gönderge arasında yapısal bir ilişkinin bulunduğunu görürüz. (12)de *Ali*'nin kurduğu A", kendisini dallandıran Ç"nin dallandırdığı diğer bütün budaklara k-buyurmaktadır. Bu da *Ali*'nin ***himself***'e k-buyurduğu anlamına gelir, çünkü *himself*'i dallandıran budak E", *Ali*'yi dallandıran ilk budağın (Ç"nin) dallandırdığı diğer budaklar arasındadır. Demek ki öncül ile gönderge arasında yapısal bir ilişki, k-buyurma ilişkisi bulunmaktadır. O halde, bağlamanın k-buyurma altında işlediğini varsayarak (9), (10) ve (11)deki bağla(ma)ma görünümlerinde bağlamanın gerçekleştiği durumlarda öncülün göndergeye k-buyurmasını, gerçekleşmediği durumlarda ise k-buyurmamasını bekleyebiliriz. Bu açıdan yapmamız gereken, bağlamanın gerçekleştiği ve gerçekleşmediği yapıları k-buyurma açısından karşı karşıya getirmektir. İşte (10) ve (11)in yapılarını sunan (13).

(13a) ve (13b)de A_1, $A"_3$e k-buyuramaz, çünkü kendisini dallandıran ilk budak olan $A"_2$, $A"_3$ü dallandırmamaktadır. Bağlanma A_2ye de olamaz; onları dallandıran ilk budak olan A' da, $A"_3$e k-buyurmamaktadır. (11)in düzgün k-eşdizinlemesinde ise, öncül $A"_1$dir; onu dallandıran ilk budak Ç"dir ve $A"_3$, bu Ç" budağından dallanlar arasındadır.

(13)

a. [*Ali's$_i$ mother] GEÇ hurt himself$_i$

b. [Ali's$_i$ father$_j$]$_k$ GEÇ hurt himself$_{*i/*j/k}$

Bu açıklamalar göstermektedir ki bağlama, k-buyurma altında tanımlanabilir:

(14) *bağlama*
A Bye k-buyuruyorsa
A Byi bağlar

Ne var ki, bozuk (6b)yi hatırlarsak, tıpkı (6a)da olduğu gibi, orada da *Ali*, göndergeye k-buyuruyor ama bağlama gerçekleşmiyordu. Çünkü öncül ile gönderge eşdizinli değildi. O halde, (14)teki tanıma eşdizinlilik koşulunu da yerleştirmeliyiz:

(15) *bağlama*
A Bye k-buyuruyorsa ve
A ile B eşdizinli ise
A Byi bağlar

5.8 Bağlama Alanı

Şimdi de bozuk olan (9)daki bağlama yapısına bakmak üzere onu burada yineleyelim:

(9')
*Ali$_i$ thinks that Ayşe hurt himself$_i$

Tümcedeşlik, bu tümcenin bozukluğunu açıklamaktaydı ama son bağlama kuralı (15)e göre bağlama gerçekleşmelidir, çünkü *Ali*, *himself*'e k-buyurur ve onunla eşdizinlidir. Buna karşın, yani (15)teki tanıma uyulmasına karşın bağlama yine de gerçekleşmemektedir. ... Peki, bunu engelleyen nedir?

Bu noktada, tümcecik yansımalarının yönetime engel olduğunu hatırlayabiliriz ama bu yanlış bir hatırlama olacaktır; çünkü, bağlamanın yönetim altında değil k-buyurma altında çalıştığını ortaya koymayı çalışmaktayız. Eğer bağlamayı yönetim altına çekersek, bu kez, şu tümcedeki bağlamada *Ali*'nin nasıl öncül olabildiğini açıklayamayız:

(16)
Ali_i believes [himself$_i$ to be a hero]

Hatırlanacağı gibi, (16) gibi mastarlı tümcecik alanları KDY eylemlerinin yönetimine engel olamıyordu ve bir KDY eylemi olarak *believe* eylemi *himself*'i yönetmekte ve ona BELİRTME durumu yüklemektedir. Yani, göndergenin yöneticisi *believe* eylemidir. Bununla birlikte (16)daki *Ali*, *himself*'e k-buyurmasına karşın onun yöneticisi değildir ama *Ali* ile *himself* yine de bağlanmaktadır.

(9')da öncülün göndergeye k-buyurmasına rağmen bağlamaması ile (16)da öncülün üst tümcenin eylemi tarafından yönetilmesiyle birlikte kendisine k-buyuran öncüle bağlanmasını yan yana getirirsek, hem (9')daki bağlanmama, hem de (16)daki bağlanma görünümleri için bir açıklamaya ulaşacak gibi görünürüz: Bir göndergenin öncülüne bağlanması için o öncülün, göndergenin yöneticisinin bulunduğu tümcede bulunması gerekmektedir, diyebiliriz. (16)daki tümce bunu yerine getirmektedir ama (9')daki tümce getirememektedir, çünkü, göndergenin yöneticisi ile öncülü aynı tümcede yer almamaktadır ve bağlanma gerçekleşmemektedir.

Bu durumda, (7)deki tümcedeşliği aşağıdaki gibi yeniden tanımlamamız gerekmektedir:

(17) *tümcedeşlik*
Bir gönderge, kendisini ve yöneticisini içeren alan içinde bağlı olmalıdır.

Bu tanıma göre gözlemlerimizi yineleyelim: (9')da, *himself* ve yöneticisi olan *hurt* eylemi aynı alanda, yani alt tümcede yer almaktadır ve gönderge ancak bu alanda bağlanabilir. Oysa, göndergenin potansiyel öncülü (*Ali*) üst tümcede bulunmaktadır. Böylece bağlama gerçekleşmemektedir. (16)da ise, *himself* ve yöneticisi *believe*'in bulundukları alan, öncül olan *Ali*'yi de içeren tümcenin tamamıdır. O halde bağlama gerçekleşir ve tümce düzgündür.

Buraya kadar, **bağlama alanının** tümce boyutlu olduğunu gördük. Gönderge ve yöneticisinin bulunduğu yalın tümce, tümcecik veya KDY durumunda bileşik tümce. Bununla birlikte (18), başkaca bir bağlama alanı daha olduğunu gösterir:

(18)
Ali_i painted $Ayşe's_j$ picture of $herself_j$/$himself_{*i}$

(18)de, j-eşdizinlemesi olanaklıdır; bunu (17)deki koşul sağlamaktadır: *herself*'in yöneticisi *of* öndurumudur ve öncülü *Ayşe*'dir. Hepsi, (18)in tamamı olan yalın tümce alanında bulunmaktadır. Bununla birlikte, *Ali* de *himself*'in potansiyel bir öncülü olmasına karşın, böylece bütün koşullar yerine getirilmesine karşın i-eşdizinlemesi olanaksızdır. Peki neden?

(18)de i-eşdizinlemesinin mümkün olmamasının hemen görünen yanıtı, AÖlerin de bir bağlama alanı oluşturduğudur. Eğer (18)de *Ayşe's picture of herself/himself*'in bir bağlama alanı oluşturduğunu varsayarsak, o zaman *himself*, bu bağlama alanı içinde uygun bir öncül bulamaz ve bağlama gerçekleşmez.

Şimdi toparlarsak yalın tümce, tümcecik, ad öbekleri ve KDY durumunda bileşik tümcenin tamamı bağlama alanıdır, diyebiliriz.

5.9 Ulaşılabilir Özne

(18), AÖlerin de bağlama alanı oluşturduğunu göstermektedir ama bağlama alanı olmak, bütün AÖ görünümleri için geçerli değildir. Şimdi şu tümceye bakalım:

(19)
Ali_i painted [a picture of $himself_i$]

(19)da ayraç içine alınmış ve bir bağlama alanı olduğunu varsaydığımız AÖ, bu AÖ içinde de bir gönderge (*himself*) ve yöneticisi (*of*) bulunmaktadır ama gönderge, (19)un i-eşdizinlemesi ile düzgün olmasının gösterdiği gibi bu alan dışında bağlanmaktadır. Peki bu iş nasıl olmaktadır?.. Bu işin nasıl olduğunu anlamak için (18) ve (19)da bağlama alanını kuran AÖler arasındaki yapı farklılığını görmemiz gerekir.

Aşamalı-X Kuramına göre bütün öbekler benzer bir yolla, Aşamalı-X Çizelgesine uyarak yapılanıyordu. Her öbeğin bir başı, tümleci ve gösterileni bulunuyordu. Bu görünüm açısından AÖlerin tümcelerle aynı öbek yapıyı

taşınamasına dayanarak iki yapının GÖS konumunda bulunan öğeleri aynı işlevde görebiliriz. Böylece, yalnızca ÇÖlerin GÖS konumunda bulunan öğelere değil, AÖlerinin GÖS konumunda öğelere de "özne" diyebiliriz.

ÇÖler ile AÖler, GÖS konumunda özne görevinde öğeler bulundurmakla bir paralellik sergilemektedir. Bununla birlikte, AÖ yapıları, bu konumda ne tür öğelerin özne olduğu açısından hem ÇÖlerden, hem de birbirlerinden farklılaşabilir. Böyle bir farklılık, (18) ile (19) arasında bağlanma(mā) farklılığının da açıklaması olabilir: ÇÖlerin GÖSü konumunda AÖlerinki gibi artikeller bulunmaz. Artikeller bir sözlüksel içerik taşımadığı için, herhangi bir göndergenin de öncülü olamaz.

(18)deki AÖnün GÖSü konumunda bir açık AÖ (*Ayşe*), (19)daki AÖnün aynı konumunda ise bir artikel (*a*) bulunmaktadır. Bu durumda gönderge, (18)deki bağlama alanı içinde özne görevinde uygun bir öncül bulacaktır ama (19)daki bağlama alanı içinde böyle bir öncül bulamayacaktır. Yani, (18)deki bağlama alanı AÖ, öncül olabilecek bir özne barındırmakla (19)daki bağlama alanı AÖden farklılaşır. Demek ki AÖ'ler, ancak, GÖS konumunda öncül olabilecek uygun bir öncül, daha teknik bir deyişle **ulaşılabilir özne** bulundurduğunda bağlama alanı oluşturmaktadır. GÖS konumunda artikel gibi ulaşılabilir özne olmayan öğeler bulundurduğunda ilgili AÖ bağlama alanı oluşturmamaktadır. Böylece (19)da ***himself*** bağlanma alanı AÖnün dışına taşar ve *Ali* ile bağlanma gerçekleşir. (18)de ise GÖS konumunda bir açık AÖ (*Ayşe*) bulunmaktadır ve ***himself***'in ***Ali***'ye bağlanması ortaya çıkan bu bağlama alanı dışında gerçekleşmemektedir; sonuç, tümce bozuktur.

Bu son gözlemler ışığında, şimdi, son tümcedeşlik tanımı (17)yi şöyle genişletebiliriz:

(20) *tümcedeşlik*
Bir gönderge kendisini, yöneticisini ve bir **ulaşılabilir özne** içeren alan içinde bağlı olmalıdır.

Ulaşılabilir özne kavramını daha iyi ortaya koyabilmek için, bu kez, başı türemiş adsıl olan AÖ örneklerine bakalım:

(21)
a. *Ali$_i$ believes [Ayşe's description of himself$_i$]
b. Ali$_i$ believes [any description of himself$_i$]

(22)
Ayşe described herself

(21)de ayraç içindeki AÖlerin iç yapılarının, (22)deki tümce ile paralel olduğu açıktır. (21)deki *description* adı, (22)de de *describe* eylemi iki üyeli bir sözlüksel yapı taşımaktadır ve üyelerine ilgili ROLleri yüklemektedir. Ne var ki, (21b)de ROL yüklenecek üyelerden biri konumunda *any* yer almaktadır. *any*, artikel gibi sözlüksel içerik taşımayan bir belirticidir, bir ad değildir ve ROL yüklenemez. Bu nedenledir ki, (23)teki dilbilgisidışılığın gösterdiği gibi ROL yüklenilecek konumlarda bulunamaz:

(23)
*Any described himself

(23)te *any*, tümcenin ROL yüklenilen konumu olan özne konumundadır ama kendisi bir ad değildir, ROL yüklenemeyecek bir sözlüksel öğe olarak belirticidir. Ne var ki, *any*'nin ROL yüklenemeyecek olması, (21b)deki gibi AÖnün GÖS konumunu bulunamayacağı anlamına gelmez. Eğer (21b)de bir gönderge değil de bir kişi adılı bulunsaydı, (24)te örneklendiği gibi tümce düzgün olacaktı:

(24)
Ali_i believes any description of him_j

5.10 İşteşlik Adılları ve Bağlama

Buraya kadar, dönüşlülük adıllarının bağlamayı nasıl başlatıcı olduğunu gördük ama bağlamanın (1d)de yer alan ve göndergenin ikinci grubunu oluşturan işteşlik adıllarıyla nasıl işlediğiyle hiç ilgilenmedik.

Hemen şunu belirtelim, İngilizcedeki işteşlik adılı *each other*'ın bağlanma özellikleri ile dönüşlülük adılları arasında bir fark bulunmaz. Farklılık, *each other* gibi bir işteşlik adılının cinsiyet ayrımı yansıtmaması ama içsel olarak her zaman [+çoğul] özellikli olması gereğinden kaynaklanır. Bu nedenle, işteşlik adıllarının öncülü, dönüşlülük adıllarında olmayan bir zorunluluk sonucu çoğul olmalıdır:

(25)
*Ali_i hurt $[each\ other]_i$

(26)
$They_i$ hurt $[each\ other]_i$

(25)teki gönderge [*each other*], tekil olan bir öncüle bağlanamamaktadır ama çoğul özellikli bir öncül barındıran (26)da bağlama gerçekleşmektedir.

5.11 Kişi Adılları

(27) ile (28)i karşılaştırınca, kişi adıllarının göndergelerin yapamayacağı gönderimi yapabileceğini görürüz:

(27)
a. *Himself hurt Ali
b. He_i hurt Ali_j

(28)
a. *$Ali's_i$ mother hurt $himself_i$
b. $Ali's_i$ father hurt $him_{i/j}$

Dönüşlü adılı (27a)da öncülü bulunmadığından, (28a)da ise tümcedeşliğe uyulmadığından bağlanamamaktadır ve tümceler bozuktur. Oysa (27b)de dönüşlü ile aynı konumda bir kişi adılı bulunmaktadır ve öncülü olmaksızın tümce dışına gönderimde bulunabilmektedir. Aynı kişi adılı (29b)de, bağlama alanı dışındaki bir öncüle de, tümce dışındaki bir öncüle bağlanabilmektedir ve tümce yine düzgündür. Demek ki, göndergenin bağlandığı alanda kişi adılları bağlanmamaktadır.

Ne var ki, kişi adıllarının (27b) ve (28b)deki bağlanma özellikleri, göndergeler için belirlenen bağlama alanı içinde bağlanmama olarak görmek yeterli değildir, çünkü bir göndergenin bağlanma alanı ile kişi adılının bağlanma alanı örtüşebilir.

(21b')
Ali_i believes [any description of $himself_i$]

(24')
Ali_i believes [any description of him_i]

Yukarıdaki sözdizimsel yapılar birbiri ile özdeştir, tek fark birinde dönüşlülük adılının, diğerinde aynı konumda bir kişi adılının bulunmasıdır. (21b')deki dönüşlülük adılı için geçerli bağlama alanı tümcenin tamamıdır. Kişi adılı için geçerli alan da (24')te görüldüğü gibi tümcenin tamamıdır.

Demek ki kişi adılı, dönüşlülük adılının bağlama alanı dışına göndermede bulunabileceği gibi, aynı zamanda, bu alanın içinde de bağlanabilir.

Öte yandan, (29) ile (21a)yı karşılaştırınca görürüz ki, kişi adılı aynı konumda dönüşlülük adılının yapamadığı bağlanmayı da yapabilmektedir.

(29)
Ali_i believes [Ayşe's description of him_i]

Öyle görünmektedir ki kişi adıllarının bağlama özelliklerini, dönüşlülük adılları için geçerli olan bağlama alanıyla, dolayısıyla (20)deki gibi bir tümcedeşlik ile açıklayamayız.

Gerek göndergelerin gerekse kişi adıllarının bağlan(ma)ma görünümlerine yakından bakınca, şöyle bir ortak tabanın devrede olduğunu görürüz: Göndergeler (20)deki tümcedeşliğin belirlediği gibi kendisini, yöneticisini ve potansiyel öncülünü içeren alan içinde bağlanması gerekirken, kişi adılları böylesi bir alanın dışında bağlanmaktadır. "Gönderge-yönetici-potansiyel öncül" üçlüsünden oluşan bağlama alanına **yönetme kategorisi** diyelim ve kişi adılının bu alanın dışında nasıl bağlandığını görmek üzere (28b)yi yeniden ele alalım:

(28b')
$Ali's_i$ father hurt $him_{i/j}$

(28b')deki *him* adılının yöneticisi ***hurt*** eylemidir ve tümcede potansiyel bir öncül olarak ***Ali's father*** bulunmaktadır ama kişi adılı ya tümce dışında bağlanmaktadır ya da bir başka bağlama alanı kuran ve böylece adılın bağlanmama alanı dışında kalan ***Ali's father***'ın içindeki ***Ali***'ye bağlanmaktadır.

Yönetme kategorisi, ilgili alan içinde potansiyel bir öncül bulunmasa da oluşur. (29)da *Ayşe*, [-dişil] özellikli *him* adılının potansiyel bir öncülü değildir ama adılın *Ali*'ye bağlanması yine de gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, (29)daki bağlanma, ortada potansiyel öncülün bulunmamasından kaynaklanan bir bağlanma değildir. Örneğin (30), (29)daki eksikliği tamamlayan, yani potansiyel bir öncül içeren yapı sunmaktadır ve adılın yönetme kategorisi dışında bağlanması yine gerçekleşmektedir:

(30)
Ali_i believes [Ömer's$_j$ description of $him_{i/*j}$]

Bu noktada (24)e de bakabiliriz. Orada da *any description of him, him* adılı için bir bağlanmama alanı kurmaktadır, uygun bir öncül içermese de.

Demek ki (20)deki koşulu göndergeler için dilbilgisinde tutmaya devam edeceksek, o zaman, koşulun tam tersini de kişi adılları için dilbilgisine sokmamız gerekir. Aynı koşulu iki türlü yazmaktansa, her iki türünü birer ilke olarak ayrı ayrı yazalım. (20)deki koşul bağlamanın göndergeleri yönelik A ilkesi olsun (bkz. (31)). (32) de bağlamanın adılsıllara yönelik B ilkesi olsun.

(31) *Bağlamanın A İlkesi*
Bir gönderge yönetme kategorisi içinde bağlı olmalıdır.

(32) *Bağlamanın B İlkesi*
Bir adılsıl yönetme kategorisi içinde özgür olmalıdır.

(31) ve (32)deki ilkelerde geçen "yönetme kategorisi"nin (20)deki "kendisini, yöneticisini ve bir ulaşılabilir özne içeren alanı" karşıladığına dikkat edelim.

5.12 G-anlatımlar

(33)teki tümce bize, ilk elden, g-anlatımın gönderim özelliğinin kişi adılları ile benzer olduğunu söyler:

(33)
Ali_i hurt $him_{*i/j}$

(33), hem bir g-anlatım olan *Ali*'nin hem de bir kişi adılı olan *him*'in gönderiminin tümce dışına olması gerektiğini gösterir. Öyleyse, kişi adılları için geçerli olan bağlama alanı dışında bağlanma özelliği g-anlatımlar için de geçerli, demektir.

Bununla birlikte, g-anlatımların bütün bağlanma özellikleri kişi adılları ile aynı değildir. (34a)da *Ali* ile *him* arasında eşdizinleme olması ama tersi durumda (bkz. (34b)) olmaması, bağlanmanın ancak kişi adılına yönelik olacağını, yani g-anlatımın bağlanmayacağını gösterir.

(34)
a. $Ali's_i$ $father_j$ hurt $him_{j/*j/k}$
b.He_i says that $Ali_{*i/j}$ is walking

Buna karşın (35)te, iyelik adılı *his* ile g-anlatım *Ali*'yi eşdizinli olarak yorumlamak mümkündür ama bu durumu bir g-anlatımın bağlanması olarak

göremeyiz, çünkü bağlama k-buyurmaya dayanmamakta, *his*, *Ali*'ye l buyurmamaktadır (bkz. 13)). K-buyuracak olan *his father*'dır ki *Ali* de zat onunla eşdizinli değildir:

(35)
His_i $father_j$ hurt $Ali_{i/*j/k}$

Tüm bunlar göstermektedir ki g-anlatımlar, tıpkı kişi adılları gibi tüm dışına gönderimde bulunmaktadır ama onlardan farklı olarak bağlama alt dışında da olsa bağlanmamaktadır. O halde, g-anlatımın yalnızca gönderged değil kişi adılından da farklı olan bu davranışını, (31) ve (32)deki bağlı ilkelerine (36)daki gibi bir ekleme yaparak açıklayabiliriz:

(36) *Bağlamanın C İlkesi*
Bir g-anlatım her yerde özgür olmalıdır.

5.13 Gönderim Özellikleri

Gönderimin tümce içine veya tümce dışına olması, AÖlerini "gönderge"ye karşılık "adılsıl" ve "g-anlatım" diye ikiye ayırmamıza ola veriyordu. Bu ayrımı bir ikili özellik kalıbı için taban oluşturmak üz kullanabiliriz. Böylece, dönüşlülük ve işteşlik adıllarını [+göndergesel] anlatımları ve kişi adıllarını da [-göndergesel] özellikli AÖler ol görebiliriz.

Ne var ki, g-anlatımlar ile kişi adılları [-göndergesel] olma açısından o ise de bağlamada bağlayan ve bağlanan olma açılarından, dolayısıyla "adı olup olmama açısından ayrıdır. Bu açıdan g-anlatımlar ile kişi adılları ara da [±adılsıl] olma ayrımı yapmak gerekir. Böylece, elimizde üç tür AÖ am özellik türü olmasından hareketle gönderim özellikleri açısından b AÖlerin (37)deki gibi bir dörtlü kalıp sunduğunu varsayabiliriz:

(37)

a. [+göndergesel, -adılsıl]	dönüşlülük adılları, işteşlik adılları
b. [-göndergesel, +adılsıl]	kişi adılları
c. [-göndergesel, -adılsıl]	g-anlatımlar
ç. [+göndergesel, +adılsıl]	?

Eğer (37), gönderim özelliklerinin tam resmini sunuyorsa, o zaman, l AÖ türlerinin bu özelliklerden biri ile uyuşması gerekir. Burayı kadın gi

ki birer gönderge olmakla dönüşlülük ve işteşlik adılları (37a)daki özellikleri paylaşmaktadır. Kişi adılları gönderge olmamakla (37b)deki özellikleri taşıyor demektir. G-anlatımların taşıdığı özellikler ise (37c)dekiler olmalıdır, çünkü onlar ne göndergedir, ne de adılsıl.

(37) bütün AÖ türlerini betimleyecek özellik olasılıklarını sunmaktadır ama göndergesel ve adılsıl olma özellikleri açısından ortaya çıkan dördüncü olasılıkla (bkz. (37ç)) etkileşimde bulunan herhangi bir AÖ türü ortalıkta görünmemektedir. Yani, gönderim özellikleri kalıbı, bulunan AÖleri doğru biçimde birbirinden ayırırken, bunun bedeli olarak, ortalıkta görünmeyen bir AÖ türü için de belirleme yapmak zorunda kalmaktadır.

Aslında (37ç) türündeki AÖlerin bulunmaması, ilgili özelliklerin (31), (32) ve (36)daki ilkelerle olan etkileşimlerinin doğal bir sonucudur: [+gönderge] özellikli olma yönetme kategorisine bağlı olmayı, [+adılsıl] özellikli olma da yönetme kategorisinden özgür olmayı getirmektedir. Böylece (37ç) türünde AÖler olsaydı, (37a) özelliği ile yönetme kategorisine bağlı, (37b) özelliği ile yönetme kategorisinden özgür olacaktı ve ortaya bir çelişki çıkacaktı.

Ne var ki, dördüncü tür AÖnün bulunmaması, farklı bir bulunmamadır ki bu konu İDKnın başka bir altkuramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Bu altkuram "Denetleme" için bkz. §II.6)

5.14 Türkçede Bağlama

Türkçenin basit tümcelerinde dönüşlülük ve işteşlik adılları birer gönderge olarak Bağlamanın A İlkesine, kişi adılları bir adılsıl olarak Bağlamanın B İlkesine ve ne bir gönderge ne de bir adılsıl olan açık AÖler de, Bağlamanın C İlkesine uyar görünür:

(38)
a. Ali_i $kendini_{i/*j}$ yaraladı
b. [Ali ile Ayşe]$_i$ $birbirini_{i/*j}$ seviyor
c. Ali_i $onu_{*i/j}$ yaraladı
ç. Ali_i $Ayşe'yi_j$ seviyor

Bağlama ilkelerinin öngördüğü gibi (38a)da *kendi* ve (38b)deki *birbiri* adılları, bulundukları tümcelerdeki *Ali*'lere gönderimde bulunurken (38c)de kişi adılı *onu* ve (38ç)deki g-anlatım *Ayşe* tümce dışına gönderimde bulunur. Aynı gönderimsel AÖler, bileşik tümcelerde de bağlama ilkelerine uyar görünür:

(39)

a. Ahmet$_i$ [Ali'nin$_j$ kendini$_{*i/j}$ yaratıldığı]-nı biliyor

b. [Ali ile Ayşe]$_i$ [onların birbir(ler)ini$_{*i/j}$ sevdiği]-ni biliyor

c. Ahmet$_i$ [Ali'nin$_j$ onu$_{i/*j/k}$ yaratıldığı]-nı biliyor

ç. O$_i$ [onun$_j$ Ayşe'yi$_{*i/*j/k}$ sevdiği]-ni biliyor

(39a)da *kendi* ve (39b) *birbiri*, bulundukları tümcecik dışındaki AÖle bağlanamazken (39c)deki kişi adılı *onu*, bulunduğu tümcecikteki Ali' bağlanamamaktadır. (39ç)deki *Ayşe* ise, bileşik tümcedeki *hiçbir* AÖ bağlanmamaktadır.

Aşağıdaki örnekler ise işteşlik adılı dışındakilerin bağlama ilkeler uyduğunu göstermektedir:

(40)

a. Ali$_i$ [Ahmet'in$_j$ kendi$_{*i/j}$ kitapları]-nı istiyor

b. [Ali ile Ayşe]$_i$ [birbirlerinin$_{i/*j}$ prensipleri]-ne saygı duyuyor

c. Ben$_i$ Ayşe'ye$_j$ [onun$_{*i/i}$ kitapları]-nı geri veriyorum

ç. Ali$_i$ [Ayşe'nin$_{*i/j}$ annesi$_{*i/*j/k}$]-nden hoşlanmıyor

(40)ın her tümcesinde içinde sırasıyla dönüşlülük, işteşlik ve kişi adılları g-anlatımların bulunduğu birer AÖ bulunmaktadır ve (40b) dışın tümcelerde bulunan gönderim, ayraç içindeki AÖleri bir bağlama alanı g bağlama ilkeleri doğrultusundadır. (40b)de bir bağlama alanı kurması bekl [*birbirlerinin prensipleri*] AÖsü içindeki *birbirleri* için bağlama alanı olm karşın işteşlik adılı bu alan içinde değil dışında bağlanmaktadır. Demc (38)-(40) arası gözlendiği gibi, Türkçede tümceler, tümcecikler ve -işt adıllarının bulunduğu AÖler hariç- ad öbekleri birer bağlama ı oluşturmaktadır.

Bağlama ilkelerinin Türkçede, bu genel görünümün aksine önemli ol sorunlu olduğu çeşitli dilciler tarafından ortaya konmuştur. Bu yöndel gözlemler, Erguvanlı-Taylan 1982 tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın savunusuna göre, bağlamayı salt k-buyurma çerçevesinde ele alan kur Türkçedeki bağlama(ma) görünümleri bütünüyle açıklayamaz. İşin bağlayan ve bağlanan öğelerin tümcedeki görevleri de katılmalıdır, 1991, aynı doğrultuda ama bu kez bağlama ilkelerinin yetersizliğine yi bir savunu ile daha kısıtlı bağlama kurallarına ulaşmayı hedefleye çalışmadır. Şimdi bu iki çalışmayı ayrıntılıca ve ayrı ayrı ele alalım.

5.14.1 K-buyurmanın Yetersizliği

Erguvanlı-Taylan 1982, Türkçede adılların bağlama ilkelerinden ciddi biçimde saptığını, bu dilde ilkelerin açıkça yıkıldığı görünümler bulunduğunu, bu nedenle Türkçenin, Bağlama Kuramına sorunlar çıkardığını söyler.

Erguvanlı-Taylan 1982'ye göre öncülün önce-(sonra-)gelme konumlarını ve özne, nesne gibi dilbilgisel görevlerini dikkate almayan k-buyurma alanı dayanağı, Türkçede gönderimsel ilişkileri açıklamakta yetersizdir.

(41)deki bozukluk k-buyurma alanı kavramı ile ulaşılabilecek bir açıklama içermektedir: *o* adılsılı, öncülü*Erol*'un k-buyurma alanı dışında olduğundan ikisi arasında eşdizinleme gerçekleşmemektedir. Bununla birlikte (42a)da adıl, (42b)de de "sıfır sunuluş"[2], öncülleri olan *Erol*'un k-buyurma alanı dışında olmasına karşın, aralarında eşdizinleme bu kez gerçekleşmektedir.

(41)
*O_i bana Erol'un$_i$ geleceğini söyledi

(42)
a. Ben Erol'un$_i$ kitabını kaybettiğimi ona$_i$ söylemedim
b. $Ø_i$ toplantıya gelmeyeceğini bana Erol$_i$ söyledi

Öte yandan, (43)teki gönderimsel öğeler, *Erol*'un k-buyurma alanı içinde olmasına karşın gönderimin (43a)da adılsıl, (43b)de de sıfır görünümlü olması mümkün değildir.

(43)
a. Erol$_i$ Ahmet'e$_j$ [onun$_{j/k/*i}$ /$Ø_i$ geleceğini] söyledi
b. Erol$_i$ [*$Ø_i$/ona$_i$ haksızlık eden] adamı arıyor

Yani, k-buyurma alanı, adılsıl ile sıfır sunuluş arasındaki bu bütünleyici dağılıma bir açıklama getirmemektedir.

Türkçede adıl ile sıfır sunuluş arasında özgür değişebilirlik de gözlenebilir. Yani, (44)te öncül *Nazan*, bir adılsılı da sıfır görünümü de bağlayabilir.

(44)
Erol$_i$ Nazan'ı$_j$ görünce hemen onun$_j$/$Ø_j$ yanına gitti

---

[2]Erguvanlı-Taylan 1982: tümcelerin özne ve ad öbeklerinin tamlayan konumunda açık bir öğenin olmadığında, orada bir adılsıl olarak sıfır sunuluş" bulunduğunu kabul eder.

Erguvanlı-Taylan 1982'ye göre (41)-(44) arası örneklemeler açıkça göstermektedir ki Türkçede gönderimsel ilişkileri k-buyurma alanına dayanarak açıklamaya kalktığımızda ortaya çıkacak yetersizlikler, iki etmen dikkate alındığında ortadan kalkabilir: sözcük dizilişi ve öncülün dilbilgisel görevi. Örneğin, sıfır sunuluş yerleşmiş tümcenin öznesi (bkz. (42b)) veya bir tamlamanın tamlayanı ise (bkz. (43a)), öncülü ana tümcenin özne AÖsü olabilir. Özne olmayan bir AÖnün potansiyel öncül olabilmesi için, gönderimsel öğeden hemen önce gelmesi gerekir:

(45)
a. Ahmet$_i$ Erol'a$_j$ [Ø$_{i/j}$ karısı]-nı sordu
b. Ahmet$_i$ [Ø$_{i/*j}$ karısı]-nı Erol'a$_j$ sordu
c. Erol'a$_i$ [Ø$_{i/j}$ karısı]-nı Ahmet$_j$ sordu

(45a)da *Ahmet* de *Erol* da sıfır sunuluşun öncülü olabilirken (45b)de *Erol* sıfır sunuluştan hemen önce gelmemekle öncül olma özelliğini yitirmiştir. Oysa, özne konumundaki *Erol* için böyle bir kısıtlamanın olmadığını (45c) göstermektedir.

5.14.2 Bağlama İlkelerinin Yetersizliği

Sezer 1991, bağlamanın A ve B ilkelerinin yetersizliğini göstermek üzere, Türkçenin ilgili AÖ türlerini ayrı ayrı ele alır. Biz de öyle yapalım.

5.14.2.1 Dönüşlü Adılı *kendi*

Sezer 1991'e göre Türkçede farklı özellikler sergileyen ***kendi*** ve ***kendisi*** adıllarından ***kendi***, (38a)-(40a) arası sergilediği bağlama özelliklerinin yanı sıra, Bağlamanın A İlkesinden saparak, (46)da olduğu gibi tümcecik alanı dışında da bağlanabilir, (47)de olduğu gibi kendisine k-buyurmayan bir öncüle de bağlanabilir:

(46)
Ali$_i$ [herkesin kendine$_i$ yardım edeceği]-ni sanıyor

(47)
[Babamın$_i$ kardeşi] kendinden$_i$ daha yakışıklı

kendi adılı (46)da bağlama alanı olan tümceciktcn dışarı çıkıp ana tümcenin öznesi konumundaki *Ali*'ye, (47)de ise kendi bağlama alanı olan tümce içinde bir başka bağlama alanı kuran AÖnün öznesi konumundaki *babamın*'a bağlanmıştır.

Bununla birlikte, Sezer 1991'e göre *kendi*'nin (46) ve (47)deki sapmaları bütünüyle kısıtlamasız değildir. (48) türü yapılarda *kendi*, ana tümcenin öznesi olmayan bir öncüle bağlanamaz:

(48)
Ben *Ali'ye*$_i$ [*herkesin* kendine$_i$ cephe aldığı]-nı söyledim

(48)de, *kendi*'nin (46)daki sapmasına uygun olarak *ben*'e bağlanması beklenir ama bağlanmamaktadır. *kendi*'nin bağlandığı öğe, ana tümcenin öznesi konumunda olmayan *Ali'ye*'dir.

Sezer 1991, (47) türü yapılarda bağlanma, ana tümcenin yüklemcil öğesinin türünden etkilenir, der. Yüklemcil öğe *eylem olursa, bağlanma gerçekleşmez:*

(49)
*[Ali'nin$_i$ annesi] kendine$_i$ bir ev almış

İlgili bağlama ilkesinin yıkılışı (49)da, (47)dekinden farklıdır, çünkü (49)daki yüklemcil öğe (*almış*), (47)deki yüklemcil öğeden (*yakışıklı*) farklı olarak bir eylemcildir.

Sezer 1991'e göre *kendisi* adılı, çift karakterlidir,yani, hem göndergesel hem de adılsıl özellikli olabilmektedir. Bunun sonucu hem bir dönüşlü adılı olarak A ilkesine, hem de bir kişi adılı olarak B ilkesine uyar. (50), (38a) ve (39a)dakilere ek bir örnektir:

(50)
Ben Ayşeye$_i$ kendisinden$_{*i/j}$ söz ettim

Sezer 1991, *kendisi* adılının, bir adılsıl olarak bağlama alanı dışındaki öncüllere bağlanmasında, bu öncülün konumları açısından herhangi bir kısıtlama görmez; adıl (51a)da görüldüğü üzere özne konumundaki öncüle bağlanabileceği gibi, (51b)de görüleceği üzere özne konumunda olmayan öncüle de bağlanabilir:

(51)
a. Ali$_i$ [kendisinin$_i$ en iyi öğrenci olduğu]-nu iddia ediyor
b. Ben Ali'ye$_i$ [kendisinin$_i$ buraları tanımadığı]-nı hatırlattım

Bağlamadaki bu özgürlüğüne karşın *kendisi* adılsılı kendisinden sonra gelen bir öncüle bağlanmaz:

(52)
a. Ben Alinin$_i$ kitaplarını kendisine$_i$ iade ettim
b. *Ben kendisine$_i$ Ali'nin$_i$ kitaplarını iade ettim

5.14.2.2 İşteşlik Adılı *birbiri*

Sezer 1991'in gözlemlerine göre işteşlik adılı *birbiri*, ad öbeğinin bir kurucusu olduğu zaman Bağlamanın A İlkesini yıkabilir. (53)te görüldüğü gibi *birbirleri* adılı, bir bağlama alanı olan ve tamlayan konumunda yer aldığı AÖ içinde olduğu kadar, bu AÖ dışındaki bir öncüle de bağlanabilmektedir:

(53)
[Ali ile Ayşe]$_i$ [annelerinin$_j$ [birbirlerinin$_{i/j}$ hatası]-nı yüzlerine vurmasını] dün hoşlanmadıklarını bilir.

(53), aynı zamanda, tümceciklerde görünen işteşlik adılının da, yine bir bağlama alanı olan ve içinde bulunduğu tümcecikte değil, Bağlamanın A İlkesini yıkarak ana tümcede bulunan bir öncüle bağlanabileceğini göstermektedir. Sezer 1991'e göre (54), bunun dolaysız örneğidir:

(54)
Biz$_i$ [birbirimizin$_i$ ne kadar duygusal olduğu]-nu biliriz

Bununla birlikte, Sezer 1991, *birbiri* adılının (53) ve (54)te sergilediği UYUMu gözönüne alınınca, işteşlik adılının gerçekte Bağlamanın A İlkesini yıkmadığının da iddia edilebileceğini söyler. Bu iddiaya göre, işteşlik adılı bir öbeğinde tamlayan ve tümcecikte özne konumunda bulunduğunda, yüklemin öğe üzerindeki UYUM güçsüzdür. (53) ve (54)teki birbiri adılları SAYI olarak [+ çoğul] olmasına karşın yüklemcil öğeler *vurması* ve *olduğu* [-çoğul] çekimlidir. Böylece ilgili sözdizimsel alanlar güçsüz UYUMdan dolayı yetili bağlama alanları kuramaz ve işteşlik adılının bu alanlar dışında bağlanması da Bağlamanın A İlkesinin yıkıldığı anlamına gelmez (bu yönde ayrıntılı betimleme için bkz. §II.6.6.5).

Ne var ki, Sezer 1991'in gözlemlerinde, işteşlik adılının güçlü UYUM alanları dışında bağlanması da yer alır: (55)te işteşliğin bağlama alanı güçlü UYUM taşımaktadır ama işteşlik *biz*'e yine de bağlanmaktadır.

(55)
Biz$_i$ [çocukların birbirimizi$_i$ suçladığımızı bilmesi]-ni istemedik

İşteşlik adılının, Sezer 1991'e göre, A ilkesini daha sertçe yıktığı durumlar, bu adılın, kendisine k-buyurmayan öncüllere de bağlanabildiği durumlardır:

(56)
[[Sizin$_i$ sürekli tekrarladığınız] konu]] birbirimizin$_i$ arasında çok konuşulur oldu

(56)da işteşliğin öncülü olan *sizin*, bir ilgi tümceciğinin öznesi olarak, ana tümce kurucularına k-buyurmamaktadır ama *birbirimizin* adılının öncülü olabilmiştir.

5.14.2.3 Kişi Adılı *O*

Sezer 1991'e göre adılsılların 3. kişi adılı dışındaki üyelerinde Bağlamanın B İlkesi açısından bir sorun bulunmaz ama *o* adılı, bazı beklenmedik bağlan(ma)ma özellikleri sergiler. Örneğin, bir tamlamanın ve tümceciğin öznesi olduğu konumlarda, ilgili bağlama alanları dışından bağlanmayabilir:

(57)
a. *Ali$_i$ [onun$_i$ annesi]-nden hoşlanmıyor
b. *Ali$_i$ [onun$_i$ bir piyanist olduğu]-nu sanıyor

(57)deki *o* adıllarının, dışına gönderimde bulunacakları bağlama alanları, sırasıyla, içinde bulundukları AÖ ve tümceciktir ama adılların, Bağlamanın B İlkesini yıkma pahasına *Ali*'ye gönderimi gerçekleşmemektedir. Bununla birlikte, Sezer 1991, aynı konumlardaki adılsılın öncülü, ana tümcenin hiçbir öğesi olamaz değildir, der: (58)de, kişi adılı *Ayşe*'ye bağlanmıştır.

(58)
a. Ali Ayşe'ye$_i$ [onun$_i$ annesi]-nden hoşlanmadığını söyledi
b. Ali Ayşe'ye$_i$ [onun$_i$ bir peri olduğu]-nu söyledi

Demek ki adılsıl, özne konumundaki bir öncüle bağlanmamaktadır. Öte yandan, Sezer 1991'e göre (59)daki örneğe bakınca, bağlamayı engelleyenin yalnızca öncülün özne konumunda olması olmadığını anlarız; bağlanmama için adılsılın da özne konumunda bulunması gerekir:

(59)
Ayşe$_i$ [benim ona$_i$ dargın olduğu]-nu biliyor

Adılsıl (59)da özne konumunda değildir ve (57)nin aksine özne konumundaki öncüle (*Ayşe*) bağlanma gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, adılsılın bağlanmamasında onun özne konumunda bulunması da tek başına etkili değildir. (60), özne konumunda bulunan adılsılın bağlanabileceğini gösterir:

(60)
Ali$_i$ [benim onun$_i$ her işi berbat ettiğini bildiğim]-i tahmin etmiyor

(60) ile (58) ve (59)un karşılaştırması, bize, özne konumundaki adılsılın, kendisine yakın olan özneye bağlanmadığını gösterir.

Sezer 1991, aslında, özne konumundaki adılsılın, özne konumundaki öncüle bağlanmamasının, adılsılın bulunduğu bağlama alanı türüyle de bir ilişkisinin bulunmadığını saptamıştır. (60a)daki adılsıl, AÖnün öznesi konumundadır ve özne konumundaki bir öncüle bağlanmıştır ama (60b)deki adılsıl, yine özne konumunda ama bu kez tümceciğin öznesi konumunda bulunmasına karşın özne konumundaki öncüle bağlanamamıştır.

(61)
a. Ali$_i$ onun$_i$ babasının böyle konuşmamızı yasakladığını söyledi
b. Ali$_i$ onun$_i$ hazırladığı yemekleri ikram edecekmiş

Demek ki, özne konumundaki adılsılın özne konumundaki öncülle bağlanması, yalnızca AÖden oluşan bağlama alanlarında mümkündür. Bununla birlikte Sezer 1991'i izleyerek (58a) ile (61a)yı karşılaştırırsak, (61)deki bağlama farkını yaratanın tek başına bağlama alanı türü olmadığını görürüz. Adılsılın bulunduğu AÖ, (58a)da ana tümce içinde iken (61a)da tümcecik içindedir. Bu göstermektedir ki, özne konumundaki adılsılın özne konumundaki öncüle bağlanması için, hem kendisinin bir AÖ içinde bulunması, hem de bu AÖnün tümcecik içinde bulunması bulunması gerekmektedir.

5.14.3 Türkçede *kendi/kendisi* Ayrımı

Sezer 1991'in gözlem ve saptamaları göstermektedir ki bağlama ilkeleri, Türkçedeki adılların gönderim özelliklerini bütünüyle ve yeterince açıklayamamaktadır. Bu kuramın Türkçeye göre bir dizi dileözgü kısıtlama

içermesi gerekmektedir. Bununla birlikte, Sezer 1991'in gözlemlerinde yer verdiği verinin bazılarında sorun bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sezer 1991 (46), (47), (48) ve (49) numaralı örneklerinde *kendi* adılına yer vermektedir ama bu tümcelerin ***kendi*** adılı ile mükemmelen kabuledilebilir olduğunu söylemek güçtür.

Kornfilt 1996b Türkçede "gerçek" işteşlik adılının çekimsel paradigmasının benim lehçeme de uygun gelecek biçimde aşağıdaki gibi olduğunu söyler (bkz. s.139):

(62)
kendim
kendin
kendi
kendimiz
kendiniz
kendileri

Türkçedeki *kendisi* adılının, dönüşlülük anlatabilen ama (62)de olduğu gibi kişi adılı gibi davranan bir adıl olduğunu belirten Kornfilt 1996b, bu adılın daha çok, tümcecikler arasında "anaforik" ilişkiler kurduğunu veya ilgi tümceciklerinin içiçe yer aldığı (63) gibi tümcelerde uzak çıkarmalar arası bağlantılar kurduğunu ekler[3]:

(63)
Ahmet [bizim onu/kendisini işten atmamıza] çok şaşırdı
kendisine$_i$ çiçek veren adamın birdenbire öldüğü kadın$_i$

Bu saptamalardan hareketle Sezer 1991'in (46)-(49) arası örneklerinde *kendisi* adılının adılsıl davranışları da anlaşılırdır. Bu tümcelere uygun kişi adıllarını koymak mümkündür, tabii, *kendisi* ile ortaya çıkan iki okumaların ortaya çıktığını da kabul etmek şartıyla:

(50')
Ben Ayşeye$_i$ kendisinden$_{i/j}$/ondan$_{i/j}$ söz ettim

(51')
a. Ali$_i$ [kendisinin$_{i/j}$/onun$_{i/j}$ en iyi öğrenci olduğu]-nu iddia ediyor
b. Ben Ali'ye$_i$ [kendisinin$_{i/j}$/onun$_{i/j}$ buraları tanımadığı]-nı hatırlattım

[3] *kendisi* adılının söylemsel ve edimbilimsel özelliklerini ele alan bir çalışma olarak bkz. Özsoy 1990a.

(52')
a. Ben Alinin$_i$ kitaplarını kendisine$_{i/j}$/ona$_{i/j}$ iade ettim
b. *Ben kendisine$_{i/j}$/ona$_{i/j}$ Ali'nin$_i$ kitaplarını iade ettim

Bununla birlikte, Türkçede, aşağıdaki tümcelerde olduğu gibi *kendisi* adılını, yerine ilgili kişi adılını koyamayacağımız bağlamlarda görmek mümkündür ve bu açıdan *kendisi*'nin *kendi* ile özdeş görev yüklenebilen bir adıl olarak açıklanması gereken göndergesel ilişkiler -tabii yine iki okuma ile- sergileyebildiğini kabul etmek gerekir:

(64)
Ali kendini/kendisini kral sanıyor
Ben Ayşe'ye kendini/kendisini anlattırdım

Aslında, *kendi/kendisi* çiftinin birbirinin yerini alabilmesi olasılığını güçlendirecek çok önemli bir dilsel olgu bulunmaktadır: *kendi*'nin (62)deki çekimsel paradigmasında beklenen biçim, Türkçedeki adsıl çekim paradigması dikkate alındığında *kendi* değil, *kendisi*'dir. Bu nedenle *kendi* adılının, tıpkı *kim, bir, bazı* sözcüklerinde olduğu gibi üzerine ilgili eki alarak (*kimi, biri, bazısı* gibi) farklı bir adıl türüne geçerken dönüşlülük anlatma özelliğini kaybetmemesi, dilsel bulaşmada etkili olmaktadır diye düşünebiliriz.

II. 6 DENETLEME KURAMI

Önceki bölümde, AÖlerin, gönderimin ikili özellikler açısından dört ayrı tür sergilediğini, ilk üçünün gönderge (dönüşlülük ve işteşik adılları), adılsıl (kişi adılları) ve g-anlatım (açık AÖler) ile örtüştüğünü, dördüncü türün ise hem yönetim kategorisine bağlı (ve [+göndergesel] özellikli) olmak, hem de ondan özgür (ve [+adılsıl] özellikli) olmak gibi bir çelişki içerdiğini söylemiştik. Yani, ikili özellikler kalıbı bizi [+göndergesel, +adılsıl] özellikli bir AÖ türüne zorluyor ama böyle bir AÖnün bulunması, hem yönetilme hem de yönetilmeme ile sonuçlanacağından, ortada, bu özellikte bir AÖ görünmüyordu.

İşte bu bölümde, dördüncü olmaya aday bir AÖ türünden söz edilecek ama görülecek ki dilbilgisinin şimdiki durumu ile bu AÖ türü ele almak olanaklı değildir; dilbilgisi, ayrı bir altkurama gereksinim duymaktadır. Bu altkuram **Denetleme Kuramı**dır.

6.1 "Gizli" AÖ

Şimdi şu tümcelerle ilgilenelim.

(1)
a. Ali kitap okuyor
b. Kitap okumak iyidir
c. Ali kitap okumak istiyor

(2)

oku-	E	1	2
		AÖ	AÖ
		ROL_x	ROL_y

(2)deki sözlüksel yapıya göre *oku-* eyleminin iki üyesi bulunmaktadır ve eylem (1a)da, dışsal üye olan *Ali*'ye de, içsel üye olan *kitap*'a da ilgili ROLlerini yüklemektedir. Bu saptamalar çerçevesinde (1b)ye bakarsak, *oku-* eyleminin orada da aynı ilişkileri sergilemesi gerektiğini görürüz; *kitap*'ın *oku-* eylemi ile olan bağlantısı, onun, eylemin içsel üyesi olduğunu ve ROL_y'yi yüklendiğini anlatır. Yani bağlantı, bizim tümcesel yorum yapmamıza izin vermektedir. Okunacak şeyin kitap olduğunu bildiğimiz gibi, kitap okuyacak bir kişinin söz konusu olduğunu da biliriz. Ne var ki, (1b), (1a)dan, dışsal üyenin tümcede "görünmeme"si açısından farklıdır. Üstelik bu görünmeme, (3)teki tümcenin dilbilgisidışılığının gösterdiği gibi zorunludur:

(3)
*Ali kitap okumak iyidir

Oysa, (2)deki sözlüksel yapı, *oku-* eylemini içeren tümceciklerde de bir dışsal üyesi olması gerektiğini söyler. Ayrıca GYİ göre, tümceciklerde de mutlaka bir özne bulunmalıdır. Öyleyse (1b)nin bozuk olmaması, *kitap okumak* tümceciğinde öznenin konumunda bir AÖnün bulunduğunu ama görünmediğini söylemeye zorlar bizi. Bu AÖyü, şimdilik, geleneksel dilbilgisinin "gizli özne"sine benzer biçimde "gizli" AÖ olarak görelim:

(1b') [*gizli AÖ* kitap okumak] iyidir

Eğer, (1b)de, (1b')de olduğu gibi bir AÖnün bulunduğunu ama görünmediğini kabul ediyorsak, o zaman bu gizli AÖ nasıl yorumlanmaktadır?

Hatırlanacağı gibi, AÖlerin yorumlanması gönderime dayanmaktaydı. (1b)de gizli de olsa bir AÖ bulunduğunu varsayarsak bu AÖnün gönderimi, tıpkı adıllarda olduğu, tümce dışına olmak zorundadır, çünkü ortalıkta uygun bir öncül bulunmamaktadır. Bununla birlikte, gizli AÖnün gönderim kaynağı, adılların gönderim kaynağından farklıdır. Adıllar kaynağa kişi-sayı belirterek gönderimde bulunur. *o* adılı ile 3.tekil-kişi, *siz* adılı ile 2.çoğul-kişi kastedilir örneğin ama (1b)deki gizli AÖ ile kastedilen *ben, sen, biz...* gibi adıl kategorisinin herhangi bir üyesi değil, adeta hepsidir. Daha doğrusu, gönderim kaynağı 'biri', 'herkes' anlamlarında bir genellik, bir soyutluk taşımaktadır. Bu yorumu, ilgili kişiyi farklı bir yolla görünür kılan aşağıdaki görünümler destekler:

(4)
Kitap okumak (benim/senin/onlar/herkes/biri için) iyidir

Şimdi, (1c)ye dönelim. (1b)de bulunduğu iddia edilen gizli AÖnün, (1c)de de bulunduğunu kabul etmemiz gerekir, çünkü, ilgili tümcedeki *Ali* üst tümcenin öznesidir; ***kitap okumak*** tümceciğinin özne konumu boştur:

(1c')
Ali [*gizli AÖ* kitap okumak] istiyor

Ne var ki, (1c')deki gizli AÖnün yorumlanışı, (1b')dekinden farklıdır. Yorumlama, bu kez, tümce içi gönderime dayanmaktadır: Ali'nin isteği doğrultusunda kitap okuyacak kişi, yine Ali'dir. Yani, gizli AÖ, tıpkı göndergelerde olduğu gibi, tümce içinde eşdizinlidir; kitap okuyacak olan Ali'den başkası değildir:

(1c")
Ali_i [*gizli* $AÖ_{i*j}$ kitap okumak] istiyor

Bu noktada açıklığa kavuşturulması gereken konu, gizli AÖ (1c)de bir gönderge ise, o zaman, bağlama için söz konusu olacak yönetme kategorisinin ne olduğudur.

İlkin, (1c)deki mastarlı tümceciğin gizli AÖ için yönetme kategorisi olmadığını belirtmemiz gerekir. Mastarlı tümceciğin Çsi, öznesi konumundaki gizli AÖyü yönetemez, çünkü kendisi [-uyum] özellikli olmakla yönetme özelliği taşımayan bir baştır. Bu durumda, gizli AÖnün yönetme kategorisi bileşik tümcenin tamamını kapsar. Böylece, gizli AÖnün (1c)deki gönderimi göndergelere yönelik bağlama ilkesine uyar ve gizli AÖ bir gönderge olarak bulunduğu tümce içinde bağlanır.

Bu gözlemler göstermektedir ki, gizli AÖ, (1b)de tümce dışına gönderimde bulunmakla [+adılsıl], (1c)de ise tümce içine gönderimde bulunmakla [+göndergesel] özellikler sergilemektedir. Yani, karşımızdaki AÖ, gönderim özellikleri kalıbının dördüncü türü olmaya aday bir AÖdür.

6.2 "Gizli Özne"ye karşı ADIL

İDK, gizli AÖ kavramı için bir terim geliştirmiştir: **büyük adıl**, yazıyla **ADIL**. Büyük harflerle yazılan bu terimin dilbilgisindeki konumu basit bi gösterime değil, ileride açık olacağı gibi, yapısal ilişkilere dayanmaktadır. Tü şeyden önce ADIL bir kategori, bir boş kategoridir.

ADILın taşıdığı özellikler, Türkçenin geleneksel dilbilgisinde geçen "giz özne"den birkaç açıdan farklıdır. ADIL için, "gizlilik" zorunludur. (Bu

(1a)daki öznenin seçimlik olduğunu, yani, gizli de olabileceğini gösterir. (5b)nin bozuk tümceleri ise, (1b) ve (1c)de öznenin zorunlu olarak gizli olduğunu göstermektedir.

(5)
a. (Ali) kitap okuyor
b.
*Ben kitap okumak iyidir
*Ali [Ali kitap okumak] istiyor

Öte yandan, (5)teki görünümün özne-düşüren bir dil olarak Türkçeye özgü olduğunu belirtmeliyiz. Bilindiği gibi, İngilizce türü özne-düşürmeyen dillerde, (5a)da görülen türde seçimlilik, yani, "gizli özne" görünümü söz konusu değildir. Oysa Türkçede, yüklemcil öğe üzerinde zengin UYUMun bulunması sonucu, yani, yüklemcil öğe üzerindeki UYUM belirleyicilerinden hareketle özne konumunda görünmeyen AÖnün kişi ve sayısı belli olduğundan, özne konumlarında açık bir AÖ görünmeyebilir. (5a)da örneklenen bu durumlarda, özne konumunda yine bir boş kategori olarak adılın ama bu kez **küçük adılın** göründüğü kabul edilir. Bu küçük adıl, ***adıl*** olarak yazılır:

(5')
a. adıl kitap okuyor
b.
ADIL kitap okumak iyidir
Ali_i [$ADIL_i$ kitap okumak] istiyor

(5'a), tümcenin öznesi konumunda bir öğenin bulunduğunu ama görünmediğini, bulunan ama görünmeyen bu öğenin, yani boş kategorinin, tümcedeki UYUM yoluyla kestirilebilir olduğunu söyler. (5'b) de tümcelerin özne konumunda boş kategori bulunduğunu ama bu kategorilerin her iki durumda da gönderim yoluyla kestirilebilir olduğunu söyler. İlk durumda gönderim kaynağı "soyut" iken ikinci durumda, kaynakta bir öncül (*Ali*) bulunmaktadır.

6.2.1 ADIL İçin Bir Tanıtlama

Buraya kadar, ADIL gibi bir AÖ türünün bulunmasının, dilbilgisinin iki aracı ile, eylemin sözlüksel yapısı ve GYİ tarafından gerekçelendirildiğini

gördük. Bununla birlikte aşağıdaki tümceler, ADIL'ın bulunması gerektiğinin bir başka ilkeden de çıkarılabileceğini gösterir:

(6)
[Kendini tanımak] erdemdir

(6)daki tümcede bir gönderge bulunmaktadır ve Bağlamanın A İlkesi, her göndergenin, bulunduğu tümcede bir öncüle bağlı olması gerektiğini söylemektedir. Buna göre, (6)da bir öncül bulunmasaydı, bu tümcenin bozuk olması gerekecekti, çünkü yapıda öncülüne bağlı olması gereken bir gönderge bulunmaktadır. Ortalıkta bir öncül görünmemesine karşın tümcenin bozuk olmaması, yapıda, göndergenin bağlandığı ama "görünmeyen" bir öncül bulunduğunu anlatmaktadır. O halde, (6)da, bulunan ama görünmeyen bir kategori olarak ADIL gibi bir öncül, aşağıda gösterildiği gibi yer almakta olmalıdır ki göndergenin, yönetme kataegorisi içinde bağlı olması gerçekleşmiş olsun:

(6')
[ADIL$_i$ Kendini$_i$ tanımak] erdemdir

6.3 ADIL Görünümleri

İçinde ADIL bulunduğu varsayılan yukarıdaki örneklerin yapısına bakınca, ADIL'ın, Türkçede mastarlı tümceciklerde, yani [-zaman, -uyum] özellikli Ç" yansımaları içinde göründüğünü anlarız. Bu özellikteki Çlerin yönetemeyen Çler olduğunu biliyoruz. Bu durumda soru, şudur: Acaba ADIL, Ç"nin olası bütün özellikteki yansımalarında görünebilir mi?

Bu sorunun yanıtını almak üzere, Ç"nin olası biçimlenmelerine bakalım:

(7)
a. [+zaman, +uyum]
b. [-zaman, +uyum]
c. [+zaman, -uyum]
ç. [-zaman, -uyum]

(8)
a. [Ø Kitap okuruz]
b. Biz [Ø bu kitabı okumanız]-ı istiyoruz
c. Ali [Ø eve gidince]ders çalışacak

ç. Ali [Ahmet eve gidince] ders çalışacak
d. *Ali$_i$ [Ali$_i$ eve gidince] ders çalışacak
e. [Ø Kitap okumak] iyidir
f. Ali [Ø kitap okumak] istiyor

(7), Çnin, içerdiği iki dilbilgisel özelliğe bağlı olası biçimlenmeleri sunmaktadır. (8)de ise, köşeli ayraç içindeki tümceciklerin özne konumlarında açık AÖler yer almamaktadır ve tümceciklerin Çleri (7)deki ayrımları örneklendirmektedir. (8a)da [+zaman, +uyum], (8b)de [-zaman, +uyum] özellikli Çler bulunmaktadır ve özne konumlarında açık bir AÖnün bulunup bulunmaması, aşağıdaki versiyonların da gösterdiği gibi seçimlidir:

(8')
a. [Biz kitap okuruz]
b. Biz [sizin bu kitabı okumanız]-ı istiyoruz

Bir başka deyişle, (8')deki tümcelerde ADIL değil, geleneksel terimle "gizli özneler", İDK terimiyle küçük adıllar, yani *adıllar* bulunmaktadır:

(8")
a. [*adıl* Kitap okuruz]
b. Biz [*adıl* bu kitabı okumanız]-ı istiyoruz

[+zaman, -uyum] özellikli olduğunu varsaydığımız ulaç tümcelerini içeren (8c) ile (8ç)yi karşılaştırınca, bu tür tümcelerde öznelerin seçimli olduğunu anlarız ama bu seçimlilik, (8)in ilk iki tümcesindeki seçimlilikten farklıdır. Görünmeyen özne, (8d)nin dilbilgisidışılığının gösterdiği gibi, üst tümcenin öznesi ile eşgönderimli olduğunda görünmemesi zorunludur. Demek ki (8c)de alt tümcenin özne konumunda gönderimsel olarak kestirilebilen bir öğe, görünmeyen bir gönderge, daha doğru deyişle bir ADIL bulunmaktadır ki bu konumdaki öğe, gönderim yoluyla kestirilebilmektedir.[1]

(8')
c. Ali$_i$ [ADIL$_i$ eve gidince]ders çalışacak

(7)deki [-zaman, -uyum] olasılığını yansıtan (8e) ve (8f)de ise, daha önce (1c')de gösterildiği gibi birer ADIL bulunmaktadır.

[1](8c) türündeki "ulaçlı" tümcecik içeren tümcelerde denetlemenin işleyişi üzeri bkz. Brandemoen ve Csató 1986.

6.4 ADIL ve Denetleme Türleri

ADIL gibi bir aracın dilbilgisine sokulmasıyla birlikte gönderim kalıbına göre dördüncü tür AÖnün bulunması gerekliliğinin nasıl yerine getirildiğini gördük. Ne var ki, ADILın (8)deki farklı bağlanma özellikleri, ADILın da türleri bulunduğunu sezdirir. Ama daha önce şu belirtilmelidir ki, eğer ADIL bir AÖ türü ise, dilbilgisinin, ADILın gönderim ilişkilerine dayalı yorumlanışlarını nasıl betimlediğini açıklaması gerekecektir. Çünkü, ADILın (1b)de tümce dışında, (1c)de de tümce içinde nasıl bağlandığı henüz dile getirilmiş değildir.

ADILın yorumlanışı için İDKda geliştirilen kavram **denetleme**dir. Buna anlamda denetlemede ADIL "denetlenen", ADILın gönderimde bulunduğu AÖ de "denetleyen"dir. Hemen (1b)ye geri dönersek, orada ADILın, kişi adılları gibi tümce dışına gönderimde bulunduğunu ama bağlanacağı bir AÖnün ortalıkta görünmediğini söylemiştik. Bu durumlarda denetlemenin soyut olarak yapıldığını, bu açıdan da ilgili ADILın soyut olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür ADIL, zaman zaman $\mathbf{ADIL}_{soy}$ biçiminde gösterilir:

(1b')
$ADIL_{soy}$ kitap okumak iyidir

(1c)de ise, ADIL, açık bir AÖye gönderimde bulunmakta ve tıpkı bir gönderge gibi bağlanmaktadır. Bu durumda denetleyen, ***Ali***'dir. O halde ADILlar **soyut ADIL** ve **denetlemeli ADIL** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

ADILın soyut ve denetlemeli diye ikiye ayrılması, denetlemede de ayrım yapmamızı gerektirir. ADIL soyut olduğunda, **soyut denetlemeni** bulunduğunu söyleriz; bu durumda denetleyen, tümce dışında belirsiz bi içeriğe aittir. ADIL, açık bir AÖ tarafından denetlendiğinde ise, iki denetlem türü söz konusu olur: **seçimli denetleme** ve **zorunlu denetleme**.

Denetlemenin zorunlu olduğu görünümler (8)in son tümcesind bulunmaktaydı; ADIL, ana tümcenin öznesi tarafından zorunlu oları denetlenir, gönderim başkasına olamaz:

(8f')
Ali_i [$ADIL_{i/*j}$ kitap okumak] istiyor

Seçimlik denetim, yapıda iki **potansiyel öncül** bulunduğu durumlarda s konusu olur. (9)da ADILın denetleyeni *Ali* de olabilir *Ahmet* de.

(9)

Ali_i $Ahmet'i_j$ [$ADIL_{i/j}$ eve gidince] arayacak

Eve gidecek olanın Ali de Ahmet de olabilmesi, ADILın denetlenmesinin seçimlik olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bununla birlikte, potansiyel iki öncülün bulunduğu durumlarda denetleme her zaman seçimlik olmayabilir. ADILın hangi öncül tarafından denetleneceğini belirlemek üzere yapısal etmenler devreye girebilir. Şimdi şu tümce çiftine bakalım:

(10)

a. Ali_i [$ADIL_i$ pikniğe gitmeye] ikna oldu

b. Ali_i $Ayşe'y_j$ ($ADIL_j$ pikniğe gitmeye) ikna etti

(10)da, ayraç içine alınmış tümceciklerin özne konumunda ADIL bulunmaktadır ama denetleyenler, eşdizinlemenin de gösterdiği gibi, (10a)da üst tümcenin öznesi olan *Ali* iken, (10b)de üst tümcenin nesnesi olan *Ayşe*'dir. Bu farklılığa bağlı olarak eylemler de bir farklılık taşır: (10a)da eylem geçişsiz, (10b)de ise geçişlidir. O halde, eylemlerin denetleme açısından türlerinden de söz etmemiz gerekecektir: **özne denetlemeli eylemler ve nesne denetlemeli** eylemler.

6.5 ADIL Teoremi

Buraya kadar, ADILın gerekçelendirilmesi ve türleri üzerinde durduk ama bunun için dilbilgisinin ne gibi bir düzenleme içerdiğinden söz etmedik. Bir başka deyişle, ADILın dilbilgisinde ne gibi bir ilke veya kuralla etkileşim içinde olduğuna değinmedik.

ADIL, [+göndergesel, +adılsıl] özellikler ile belirlenen bir AÖ türü olduğundan akla ilk gelen, onun Bağlama Kuramı çerçevesinde ele alınabileceğidir. Hatırlanacağı gibi, Bağlama Kuramı gönderim kalıbının belirlediği ilk üç AÖ türü için ayrı ayrı ilkeler sunuyordu. Bu ilkelerle veya benzer bir ilkeyle, gönderim özellikleri kalıbının dördüncü üyesi olan ADILın da dilbilgisel tanımlanması gerçekleştirilebilir .

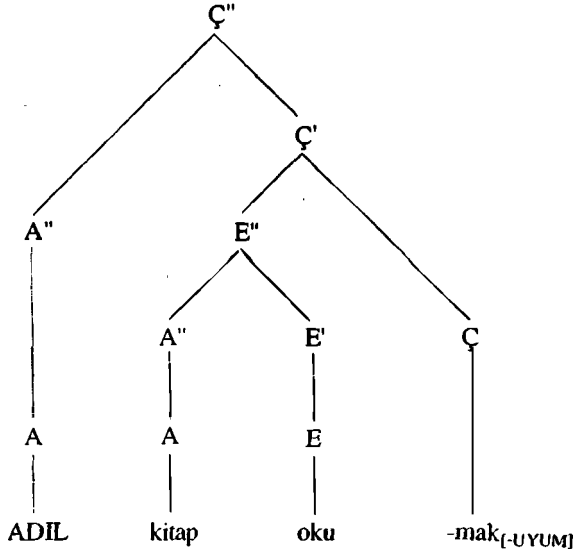
Ne var ki, ADILı bağlama ilkelerden biri ya da benzer bir ilke ile ele almak olanaksızdır. Çünkü A ilkesi, ADILın [+adılsıl] özelliği, B ilkesi [+göndergesel] özelliği yüzünden uygulanamaz. C ilkesi ise, ADIL, açık bir AÖ olmadığından etkisizdir. O halde, öyle bir dilbilgisel araca gereksinimiz var demektir ki ADILın ne adılsıl ne de göndergesel olma özelliklerini yıksın ama hem yönetme kategorisinin dışında bağlı olmak, hem de yönetme

kategorisi içinde bağlı olmak çelişkisini de ortadan kaldırsın. Bu açıdan ortaya çıkan olası tek çözüm, ADIL'ın bağlama ilkeleriyle olan bağlantısını kesecek bir tanımlamaya ulaşmaktır.

Bağlama ilkelerinden bağımsız olacak bir tanımlama, bu ilkelerin merkezi öğesi olan "yönetme"den de bağımsız olmalıdır. Yani ADIL, yönetilmeyen bir öğeyse o zaman yönetme kategorisine dayanan ilkelerden de uzaklaşmış oluruz. Demek ki, yönetilmeme ADIL'ın temel özelliği olursa, bu durumda, herhangi bir yönetme kategorisine göre belirlenecek konumu da olmayacaktır.

Şimdi, yönetilip yönetilmediğini anlamak üzere, ADIL'ın bulunduğunu varsaydığımız başlangıç örneklerimiz olan (1b) ve (1c)nin öbek yapısına yakından bakalım:

(11)

Hatırlanacağı gibi, daha önce, [-uyum] özellikli Çlerin yönetme özelliğini yitirdiğini, böylece GÖS konumunu yönetemediğini görmüştük. (11)deki Ç'de böyle bir Çdir ve GÖS konumundaki öğeyi yönetemektedir. Demek ki, (11)de ve ilgili tümcelerde bu konumda bulunan ADIL da yönetilmemektedir. Öyleyse, ortada, ADIL'ı bağlama ilkelerinden bağımsız olarak tanımlama olanağı bulunmaktadır.

(12) *ADIL Teoremi*
ADIL yönetilmeyen olmalıdır

6.5.1 ADIL Teoremi ve KDY

ADIL Teoremi ADILın yönetilmeyen konumlarda bulunabileceğini söylemektedir. Eğer bu doğru ise, ADILın, KDY bağlamlarında da bulunmamasını bekleriz, çünkü, ana tümcenin eylemi bir KDY eylemi ise, o zaman, tümceciğin öznesi konumu yönetiliyor olacaktır ki bu konumda ADIL bulunduran tümceler bozuk olmalıdır. (13)te örneklendiği gibi, öyledir de:

(13)
*Ali_i [$ADIL_{*i/*j}$ Sivas'a gitti] sanıyor

(13)te ADILın denetleyeni *Ali* değildir. Ayrıca, ADILın soyut olarak yorumlanması da mümkün değildir. Bununla birlikte, (13)ün Türkçede dilbilgisel olabildiği bir bağlam bulunmaktadır:

(14)
Ali [Sivas'a gitti] sanıyor

Bu tümcenin dilbilgiselliği ancak, özne konumunda ADILın değil, [+3,kişi-tekil] özellikli küçük adılın bulunduğunu varsaymakla mümkün olabilir:

(14')
Ali_i [$adıl_{*i/j}$ Sivas'a gitti-$Ø_j$] sanıyor

(14')te tümceciğin öznesi konumunda, ancak, *Ali* ile eşdizinli olmayan bir *adıl* bulunabilir ve bu durumda tümceciğin yüklemcil öğesi üzerinde de 3.tekil-kişiyi gösteren bir sıfır eki bulunuyor, demektir

Tabii ki, görünüşte özdeş olan (13) ile (14) arasındaki karşıtlık, Türkçenin tipolojisinden kaynaklanmaktadır. İngilizce gibi özne-düşürmeyen dillerde, aynı konumda bir küçük adıl bulunması elbette söz konusu olmayacaktır. Bunu örneklemek için (15)e bakalım:

(15)
*Ali tried [Ayşe to escape from Ankara]

(15)teki *try* eylemi bir KDY eylemi değildir, bu nedenle, alt tümcenin öznesi konumundaki açık AÖyi yönetemez. Bu açık AÖ *Ayşe*, olası yöneticisi Ç tarafından da yönetilmemektedir, çünkü bu Ç [-uyum] özellikli olmakla güçsüzdür. Sonuçta, DURUM alamayan *Ayşe* DURUM Süzgecine takılır ve tümce dilbilgisidışı kalır.

Ayşe'nin (15)te DURUM Süzgecine takılması göstermektedir ki bulunduğu konum yönetilmeyen konumdur, yani ADIL için uygun bir konumdur. Bu konum öyle bir konum olmalıdır ki (16) gibi bir tümcede aynı konumda ADILın görünmesi mümkün olmalıdır:

(16)
Ali_i tried [$ADIL_i$ to escape from Ankara]

KDY eylemleri, ana tümcenin yüklemcil eylemi olduğunda, tümeceğin öznesini kuraldışı olarak yönetip DURUM belirleyebiliyorlardı. O halde, ADIL Teoremine göre KDY yapan eylemler ana tümcede yüklemcil olduğunda tümcecikte ADIL bulunmamalıdır. (17a)ya karşılık bozuk (17b) bunu örneklemektedir:

(17)
a. Ali believes [himself to be a hero]
b. *Ali believes [ADIL to be a hero]

6.5.2 KDY, ADIL ve Türkçede Tümcenin Başı

Brendemoen ve Csató (BC) 1984, Türkçede tümcenin başının ana tümce ve tümeciğe göre farklılaştığını iddia etmek üzere yükseltme yapılarına yönelik bir gözlemde bulunur.

BC 1984, işe Kornfilt 1977'deki bir saptamaya bağlı kalarak Türkçede, biri (18a)yı düzgün (18b)yi bozuk gören, diğeri her ikisini de düzgün gören iki lehçe bulunduğunu kabul etmekle başlar:

(18)[2]
a.Ben [seni öldü] sanıyordum
b. Ben [seni öldün] sanıyordum

Chomsky 1981'de önerilen ve dışarıdan yönetime engel oluşturan T' sınırını silme, kısaca "T'-silme Koşulu"na dayanarak (18)deki görünümlerin açıklanabileceğini iddia eden BC 1984'e göre A lehçesinde T'-silme, al tümcede UYUM [-] olduğunda gerçekleşmektedir ve T' sınırının kalkmasıyla dışarıdan yönetime engel kalmamaktadır (Chomsky 1981 ve BC 1984'ün "T' sınırı" ile kastettiklerinin, gerçekte tümeciğin TÜMÖ sınırı olduğunu gö

[2]Brendemoen ve Csató 1984'ün örneklerine, anlatımın açıklığı adına *ben* özneleri eklenmiştir.

önünde tutalım). Böylece, ana eylem alt tümcenin öznesine DURUM yüklemektedir ve bu nedenle, (18a) düzgündür. Bu lehçede UYUM [+] olduğunda T'-silme gerçekleşmemektedir ve dışarıdan yönetime izin vererek yerleşmiş özneye BELİRTME yükleten (18b) bozuktur.

B lehçesinde ise T'-silme, alt tümcede, UYUM ister [-] ister [+] olsun, uygulanmaktadır ve T' sınırının kalkmasıyla dışarıdan yönetime engel kalmamaktadır. Böylece ana eylem alt tümcenin öznesine DURUM yüklemektedir ve tümceler her iki durumda da düzgündür.

BC 1984'e göre yukarıdaki açıklamalar, aynı zamanda, Türkçede tümcenin başı için iki varsayımı da temellendiriyor demektir:

(19)
(i) alt tümce, [±UYUM]un yansımasıdır, yani alt tümcenin başı UYUMdur.
(ii) ana tümce, ÇEKin yansımasıdır, yani ana tümcenin başı ÇEKtir.

(19i) varsayımının temellendirilişi burada açıktır: Silinip silinmemesi dışardan yönetimin olup olmayacağını belirliyorsa, bu, UYUMun alt tümcelerde baş olduğunu göstermektedir. (19ii) varsayımı içinse fazladan örnekleme gerekecektir. Şimdi şu tümcelere bakalım:

(20)
a. ADIL burada çok çalışmalı
b. O/*ADIL burada çok çalışmalıydı

Eylem üzerinde yalnızca KİP ekinin göründüğü (20a)da ana tümcenin öznesi konumunda, ADIL bulunmaktadır. ADILın görünemediği (20b)de ise ana eylem üzerinde ayrıca ZAMAN eki bulunmaktadır. (20a)da yönetilmeyen konumda olması gereken ADILın varlığı, özne konumunu yönetecek tümce başının eylem değil, [-zaman, -uyum] özellikli ÇEK olduğunu tanıtlamaktadır. ÇEK, bileşenleri açısından [+] özellikli olduğunda, (20b)de olduğu gibi, özne konumunda ADILa izin verilmemektedir.

6.6 Türkçede ADIL/*adıl* Görünümleri

6.6.1 Ad Tümceleri

Bilindiği gibi, Türkçede, ad tümcelerinin özneleri tamlayan ekini, yükleıncil eylemleri ise önce adlaştırıcı görevindeki *-dık*, *-ecek*, *-ış* ve *-ma* eklerinden birini, sonra da adcıl uyum ekini alır:

(21)
Turistler*in* kaleyi gez-*diğ-i*
Turistler*in* kaleyi gez-*eceğ-i*
Turistler*in* kaleyi gez-*iş-i*
Turistler*in* kaleyi gez-*me-si*

Bu görünümleriyle ad tümceleri, türemiş olsun olmasın, adların kurduğu öbeklere benzer:

(22)
Turistlerin kale gezisi
Turistlerin kale aşkı

(22)de de AÖnün GÖSü konumundaki AÖler, tamlayan ekini, baş konumundaki Alar da adcıl uyum ekini almıştır.

(21) ile (22)deki paralelliklere rağmen Kennelly 1986, adlaşmış tümceleri sıradan AÖlerden farklı yapılar olduğunu savunur, çünkü adlaşmış tümcenin yükleıncil öğesi, biz buna **eylemsi**[3] diyelim, türemiş adsıllara göre bir dizi farklılık sergiler. İlki, bu tür eylemsilerin nesnelerine ((23a)da *ev*'e ve (23b)de *bina*'ya) DURUM yükleyebilmesine karşın, türemiş adsılların (bkz.(23c ve ç)de aynı AÖlere) böyle bir yükleme yapamamasıdır.

(23)
a. *adıl* [Alinin bu ev-i almasın]-a sevindik
b. *adıl* [*adıl* Bina-yı yıktığın]-ı duyduk
c. *ev-i alım
ç. *bina-yı yıkım

İkincisi, eylemsilerin, AÖlerin aksine bir başka eylemsili tümce içine yerleşebilmesidir:

(24)
a. *adıl* [*adıl* [*adıl* Parayı çalmasın/çaldığın]-ı gözle-me-n]-e şaştım
b. *adıl* [*adıl* [*adıl* Parayı çalmasın/çaldığın]-ı gözle-diğ-in]-i söylediler
c. *[parayı çalmasın/çaldığın]-ı gözlem(-i)/düş(-ü)

Üçüncü farklılık, nesne-eylem yapısındaki deyimlerin, türemiş adsıllarda değil eylemsilerde görünebilmesidir:

---

[3]Yazarın kullandığı "gerund" terimi ile kastettiği, tümcesel tümleç yapısında özellikle *-mA* ve *-dIk* ekleriyle alınış eylemlerdir ki biz burada bu eylemleri, "eylemsi" diye adlandıracağız.

(25)
a. *adıl* [*adıl* Kafa çek-me-n]-den bıktım
b. *adıl* [*adıl* Kafa çek-tiğ-in]-i fark ettim
c. * kafa çekim(-i)

Bir başka farklılık, türemiş adsıllarda bulunması gerekmemesine karşın eylemsilerin her zaman (açık AÖ görünümü için bkz. (23a); *adıl* için bkz. (23b), (24a ve b) ve (25a ve b) ve ADIL için bkz. (26)) bir özne gerektirmesidir:

(26)
adıl [ADIL Onu tavla-ma)-yı başardım

Eylemsilerle türemiş adsıllar arasındaki son farklılık, ilk grup zarflara izin verirken (bkz. (27a)) ikinci grubun sıfatlara (bkz. (27b)) izin vermesidir:

(27)
a. *adıl* [*adıl* Kardeşine sık sık/*ilginç kız-ma-n]-dan bıktım
b. *sık sık/ilginç bir kızgınlık

Eylemsilerin AÖlere göre (23)-(27) arasında sıralanan farklılıklarının yanı sıra eylemsilerin AÖlere benzeyen yönleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri, DURUM yüklenebilmeleridir:

(28)
a. [*adıl* Arabayı kullan-ma-n]Ø beni sinirlendiriyor
b. [*adıl* kapıyı aç-tığ-ım]-Ø iyi oldu

(29)
a. *adıl* [*adıl* Horla-ma-n]-ı istemiyorum
b. *adıl* [*adıl* Horla-dığ-ın]-ı duydum

(30)
a. *adıl* [ADIL Toplumsal geliş-me]-ye karşı değiliz
b. *adıl* [*adıl* Binayı yık-tık-ların]-a üzüldük

(31)
a. *adıl* [*adıl* Horla-ma-n]-dan bıktım
b. *adıl* [*adıl* Aileni özle-diğ-in]-den bahsetmiştin

(32)
a. [ADIL Keman çal-ma]-da onun üstüne yok
b. [(biz) Ondan bahset-tiğ-imiz]-de o yoktu

(33)
a. [Fiyatların yüksel-me-sin]-in sebebi ne olabilir
b. *adıl* [*adıl* Ondan bahset-tiğ-iniz]-in haberini aldık

(28)-(33) arasındaki tümcesel tümleçlerin, sırasıyla, YALIN, BELİRTME, YÖNELME, ÇIKMA, KALMA ve TAMLAYAN durumlarını yüklenmiş olduğunu görmekteyiz.

Eylemsilerin türemiş adsıllara olan benzerliği, seçtikleri uyum türünde de gözlenir. Eylemsiler üzerinde görülen uyum eylemcil değil, adcıl uyumdur: *sevin-di-k*'e karşı *git-tik-ik* değil tıpkı *sevinc-imiz*'deki gibi *git-tiğ-imiz*.

Kennelly 1986ya göre, eylemsi ile türemiş adsılın farklılık-benzerlik açılarından karşılaştırılması bizi, Baker 1986'da ortaya atılan, eylemsilerin tümcesel karakterlerinin d-yapıya, adsıl karakterlerinin de y-yapıya ait olduğu biçimindeki çözümlemesinin Türkçeye de uygulanabilir olduğu sonucuna götürür. Böylece, eylemsiler tümleçlerine d-yapı karakterlerine bağlı olarak DURUM yükler ama gerek üzerilerine adcıl uyum almaları, gerekse ana tümcenin eylem tarafından DURUM yüklenmeleri, y-yapı karakteri taşımalarının sonucudur.

6.6.2 *-mA*'lı Mastar Tümceleri

Adıl-düşüren bir dil olarak Türkçede görünebilen *adıl*, kişi adılı değeri taşıdığından, yani [+adılsıl] özelliğinden dolayı yönetme kategorisi dışında bağlı olmalıdır. Ne var ki, *-mA*'lı mastar tümcelerinde bağlamanın B ilkesine aykırı olarak *adıl*'ın yönetme kategorisi dışındaki öncüle, yani ana tümcenin öznesine bağlanması gerçekleşmemektedir:

(34)
*Berna$_i$ [*adıl$_i$* örgü örmesin]-i görmüş/-den bıkmış/-i istiyor

(34)te *-mA*'lı mastar tümcesi, öznesi konumundaki *adıl* için yönetme kategorisi oluşturmaktadır. Mastar tümcesinin [-zaman, +uyum] özellikli Çel, özne konumundaki *adıl*ı yönetmektedir. Bu nedenle, B ilkesi uyarınca *adıl*ın (34)te ana tümcenin öznesine bağlanması beklenir ama böyle bir bağlanma gerçekleşmemektedir. Öte yandan, (35)te ise bağlamanın B ilkesini yerine

getirmek üzere *adıl*, yönetme kategorisi dışında ana tümce öznesine de başkasına da gönderimde bulunmaktadır:

(35)
Bema$_i$ [*adıl*$_{i/j}$ örgü örmesin]-i biliyor/unutmuş

(34) ve (35)teki gözlemlere dayanarak Özsoy 1986, Türkçede tümcenin başının ZAMAN değil, UYUM olduğunu, bu alanın aynı zamanda, bağlama ilkelerinin uygulandığı alan, yani, yönetme kategorisi olduğunu kabul ederek *adılın* (34)teki özelliğinin, öznesi olduğu mastar tümcesinin, kendisi için tam bir yönetme kategorisi oluşturmadığı saptamasıyla açıklanabileceğini söyler: (34)teki mastar tümcesinin UYUMu, yalnızca [+iyelik] açısından, yani tam değil yalnızca parçasal olarak belirginleşmiştir ve güçlü bir yönetici değildir. UYUMun bu bağlamlarda güçsüz olduğu *adılın*, tıpkı ADIL gibi (krş. (36a) ile (36b)) soyut yorumlanabildiği bağlamlara izin vermesinden de anlaşılmaktadır:

(36)
a. [Ø kumda dans etmesi] zordur
b. [ADIL kumda dans etmek] zordur

UYUM güçlü olmadığı için yetkin bir yönetici de değildir ve *adıl*, (34)te yönetme kategorisi olarak içinde bulunduğu tümceciği değil, ana tümceyi görmektedir. Bu yüzden bağlamanın B ilkesini yerine getirmek üzere ana tümcenin öznesine de bağlanmamaktadır. Aynı gerekçelerle, (35)te, j-okumasına göre başkasına gönderim, Bağlamanın B İlkesi uyarınca gerçekleşmektedir: *adıl* bir adılsıldır ve yönetme alanı dışında bağlı olmalıdır.

Öte yandan, (35)teki i- okumasına göre *adıl*, tıpkı (34)te olduğu gibi ilgili bağlama ilkesine karşı gelerek ana tümcenin öznesine bağlanmaktadır. Özsoy 1986, bunun ancak belirli ana eylemlerle mümkün olduğuna dikkat çekerek mastar tümcesinin (35) i-okuması açısından daha kısıtlayıcı bir karakterde yönetme kategorisi olarak işlediğini söylemekle yetinir.

6.6.3 *-mA*'lı Mastar Tümceleri: Yeniden

Özsoy 1988, Özsoy 1986'daki mastarlı kuruluşlara yönelik çözümlemeyi biraz değiştirir ve genişletir. Önce, (34) ve (35) türündeki mastarlı kuruluşlarda görünen 3.tekil-kişi iyelik belirleyicisinin, bazı yüklemcil eylem ve adsıllarla, düzenli uyum paradigmasındaki belirleyiciden farklı olduğunu ve bu farklılığın işlevsel olduğunu söyler.

(37)
a. Ayşe [onun bizi çağır-ma-sın]-ı istemiyor
b. O kadınlar [fala bak-ma-sın]-ı bilmiyorlar

Yerleşmiş eylem, (37)deki her iki tümcede benzer biçim-sözdizimsel görünüm taşımasına karşın (eylem kökünе sırasıyla zamansız *-mA* ve 3.kişi-tekil iyelik eki gelmiş ve aynı DURUMu yüklenmiştir), (37b) türü kuruluş bir kaç açıdan (37a)dakinden farklıdır:

Birincisi, (37b) türünde yerleşmiş özne konumu sesbilimsel olarak her zaman boş olmalıdır:

(37')
b. *O kadınlar$_i$ [onların$_i$ fala bak-ma-sın]-ı bilmiyorlar

İkincisi, ana özne hangi kişi-sayıda olursa olsun, yerleşmiş eylem üzerindeki iyelik ekinin kategorisi değişmez:

(38)
Ben/Sen/O/Biz/Siz/Onlar [fala bakmasın]-ı bilmiyor/-um/-sun/-Ø/-uz/-sunuz/-lar

Üçüncüsü, (37b) türü kuruluşlar tümcesel nesne konumunda olduğunda, (*bil-, sev-* gibi) çok az sayıda yüklemcil eylem tarafından, tümcesel özne konumunda ise yalnızca yüklemcil adsıllar tarafından yankategorilenir:

(39)
[Ders çalışması] çok sıkıcıdır/bazen çok zordur/...vb.

Son olarak, (37b) türü kuruluşlarda yerleşmiş tümce soru sözcüğü içermediği gibi ilgilendirme de kurmaz:

(40)
a. *(Ben) [nasıl fala bakmasın]-ı bilmiyorum
b. *(Ben) [fala bakması] yeri biliyorum

O halde, yüzeyde biçimbilimsel olarak özdeş görülen (37)deki yapılar derin yapıda farklı olmalıdır. (37a) türü için "çekimli mastar", (37b) türü için "iyelikli kişisiz mastar (İKM)" terimlerini kullanan Özsoy 1988, İKM kuruluşlarının tümcesel karakter taşıdığını ve 3. kişi-tekil iyelik ekinin bu görev ama seçmeli olarak, y-yapıda ekleneceği eylemin kızkardeşi olarak d-yapıda üretildiğini iddia eder. Böylece *-sI*'yı bir UYUM eki olarak görmeyince İKM

kuruluşları zaman ve uyum açısından [-] olarak belirlenen *-mAk*'lı mastar tümcelerinden farksız hale gelir, yani, İKM kuruluşları da tıpkı *-mAk*'lı mastar tümceleri gibi denetim bağlamları kuran bir yapıdır artık. Bir başka deyişle, İKMnin özne konumu ADIL içerir. Buna bağlı olarak, eğer İKM tümcesel özne konumundaysa, ADIL soyuttur, aşağıya yeniden aldığımız (36a) olduğu gibi.

(36')
a. [$ADIL_{soy}$ kumda dans etmesi] zordur

İKM ana tümcede özne dışında bir konumdaysa, ADIL zorunlu olarak denetlenmelidir, aşağıya yeniden aldığımız (37'b)nin gösterdiği gibi.

(37')
b. O kadınlar$_i$ [$ADIL_i$ fala bak-ma-sın]-ı bilmiyorlar

Özsoy 1988'e göre eğer İKM kuruluşları tümcesel ise ve özne konumu çekimli mastarlardan farklı olarak ADIL ile dolu ise, bu kuruluşta özne konumu ana özne tarafından denetlenen ADIL ile dolu olduğundan, (41a)da olduğu gibi, yerleşmiş tümce içinde bir dönüşlü görünebilir, çünkü, yönetme kategorisinde bağlı olması gereken dönüşlüyü, AÖ özelliklerini ana özneden alan ADIL bağlayabilmektedir:

(41)
a. Ben$_i$ [$ADIL_i$ kendime$_i$ bakmasın]-ı biliyorum
b. *Ben$_i$ [$ADIL_i$ bana$_i$ bakmasın]-ı biliyorum
c. Ben$_i$ [*adıl*$_j$ bana$_j$/*kendime$_i$ bakman]-ı biliyorum

Özsoy 1988'e göre aynı konumda, ana özne ile eşgönderimli bir adılsıl bulunduğunda, (41b)de olduğu gibi, tümce dilbilgisidışıdır, çünkü yönetme kategorisi içinde ADIL tarafından bağlanmış olacaktır ki bu da bağlamanın B ilkesini yıkar. Adılsıla izin veren kuruluş türü ise, (41c)deki gibi ancak çekimli mastar olabilir, çünkü artık C ilkesini yıkmak üzere yerleşmiş özne konumunda bir ADIL bulunmamaktadır; bulunan *adıl*dır.

Özsoy 1988'in çözümlemelerinde merkezi konumda olan iddiaya, *-sI* ekinin d-yapıda üretilen ama UYUM özelliği taşımayan bir ek olduğu iddiasına destek, edilgen alandan gelir.

(42)
Ben [takip edilme-si]-ni sevmiyorum
Sen [bakılma-sı]-nı bilmiyorsun

(42)deki yerleşmiş tümcelerin öznesi, edilgen yapıda atılmıştır ama *-sI* eki ilgili yapıda hala bulunmaktadır. Bu da, *-sI* ekinin özne konumundaki öğelerle uyuma girmeyen bağımsız bir ek olduğunu göstermektedir. Özsoy 1988'in bu yöndeki bir başka tanıtı, (43)teki zamanlı kişisiz edilgenlerdir:

(43)
[Buradan nasıl çıkıldığ-ı]-nı biliyor musun?
[Dün akşam kumda dansedildiğ-i]-ni duydum.

(43)te yerleşmiş eylem edilgen olduğundan açık sözlüksel özneler bulundurmaz ama örneklerde *-sI* eki özgürce görünmektedir.

Özsoy 1988'e göre İKMlerin tümcesel çözümlemesine bir karşı-seçenekten de söz edilebilir. Bu da, İKM kuruluşunun, başı bir A olan EÖ olduğudur. Bu durumda, AÖlerin öznesi olmadığından özne konumu da bulunmaz, denebilecektir:

(44)
$[T' [AÖ [EÖ [E+mA+sI]]]_{[+DURUM]} E_{[+zaman, +uyum]}]$

Bu çözümleme, Özsoy 1988'e göre tanıtlamanın bağlama ile ilgili görünümleri karşısında sorun çıkarmaz. Sorun, bu çözümlemenin (45a)daki gibi, Türkçe için yeni bir öbek yapı kuralı gerektirmesidir:

(45)
a. AÖ → EÖ
b. AÖ → T

Eğer (46) ve (47) a'lardaki İKMlerin (45)teki gibi ayrı öbek yapı kuralları ile üretildiklerini varsayarsak, bu kez, (45b)deki kuralla üretilen (46) ve (47) b tümceleri ile aralarındaki anlamca özdeşliği açıklamak kolay olmayacaktır:

(46)
a. (Ben) [ADIL arada bir çılgınca şeyler yap-ma-sı]-nı çok seviyorum
b. [ADIL arada bir çılgınca şeyler yap-mağ]-ı çok seviyorum

(47)
a. [ADIL bildiri hazırla-ma-sı] her zaman için çok zordur
b. [ADIL bildiri hazırla-mak] her zaman için çok zordur

Dilbilgisinin genel bir ilkesi olan ekonomi ilkesinin, alternatif çözümleme yerine kendi çözümlemesinin geçerliliğini desteklediğini söyleyen Özsoy 1988'in özgün metninde, İKMdeki iyelik belirleyicisinin özgürce ama seçimlik olduğundan birkaç kez söz edilmesine karşın, seçimlik özelliğinin örneklemesi bulunmamaktadır. Bu özelliğin, (37b)ye göre aşağıdaki gibi bir görünüme ait olduğunu ekleyelim:

(48)
O kadınlar [fala bak-ma]-yı bilmiyorlar

Öte yandan, Özsoy'da sorunlu olabilecek bir yön göze çarpmaktadır: İKM örnekleri, sözlüksel bileşik özellikleri taşımaktadır. Örneklerin çoğu (*fala bakma, ders çalışma, yemek pişirme, kendine bakma, bildiri hazırlama*) deyim aktarmalıdır. Olmayanlarda da eylem (*hakim olma, dilbilimci olma, çılgınca şeyler yapma*), yardımcı eylem karakterindedir. Sözdizimsel olarak anlatmak istersek, İKM kuruluşlarında eylem, tıpkı sözlüksel bileşiklerde olduğu gibi, biçimbilimsel DURUM yüklemez. Yani, nesne AÖsü, belirtili olamaz. DURUM belirleyicisinin göründüğü kuruluşlar ise, çekimli mastar olarak yorumlanmaya daha yatkındır:

(49)
Ben$_i$ [(onun$_j$)/??ADIL$_j$ dersi çalışması]-nı biliyorum

Bu açıdan *içe kapanık, dışa vurumcu* gibi sözlüksel bileşiklerin bulunması da, *fala bakma, kendine bakma* gibi nesne AÖsünün içsel DURUM belirleyicisi aldığı ama üzerinde *-sI* ekinin görünmediği örneklerin İKM adına tanıt olarak kullanılmasını engeller.

6.6.4 Adıl Dışlama İlkesi ve Türkçe

Chomsky 1981 tarafından ortaya atılan **Adıl Dışlama İlkesi(ADİ)**'ne göre ana tümcedeki bir öncülle eşgönderimli ADIL içeren tümceciklerde, ADIL ile aynı konumda bulunabilecek kişi adılları dışlanır, böylece aynı sözdizimsel konumda ADIL, kişi adılına yeğlenmiş olur. (50)deki dilbilgisellik karşıtlığı, ADİnin İngilizcede nasıl çalıştığını örneklemektedir:

(50)

a. John$_i$ would much prefer [ADIL$_i$ going to the movie]

b. John$_i$ would much prefer [his$_{*i/j}$ going to the movie]

Kornfilt 1986, (50a)daki ADIL yerinde (50b)deki gibi eşgönderimli kişil adılının neden bulunamayacağını açıklayan ama ilk ortaya atıldığından beri, özellikle çok işlevsel olduğu için eleştirilen ADİnin, Türkçede de çalışmadığını belirtir.

Kornfilt 1986, Denis Bouchard'ın birkaç çalışmayla, boş kategorileri sesbilimsel özelliklerin yokluğuna dayanmakla kuramı soyutluk tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı gerekçesiyle bu ilkeye yöntembilimsel olarak karşı çıktığını, deneysel açıdan da bir yetersizliği göstermek üzere, ADİnin, hakkında hiçbir şey söylemeyeceği, her iki kategorinin de eşgönderimli okumalarının mümkün olabileceği şöylesi örnekler not ettiğini belirtir:

(51)

a. [ADIL$_i$/his$_i$ going to the movie] always relaxes John$_i$

b. John$_i$ thinks that [ADIL$_i$/his$_i$ going to the movies every week] would be fun

Bouchard 1983, (51)deki gözlemlerine dayanarak yeni bir ADİ versiyonu önermiştir:

(52) *Bouchard'ın Önceküçükler İlkesi* (basitleştirilerek)
Yakından ilgili iki kuruluştan birinde bir gönderge bulunduğunda, diğerindeki aynı konuma, bu konumu bağlayan AÖ ile eşgönderimli olarak yorumlanacak adılı koyma.

Kornfilt'e göre bu önerinin en önemli yönü "ilgili kuruluşlar" kavramıdır İlgili kuruluşlar bu ilkeye göre, yalnızca (kip gibi) kategorisel farklılıkların bulunduğu, yapısal farklılıkların bulunmadığı sözdizimsel kuruluşlardır Böylece, Bouchard'ın Önceküçükler İlkesine (bundan sonra Öİ) göre (50)deki yapılar açıkça yakından ilgilidir, çünkü (50)nin her iki tümcesinde çekim aynıdır ve (50b)deki dilbilgisidışılık açıklanır, tabii tıpkı ADİnin de açıkladığı gibi. Ne var ki Öİ, aynı zamanda, (51)deki ADIL/açık adıl özgür değişmesini de açıklar, ADİnin açıklayamamasına karşın.

ÖİYe göre (51)in her iki tümcesi de düzgündür, çünkü bu kuruluşlar kişil adıllarını engelleyecek kadar birbirleri ile ilgili değildir. Ana tümce çekimlerindeki farklılıklara bağlı olarak *going* eylemsisinin taşıdığı çekimin değer her iki tümcede farklıdır.

Kornfilt 1986'ya göre, Bouchard'ın ÖİSİ, ADİnin hiçbir şey söylemeyeceği bazı Türkçe görünümlerini başarılı biçimde açıklar. Örneğin, (53)teki tümce çiftinde, yerleşmiş özne konumları sesbilimsel olarak boştur ve ilkinde, tıpkı İngilizcedeki gibi, ana özne ile eşgönderimli bir ADIL bulunmaktadır. (53b)de ise, yine boş olan ama İngilizcenin açık adılları gibi [+adılsıl] özellikli olan bir öğe olarak *adıl* bulunmaktadır ve benzer eşgönderimlilik mümkün değildir; gönderim öncülden başkasına olmalıdır:

(53)
a. Ahmet$_i$ [ADIL$_i$ sinemaya gitmek] istiyor
b. Ahmet$_i$ [*adıl*$_{*i/j}$ sinemaya gitmesin]-i istiyor

Kornfilt 1986, boş kategorilerin (53)teki farklı davranışının ADİnin açıklama alanında olmadığını belirtir, çünkü bu ilke sesbilimsel olarak gerçekleşmemeleri, açık adıl karşısında aynı kefeye koymaktadır. Bunun yanında ÖİYe göre (53)teki iki kuruluş, sözdizimsel yapının yanı sıra [-zaman] özellikli bir kategori taşımakla da yakından ilgilidir ve böylece, bu durumlarda eşgönderimli türde bir boş öğenin bulunması mümkünken, diğer türün (yani *adıl*ın) eşgönderimliliği mümkün değildir.

Ne var ki, Kornfilt 1986'ya göre, Öİ de Türkçede bütünüyle yetkin görünmemektedir. Şimdi şu çifte bakalım:

(54)
a. Askerler$_i$ [birbirlerinin$_i$ cepheye gönderilmesin]-e karşı
b. Askerler$_i$ [*adıl*$_i$ cepheye gönderilmelerin]-e karşı

(54)ün her iki tümcesi, birbirleriyle, Öİ açısından, tıpkı (53)te olduğu gibi, açıkça yakından ilgili olmasına karşın, alttaki tümcelerin özne konumunda bir göndergenin ((54a)da *birbiri* işteşlik adılının) yanı sıra, sözdizimsel açıdan tamamıyla [+adılsıl] özellikli bir boş kategorinin bulunması da mümkündür. Buna ADİ gibi ÖİnIn de söyleyecek sözü yoktur!

Öte yandan, Öİ yine sessiz kalırken bu kez ADİnin açıklama getirebildiği Türkçe görünümleri söz konusudur:

(55)
Askerler$_i$ [onların$_{*i/j}$ cepheye gönderilmelerin]-e karşı

(55)i (54b) ile yanyana koyan Kornfilt 1986, alt tümcelerin özne konumunda [+adılsıl] özellikli öğeler bulunduğunu söyler; ilkinde kişi adılı, diğerinde *adıl*. Sözkonusu kuruluşlar yakından ilgili olmasına karşın, (54b)de *adıl* ana özne ile

eşgönderimli iken (55)deki *açık* adıl değildir: Öİ, [+adılsıl] özellikli iki adılın bu farklı davranışını açıklamak üzere düzenlenmemiştir. Oysa, ADİ açısından sorun yoktur, çünkü karşıtlık, (54b)de *adıl*ın sesbilimsel olarak boş olmasına, diğerinde ise aynı konumda sesbilimsel olarak boş olmayan bir öğenin bulunmasına dayanmaktadır.

Kornfilt 1986'ya göre ne ADİnin sesbilimsel gerçekleşmeyi gözetmekle taşıdığı yetkinlikten, ne de ÖİNin, ADİnin yetersizliklerini bertaraf etmek üzere getirdiği "yakından ilgili" kavramından vazgeçmek mümkündür. Yetkin oldukları yönler gözetilerek, bu iki versiyonu çökertmek üzere yeni bir girişim önermek yerine ÖİNin "yakından ilgili" kavramına yönelik bir geliştirme önerisinde bulunulabilir. Bu öneri, ilgililiğin, kategori özelliklerine değil Türkçe gibi dillerde biçimbilimsel olarak sunulan [±uyum] gibi özelliklere dayanmak üzere daraltılması olmalıdır. Belki bu, ilgililiğin dillere göre ne gibi bir değiştirgenlik taşıdığı tartışmasını da güdüleyebilecek bir öneridir.

Kornfilt 1986'nın önerisi doğrultusunda (54)teki örneklere geri dönersek ve ilgililiği bir sözdizimsel ya da biçimbilimsel özellik olarak UYUM açısından sorgularsak, orada iki tümcenin yakından ilgili olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, aralarında "güçlü" ve "güçsüz" UYUM açısından farklılık bulunmaktadır. (54a)daki alt tümce, özne gerçekte çoğul olmasına karşın, UYUMdan çoğul eki *-lAr* çıkarılmıştır. (54b)dekinde ise çıkarılmamıştır. Bu farklılık, Türkçenin genel bir özelliği olarak, yani 3. kişi-çoğulda eylem üzerindeki çoğul ekinin seçimlik olarak atılması olarak da görülemez, çünkü, (54)te, sırasıyla, çıkarılmama ve çıkarılma işlemleri, bozuk tümcelerle sonuçlanmaktadır:

(56)

a. *Askerler$_i$ [birbirlerinin$_i$ cepheye gönderilmelerin]-e karşı

b. *Askerler$_i$ [*adıl*$_i$ cepheye gönderilmesin]-e karşı

Buradaki güçlü-güçsüz UYUM karşıtlığı, bir ekin (yani *-lAr*'ın) görünüp görünmemesiyle ilgiliymiş gibi bir basitliğe de dayanmamaktadır. Güçsüzlükten kastedilen, UYUMun paradigmatik olmamasıdır. İşteşlik adılının doldurduğu özne AÖsü çoğulun hangi kişisinde olursa olsun, eylemin UYUMu 3. tekil-kişi ekiyle (yani *-(s)I* ile) doldurulur:

(57)

[birbir-*imiz/-*iniz/-*leri-nin$_i$ cepheye gönderilmesin]-e karşı-yız/-sınız-(lar)

Kornfilt 1986'nın (57)deki örneklemesini açacak olursak, öncelikle, bir gönderge olan dönüşlü adılının çekimsel paradigmasında bütün kişi-sayı çekimleri açısından "normal" bir eksiklik bulunmaktadır: İşteşlik adılları işteşliğin doğasına uygun olarak ancak çoğul kişi özellikleri taşır:

(58)
*birbirim
*birbirin
*birbiri
birbirimiz
birbiriniz
birbir(ler)i

Bununla birlikte, Türkçedeki işteşlik adıllarının bağlama ilişkileri açısından daha önemli olan özelliği, bu adılların, ad öbeklerinin ve tümceciklerin öznesi konumlarında bulunduğu durumlarda, UYUMun tekil çekimle sınırlı olmasıdır. (59)daki tamlamalar, bu güçsüz UYUMu örneklendirmektedir:

(59)
birbirimizin ev-i/*evimiz
birbirinizin ev-i/*eviniz
birbirlerinin ev-(ler)i/*-leri

Kornfilt 1986'nın biçimbilimsel bir farklılık olarak gördüğü güçsüz/güçlü UYUM farklılığı, aslında bağlama ilişkileri açısından etkin olan bir farklılıktır. Örneğin, *-dIK* ile kurulan adlaşmış tümceler, güçsüz UYUM sergileyen *-mA* ile kurulan tümceciklerden bağlama alanı oluşturma, bir başka deyişle, yönetme alanı oluşturma açısından farklıdır. *-dIK* ile kurulan tümcecikler güçlü/güçsüz uyum seçmede özgürken *-mA* ile kurulan tümcecikler için seçim özgür değildir. Bu nedenle, örneğin, (60a)daki tümcede bulunan işteşlik adılının *-mA* ile kurulan tümcecik içinde değil, ana tümce içinde bağlanması mümkünken, aynı özellikteki tümcecik içinden bağlanma (60b)de mümkün değildir.

(60)
a. Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ viski iç-me-sin]-e kızdılar
b. *Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ viski iç-me-lerin]-e kızdılar

6.6.5 Ad Tümcelerinin Yönetme Alanı

Kornfilt 1986'nın yukarıdaki tartışmalarında yer vermediği ama dolaylı olarak sezdirdiği bir iddia bulunmaktadır: *-dIk* ile kurulan ad tümceleri, *-mA* ile kurulan ad tümcelerinin, yani mastar tümcelerinin aksine bağlama için kapalı bir alan, bir başka deyişle bir yönetme alanı oluşturmaktadır. Kennelly 1986, (daha önce Kornfilt 1984'te açıkça dile getirilen ve) Kornfilt 1986'da benimsenen bu saptamayı yanlış bulur. *-dIk* ile kurulan ad tümcelerinin örtük olmasını veya yönetme alanı oluşturmasını sağlayan kategorinin UYUM olduğu yönünde George ve Kornfilt 1981'de ortaya atılan görüşe de karşı çıkan Kennelly 1986, *-dIk* ile kurulan tümce bir yönetim alanı oluşturuyordu, (61)deki tümcede ana tümcenin öznesi ile eşdizinli bir gönderge bulunmaması gerekirdi, der:

(61)
Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ aptal olduğun]-u sanıyordu

Kennelly 1986'ya göre (61)deki tümceciğin kapalı alan oluşturmaması, UYUMun güçsüz olmasına dayanmamaktadır, çünkü UYUMun güçlü olduğu (62) bağlamlarında da aynı konumda bir gönderge bulunabilmektedir:

(62)
Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ içki içme-diğ(k)-in/-lerin]-i bilmiyorlardı
Öğrenciler$_i$ [birbirlerinin$_i$ ders çalışma-dığ(k)-ın/-ların]-ı düşünüyorlardı

Aslında, gerek Kornfilt 1984'ün, gerekse Kennelly 1986'nın (60)-(62) arası örneklere yönelik saptamalarında sorun çıkaracak şöyle bir yön bulunmaktadır. İddiaların aksine doğal konuşucular için ilgili tümceler, her zaman, gösterildiği kadar bozuk veya düzgün olmayabilir. Kornfilt 1986, tümcelerin dilbilgiselliği açısından emin olmayı engelleyici bazı bilgilendirici yargıları olduğunu belirtmiş ve ilgili veri üzerinde doğal konuşucuların bir karşıtlık sergileyebildiğini not etmiştir (bkz. dipnot 5). Kornfilt 1986'nın bazı bilgilendiricileri (63a)ya karşılık (63b)yi bozuk bulurken, bazı bilgilendiricileri (63)ün iki tümcesi arasında yalnızca daha kabuledilebilir olma farkı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir:

(63)
a. Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ viski iç-me-sin]-e kızdılar
b. Yazarlar$_i$ [birbirlerinin$_i$ viski iç-me-lerin]-e kızdılar

II. 7 TAŞIMA KURAMI

İDK öncesi ED biçimlenmelerinde iki sözdizimsel sunuluş olan "derin yapı" ile "yüzey yapı" arasında dönüşüm denilen bir dizi işlemin yer aldığını görmüştük. İDKda ise, ilgili sözdizimsel sunuluşlar "d-yapı" ve "y-yapı" olarak farklı bir kavramaya kavuşmuştu.

İDKnın sözdizimsel sunuluşlar açısından önceki biçimlenmelerden köklü bir biçimde ayrıldığı alanlardan biri "dönüşümler" üzerinedir. İDKya göre d-yapı y-yapıya, önceki bütün dönüşümlerin tekçilleştirilmiş biçimi olan **α-taşı aracı** ile döşenir. Bu araç, dönüşümlerin yalnızca taşıma işleminden ibaret olduğu, bütün dönüşümlerin "bir öğeyi bir yere taşı" tarzında uygulandığı varsayımının ürünüdür. Bununla birlikte, **α-taşıma, Taşıma Kuramının** içerdiği bir dizi ilke ve kısıtlama ile etkileşim içindedir.

7.1 Taşıma

Taşıma, genel anlamda, sözdizimsel sunuluşta yer alan bir kurucuya uygulanan ve bu kurucunun, bir sonraki sunuluşta başka ama boş olan bir konuma taşınması işlemidir.

Taşıma sürecinde, taşınan öğenin taşındığı eski konum ile **konma noktası** denilen yeni konum arasında yapısal bir ilişki bulunur. Taşınan öğe, arkasında, yani taşındığı eski konumda bir iz bırakır ve taşınan öğe ile bu iz arasında bir eşdizinleme kurulur. Eşdizinli öğelerin, aralarında **zincir** oluşturdukları varsayılır. Örneğin *kitap* sözcüğü taşınan bir öbek ise, zincir <kitap$_i$, t_i> zinciridir. Bu yapıda, t_i zincirin tabanı, *kitap*$_i$ ise başıdır. Gerek eşdizinlilik gerekse zincir, taşıma sonrasında olup bitenlerin yorumlanmasına olanak sağlar ve taşıma öncesi yapı yeniden kurulur. Böylece, taşınan öğeler, farklı bir konumda bulunmasına karşın orijinal konumlarına bağlı yorumlanır.

Taşımalar, bir çok açıdan farklılaşır, bu farklılaşmalara bağlı olarak taşıma türleri ortaya çıkar. Taşınan öğe bir öbekse, taşıma, bu öbeğin ad öbeği veya

ne-öbeği olup olmamasına göre **AÖ-taşıma** veya **ne-taşıma** olabilir. Taşınan öğe bir öbek değil de yalnızca bir öbeğin başı ise, buna genel bir adlandırma olarak **baş-taşıma** denir.

Taşıma yalnızca d-yapı ile y-yapı arasında uygulanmaz, d-yapı ile MY arasında da uygulanır. Bir başka deyişle MY yorumlamaları açısından taşınmış olması gereken ama y-yapıda taşınmamış görünen kurucuların MYde taşındığı varsayılır. Buna göre **MY-taşımaları** adı altında bir başka taşıma alanı varlığı kabul edilir.

Taşımalar, kurucuların ne kadar uzağa taşıdığına göre, bir başka deyişle, üzerinden atlanılan öbek sınırlarının sayısına göre de göreceli olarak farklılaşır Bu açıdan taşımalar **kısa taşıma** ve **uzun taşıma** olarak ikiye ayrılır. Son olarak, bazı taşımaların etkisi y-yapıda görülmez, yani taşınan öğe herhangi bir y-yapı kurucusunu aşmamıştır. Bunlar, **boşuna taşıma** olarak adlandırılır.

Şimdi, farklı açılardan ortaya çıkan taşıma türlerini ayrı ayrı ele alalım.

7.2 Öbek Türüne Göre Taşıma Türleri

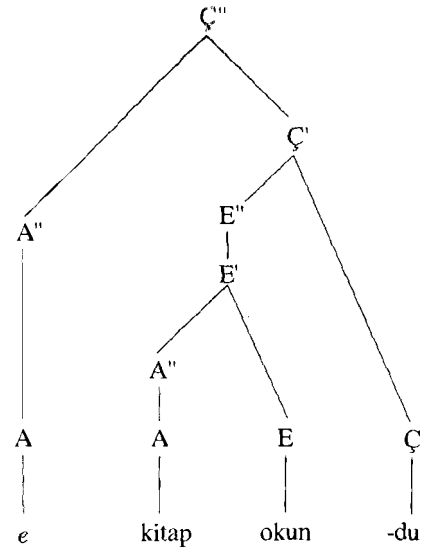
7.2.1 AÖ-taşıma

AÖ-taşıma, bir ad öbeğinin taşındığı taşıma türüdür. Dillerde yaygın olarak gözlenen AÖ-taşıma türü, edilgenleştirme sonucunda nesne konumundaki AÖnün özne konumuna taşınmasıdır.

(1)deki d-yapıda yer alan yüklemcil eylem (*okun-*) edilgen biçimbilimi taşımaktadır. Bu nedenle, özne konumundaki AÖye ROL, nesne konumundaki AÖye ise DURUM yükleyemez. Edilgen eylemlerin bu iki yetersizliği **Burzio Genellemesi** diye bilinir.[1] Edilgen eylem dışsal üyesine ROL yükleyemediği için ama ROLler d-yapıda yüklendiği için, özne konumunda bulunması gereken dışsal üye d-yapıda bu konumda bulunmaz, yani (1)deki d-yapıda özne konumu (*e*'nin gösterdiği gibi) boştur. İçsel ROLünü yüklenen ama DURUM yüklenemeyen içsel üye, hem DURUM Süzgecine takılmamak için, hem de GYİ uyarınca tümcede bir öznenin bulunmasını sağlamak için, y-yapıda, d-yapının boş olan özne konumuna taşınır.

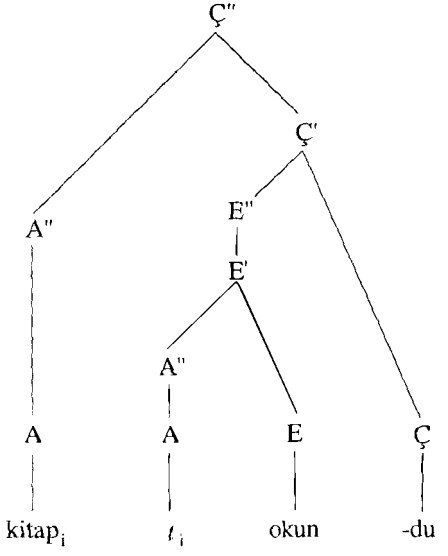
[1]Bu genelleme, onu ilk defa ortaya atan Luigi Burzio'nun (bkz. Burzio 1986) adıyla anılır.

(1) *d-yapı*

(2)de ise *kitap*, boş olan özne konumunu doldurmak üzere oraya taşınırken, bu kez d-yapıda doldurduğu nesne konumunu boşaltmıştır ve böylece y-yapıda boş bir konum oluşmuştur.

(2) *y-yapı*

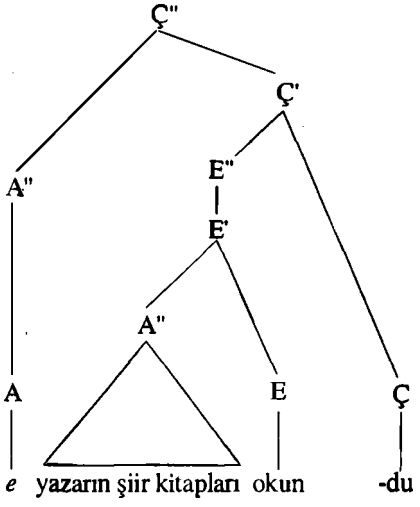

Bununla birlikte, (2)deki yapının temellendirdiği *Kitap okundu* tümcesinin nesne konumunun boş kalmasıyla ortaya çıkan eksiklik, (1)deki yapıda özne konumunun boş olmasıyla ortaya çıkan eksiklikten farklıdır. Nesne konumu boş olsa da, (2)deki nesnenin *kitap* olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu anlaşılmaya bağlı olarak, nesne konumundan özne konumuna taşınan AÖnün arkasında bir iz bıraktığı, taşınan AÖ ile arkasında bıraktığı izin de birbiri ile eşdizinli olduğu varsayılabilir. Buna göre (2)de, AÖnün taşınarak boş bıraktığı konumda bulunan iz, AÖ-taşıması sonucunda oluştuğundan bir **AÖ-izi** olarak da adlandırılır. AÖ ile AÖ-izi arasındaki zincir yoluyla, ilgili AÖnün nesne konumundan özne konumuna taşındığı, böylece yapısal olarak özne konumunda bulunsa da geleneksel terimle "mantıksal" nesne olduğu anlaşılır.

7.2.2 Baş-taşıma

Baş-taşıma dönüşümü, taşınan öğenin, AÖ-taşımada olduğu gibi bir büyükçül yansıma değil, yalnızca baş olduğu dönüşüm türüdür. Aradaki farkı daha iyi ortaya koyabilmek için, (1)deki d-yapıya, taşınacak daha geniş bir AÖ koyalım:

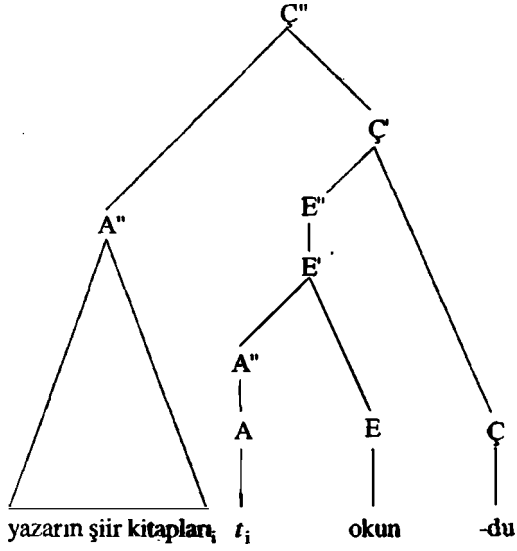
(3)

(3)te, (1)in yalnızca baştan oluşan nesnesi yerinde, bütün konumları dolu olan bir AÖ (*yazarın şiir kitapları*) yer almaktadır ve bu yapıya α-taşıma uygulandığında, nesne konumundaki AÖnün tamamının taşındığını görürüz,

(4)teki y-yapının gösterdiği gibi. Oysa, baş-taşımada, AÖ-taşımadan farklı olarak yalnızca başın taşınması gerekir.

(4)

İngilizcede, EDnin önceki biçimlenmelerinde "Özne-YAR Değiştirimi" dönüşümü diye bilinen işlem (bkz. §**1.2.13.6**), baş-taşımanın gözlendiği tipik bir işlemdir. Bu işleme göre İngilizcede evet/hayır sorularının bir türü, yardımcı eylem ile öznenin yer değiştirmesini gerektirir:

(5)
a. You [have read a book]
b. Have$_i$ you [t_i read a book]?

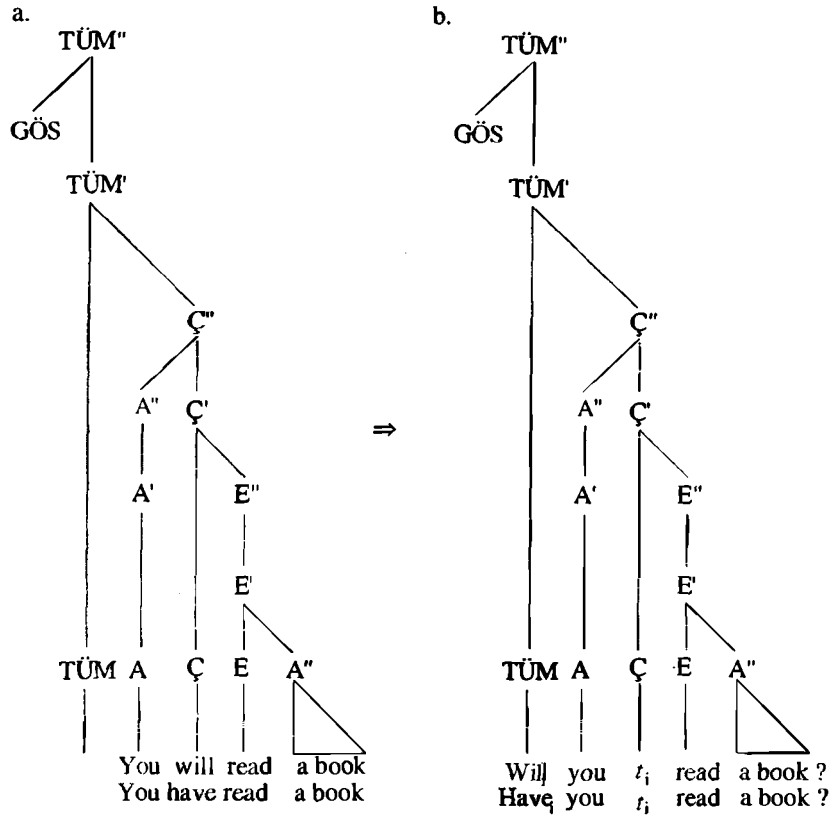
(5a)daki yardımcı eylem (*have*), ÇEK öbeğinin başıdır ama (5b)de görüleceği gibi öbek (*have read a book*) değil, yalnızca baş (*have*), tümcenin önüne taşınmıştır.

Baş-taşıma ÇEKin başı konumunda kipsel eylemler bulunduğunda da uygulanır. (6a)da EÖnün başı olan *will*, (6b)deki soru tümcesinde tümcenin önüne taşınmıştır.

(6)
a. You [will read a book]
b. Will$_i$ you [t_i read a book]?

Şimdi (5) ve (6)daki baş-taşımaların işleyişini görmek üzere, tümcenin başı olarak TÜM budağının da belirginleştiği ilgili d- ve y-yapılara bakalım. (7a) ve (7b), sırasıyla, (5) ve (6)nın ortak olan d- ve y-yapılarını sunmaktadır.

(7)

(7a)da *have* ve *will*, belirli zaman ve görünüş özellikleri yansıtmalarına bağlı olarak Ç"nin başı konumundadır. Tümce ise bir soru tümcesidir. (7a)daki d-yapının (7b)deki y-yapıya bağlanabilmesi için *have* ve *will*'in, tümcenin önüne taşınması gerekmektedir. Bu açıdan (7a)da iki uygun, yani iki boş konum bulunmaktadır, onlar da TÜMÖnün başı ve TÜMÖnün GÖSüdür. *have* ve *will* Çnin başı konumunda bulunduklarından, gittikleri konumun da baş olan TÜM konumu olduğunu varsayabiliriz. Bu varsayımın bir sonraki bölümde bir gereklilik, bir ilke olduğunu göreceğiz ama şu an fazladan söylememiz gereken, baş taşımanın aslında bir baştan-başa taşıma işlemi olduğu ve taşınan başların da (*will* ve *have*) arkasında eşdizinli oldukları birer iz bırakarak taşındıklarıdır.

7.2.3 Ne-taşıma

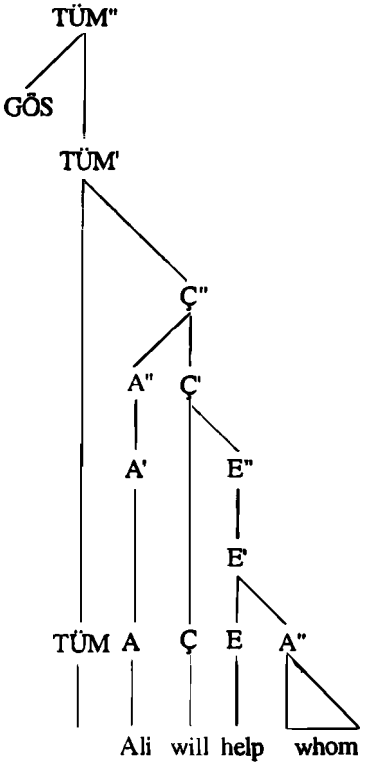
Ne-taşıma, taşınan öğenin yapısı bakımından AÖ-taşımaya benzer, o da bir büyükçül taşımadır. AÖ-taşıma ile arasındaki fark, taşınan AÖnün bir soru sözcüğü, yani ne-sözcüğü içermesidir. Böylesi sözcüklerin bulunduğu tümcelerdeki soru türü de **ne-sorusu** olarak adlandırılır.

Ne-sorularındaki taşımanın, yani ne-taşımanın işleyişine bakmadan önce, (8)deki tümce çifti ile ilgilenelim:

(8)
a. Ali will help Ayşe
b. Whom will Ali help?

(8a), (8b)deki soruya uygun bir yanıttır. Bu uygunluğun gösterdiği gibi *whom* ile sorulan *Ayşe*'dir. Eğer, *whom* ile *Ayşe* bir biçimde bağlantılı ise, o zaman, kendi tümcelerinde de aynı konumda bulunuyorlar demektir. Buradan hareketle, (8a)da *Ayşe*'nin *help* eyleminin tümleci olmasına bakarak *whom*'un da (8b)den önceki yapıda, yani d-yapıda *help* eyleminin tümleci konumunda bulunması gerektiğini söyleyebiliriz. O halde, *whom* ile *Ayşe* arasındaki soru-yanıt bağlantısına dayanarak, soru sözcüklerinin d-yapıda, (9)da olduğu gibi sordukları öğelerin yerinde üretildiklerini varsayabiliriz.

(9)

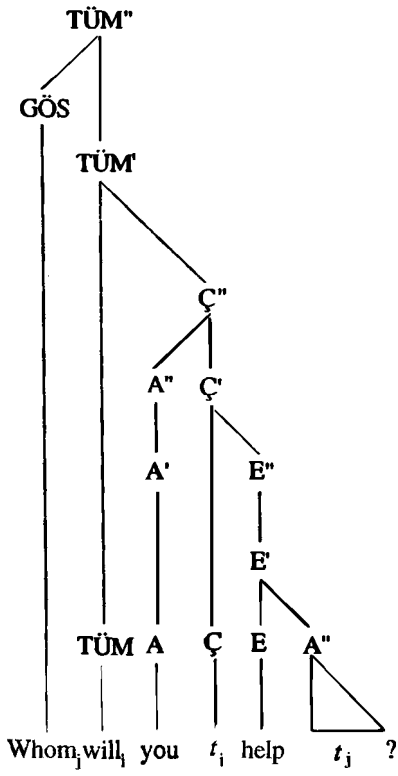

(8b)deki soru sözcüğü *whom*'un, d-yapıda (8a)daki *Ayşe* ile aynı konumda yer aldığını varsayarsak, o zaman, (8b)deki y-yapıya bakarak ne-taşımanın iki ayrı işlem içerdiğini söylememiz gerekir. İki taşıma işleminden biri, *Ayşe* ile aynı konumda yer alan *whom*'un tümcenin önüne getirilmesinden, diğeri de kipsel eylemin (*will*) öznenin önüne getirilmesinden ibarettir. İkinci işlem, tabii ki (5)-(7) arasında gözlemlediğimiz baş-taşıma türünde görülen işlemdir. Demek ki ne-taşıma İngilizcede baş-taşımayı da içeren bir taşıma türüdür.

Ne var ki, İngilizcede bir ne-taşıma sürecinde, beraberinde baş-taşımanın da görünmesi, akla şöyle bir soru getirir: Tümcenin önünde iki boş konum ve ortada da taşınan iki öğe bulunmaktadır ama hangi öğe hangi konuma taşınmıştır?

Y-yapı sıralanışlarına ve İngilizce öbeklerin biçimlenişine göre neyin nereye taşındığı açıktır: (8b)deki ne-öbeği, ÇÖnün başı olan *will*'in solundadır. (9)daki d-yapıda boş olan iki konumdan GÖS de, TÜMün solundadır. O halde, (10)da görüldüğü gibi, ne-öbeği TÜMÖnün GÖSüne, baş da TÜMÖnün başına taşınmış demektir.

(10)

Y-yapı görünümlerinden hareketle ulaşılan bu sonuç, aslında, dilbilgisinin iç mekanizmaları ile garanti altına alınmaktadır. Bu açıdan, taşımaların öbek yapı ile arasında şöyle bir bağlantı bulunması gerektiği vurgulanır. Taşımalar d-yapıya uygulanıp y-yapıyı oluştururken her iki yapı da sonuçta birer öbek yapıdır, o halde bu öbek yapı biçimlenmeleri Aşamalı-X Kuramı ilkelerine göre olmalıdır.

Hatırlanacağı gibi Aşamalı-X Çizelgesine göre d-yapıda üretilmiş olan konumlar baş, tümleç ve gösterici konumlarıdır. O halde, bu konumlardaki öbekler taşındığında, d-yapıdan taşıdığı konumun özelliğini kaybetmemelidir. Yani, taşıma bir öbeğe uygulanıyorsa, bu öbeğin gittiği boş konum da bir öbek olmalıdır. Taşıma bir başa uygulanıyorsa, bu başın gittiği boş konum da baş olmalıdır. Aşamalı-X Kuramının bu ilkelerinin geçerliliğini sağlamak üzere dilbilgisinde öteden beri varsayılagelen bağımsız bir ilke bulunmaktadır:

(11) *Yapı Koruma İlkesi*
Dönüştümler yapı koruyucu olmalıdır

Bu ilke, aslında, EDnin ilk biçimlenmelerinden beri tanınagelen bir ilkedir ama kuramdaki teknik genişlemelere ve değişikliklere bağlı olarak, yapı korumanın içeriği de genişlemiş ve değişmiştir. Bu ilke başlarda, örneğin, bir düz tümcenin soru tümcesine çevrilmesi yönündeki işlemleri dilbilgisinden dışlamaya yararken, taşımalar bağlamında gördük ki şimdi, öğelerin aynı konumlara taşınmasını sağlayan bir ilke olarak da görülmektedir .

Şimdi (10)a geri dönersek, neden *whom*'un TÜMÖnün GÖS konumuna, *will*'in de TÜMÖnün başı konumuna gitmesi gerektiğini açık açık görürüz: *whom* bir ne-öbeği, sonuçta da bir öbektir ve TÜMÖnün başı konumuna gidemez. O, öbeklerin bulunabileceği bir konum olarak GÖS konumuna gider. *will* ise bir baştır, sonuçta da bir öbek değildir ve öbeklerin bulunabileceği bir konum olan TÜMÖnün GÖSü konumuna gidemez. O, ancak başların bulunabileceği bir konum olarak baş konumuna gider.

(10)da TÜMün GÖS konumuna taşınan *whom* da, TÜM konumuna taşınan *will* de arkalarında kendileriyle eşdizinli olan birer iz bırakmıştır. Demek ki (10)da iki ayrı zincir bulunmaktadır, biri *whom* ile t_j arasında, diğeri *will* ile t_i arasında. Ne-sözcüğünün taşınmasıyla oluşan iz, bu kez bir **ne-izidir**.

İngilizcede, ne-öbeklerinin TÜMün GÖS konumu gibi tekçil bir konuma taşınmasına paralel olarak ortaya çıkan bir sınırlama bulunmaktadır. Bu dilde, tümce, (12)deki gibi, birden fazla ne-öbeği içeremez.

(12)
*What and whom do you give?

Ne-öbekleri İngilizcede TÜMün GÖS konumu gibi tekçil bir konuma taşınıyor olmalıdır ki (12)de birden fazla ne-öbeğine izin verilmemektedir. İDKda bu sınırlılık, **Çift-Doluşlu TÜM Süzgeci** diye bilinen bir düzenleme ile dilbilgisine sokulmuştur. Bu süzgeç, aynı konuma birden fazla öğenin taşınmamasını garanti altına alan bir düzenlemedir. Böylece, İngilizce gibi dillerde, TÜMün GÖS konumuna niçin birden fazla ne-sözcüğünün taşınamadığı, böylece İngilizcede niçin (12)deki gibi çoklu ne-sorularının bulunmadığı açıklanmış olur: Ne-sözcükleri için öbek yapıda tek konum bulunmaktadır, o da TÜMün GÖSüdür. Eğer bir d-yapıda iki ayrı ne-sözcüğü bulunursa, bunlar birlikte aynı konma noktasına yerleşecek demektir ki çift-doluşlu TÜM süzgeci, bu taşınmaların çıktısına izin vermez; taşınmalar uygulanırsa (12)deki tümce gibi dilbilgisidışılık ortaya çıkar.

7.3 Türkçede Edilgen Yapı ve DURUM

§II.7.2.1'de gördük ki Türkçede AÖ-taşımanın tipik olarak göründüğü yapı, edilgen yapıdır. Edilgenleştirmede d-yapı nesnesi olan AÖ, Burzio Genellemesi uyarınca y-yapı öznesi konumuna taşınır. Bununla birlikte, Türkçenin edilgen yapıları, Özsoy 1990b tarafından gözlenmiştir ki AÖ taşımanın her zaman özgürce uygulandığı yapılar değildir.

Edilgenleştirmede etkili olan kısıtlamalardan biri, yükseltme yapılarında bulunur. Bir edilgen tümcecik, yükseltme eyleminin ana eylem olduğu tümcelerde tümleç konumunda bulunduğunda, edilgenleştirme yoluyla tümceciğin öznesi konumuna taşınmış olan AÖ, bu konumda kalamaz; zorunlu olarak ana tümcenin öznesi konumuna taşınır:

(13)
a. [e [Sen çok sevil]-iyor] benziyor]
b. *[Sen$_i$ [t_i çok sevil]-iyor]]-a benziyor
c. Sen$_i$ [t'_i [t_i çok sevil]-iyor]-a benziyorsun

(13a), eylemi bir yükseltme eylemi olan ana tümcenin tümleci konumunda edilgen bir tümceciğin yer aldığı d-yapıyı sunmaktadır. (13b), edilgen dönüşümü sonucu tümceciğin nesne AÖsünün (*sen*) tümceciğin özne konumuna yükseldiği yapıyı sunmaktadır ve bu y-yapı bozuktur. Yapının düzgün olabilmesi için tümcecikteki nesne AÖsünün, yalnızca tümceciğin özne konumuna taşınması yeterli değildir; taşınma, bu AÖyü ana tümcenin öznesi konumuna getirmelidir, (13c)de olduğu gibi.

Özsoy 1990b'ye göre (13)teki kısıtlama, nesne AÖsünün, üzerine, beklendiği gibi BELİRTME durumu ekini değil de "düzensiz durum eki" olarak *-dan* veya *-a* ekini aldığında (bkz. (14a)da *bu işten* ve (15a)da *sana*) daha güçlüdür. Yükseltme yapılarında ana tümcenin özne konumlarına taşınması engellendiği gibi (krş (14ç) ve (15ç)), basit tümcelerin edilgenleştirilmesinde de nesne AÖsünün tümceciğin özne konumuna taşınması da engellenmektedir (krş. (14b) ve (15b)) :

(14)
a. Herkes bu işten vazgeçmiş
b. *Bu iş vazgeçilmiş
c. Bu işten vazgeçilmiş
ç. *Bu iş vazgeçilmişe benziyor

(15)
a. Herkes sana tapıyor
b. *Sen tapılıyorsun
c. Sana tapılıyor
ç. *Sen tapılıyora benziyorsun

(14) ve (15), Türkçenin, düzensiz DURUM eki almış nesne AÖlerinin d-yapıdaki orijinal konumlarını değiştirmesine izin vermediğini göstermektedir ama (16) ve (17)deki gibi, öznesiz tümcelerin nasıl olup da dilbilgisel olduğunun açıklanması gerekmektedir

(16)
Bu işten vazgeçilmişe benziyor

(17)
Sana tapılıyora benziyor

Özsoy 1990b'ye göre (13)teki tümcelerin aksine (14c) ve (15c)deki kişisiz edilgen tümcelerin öznesi konumunda da, (16) ve (17)deki ana tümcelerin öznesi konumunda da, ADIL bulunmaktadır. Tümceciğin edilgenleştirilmesine karşın tümcecikte nesne konumunda bulunan AÖlerin özne konumuna taşınması gerekmemektedir, çünkü bunlar yapısal değil, içsel DURUM taşımaktadır. Yani, taşıdıkları DURUM türü, edilgenleştirme gibi bir yapısal işlemden Burzio Genellemesi doğrultusunda etkilenmemektedir. Bu durumda düzensiz durum eki almış AÖler ne tümceciğin özne konumuna taşınmaktadır, ne de ana tümcenin özne konumuna.

7.4 Ne-öbekleri ve Türkçe

Türkçedeki soru tümcelerinin İngilizcedeki eşitlerinden çok önemli bir farklılığı bulunmaktaydı. Ne-öbekleri, ana tümcelerde de tümceciklerde de yerindedir. Yani, Türkçede, İngilizcede olduğu gibi ne-öbeklerinin y-yapıda taşınmış olmaları gerekmemektedir.

Gerek (18)de gerekse (19)da ne-öbeklerinin, soru olmayan öbekler ile aynı konumda görünmesi, Türkçede ne-öbeklerinin ana tümcelerde olduğu gibi tümceciklerde de yerinde kaldığını göstermektedir:

(18)
a. Ali ne/kitap okuyor?/
b. Ali kitabı kime/Ayşe'ye verdi?/
c. Ali ne zaman/dün eve gitti?/

(19)
Ayşe [kimin/Ahmet'in dün uyuduğu]-nu söyledi?/

Öte yandan, Türkçede ne-öbeklerinin orijinal konumlarına göre y-yapıd taşınmış görünmeleri tabii ki mümkündür ama (20)deki gibi görünümler seçimlik görünümlerdir, çünkü, aynı öbek (18b)de olduğu gibi tümceni önünde olmayabilir de.

(20)
Kime Ali kitabı verdi?

Türkçenin ne-soruları açısından İngilizce türü dillerden ayrılan önemli b yönü de, aynı tümcede birden fazla ne-öbeği içerebilmesidir, (21)c örneklendiği gibi:

(21)
Kim kime neyi vermiş?
Kime kim neyi vermiş?
Neyi kim kime vermiş?

Türkçede evet/hayır sorularının yapısı da İngilizce türü dillerden farklıd Bu dilde evet/hayır soruları, tümce kurucularından herhangi birinin sonu getirilen *-mI* partikeli ile yapılır ve her bir konumda *-mI*'nın bulundu tümce, soruludur:

(22)
Ali kitabı Ayşe'ye verdi mi?
Ali kitabı Ayşe'ye mi verdi?
Ali kitabı mı Ayşe'ye verdi?
Ali mi kitabı Ayşe'ye verdi?

Türkçedeki ne-öbeklerinin tümceciklerdeki soru açısı açısından çok ilg bir başka özelliği daha bulunmaktadır: Tümcecikteki bir ne-öbeği, aynı bulunduğu tümcecik ile sınırlı tutabildiği gibi, bileşik tümcenin tamamını

yayabilir. Bir başka deyişle, tümceciklerde yer alan ne-öbekleri, dar veya geniş açı farklılığına bağlı olarak iki okumaya yol açabilir:

(23)
Ayşe [kimin dün uyuduğu]-nu söyledi?/

(23) bir okumaya göre soru tümcesidir ve beklenen yanıt (24)teki gibi olmalıdır. Bir okumaya göreyse tümce soru tümcesi değildir.

(24)
- Ayşe [Ali'nin dün uyuduğu]-nu söyledi.

Bununla birlikte, (23)te, iki okumayla paralel bir sesbilimsel farklılık söz konusudur. Ne-öbeği geniş açıyı tümcede ezgi doruğu tümceciğin öznesi üzerindeyse alabilir. Ezgi doruğu ana eylem üzerindeyse ne-öbeğinin açısı dar açı ile kısıtlanmış demektir. Bu nedenle (23)ün aşağıdaki gibi ezgi doruklarıyla söylenişi, tümceleri bozuk yapacaktır:

(23')
a. *Ayşe [kimin dün uyuduğu]-nu SÖYLEDİ?
*Ayşe [KİMİN dün uyuduğu]-nu söyledi.

(23'a)da tümcenin tamamı sorulu olmasına karşın ana eylem, (23'b)de ise tümce sorusuz olmasına karşın tümceciğin öznesi (her ikisinin de büyük yazılmasının gösterdiği gibi) ezgi doruğunu oluşturmaktadır ve ortaya yanlış söylenişler çıkmaktadır.

Bununla birlikte, tümceciklerde yer alan ne-öbekleri, her zaman iki okumaya yol açmaz, yani, dar ya da geniş açılı olma bakımından zorunluluk taşıdıkları sözdizimsel bağlamlar bulunmaktadır. Örneğin, eğer ana tümce evet/hayır sorusu ise, yani tümcede *-mI* soru öğesi bulunuyorsa, tümcecikte yer alan ne-öbeği dar açı ile kısıtlanır:

(25)
Ayşe [kimin dün uyuduğu]-nu söyledi mi?

(25)teki soru tümcesinde yer alan ne-öbeği tümcenin tamamını soru açısı içine alamadığından, (26a) bu soruya uygun bir yanıt olamamaktadır. Beklenen yanıt, ancak, ana tümcenin sorusuna yönelik olabilir (bkz. (26b)):

(26)

a. - Ayşe [Ali'nin dün uyuduğu]-nu söyledi mi?

b. - Evet, Ayşe [Ali'nin ne zaman uyuduğu]-nu söyledi.
-Hayır, Ayşe [Ali'nin ne zaman uyuduğu]-nu söylemedi.

Ne-öbeklerinin geniş açı ile zorunlu olduğu bağlama örnek, (27)dir. (27)de ne-öbeği *nasıl*, tümcenin tamamını sorulu yapmaktadır, yani, tümcenin sorusuz bir yorumlaması mümkün değildir:

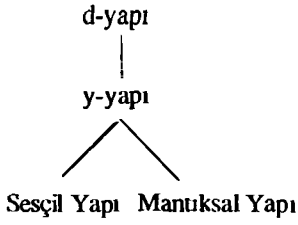
(27)

*Ayşe [Ali nasıl konuşunca] kızdı.

7.5 MY-Taşımaları

İDK d- ve y-yapıya ek olarak iki sunuluş düzeyi daha varsayıyordu. Biri, tümcenin açık gerçekleşmesinin sağlandığı sesçil yapı(SY), diğeri, tümcelerin anlambilimsel yorumlanmalarının gerçekleştiği mantıksal yapı(MY)dır.

(28)

Her iki düzlem de, (28)de görüldüğü gibi y-yapıdan sonra yer alır, yani y-yapı SY ve MYnin girdisidir.

SYde yer alan süreçler, C57nin biçimsesbilimsel kurallar düzleminde, C65 ve sonrasının da sesbilimsel bileşeninde yer alan süreçlere benzer. Bu süreçler bütünüyle dilin sesbilimsel özelliklerine dayanır. MYde yer aldığı varsayılan süreçler ise, tümcelerin anlambilimi açısından aktif olan süreçlerdir. Bununla birlikte MY süreçlerinin tipik karakteristiği, etkilerinin y-yapıda gözlenmemesidir. Örneğin, bir kurucunun tümcenin tamamına mı yoksa bir bölümüne mi anlamsal olarak etki yaptığı MYde kodlanır, her iki etki durumunda da ilgili kurucunun y-yapıda aynı konumda bulunmasına karşın.

(29)daki tümce iki anlama gelir; biri, üç öğrencinin birlikte aynı camı kırdığını, diğeri ise, üç öğrencinin ayrı ayrı cam kırdığını anlatır:

(29)
Üç öğrenci cam kırmış

(29)da, içinde bir niceleyici (*üç*) bulunan öbek *üç öğrenci*, bir anlama göre *cam*'a etki etmeden üç ayrı öğrencinin tek bir camı kırdığını anlatır; diğer anlama göreyse, *cam*'a etki ederek, onun da üç ayrı camı göstermesini sağlar ve üç öğrencinin ayrı ayrı camlar kırdığını anlatır.

Tümce kurucularının açı değerlerindeki farklılığın y-yapıda kodlanmadığı bir başka görünüm, ne-taşıması olmayan dillerde ne-sözcüklerinin soru açısı ile ilgilidir.

Eğer bir dilde, ne-öbekleri, bulundukları tümcenin önüne y-yapıda taşınıyorsa, bunun, ne-öbeğinin açısını o tümcenin tamamına yaymak üzere gerçekleştiği varsayılır. İngilizce y-yapıda ne-taşıma gözlenen bir dildir ve ne-öbekleri, bu dilde, bulundukları tümceyi soru açısı içine alabilmek için o tümcenin en üst k-buyurma konumu olan TÜMün GÖSü konumuna taşınır. Ne-taşınmasının y-yapıda gözlenmediği dillerde ise, ne-öbeklerinin bulundukları tümceleri soru açısı içine alabilmek için y-yapıda gözlenmeyen bir süreç olarak TÜMün GÖS konumuna MYde taşındıkları varsayılır. Böylece, ne-öbeklerinin yerinde olduğu bir dil olarak Türkçede basit tümceler kadar bileşik tümcelerin de sorulu olması, bu tümcelerdeki TÜMün GÖS konumuna ne-öbeklerinin MYde taşınması ile mümkündür.

Türkçe türü dillerde ne-öbekleri, gerçekten de MY gibi (y-yapıya göre daha) soyut bir düzlemde taşınıyor olmalılar ki, söz gelimi (30)daki gibi, tümceciklerde yer alan ne-öbeklerinin dar ve geniş açılı olabilmeleri açıklanabilsin. Ne-öbeği yerinde kalırken ortaya iki ayrı açı çıkmasının başkaca açıklaması olamaz gibi görünmektedir.

(30)
Ali [Ayşe'nin neyi okuduğu]-nu bilmiyormuş/?

İDK çerçevesinde, (29) ve (30)daki tümcelerde sergilenen açı özelliklerinin, MYde gerçekleşen taşımalar sonucu oluştuğu varsayılır. Bu açıdan kuram, yalnızca d-yapı ile y-yapı arasında değil, y-yapı ile MY arasında da α-taşıma süreci bulunduğunu varsayar.

7.6 Türkçede MY-taşıma

7.6.1 Niceleyici Yükseltme

Aşağıya yeniden aldığımız (29')daki tümce iki okumalıdır, yani, (31)de yer alan her iki sözcüklemeyle de uygun anlambilimsel yorumlama sergiler:

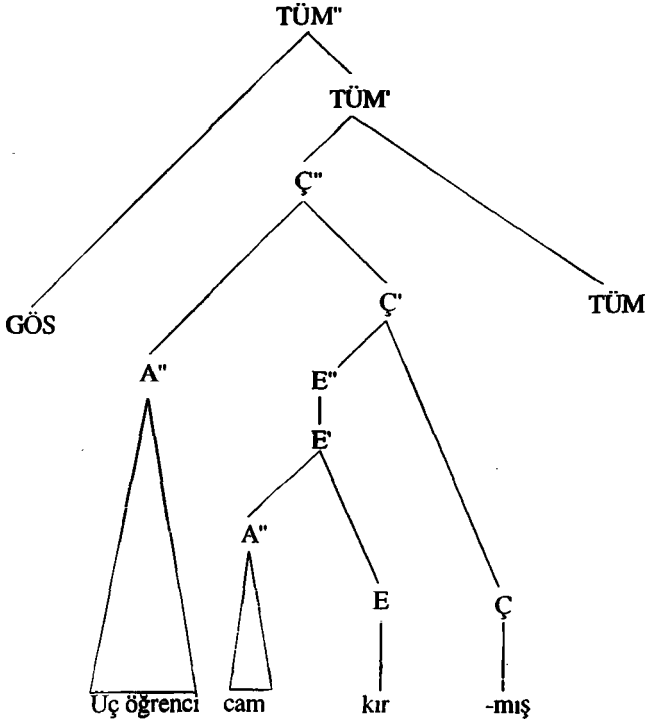
(29')
Üç öğrenci cam kırmış

(31)
a. Üç öğrenci, kırdıkları cam aynı olmak üzere bir cam kırmış.
b. Üç öğrenci, kırdıkları cam ayrı olmak üzere üç cam kırmış.

(29)da iki AÖ bulunmaktadır, biri *üç öğrenci*, diğeri *cam*'dır. Birinci AÖ, bir niceleyici içermektedir: *üç*. Buna göre, AÖnün içsel olan bir [+çoğul] özelliği bulunmaktadır: *üç öğrenci* sözlüksel anlamı ile örtüşmek üzere üç ayrı kişiyi gösterir. *cam* ise, herhangi bir çoğul belirlemesi taşımadığından (yani, sözcük ne sayı sıfatı ile nitelenmektedir, ne de çoğul eki almıştır), [-çoğul] özelliklidir ve tümcenin anlamsal yorumlamasına bu özelliğiyle katılmaktadır.

(31a), öbeklerin sözlüksel içerikleri ile uyumludur: *üç öğrenci* üç ayrı kişiyi, *cam* da tek bir camı göstermektedir. (31b)deki okumaya göreyse, *cam*, üç ayrı camı göstermektedir, yani [-çoğul] olma özelliğini değiştirmiş, [+çoğul] olma özelliği kazanmıştır. Demek ki *üç öğrenci*, *cam*'ı etki alanına, yani çoğul olma açısı içine (31a) okumasına göre almamış, (31b) okumasına göre almıştır. Bununla birlikte, tüm bu olup bitene karşın, (29)un y-yapısında (33)teki okuma farklılıklarını verecek bir biçimlenme görünmez; (32)deki y-yapı her iki okuma için de aynı kalacaktır.

(32)

Şimdi (29)daki tümcenin (32)deki y-yapısına (31)deki okumaları gözeterek bakalım: *Üç öğrenci*'nin, (31b) okumasına göre *cam*'ı çoğul olma açısı içine nasıl aldığını anlamak üzere (32)deki yapıya bakınca, bunun k-buyurmaya dayandığını söylememiz gerektiğini anlarız, çünkü yapıda, iki AÖ arasında ancak böyle bir yapısal ilişki gözlenmektedir. Bu y-yapıya göre *üç öğrenci*, Ç'nin tamamına, dolayısıyla *cam* AÖsüne de k-buyurmakta, yani onu açısı içine almaktadır. Demek ki *üç öğrenci*, *cam*'ı, ona k-buyurduğu için çoğul açısı içine alabilmektedir.

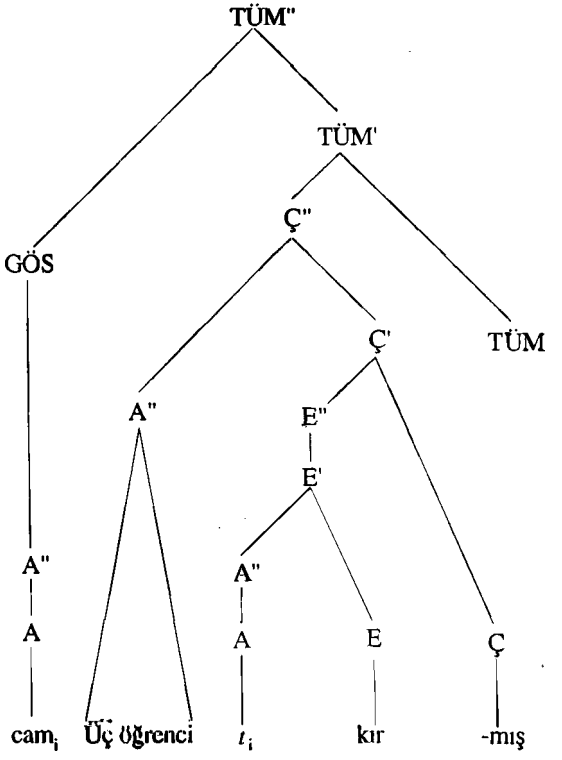
(32)deki yapısal ilişkiyi, yani k-buyurmayı (31a) okuması için yorumlarsak, bu kez açıya almama ile k-buyurma arasında bir paralellik bulunmadığını görürüz. Yani, (31a) okuması mümkünse, ki Türkçede mümkün olduğunu biliyoruz, o zaman *cam*'ın, belirli bir düzlemde bir biçimde *üç öğrenci*'nin k-buyurma alanından çıkmış olması gerekmektedir. İlgili düzlemin y-yapı olmadığı açıktır; (33), (29)un olası diğer bütün sözcük dizilişlerini veren y-yapıları sunar ama dilbilgisel olan ve *üç öğrenci*'nin özne olarak yorumlandığı bütün tümcelerde iki okuma hala söz konusudur:

(33)
Üç öğrenci kırmış cam
*Cam üç öğrenci kırmış
Cam kırmış üç öğrenci
Kırmış üç öğrenci cam
Kırmış cam üç öğrenci

Demek ki *cam*'ın (31a) yorumunu aldığı düzlem y-yapı değil, dilbilgisinin başkaca (sonraki) bir düzlemidir ki bunun için uygun olan da düzlem de MYdir.

cam'ın *üç öğrenci*'nin k-buyurma alanından nasıl çıkacabileceğine dair tekrar (32)ye dönersek, uygun "kaçış" yerinin, ancak, TÜMün GÖS konumu olduğunu görürüz. Çünkü, ancak bu konum *üç öğrenci*'nin k-buyurma alanı dışındadır (üç öğrenci bir öbek olduğu için bir baş konumu olan TÜMe taşınamayacağına dikkat edelim). Demek ki MYde, (34)teki gibi bir taşıma işlemi gerçekleşiyor olmalıdır ki (31a) yorumu mümkün olsun.

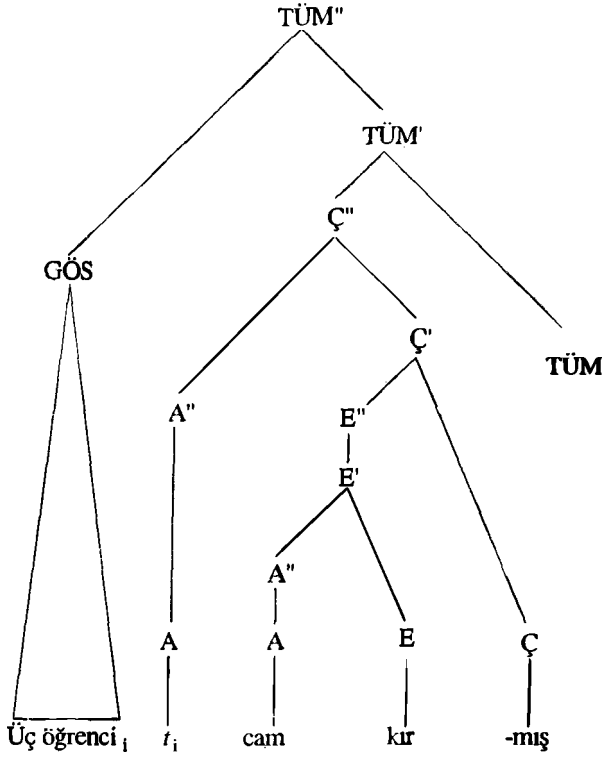
(34)

(34)te açıkça görüldüğü gibi *cam*, eylemin tümleci konumundan tümcenin GÖSÜ konumuna taşınmış ve böylece *üç öğrenci*'nin k-buyurma alanı dışına çıkmıştır.

Aslında, y-yapı konumları yeterli olsa da, aynı süreci sergilediklerinden tüm niceleyicilerin MYde taşındıkları kabul edilir. Böylece yukarıdaki (31b) okuması için de *üç öğrenci* AÖsüne uygulanan bir taşınma söz konusudur, (35)te gösterildiği gibi. Yani, *üç öğrenci* AÖsü, *cam*'ı açısına alabilmek için uygun bir k-buyurma konumunda bulunmasına karşın, bir boşuna taşınma görüntüsünde TÜMÖnün GÖS konumuna yine de taşınmaktadır.

(35)

7.6.2 Ne-taşıma ve Türkçe

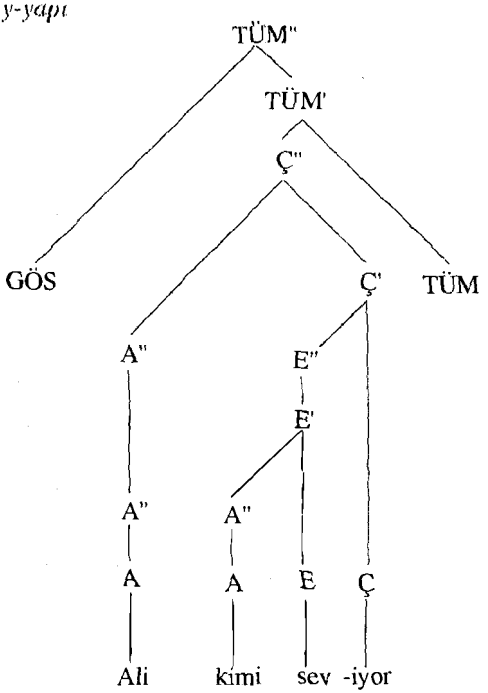
(36), biri sorulu, diğeri düz iki tümce içermektedir ve sorulu tümcede yer alan soru sözcüğü, sorusuz tümcede yer alan ad öbeği ile aynı konumdadır:

(36)
a. Ali Ayşe'yi seviyor.
b. Ali kimi seviyor?

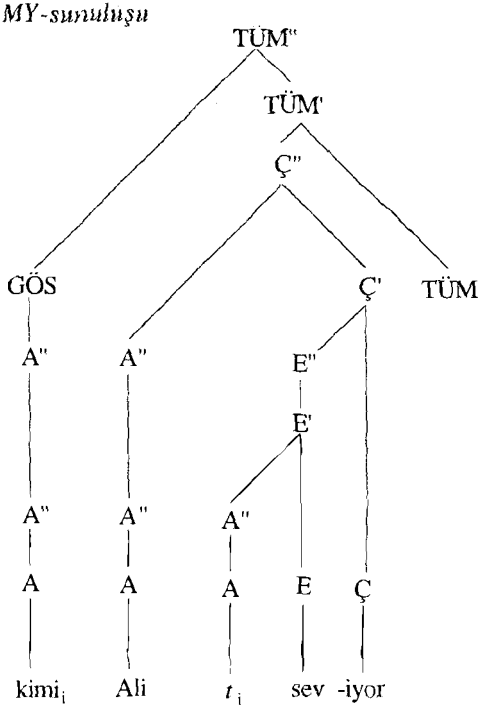
Bununla birlikte, soru sözcüklerinin anlambilimsel olarak açı oluşturma özelliği, Türkçede de ne-taşımaları bulunması gerektiğini söyler. İçinde bir ne-öbeği bulunan tümcenin tamamı, ne-sözcüğünün açısı içindedir, yani tümcenin tamamı soruludur, (36b)de olduğu gibi. Demek ki bir ne-sözcüğü ile kurulan soru tümcesinde ne-öbeği, tıpkı İngilizcede olduğu gibi, açısını tümcenin tamamına yayabileceği, yani tümcenin tamamına k-buyurabileceği bir konuma taşınmaktadır ama bu taşınmanın etkisi y-yapıda gözlenmemektedir. Öyleyse ilgili taşıma y-yapıda değil, bir başka düzlemde gerçekleşmektedir.

Anlamsal yorumlamaya bağlı olarak gerçekleşmesi gereken ama etkisi y-yapıda gözlenmeyen taşınmaların MYde gerçekleştiğinin kabul edilmesinden hareketle, Türkçede de ne-taşınmalarının y-yapıda değil, MYde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Böylece (37a)daki y-yapıya uygulanan bir taşınma ile (37b)deki MY sunuluşu ortaya çıkar.

(37) a. *y-yapı*

b. *MY-sunuluşu*

Aynı tür ne-taşımaları Türkçede, bileşik tümcelerde de görürüz. Bunun için aşağıya (30)u tekrarlayalım:

(30')
Ali [Ayşe'nin neyi okuduğu]-nu bilmiyormuş/?

Bu tümcede *neyi* soru sözcüğünün açısı, ayraç içine alınan tümcecik ile veya ana tümce ile sınırlı olabilir. Buna göre, ne-öbeği MYde, ilk durumda tümceciğin TÜMünün GÖSüne, ikinci durumda ana tümcenin TÜMünün GÖSüne taşınır, (38)in bunları sırasıyla örneklendirdiği gibi:[2]

(38)
a. [Ali [GÖS neyi$_i$ [TÜM [ÇÖ Ayşe'nin t_i okuduğu]] -nu bilmiyormuş]]
b. [GÖS neyi$_i$ [TÜM [ÇÖ Ali [TÜM [ÇÖ Ayşe'nin t_i okuduğu]]-nu bilmiyormuş]]]?

neyi ne-öbeği, (38a)da tümceciğin GÖSüne taşınarak dar açılı kalmış ve ana tümceyi sorulu yapmamamıştır. (38b)de ise ana tümcenin GÖSüne taşınarak geniş açılı olmuş ve ana tümceyi de soru açısı içine almıştır.

7.7 Yükseltme

Yükseltme, §1.4.5'te gördük ki aslen bir taşımaydı. Bununla birlikte, "yükseltme" adlandırması, taşımanın öğelerin öbek yapıda "daha yukarıda" bir konuma taşındığı bilgisini vermek üzere seçilmekteydi. Bu açıdan taşımaların öbek ve başlara ayrı ayrı uygulanan türlerini dikkate alarak yükseltmenin de iki ayrı doğrultusu olmalıdır: Bir öbeğin yükseltilmesi ve bir başın yükseltilmesi.

7.7.1 Bir AÖ-taşıma olarak Yükseltme

Yükseltme, kurucuların alt tümceden üst tümceye taşınması işlemiyse, bu açıdan, yükseltilen bir AÖ olduğunda, ilgili süreç de aslen bir AÖ-taşıma demektir.

Yükseltme yapıları, aslında, kısıtlı yapılardır, yani yükseltme ancak belirli eylemlerin ana eylem olduğu yapılarda görülür. Bu kısıtlılığa paralel olarak

[2](38)de öbek belirleyicilerin İngilizcedeki gibi solda gösterilmesi, Türkçenin y-yapı biçimlenmelerine ters düşüyor diye değerlendirilebilir ama ilgili taşıma MYde olduğu ve taşımanın sola doğru olduğu için, taşımayı daha iyi izlemeye yardımcı olsun diye öbek belirleyicileri solda gösteriyoruz.

yükseltme eylemlerinin de edilgen eylemler gibi yetersizlikler taşıdığı kabul edilir. İngilizcenin yükseltme eylemlerinden olan *seem*'in sözlüksel yapısında dışsal üye ve bu üyeye yüklenecek dışsal ROL belirginleşmesi görülmez. Bu nedenle (39)da *seem*'in içsel olan ve tümcesel olması gereken tek bir üyesi bulunmaktadır:

(39)
seem E 1

Dışsal üye içermeyen *seem*'in ana eylem olduğu y-yapılarda özne konumunda, GYİ gereğini de yerine getirmek üzere ancak ROL yüklenmiş olma zorunluluğu taşımayan öğeler bulunabilir. Bu öğe de, sözlüksel içerik taşımayan ve ROL yüklenmesi gerekmeyen dolgu adıllarıdır. (40), böyle bir adılın (*it*) bulunduğu örneği sunmaktadır:

(40)
It seems that Ali will win the race

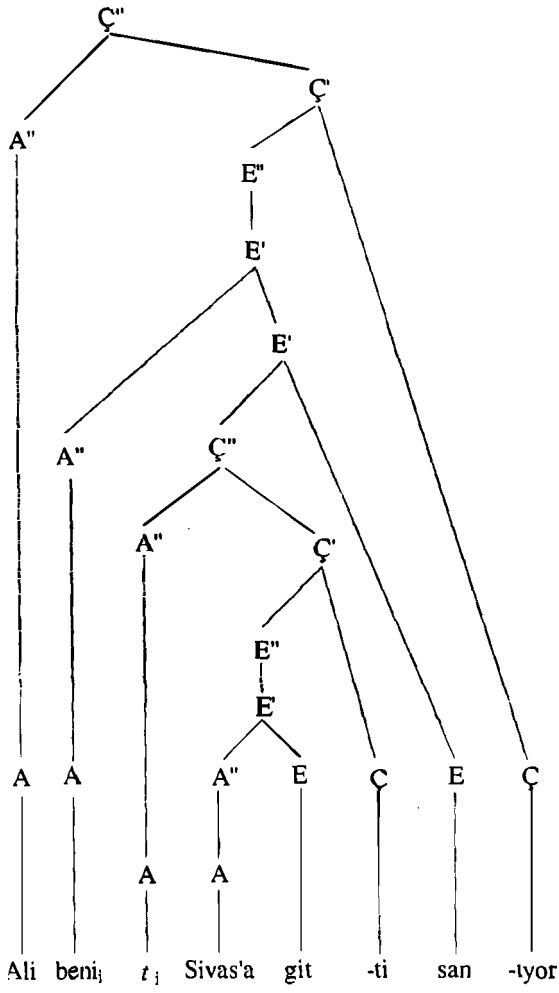
seem eyleminin dışsal üyesine ROL yükleyemeyecek olması ve bu yüzden d-yapıda boş olması, özne konumuna, başka bir konumda ROL yüklenmiş olan AÖlerin taşınması yolunu da açar. Böylece, (41a)da olduğu gibi, [-uyum] özellikli Çden DURUM alamayacak olan *Ali*, ana tümcenin öznesi konumuna yükselerek o konumda DURUMu Çden alır. Aksi halde, (41b)nin gösterdiği gibi tümce dilbilgisidışılık ile sonuçlanacaktır.

(41)
a. Ali$_i$ seems [t_i to be a hero]
b. *It seems [Ali to be a hero]

Yükseltme Türkçede de gözlenmektedir. *san-*, *varsay-*, *iddia et-* gibi ancak bir kaç eylem yükseltme yapılarında görünür.

Yükseltmenin gözlendiği (42)de, [-uyum] özellikli ÇÖnün GÖSü konumunda yer alması beklenen AÖ, bu konumda DURUM yüklenemez. DURUM yüklenebilmek için ana tümcenin nesnesi konumuna yükselmesi ve orada ana eylemden yapısal DURUM alması gerekmektedir.

(42)

7.7.2 Bir Baş-taşıma olarak Yükseltme

Yükseltme öbekler ile sınırlı değildir, başlar da öbek yapıda daha üst konumlara taşınmak üzere yükseltilebilir. İDK çerçevesindeki en yoğun baş taşıma tartışmaları, Pollock 1989 tarafından ortaya atılan bir öneriye dayanır. Şimdi, yükseltmenin baş-taşıma türüne ait örnekleri görmek üzere bu öneriyi ve bu önerinin Türkçedeki görünümüne bakalım.

7.7.2.1 Ayrık ÇEK Hipotezi

Daha önce kısaca değindik ki (bkz. §II.2, dipnot 9) Pollock 1989, İDKnın sonraki önemli gelişmeleri arasında yer alacak bir öneri ortaya atmıştır. **Ayrık ÇEK Hipotezi** diye bilinen bu öneriye göre ÇEKin içerdiği ZAMAN ve UYUM gibi işlevsel kategoriler, ÇEK budağı altında bir torbaya tıkılmış kategoriler değil, her ikisi de ayrı birer büyükçül yansıma (ZAMÖ ve UÖ) kuran başlardır.

Fransızca ile İngilizceyi eylemcil olumsuzlama ve zarflar açısından karşılaştıran Pollock 1989, Çnin farklı özellikler dizisini taşıyan tekçil bir baş olamayacağı sonucuna ulaşır. Bu sonucu veren temel gözlemler şunlardır:

Aşağıdaki tümcelerden ((43)-(44) karşıtlığından) anlaşılmaktadır ki eylemin zarfın önüne taşınması İngilizcede mümkün değilken Fransızcada zorunludur. (45)-(46) karşıtlığı da göstermektedir ki eylemin olumsuz partikelinin önüne taşınması İngilizcede yine mümkün değilken Fransızcada yine zorunludur.

(43)
a. Ali often kisses Ayşe
b. *Ali kisses often Ayşe

(44)
a. Ali embrasse souvent Ayşe
b. *Ali souvent embrasse Ayşe

(45)
a. Ali (does) not like Ayşe
b. *Ali like (does) not Ayşe

(46)
a. Ali n'aime pas Ayşe
b. *Ali ne pas aime Ayşe

Pollock 1989, (43)-(46) arası karşıtlıklar ile bu iki dildeki UYUMun sunduğu karşıtlık arasında bir paralellik olduğunu söyler. Fransızcada eylemcil UYUM güçlüdür, çünkü eylemcil dizide (hemen) her kişi için farklı biçimbilimsel görünüm söz konusudur. İngilizcede ise UYUM zayıftır, çünkü eylemcil dizide her kişi için farklı biçimbilimsel görünüm söz konusu değildir. Bu gözlemden hareketle Pollock 1989, şu açıklamaya ulaşır: Fransızcada UYUM biçimbilimsel olarak belirlenir ve ilgili ekler eylem gövdesine eklenir. Bu nedenle ana eylem (44)te de (46)da da ÇEKe taşınmaktadır ki o budaktaki

biçimbilimsel malzemeyi üzerine alabilsin. Bu (44b)de zarfın neden eylemden daha yukarıda olamayacağını açıklar, çünkü, ana eylem ÇÖ içinde en yukarıdaki konumda bulunuyor olmalıdır. Bu konumun, bütün çekimsel malzemeyi içeren ÇEK konumu olduğunu söyleyemeyiz, çünkü böyle bir taşınmaya gerek olmayan, böylece, ana eylemden daha yukarıda bir zarfın bulunmasına izin veren İngilizce göz önüne alındığında, farklılığın UYUM ile sınırlı olması gerektiği anlaşılır.

Öte yandan, Pollock 1989, (43)-(46) arasında gözlenen karşıtlıkların mastarlı tümcelerde ortadan kalktığını, bu tür tümcelerde her iki dilin de eylemin taşınmasına izin vermediğini gözler:

(47)
Ne pas embrasser Ayşe est...
*Ne embrasser pas Ayşe est...

(48)
*To kiss not Ayşe is ...
Not to kiss Ayşe is ...

Yukarıdaki paralellik iki kaynakla etkileşim içindedir. Her iki dilde de mastarlı tümceler hem [-uyum] özellikli, hem de [-zaman] özelliklidir. Demek ki karşıtlığın ortadan kalkmasında UYUMun olduğu kadar ZAMANın da etkisi bulunmaktadır.

Pollock 1989, yukarıdaki gözlemlerden hareketle UYUM ve ZAMANın bağımsız davranan iki ayrı baş olduğunu savunur. Böylece, Fransızcada UYUM güçlü olduğundan ana tümcelerde eylem önce ZAMAN budağına yükselir ve orada ilgili zaman ekini alıp, sonra UYUM budağına geçer ve orada da ilgili uyum ekini alır. UYUM ve ZAMAN [-] özellikli olduğunda, böylesi bir E-taşınma görünmez. İngilizcede UYUM güçsüz olduğu için ne ana tümcelerde ne de mastarlı tümcelerde Enin taşınması gözlenmez.

7.7.2.2 Türkçe ve Ayrık ÇEK

Eğer Ayrık ÇEK Hipotezini çekimsel öğelerden ZAMAN ve UYUMun ayrı bir kategoriyi, böylece her birinin ayrı birer büyükçül yansımayı oluşturduğu yönünde çözümlemelere izin veriyor olarak algılarsak, bu çerçevede, eklemeli bir dil olan Türkçenin, eylem (ve yardımcı eylem) üzerindeki çekim ekleri sayısı kadar işlevsel kategoriyi ayırmamıza izin verdiğini söylememiz gerekir,

çünkü Türkçede eylem üzerinde Fransızcada olduğu gibi yalnızca UYUM ve ZAMAN ekleri bulunmaz.

(49)un ilk üç örneği, Türkçenin olası çekimli eylem biçimlenmelerini yansıtmaktadır. (49a)da basit zaman, (49b)de kip ve (49c)de de bileşik zaman.

(49)

a. gel-di-n

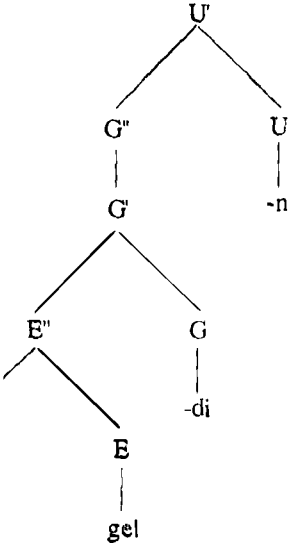
b. gel-meli-sin

c. geldi i-din

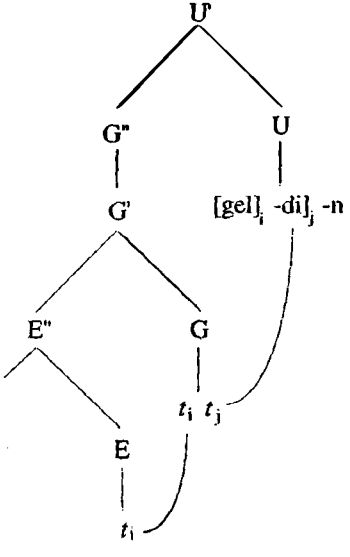
ç. gel-meli-ydi-n

(49a)da eylem üzerinde iki çekimsel ek bulunmaktadır. İlki burada bir GÖRÜNÜŞ eki olduğunu varsaydığımız *-di*, ikincisi UYUM eki *-n*. Demek ki (49a)nın d-yapısında iki işlevsel kategori ve bu kategorilerin oluşturduğu iki ayrı öbek yer almaktadır: GÖ ve UÖ.[3] (50), (49a)daki çekimli eylemin d-ve y-y-yapısını sunmaktadır:

(50) a.

b.

(50a)da *-di* GÖRÜNÜŞ, *-n* de UYUM öbeklerinin başıdır. Bu eksel başların EÖnün başı Eye eklenmesi için gerekli olan işlem, (50b)de olduğu gibi Enin

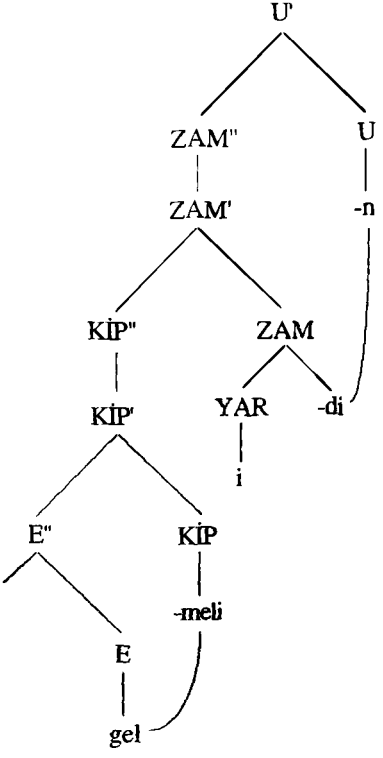
[3]Ayrık ÇEK Hipotezinin Türkçeye kapsamlıca bir uyarlaması için bkz. Tosun 1998. Bu çalışmada, eylem çekim eklerinin "çokişlevli" olduğu kabul edildiğinden UYUMun yanı sıra tanınan ZAMAN, GÖRÜNÜŞ ve KİP kategorileri aynı öbeksel konumda görünebilen ve bütünleyici dağılım içinde olan kategoriler olarak ele alınmıştır

önce GÖRÜNÜŞün başına yükselip orada üzerine *-di* ekini, sonra da UYUMun başına yükselip orada üzerine *-n* ekini almasıdır. Böylece çekimli eylem, biçimbilimini, işlevsel başlara yükselerek kazanacaktır.

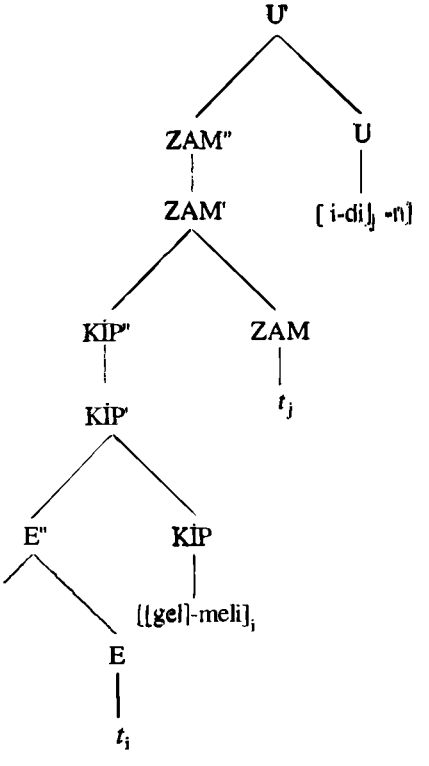
(49b)deki çekimli eylem için (50)de farklı olması gereken, GÖRÜNÜŞ öbeği yerinde KİP öbeğinin bulunacak olmasıdır. Yoksa, Enin yükselmesi ve üzerine ilgili ekleri alarak (49b)deki biçimbilimsel görünüme kavuşması, (40b) ile aynı sürece dayanmaktadır.

(49c) için fazladan yapılması gereken düzenlemeler bulunmaktadır, çünkü, çekimli eylem "bileşik"tir; yani, içinde ayrı bir eylem daha bulunmaktadır: *imek*. *imek* eylemi bir yardımcı eylemdir ve kendisi bir işlevsel kategoriyi doğrudan sunmaz, bu tür kategorileri sunan eklere "ev sahipliği" yapar. Eğer *imek* eylemini diğer eylemler gibi kendi büyükçül yansımasını kurmaz diye varsayarsak, o zaman d-yapıda, (51a)da olduğu gibi üzerine eklenecek kategoriye eklenti olarak üretildiğini kabul edebiliriz. Böylece *imek* eylemi, bir eklenti konumunda olduğu için yükselmez ama eklendiği baş ile oluşturduğu bütünlük, üzerine UYUM ekini almak üzere (51b)de olduğu gibi UYUMa yükselir:

(51) a.

b.

(49ç)deki çekimli eyleme gelince, hemen belirtilmesi gereken, bu biçimbilimsel görünümün seçimlik olduğudur. Bir başka deyişle, her ne kadar daha sık görünen bir biçimse de (49ç) görünümü d-yapıda yer alamaz. Bir sesbilimsel süreç olarak kaynaşma yoluyla ortaya çıkan (49ç) görünümü, (49c)deki gibi iki ayrı sözlüksel öğenin biçimbilimsel olarak birleşmesi işlemine dayanır. Demek ki (49ç), (49c)deki kaynaşmamış biçimbilimiyle SYye gidecek ve orada (49ç)deki biçimbilimine kavuşacaktır.

7.8 Bir Taşıma Olarak Eklenme

Eklenmenin önceki tartışmasında (bkz.§**I.4.6**), dilbilgisinde iki tür eklenme olduğunu görmüştük, biri, derin öbek yapılarda görünen, diğeri yüzey öbek yapılarda görünen. Derin öbek yapılarda görülen eklenti kurucular, zorunlu olmayan kuruculardı. Örneğin Aların niteleyeni konumundaki SÖler, Elerin niteleyeni konumundaki ZÖler ve bazı eylemlerin "dolaylı tümlec"i olarak görülen ve EÖ içinde ortaya çıkan AÖler d-yapıya eklenmiş kabul edilen kuruculardı.

Eklenmenin y-yapıda görülen türünde ise görünüm, bütünüyle bir taşınma görünümüdür. Bu tür eklenmede kurucular, öbek yapıda boş bir konma noktası bulunmamasına karşın y-yapıda özgün konumlarından taşınmış görünür. Yani, d-yapıda ister eklenti olsun ister olmasın bazı kurucular için y-yapıda yeni bir konum yaratılmış olur ve ilgili öğe, öbek yapıya taşındığı yerde adeta yapışmıştır. Şimdi, eklenmenin bir taşıma olarak işleyişini daha ayrıntılı olarak ele almak üzere İngilizceye yakından bakalım.

(51)
I can solve this problem

(52)
*Can solve this problem I

İngilizce sözcük dizilişi bakımından bir ÖEN dilidir ve bu diziliş genel olarak sabittir. Bu nedenle, (52)deki tümcede öznenin tümce önü konumdan ayrılması mümkün değildir. İngilizce, Türkçe gibi bir adıl-düşüren dil de değildir ve bu nedenledir ki (53) tümcesi, bir özne içermediği için bozuktur:

(53)
*Can solve this problem

İngilizce tümcelerde aynı zamanda geçişli eylemlerin *nesneleri* de olmak gerekir, yoksa (54)te olduğu gibi nesneyi atma olasılığı yoktur.

(54)
I can solve *(this problem)

Öte yandan (52) ve (53)teki kısıtlamalara rağmen (55)te, hem (52)deki yasaklanmış yer değiştirmeye, hem de (54)te izin verilmeyen nesnesizliğe karşı gelen ama bu haliyle düzgün olan bir tümce bulunmaktadır ve tümcenin yorumundan hareketle anlaşılmaktadır ki *this problem*, eylemin nesnesi olma görevini sürdürmektedir.

(55)
This problem, I can solve

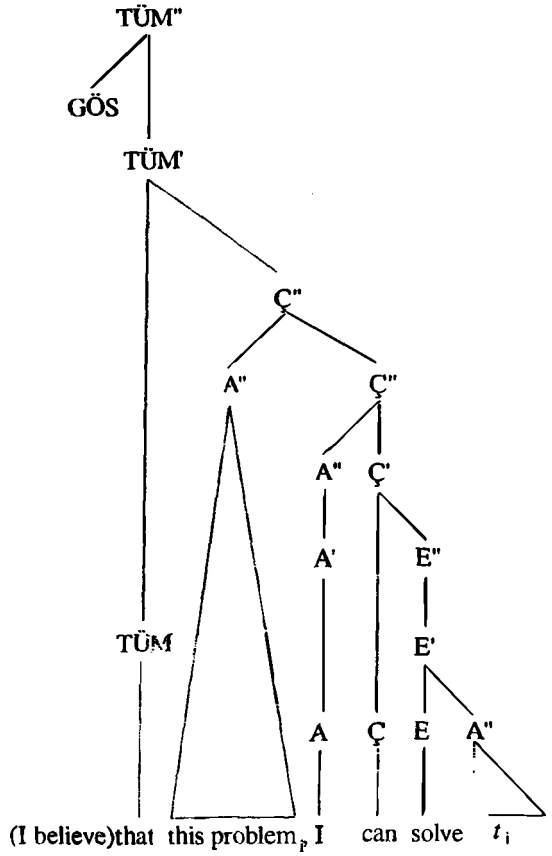
Demek ki tümcenin bilgisel yapısı bakımından doğal konu olan özne yerine bir başka öğeyi ((55)te nesneyi) konu konumuna getirme işlemi bir taşıma işlemdir ve **konulaştırma** denilen bu işlemle nesne, tümce önü konumuna taşınmış, böylece tümceye soldan-eklenmiştir.

Şimdi eklenme ile ilgili soru şudur: Bir öbeğin tümcenin sonuna veya başlangıcına gitmiş olması, gerçekte hangi budağa eklendiği anlamına gelmektedir? Yani, eklenecek öğe için hangi budak çoğaltılmaktadır?

Bir tümcenin sonuna veya başlangıcına eklenme, akla hemen geldiği gibi, tümcenin en üstteki kurucusuna eklendiğini söyleme anlamına gelir ama bu yanıltıcı olabilir. (56)daki tümce, taşımanın ilgili AÖyü TÜMe değil, ÇÖye eklediğini göstermektedir, çünkü *that*, ilgili tümceciğin TÜM konumunu doldurmaktadır ve taşınan AÖden daha soldadır:

(56)
I believe that this problem, I can solve

(57)

Demek ki, (55d) ve (56) tümcelerini karşılaştırdığımızda konulaştırmanın öbek yapıda (57)deki gibi bir genişleme sağladığını, yaratılan yeni konumun ÇÖyü çoğaltma işlemine dayandığını görebiliriz.

Şimdi de, tümce sonuna gitmenin o tümceye TÜMÖ düzeyinde eklenme olmayabileceğine dair, dolaylı nesne değiştirimine benzeyen bir taşınma için İngilizceye bir daha bakalım.

İngilizcede nesne AÖleri eylemleriyle yandaştır, yani aralarına başkaca bir öğe giremez:

(58)

a. Ali speaks Turkish badly

b. *Ali speaks badly Turkish

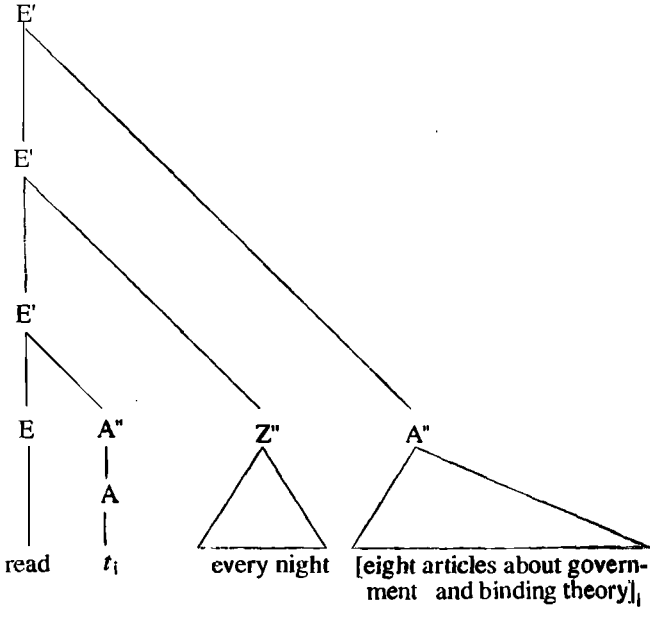
Düzgün (58a)daki *Turkish, speak* eyleminin tümlecidir. Bozuk (58b)de ise zarf, eylem ile tümleç arasına girerek tümceyi dilbilgisidışı bırakmıştır. Bununla birlikte İngilizcede, nesne AÖsü bir **ağır AÖ** olduğunda, yani AÖ içindeki sözlüksel öğelerin sayısı göreceli olarak daha fazla olduğunda, yandaşlık kısıtlaması ortadan kalkabilir:

(59)
a. *Ali reads every night *a book*
b. His profesor told Ali to read every night *eight articles about government and binding theory*

Yandaşlık kısıtlamasını yıkan ve böylece bozuk olan (59a)daki yatık yazılı tümleç yerinde (59b)de (yine yatık yazılı ama) uzunca bir tümleç bulunmaktadır ve tümce artık dilbilgisidışı değildir.

İngilizce dilbilgisinde **ağır AÖ değiştirimi** denilen (59b)deki taşınmada, taşınan ağır AÖ hala *read* eyleminin nesnesi olarak yorumlanmaktadır, o halde ağır AÖ hala EÖnün yansıması içindedir. Bu durumda taşınma ile ortaya çıkan yeni öbek yapı görünümü (60)taki gibi olmalıdır ki taşınan ağır AÖ, EÖ içinde kalabilsin.

(60)

Aynı öbeğe birden fazla kurucu eklendiğinde, eklenmiş bu kurucular arasında bir öncelik-sonralık, dolayısıyla tek taraflı k-buyurma ilişkisi bulunmaz. Eklenmiş kurucuların birbirlerine karşılıklı olarak k-buyurdukları kabul edilir. Bunu, ilgili bütün görünümlerini ayrıca tartışacağımız (bkz. §II.7.10) Türkçe örneklerde gözleyelim:[4]

(61)
a. Ali adamları$_i$ birbirine$_i$ tanıştırdı
b. *Ali birbirine$_i$ adamları$_i$ tanıştırdı
c. Ali tanıştırdı adamları$_i$ birbirine$_i$
ç. Ali tanıştırdı birbirine$_i$ adamları$_i$

(61a)ya göre (61c) ve (61ç)de tümce sonuna iki ayrı öbeğin (*adamları* ve *birbirlerine*) taşındığını, daha doğrusu eklendiğini görüyoruz. Dilbilgiselliğin (61a)-(61b)arasındaki karşıtlığı, *birbiri* adılının öncülünün kendisinden önce gelmesi, yani, kendisine k-buyurması gerektiğini gösterir. Bu gereklilik (61c)de, öncül ile göndergenin tümce sonuna eklenmesinde de var gibi görünür. Halbuki (61ç), tümce sonuna eklenmeyle bu gerekliliğin ortadan kalktığı, eklenen öncül ile göndergenin birbirine karşılık k-buyurduğunu gösterir, çünkü öncül göndergeden sonra gelse de bağlama gerçekleşmektedir.

Eklenme, şüphesiz bir taşıma türüdür ama taşımanın diğer türlerinden çok farklıdır, çünkü, örneğin konulaştırma ve ağır AÖ değiştirimi gibi eklenme süreçlerinde ilgili AÖler, d-yapıda üretilmemiş olan ve y-yapıda yeni olan bir konuma taşınmaktadır. İDK'da bütünüyle tartışmasız olmasa da eklenmenin öbeklere yapıldığı, yani XÖlere yapıldığı, öbeklerden daha küçük konumlara, X'lere olmadığı kabul edilir. Bu nedenle eklenmiş kurucuların, Ü-konumunda değil Ü'-konumunda olduğu varsayılır. Eklenmenin, bu açıdan, ilk bakışta taşımaların yapı koruyucu olması gerektiğini söyleyen yapı koruma ilkesine ters düştüğü söylenebilir. Bununla birlikte, bir başka açıdan, eklenmelerin yapı koruma ilkesini çiğnemediği de iddia edilebilir: Eklenme ile üretilen konum, çoğaltılmış olsa da mevcut bir budağa onun dallandırdığı yeni ama eskisinden farklı olmayan bir budak olarak eklenir. Eğer aşamalı-x ilkeleri mevcut budağın çoğaltılmış biçimine de aynen uygulanıyorsa, o zaman çoğaltılmış budağın ilkesel konumu mevcut budaktan farklı olmayacaktır.[5]

---

[4](61)deki örnekleme, farklı bir tanıtlama için kullanıldığı Kural 1992'den alınmıştır.

[5]İDK çerçevesinde eklenme süreçleri hakkında farklı iddialar, çözümlemeler bulunmaktadır. Bunların bazıları oldukça radikaldir. Tüm eklentilerin bulundukları konumda *taban-üretimli oldukları iddiası* (Pollock 1989), ki yukarıdaki açıklamaları bütünüyle tabansız kılacak bir iddiadır, bunlardan biridir örneğin.

7.9 Taşımanın Bazı Görünümleri

Şu ana kadar gördük ki taşıma iki tür kurucuya uygulanmaktadır: öbek ve baş. Buna göre taşımanın türü de farklılaşmaktadır: AÖ-taşıma ve Ne-öbeği taşıma bir yana, baş-taşıma bir yana. Yapı Koruma İlkesi .de konma noktalarının taşınan kurucuların türü ile özdeş olmasını garanti altına alarak öbeklerin öbek, başların da baş konumlarına taşınmasını sağlamaktadır.

Öbek ya da baş, d-yapıları y-yapılara çeviren, daha teknik deyişle d-yapıyı y-yapıya döşeyen taşımalar, d-yapıda üretilen, yani **taban-üretimli** kuruculara uygulanmaktadır. Bu açıdan bütün taşımalar tektiptir. Bununla birlikte kurucuların nereye taşındığına göre taşımalar yine de farklılaşabilir: Eğer bir kurucu, bir Ü-konuma taşınmış ise ilgili taşıma **Ü-taşımadır**. Örneğin İngilizce ve Türkçe edilgenleştirmede nesne AÖsünün taşınması böyle bir taşınmadır, çünkü taşınılan özne konumu, bir Ü-konumdur. Eğer bir kurucu Ü'-konuma taşınmışsa ilgili taşıma **Ü'-taşımadır**. Örneğin İngilizcede ne-öbeği taşıma böyle bir taşınmadır, çünkü ne öbekleri bir işlevsel baş olan TÜMÖnün GÖS konumuna taşınmaktadır. TÜMÖnün GÖS konumu, TÜM sözlüksel bir baş olmadığı, dolayısıyla üye yapısı içermediği için bir Ü'-konumdur.

Kurucuların taşındığı konuma göre taşımaları farklılaştıran bir etmen de, konma noktasının taban-üretimli olup olmamasıdır. Eğer konma noktası d-yapıda üretilmeyen, taşıma ile ortaya çıkan yeni bir konumsa, ilgili taşıma, diğer taşımalardan ayrılarak bir eklenme olarak görülür. Eklenmeler de, Ü'-konumlarla aynı kuramsal statüde yer alır, bu nedenle eklenme aynı zamanda bir Ü'-taşımadır.

Taşımanın türlere ayrılmasının bir başka ölçütü, taşınan öğenin temelde nereye taşındığına ama bu kez ne kadar uzağa taşındığına dayanır. Yani, konma noktasının ize olan uzaklığı, taşımanın türünü belirler. Taşıma örneklerinde gördük ki bazı öğeler bulunduğu tümcenin önüne, bazı öğeler de bulunduğu tümceyi de aşarak bir başka tümcenin, (genellikle de) ana tümcenin önüne gitmektedir. Demek ki bazı taşımalar, diğer taşımalara göre daha "kısa yollu" ya da "uzun yollu" olabilmektedir. O zaman, taşımalar, taşınılan yolun uzunluğuna göre iki türe ayrılabilir: kısa taşıma ve uzun taşıma.

Kısa taşımada, taşınan öğe tek bir tümceyi geçer. Uzun taşımada ise, taşınan öğe, birden fazla tümce sınırı geçer. (62)de, bir uzun taşıma yapısı sergilenmektedir:

(62)

[[which books]$_i$ do you think [TÜMÖ that [Ali bought t_i]]]?

(62)de taşınan öğe [*which books*]'tur ve bulunduğu tümceciğin değil, ana tümcenin de dışına taşınmıştır.

Bazı taşınmaların etkisi y-yapıda görünmez, yani öğeler taşınmış ama yerlerinden ayrılmamış görünür. D-yapılara gerçekte uygulanan ama etkisi y-yapıda görünmeyen boşuna taşımada taşınan öğe herhangi bir y-yapı kurucusunun üzerinden atlamamış görünür. Örneğin (63)teki tümcenin (64a)daki d-yapısında özne konumunda bulunun *who* sözcüğü, ne-taşımanın uygulanmasıyla (64b)deki y-yapıda TÜMün GÖSüne taşınmıştır ama bu taşınma, bir öğe aşımı sergilemediğinden sanki gerçekleşmemiş gibi görünür:

(63)
Who loves me?

(64)
a. [TÜMÖ [ÇÖ Who loves me]]?
b. [TÜMÖ Who$_i$ [ÇÖ t$_i$ loves me]]?

Taşımayla ilgili ilginç bir görünüm de (62) ile (63) türü taşımaların karşılaştırılmasında ortaya çıkar. (63)te taşınan bir ne-sözcüğüdür. (62)de ise taşınan ne-sözcüğü ile birlikte *books*'tur. (62)de, (63)te olduğu gibi yalnızca ne-sözcüğünün taşınması, *books*'un yerinde kalması olanaklı değildir. Demek ki ne-taşıması yalnızca ne-sözcüğü ile sınırlı değildir, ne-sözcüğünün içinde yer aldığı öbeğin tamamına uygulanmakta, ne-sözcüğü ile birlikte öbeğin diğer kurucuları da taşınmaktadır. (62)deki türde görünümler, bir **kuyruk takma** olarak görülür; ne-sözcüğü taşınırken içinde bulunduğu öbeğin diğer kurucularını da adeta kuyruğuna takar.

7.10 Türkçede Çalkalama

Türkçede, d-yapıda uygun bir boş konum bulunmamasına karşın tümce kurucularının yine de yerlerinin değiştiğine dair çok karakteristik bir yön bulunmaktadır: özgür sözcük dizilişi.

Türkçe tümcelerde öbekler son derece kısıtlamasız biçimde farklı y-yapı konumlarında görünebilir. (65)teki tümceler, özne (*Ali*), dolaysız nesne (*kitabı*) ve dolaylı nesne (*Ahmet'e*) görevindeki kurucularının konumunun her birinde değişik olabileceği diziliş olasılıklarını sunmaktadır:

(65)
a. Ali kitabı Ayşe'ye verdi
b. Ali Ayşe'ye kitabı verdi
c. Kitabı Ali Ayşe'ye verdi
ç. Ayşe'ye Ali kitabı verdi
d. kitabı Ayşe'ye Ali verdi
e. Ayşe'ye kitabı Ali verdi
f. Ali kitabı verdi Ayşe'ye
g. Kitabı Ali verdi Ayşe'ye
h. Ali Ayşe'ye verdi kitabı
ı. Ayşe'ye Ali verdi kitabı
i. Kitabı Ayşe'ye verdi Ali
j. Ayşe'ye kitabı verdi Ali
k. Ali verdi kitabı Ayşe'ye
l. Ali verdi Ayşe'ye kitabı
m. Kitabı verdi Ali Ayşe'ye
n. Kitabı verdi Ayşe'ye Ali
o. Ayşe'ye verdi Ali kitabı
ö. Ayşe'ye verdi kitabı Ali
p. Verdi Ali kitabı Ayşe'ye
r. Verdi Ali Ayşe'ye kitabı
s. Verdi kitabı Ali Ayşe'ye
ş. Verdi kitabı Ayşe'ye Ali
t. Verdi Ayşe'ye Ali kitabı
u. Verdi Ayşe'ye kitabı Ali

ED çerçevesinde öteden beri **çalkalama** diye bilinen bu süreç, temelde şu gerekçeye dayanılarak açıkça bir taşıma türü olarak görülür: (65)teki tümcelerde yer alan kurucuların konumları her birinde farklı olsa da, hepsi, üye ilişkileri açısından tek bir tümceye bağlanabilmelidir, çünkü üye ilişkileri hiçbirinde değişmemektedir. Hepsinde *Ali* özne, *kitap* dolaysız nesne, *Ayşe* dolaylı nesne ve *verdi* de yükleıncil eylemdir. O halde, (65)teki tümceler arasında diğerlerine taban olacak bir temel diziliş bulunmaktadır ve diğerleri bu temel dizilişe göre kurucularının farklı yerlere taşınmasıyla elde edilmiştir.

Çalkalama ile üretilen tümcelerin aslında temel sözcük dizilişindeki bir tümceye göre taşıma sonucu üretildiği kabul edildiğinde, ortaya şöyle sorular çıkar: Taşımalar temel sözcük dizilişine uyan derin öbek yapıya mı uygulanmaktadır, yoksa yüzey öbek yapıya mı? Eğer taşımalar derin öbek yapıya uygulanıyorsa, çalkalama diğer taşımalara benzemektedir; o da d-yapıya uygulanmaktadır. Eğer çalkalama yüzey öbek yapılara uygulanıyorsa, DKyu

göre dilbilgisinin genel biçimlenişi gözönüne getirirsek, y-yapıları uygulanan ve yeni y-yapıların (MYnin değil) üretildiği bir düzlem, bir sunuluş tanınması gerekecektir.

Kuramın genel biçimlenmesini çalkalamanın y-yapıya uygulanması kadar etkilemeyen ama yanıtlanması gereken bir soru çifti daha bulunmaktadır: Taşınan kurucular boş üye konumlarına mı taşınmaktadır, yoksa yeni üretilen konumlara mı? Daha teknik bir soruşla, çalkalama bir Ü-taşıma mıdır, yoksa bir Ü'-taşıma mı?

Çalkalama, sözcük dizilişi kısmen ya da tamamen özgür olan dillerde görünen bir olgudur ama bu, o dillerde temel sözcük dizilişi gibi bir eşbiçimlenmenin bulunmadığı anlamına gelmez. Belki de, tam tersi, öyle bir temel diziliş bulunmalıdır ki çalkalamanın gerçekleşmesi mümkün olsun.

Türkçenin (65)teki tümcelerini üreten sözcük dizilişi değişkenliklerine taban oluşturacak bir temel dizilişinin bulunup bulunmadığı adına elimizde kısıtlı ipuçları bulunmaktadır. Örneğin dolaysız nesne belirtisiz olduğunda, özne bu nesneden önce gelmelidir. Aşağıdaki tümce çifti arasındaki dilbilgisellik karşıtlığı, bu açıdan, Türkçede temel dizilişin ÖNE olduğunu sezdirir.

(66)
a. Ali kitap okuyor
b. *Kitap Ali okuyor

Bir başka ipucu, DURUMdur. AÖlerin yüklendikleri DURUMlara bakarak bu DURUMları hangi konumlarda aldıklarını saptarsak, o zaman bunların d-yapı konumları hakkında da bilgi edinebiliriz. (65)teki gibi basit etken tümcelerde *Ali*'ye YALIN durumu yükleyen Çdir ama *kitap*'a BELİRTME durumunu yükleyen E iken *Ayşe* YÖNELME durumunu EÖ içinde almaktadır. Demek ki, Aşamalı-X biçimlenmesine göre *Ali*, diğer ikisinden daha üstte, yatay dizilişte de daha öndedir. O halde (65)in, *Ali*'nin, dolaysız nesne ve dolaylı nesneden sonra göründüğü tümcelerinde ya *Ali* ya da dolaysız nesne ve(ya) dolaylı nesne yer değiştirmiş demektir.

Baş Değiştirgenine göre de ortada bir ipucu bulunmaktadır. Tümce kurucularının eylemin sonunda göründüğü konumların, önünde göründüğü konumlardan farklı olması gerekir; Türkçede başlar sağdadır. O halde bu dilde EÖ-içi nesnelerin eylem sonu görünümleri yerdeğiştirmeye bağlı olarak ortaya çıkmaktadır, diyebiliriz.

Öte yandan ne DURUM yükleme ne de Baş Değiştirgeni (65)teki *kitap* ve *Ayşe*'nin birbirlerine göre konumları için herhangi bir ipucu sunar. Dolaylı nesne ile dolaysız nesne arasında bu açılardan bir konum farklılığı bulunduğunu söyleyemeyiz ama bu ikisinin özneye karşı konumunu

belirleyebiliriz: Dolaysız nesne ve dolaylı nesne, özneden sonra gelmelidir, çünkü, yansıması içinde oldukları öbek, yani EÖ, öbek yapı hiyerarşisinde özne AÖsünden daha aşağıda, dolayısıyla daha sağdadır. Böylece, (66)daki dilbilgisellik karşıtlığının ulaştırdığı sonuca bir kez daha ulaşmak üzere, (65)te öznenin dolaysız nesne ve dolaylı nesneden sonra geldiği konumlarda da bir yer değiştirme bulunmaktadır.

Dolaylı nesne ile dolaysız nesnenin birbirine göre konumu üzerine, bağlama ilişkilerinden (Kural 1992'den) bir tanıt getirilebilir.

(67)

a. Ali [Ayşe ile Ahmet'i]$_j$ birbirlerine$_i$ tanıştırdı

b. *Ali birbirlerine$_i$ [Ayşe ile Ahmet'i]$_j$ tanıştırdı

(67a)da işteşlik adılı bir gönderge olarak öncülüne bağlanabilmektedir ama benzer bağlanma (67a)ya göre yerdeğiştirmenin uygulandığı (67b)de gözlenmemektedir. Demek ki *birbirlerine* adılının öncülü gerçekten de önce gelmektedir. Bağlamanın (67a)nın aksine (67b)de gerçekleşmemesi, temel dizilişte dolaylı nesnenin dolaysız nesneden sonra geldiğini gösterir. O halde, bu temel dizilişin dışındaki dizilişlerin göründüğü tümcelerde yerdeğiştirme görünmektedir, diyeceğiz.

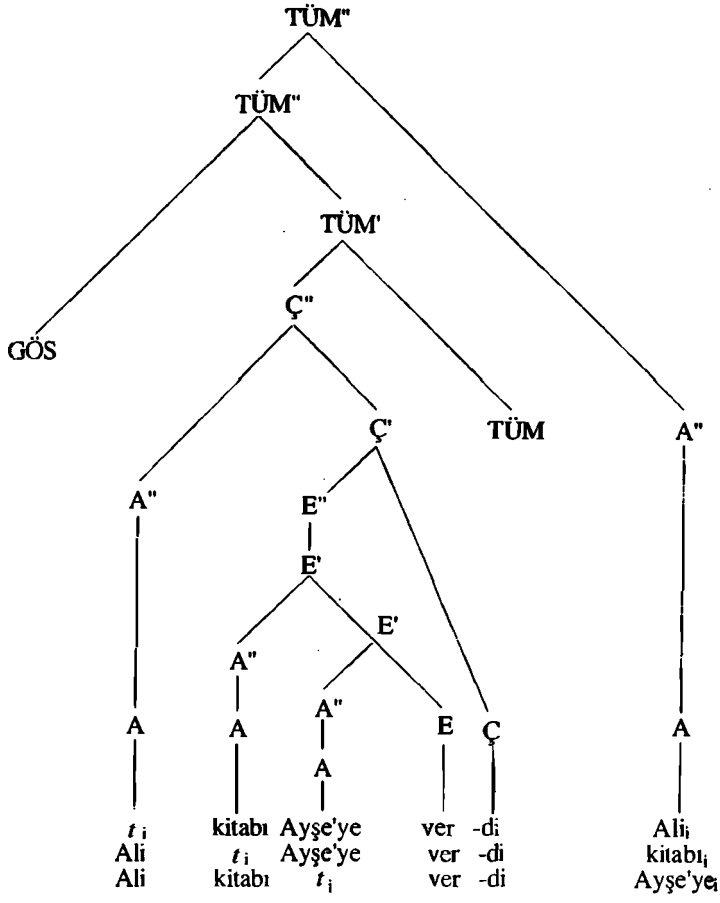
Toplarsak (67)deki yerdeğiştirme görünümlerinde kolayca olmasa da ayırt edilebilen üç ana süreç sergilenmektedir: i. eylem sonuna gitme, ii. tümce önüne gitme, iii. nesne-tümleç yer değiştirme. İlk elden, ilk iki sürecin üçüncü sürece göre daha az sorunlu söyleyebiliriz, çünkü yer değiştiren kurucu, tümce önüne veya sonuna gitmiş görünen kurucu olmalıdır, aksi durumda yer değiştiren tümcenin kalan bütün bölümü olacaktır ki taşıma bu biçimde "öbekler bütünü"ne uygulanmaz. Üçüncü tür yerdeğiştirmede öğeler "tümce içi"nde kalmaktadır ve ortaya şöyle bir belirsizlik çıkmaktadır: Temel sözcük dizilişini sunan (65a)ya göre (65b)de *kitap* dolaylı nesnenin sağına taşınmış da olabilir, *Ayşe* dolaysız nesnenin soluna taşınmış da olabilir. Yer değiştirmiş görünen iki öğeden gerçekte yalnızca biri yerinden olmuştur ama hangisi?..

Çalkamalayı bir eklenme süreci olarak gördüğümüzde, "tümce içi" çalkalamaya nazaran tümce dışına çalkalamalarda eklenmenin nereye olduğu konusu daha az sorunlu görünmektedir ama bu konu Türkçede hiç tartışılmamış değildir (bkz§**II.7.10.1**, §**II.7.10.2**). Tümce içi çalkalamalar ise daha çetrefilli olsa gerektir, ki öyledir (bkz. §**II.7.10.3**). Öte yandan, çok daha kapsamlı bir iddia olarak çalkalamanın bir eklenme olmayabileceği de öne sürülmüştür (bkz.§**II.7.10.4**).

7.10.1 Eylem Sonuna Eklenme

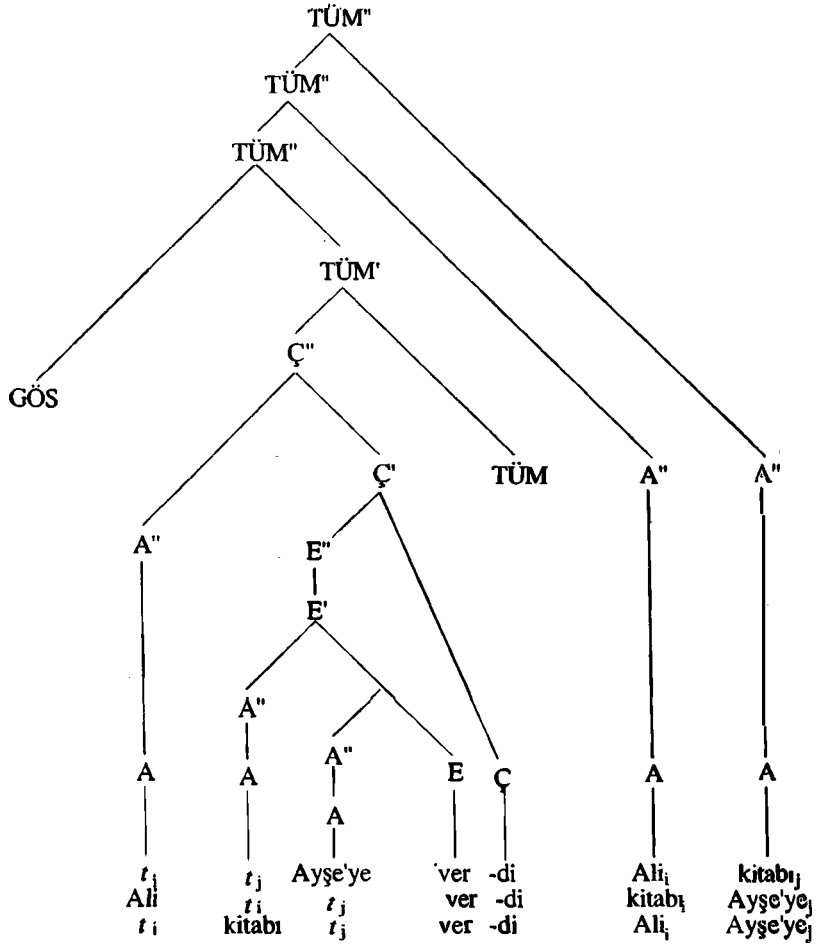
Eğer Türkçede bazı çalkalamaların *işlevsel güdülenmelerle* tümce sonuna eklenme yoluyla ortaya çıktığını kabul edersek, bu durumda, eklenmenin hangi budağa yapıldığına dair ilk akla gelen TÜMÖdür, çünkü, kaba bir açıklamayla, tümcenin dışında olmak, onun en üstteki kurucusunun dışında olmak demektir. (68), bu saptamaya göre eklenmenin sonuçlarını içeren bir öbek yapı sunmaktadır.

(68)

Tümce sonuna birden fazla kurucunun gitmesi de (68)deki genel görünümü değiştirmez, bu kez olup biten TÜMÖye birden fazla eklenmedir, (69)da örneklendiği gibi.

(69)

Kural 1992, Türkçenin temelde ÖNE dili olduğunu kabul ederek, bu dizilişi kurucuların eylem sonuna taşınması yoluyla ÖEN, NEÖ, EÖN, ENÖ gibi farklılaştıran çalkalama sürecinin bir Ü'-taşıma olduğunu iddia eder. Kural 1992'nin bu iddiasını temellendiren görünümlerden biri, eylem sonu konumda bulunmayla ortaya çıkan bir dizi dilbilgisidışılıktır: Tümceciğin kurucuları (70b)de kendi eyleminin sonuna, (70c)de de ana eylemin sonuna gidemezken (71)de belirgin olmayan AÖler, (72)de de ne-öbekleri eylem sonuna gidememektedir.[6]

[6]Ne-öbeklerinin y-yapıda çalkalanmasını ayrıntılıca ele alan bir çalışma olarak Akar 1990'a bakılabilir.

(70)
a. Ahmet [Berna'nın bana verdiği] kitabı biliyor
b. *Ahmet [[Berna'nın verdiği] bana] kitabı biliyor
c. *[Ahmet [Berna'nın verdiği] kitabı biliyor] bana

(71)
Ahmet Berna'ya bir mektup yazmış
*[[Ahmet Berna'ya yazmış] bir mektup]

Ahmet o kitabı bir yabancıya vermiş
*[[Ahmet o kitabı vermiş] bir yabancıya]

(72)
Ahmet kimi görmüş?
*[[Ahmet görmüş] kimi]?

Eylem sonuna gidememe[7], ilgili tümcelerde bu konumların hiçbir biçimde taban-üretimli olmadığını göstermektedir ama daha belirgin bir tanıtlama bağlama ilişkilerinden gelir.

Kural 1992, *birbiri* işteşlik adılının öncülünün önüne taşınarak onun açısından çıkmasının dilbilgisidışılık yaratmasına rağmen, aynı ilişkinin eylem sonunda yaratmadığını gözleyerek, eylem sonuna gitmekle kurucuların benzer konumları doldurduğunu, bunun için, bağlamanın öncülün önce gelme gerekliliğini ortadan kaldırdığını söyler:

(73)
a. Ali adamları$_i$ birbirine$_i$ tanıştırdı
b. *Ali birbirine$_i$ adamları$_i$ tanıştırdı
c. Ali tanıştırdı adamları$_i$ birbirine$_i$
d. Ali tanıştırdı birbirine$_i$ adamları$_i$

Kural 1992'ye göre (ayrıca Kural 1994), eylem sonunda yer alan niteleyicilerin tümcedeki açı ilişkileri de eylem sonuna taşınmanın niteliği hakkında bilgi verir:

(74)
Üç kişi her arabaya binmiş
Üç kişi binmiş her arabaya

---

[7]Kural, bu tür örneklerde eylemin vurgulandığı zamanda ... dışılığın ortadan kalkabileceğini not eder. bkz. (1992:dipnot 8))

İlk tümcede aynı üç kişi her arabaya binmiştir ama ikinci tümcede, araba sayısı kadar *üç kişi* vardır. Demek ki, ilk tümcede *her araba*, *üç kişi*'nin açısı içindeyken, eylem sonuna giderek bu açıdan kurtulmuştur. Bu da, eylem sonu konumda bulunmanın bir kere daha, taban-üretimli bir konumda değil, eklenme yoluyla üretilmiş bir konumda bulunma anlamına geldiğini göstermektedir. Çünkü *üç kişi*'nin k-buyurma açısından çıkması için *her araba*'nın daha yukarıdaki bir konuma taşınmış olması gerekir.

Kennelly 1992, (70)teki gibi tümceciğin eyleminin sonuna taşınmamasına, farklı bir çözümleme çerçevesinde açıklama getirir. Hatırlanacağı gibi Kennelly 1990 Türkçedeki tümcecikleri, ÇÖleri dallandıran birer BÖ olarak görüyordu (bkz. §II.4.9.3.1), yani tümcecikler TÜMÖ yansıması değildi, dolayısıyla TÜMÖ budağı bulundurmuyordu. Bu çözümlemeye dayanarak Kennelly 1992, tümcecik sonuna gidememeyi, tümceciklerin TÜMÖ budağı içermemesine bağlar. Böyle bir budak bulunmadığı için (70b)deki gibi tümceler de dilbilgisidışı kalır. Bu da bize, eylem sonuna gitmenin TÜMÖye eklenme olduğunu gösterir.

Kornfilt 1996c da Kural 1992'ye paralel olarak eylem sonu malzemenin bulunduğu konumun taban-üretimli mi yoksa Ü'-taşıma ile üretilmiş bir konum mu olduğunu tartışmak üzere, önce Kayne 1994'teki bir genellemeye karşı çıkar. Kornfilt 1996c, Kayne'in tüm dillerde tümleçlerin temel yapıda başlarından sonra geldiğini, böylece öbeğin sola dallanmasının olmadığını ve sonuçta sağa doğru taşınmanın da olmadığını iddia ettiğini belirterek böyle bir iddianın Türkçe gibi bir ÖNE dilinde "karşı-sezgisel" olacağını söyler. Ona göre Kayne'in iddiasını izlemek, Türkçede tümleç-baş diziminin sola doğru taşınma ile üretildiğini, böylece tümlecin baştan daha yukarıda bulunduğunu söylemek demektir. Aynı biçimde, eylem sonu konumlar da taban-üretimli konumlar olacaktır, tabii.

Kornfilt 1996c'ye göre başka şeylerle beraber odaklama sözcüklerinin açı özellikleri de, eylem sonu malzemenin konumu üzerine bilgi vericidir.[8] Aşağıdaki tümcede odaklama sözcüğü *sırf*, bir okumaya göre *hakimin uyuyakaldığı* öbeğini, bir okumaya göre de yalnızca *hakim*'i açısı içine alır:

(75)
Sanık sırf [[hakimin] uyuyakaldığı]-nı farketti

Her iki okumada da olup biten açıktır: *sırf*, [*hakimin uyuyakaldığı*] öbeğine k-buyurmaktadır ve onu bütünüyle veya yalnızca parçasal olarak açısı içine

[8]Kornfilt 1996c başlangıç tartışmalarında Kural 1994'ün bazı datalarına ve saptamalarına itiraz etmekle birlikte, Kural 1992 ve 1994'ün temel iddiasını izler.

almaktadır. Bu tümcede *sırf*ın k-buyurduğu öbeği eylem sonuna alırsak, her iki okuma da olanaksız olur, yani tümce dilbilgisidışıdır:

(76)
*Sanık sırf farketti [hakimin uyuyakaldığı]nı

İlgili öbeği eylem sonuna götürmekle onu *sırf*ın k-buyurma alanından çıkarmak anlamına gelen dilbilgisidışılık bize, eylem sonuna giden malzemenin *sırf*tan daha yüksek bir yere, en azından EÖye, belki de ÇÖye veya TÜMÖye eklendiğini gösterir.

Kornfilt 1996c'ye göre eylem sonuna giden malzemenin EÖden başlayarak daha yüksek budaklardan birine eklendiği sabittir ama hangisine? Kornfilt, Bu sorunun yanıtını önce *ki*'li tümcelerde arar:

(77)
?Sanık sırf farketti ki hakim uyuyakalmış

Kornfilt'e göre (76) kadar kötü ama (75) kadar da iyi olmayan bu tümcede *ki*'li tümcecik, bir önceki tümcecik ile aynı sözdizimsel konumdadır, yani *ki*'li tümcecik *sırf*ın k-buyurma alanından çıkmış değildir ve *sırf*ın açısına girdiğinden mükemmel olmayan ama kabuledilebilen bir okuma söz konusu olabilmektedir. Demek ki eylem sonu konumlardaki malzeme EÖye eklenmiş olamaz, öyle olsaydı (76)da (77)deki düzeyde bir kabuledilebilirlik olmalıydı.

Kornfilt 1996c'nin bu yöndeki daha güçlü tanıtları, "karmaşık EÖ"lerden gelir. Aşağıdaki tümcelerde eylem sonuna atılacak malzemenin iki eylem arasına girememesi, bu konumun EÖye eklenme olmadığını göstermektedir:

(78)
İçkiyi bıraktıktan beri Hasan yemeğini yer oldu
*İçkiyi bıraktıktan beri Hasan yer yemeğini oldu
*İçkiyi bıraktıktan beri yemeğini yer Hasan oldu

Kornfilt 1996c, tümceciklerde eylem sonuna taşınmanın EÖye eklenme olmadığını göstermek ama ÇÖye eklenme olduğunu ortaya koymak üzere de şu tümceleri gözler:

(79)
a. Hasan alkolü bırakınca yemek yemeğe başladı diye biliyordum
b. Alkolü bırakınca yemek yemeğe başladı Hasan diye biliyordum/duydum
c. *Alkolü bırakınca yemek yemeğe başladı diye Hasan biliyordum/duydum

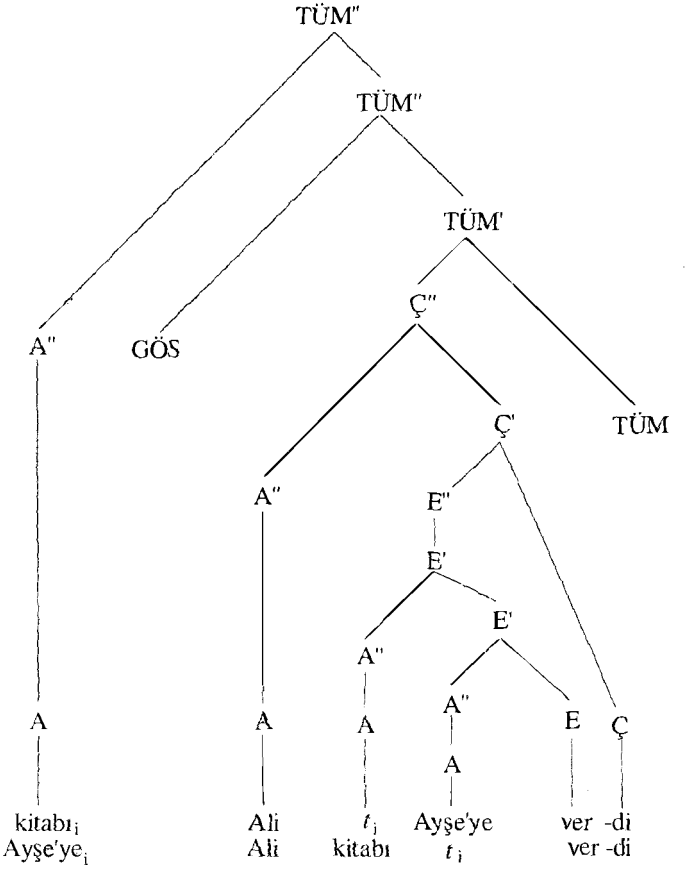
Hasan, (79c)de tümleyici ile ana eylem arasına girememesine karşın ikinci tümcede iç eylem ile tümleyici arasına girebilmektedir. Kornfilt'e göre bu, Chomsky 1986b'nin üyelere eklenme yasağı getiren önerisine dayandırılabilir. (79b)de EÖ, tümleyici *diye*'nin tümlecidir ama üye değildir, çünkü TÜMler bir işlevsel kategori olarak üye konumu dallandırmaz. Buna karşılık (79c)de iç TÜMÖ, ana eylemin üyesi konumundadır ve *diye* ile ana eylem arasına bir malzeme taşındığında, ana eylemin üyesi konumunda olan bir öğeye, yani iç TÜMÖye eklenmiş olacaktır ki bu da Chomsky 1986b'nin yasaklamasına konu olacak demektir.

7.10.2 Tümce Önüne Eklenme

Daha önce, konulaştırma adı altında İngilizce gibi sözcük dizilişi sabit olan bir dilde nesne ad öbeklerinin doğal konu konumu olan tümce önüne taşındığını görmüştük (**§II.7.8**). Aynı süreci, Türkçe gibi sözcük dizilişi özgür bir dilde arayacak olursak, ilk bakışta çok zengin bir taşınma süreciyle karşı karşıya olduğumuzu sanırız, çünkü geleneksel kavramalardan akılda kalmıştır ki Türkçe tümcelerde herhangi bir kurucuyu çok serbest olarak tümce önüne çekebiliriz. Öte yandan (65)teki olası çalkalama süreçlerine yakından bakınca gördük ki tümce önüne ancak dolaysız ve dolaylı nesneler çekilebilir. Yoksa, özne zaten doğal konum olarak tümce önündedir; eylemin tümce önünde göründüğü dizilişlerde ise, gerçekte olan, eylem dışındaki kurucuların eylem sonuna gitmesidir.

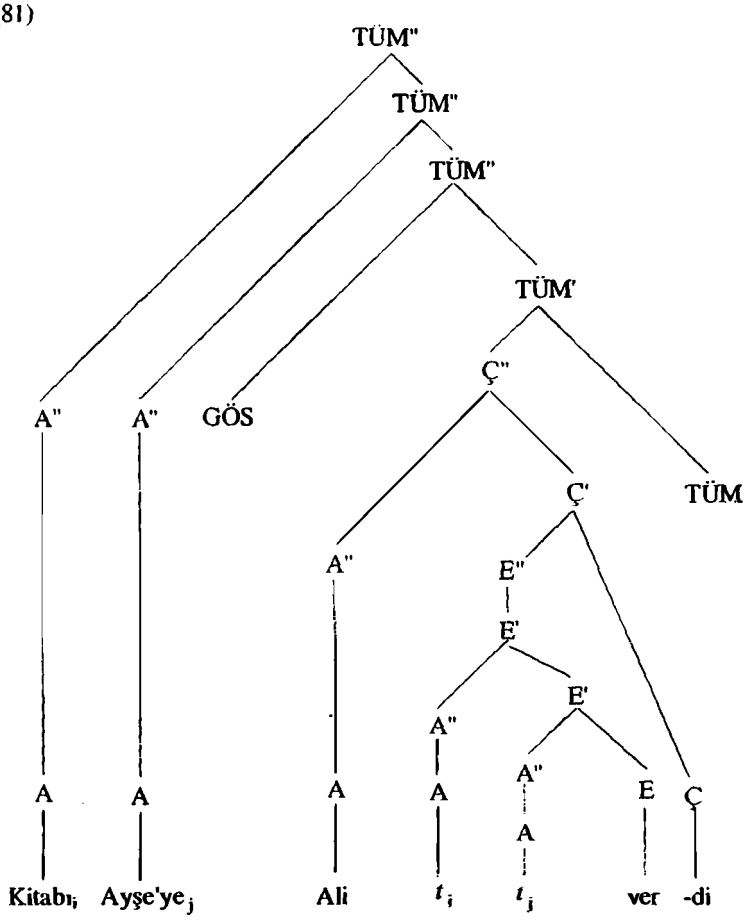
Demek ki, Türkçede de doğal konu konumu olan tümce önüne taşınma süreci, konulaştırma süreci olarak kurucuların TÜMÖye eklendiği bir süreç olarak görülebilir:

(80)

TÜM''
TÜM''
TÜM'
Ç''
A''
GÖS
Ç'
TÜM
A''
E''
E'
E'
A''
A''
A
A
A
A
E
Ç
kitabı$_i$
Ayşe'ye$_i$
Ali
Ali
t_j
kitabı
Ayşe'ye
t_i
ver -di
ver -di

Yine, tıpkı eylem sonuna gitmede ortaya çıkan olasılığa paralel olarak tümce önüne de birden fazla kurucu taşınmış olabilir:

(81)

Kural 1992, özelde "nesne-öneçekme" olarak gördüğü tümce önüne taşınma sürecinin de temelde bir Ü'-taşıma olduğunu söyler. Aşağıya yeniden alınan (74)te öneçekilen niteleyici öbek, orijinal konumundan farklı olarak tek okumaya müsaade ediyorsa, o zaman öneçekilen tümlecin, orijinal konumunda yapamadığını yapacak biçimde daha yükseğe taşınarak özneye k-buyurüyor olması gerekir ki bu da eklenmenin en azından ÇÖye veya TÜMÖye olduğunu gösterir:

(74')
a. Üç kişi her arabaya binmiş
b. Her arabaya üç kişi binmiş

Yerleşmiş tümcelerdeki öneçekmenin ise TÜMÖye değil, ÇÖye eklenme olması gerektiğini söyleyen Kural 1992'ye göre (82)de öneçekilen nesne *Canan'ı* öyle bir yere eklenmiş olmalı ki yerleşmiş tümcenin ana eylemin tümleci olma durumu değişmemiş olsun. Bu da, *Canan'ı*'nın yerleşmiş TÜMÖnün altında kaldığını, ÇÖye eklendiği göstermektedir:

(82)
Ahmet Canan'ı Berna'nın gördüğünü sanıyor

7.10.3 Eylem Önüne Eklenme

Daha önce belirginleşti ki Türkçede "tümce içi" yerdeğiştirmelerin bir eklenme süreci olarak görülmesi, diğer türdeki eklenmelere göre daha karmaşık ilişkiler içermeliydi. Bunun hemen görünen nedeni, temel dizilişe göre eylemin önünde dolaylı nesne değil de dolaysız nesnenin göründüğü durumda, yerdeğiştiren kurucunun hangisi olduğuna karar verilememesiydi.

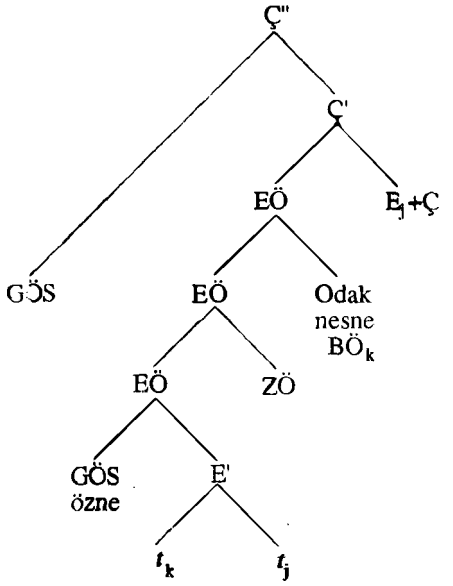
Odak ve odaklama konusuna sözdizimsel biçimlenmelerde yer verecek olan açıklamaların Türkçede karşılaşacağı sorunlar, yalnızca yerdeğiştiren öğe saptaması ile sınırlı değildir. Bilindiği gibi, eylemin hemen önü doğal odak konumu, daha teknik deyişle **sunumsal odak** konumudur ama bu, o konumdaki öğenin tümcenin doğal ezgi doruğunu taşıyacak kadar vurgulu olmasına bağlıdır. Ne var ki, bu yöndeki kısıtlama, yalnızca vurgu şiddeti ile sınırlı değildir. Eğer eylemin hemen önündeki kurucu, temel sözcük dizilişine göre dolaylı nesne, eğer o yoksa dolaysız nesne değilse, yani bu konumda özne ad öbeği veya seçimlik olan başkaca bir öbek bulunduğunda, bu öbeklerin daha şiddetli bir vurgu ile söylenmesi gerekir ve bu yolla yapılan odaklama, **karşıt odaklama** diye bilinir.[9] Karşıt odaklamanın da sözcük dizilişi ile şöyle bir etkileşimi bulunur: Kurucular d-yapı konumlardan taşınmasalar da sunumsal odağa göre daha şiddetli olan vurgu ile karşıtsal odak oluşturabilir.

Kennelly 1996, kendini sunumsal odak ile sınırlayarak, eylemin hemen önünde görünen belirgin olmayan ad öbeklerinin -Kennelly'nin adlandırmasıyla Belirsiz Nesne Belirtici Öbeklerinin (kısaca BNBÖ'lerin)- EÖye sağdan-eklenmiş olduğunu iddia eder. Bu iddiaya göre E, biçimbilimsel

[9]Türkçe tümcelerde konu ve odakların konumu, önceki çalışmaların da genişçe gözden geçirildiği bir çalışma ile ayrıntılıca sorgulanmıştır. Bkz. İşsever 2000.

güdülenmelere bağlı olarak baş-taşıma yoluyla ÇÖnün başına yükselir. BNBÖ de, Enin tümleci konumundan EÖye eklenir, (83)te görüldüğü gibi:

(83)

Kennelly 1996yı (83)teki çözümlemeye götüren temel gerekçe, BNBÖlerin y-yapıda kendisine k-buyuran özne konumundaki niceleyici öbeğinin açısı dışında kalması, bir başka deyişle özneyi de açısı içine almış olmasıdır.

(84)
Üç çocuk yeni bir araba almış

Bu tümcede üç çocuğun aldığı araba sayısı 1 ile sınırlıdır; her bir çocuğun aldığı toplam 3 araba söz konusu değildir. Demek ki, BNBÖ *yeni bir araba*, öyle bir konumda bulunuyor olmalıdır ki niceleyici öbek *üç çocuk*'un açısı dışında kalmış olsun. Bu konum da, (83)te görüldüğü gibi, öznenin üstünde bir konum olarak EÖ-eklenti konumudur. Bu noktada, Kennelly'nin EÖ-içi Özne çözümlemesini temel aldığını dikkat edelim.

Kennelly, (83)teki biçimlenmeyi tanıtlamak üzere EÖ-içi zarf öbeklerine de baş vurur. Bu öbeklerin, (85)te olduğu gibi, BNBÖ ile E arasına girememesi, BNBÖlerin ZÖlerden de yüksek bir konuma, EÖ dışına taşındığını gösterir:

(85)
*Üç çocuk yeni bir araba *dün* almış

7.10.4 Çalkalama-ADİL Etkileşimi

Öyle anlaşılıyor ki çalkalama aynı d-yapılara uygulanan ama her keresinde farklı y-yapılar oluşturan bir taşıma işlemidir. Çalkalamada, diğer taşımalarda olduğu gibi taşınan öğe, arkasında bir boş kategori, bir iz bırakmaktadır. Bununla birlikte, Türkçede çalkalamanın taşınan öğelerin arkasında izden farklı bir boş kategori bıraktığı da iddia edilmiştir.

Özsoy 1984, dönüşlülük adılı *kendi*'nin, bir gönderge olarak Bağlamanın A İlkesine, bir adılsıl olarak da Bağlamanın B İlkesine uygun davranan, çift karakterli bir AÖ türü olmasından hareketle şu saptamayı yapar: Tümcede *kendi*'nin potansiyel öncülleri bulunduğunda bu tümce bulanık, yani iki okumalıdır. (86)da ***kendi*** adılsıl olarak, yönetme kategorisi olan alttaki tümcenin dışında bağlanmak üzere *adam*'a, göndergesel olarak da, aynı kategori içinde bağlanmak üzere ***hizmetçi***'ye gönderimde bulunmaktadır.

(86)
Adam$_i$ [hizmetçinin$_j$ kendisine$_{i/j}$ çay yaptığını] bilmiyordu.

Bununla birlikte, Özsoy 1984'e göre, üst tümcenin özne AÖsü eylem sonuna atıldığında, (68)deki iki okuma ortadan kalkmaktadır:

(87)
e$_i$ [hizmetçinin$_j$ kendisine$_{*i/j}$ çay yaptığını] bilmiyordu adam

Özne konumundan taşınan AÖ *adam*, arkasında bir boş kategori bırakmıştır ve *kendi*'nin bir adılsıl olarak bu boş kategori (e) ile eşdizinlenmesi mümkün değildir. O halde, çift karakterli *kendi*'nin (87)de adılsıl olmasını engeleyen dilbilgisel etmenin belirlenmesi gerekmektedir.

Özsoy 1984'e göre (87)de *kendi*nin e ile eşdizinli olmamasını, taşıma sonrasında arkada kalanın bir iz değil, ADİL olduğunu kabul ettiğimizde açıklayabiliriz. Ana tümcenin taşıma öncesi içerdiği açık AÖ, taşıma sonrası ADİL ile yer değiştirmiştir. ADİL, yönetilmeyen konumda olması gerektiğinden, *kendi* adılsılının yönetme kategorisinde bulunmayacaktır ve bağlama gerçekleşmemektedir. Böylece *kendi*nin bağlama kuralının, sözlüksel öncüllerle boş kategori arasında bir ayrım yaparak düzenlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

II. 8 SINIRLAMA KURAMI

EDnin önceki biçimlenmelerinde yerdeğiştirme dönüşümlerine izin vermeyen bir dizi kısıtlama bulunuyordu. İDKda, EDnin bütün versiyonlarında önerilegelen kısıtlamaların ortak bir karakter taşıdığı, bunun da "alttaşlık" ilişkisine dayanan bir koşul olarak dilbilgisine sokulabileceği kabul edilir. **Sınırlama Kuramı**, İDKnın, taşımaları kısıtlayan bu tekçil koşulun çeşitli görünümlerini düzenleyen bir altkuramıdır.

8.1 Alttaşlık Koşulu

§**II.3**'te gördük ki büyükçül yansımalar, dışarıdan gelecek yönetime engel olmaktadır. Yöneticiler, tümleci konumundaki öbeklerin içine girip oradaki bir öbeği yönetememektedir. Bu açıdan, büyükçül yansımaların kendi öbeklerini bloke ettiklerini, kendi içindeki başka öbekleri dışarıdan gelecek yapısal etkilere karşı koruduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, taşıma bölümünde gördük ki büyükçül yansımalar, bir başka yapısal işlem olan taşıma karşısında benzer bir engellemede bulunmamaktadır ve eğer yansıması içinde bir ne-öbeği varsa, bunun kendi sınırları dışına çıkmasına izin vermektedir. Örneğin, ne-taşımanın y-yapıda gözlendiği bir dil olan İngilizcede, ne-öbekleri ana tümcelerde de (bkz. (1a)), tümceciklerde de (bkz. (1b)), içinde bulunduğu büyükçül yansıma olan ÇÖnün dışına çıkabilir:

(1)
a. Whom$_i$ will [ÇÖ Ali help t_i]?
b. You wonder which books$_i$ [ÇÖ Ali could buy t_i]]

Bununla birlikte, İngilizcede, her ne-öbeğinin, içinde bulunduğu büyükçül yansımadan çıkması (1)deki gibi özgür değildir. Eğer öyle olsaydı, (1)deki gibi bir "çıkma"nın gözlendiği (2)nin de bozuk olmaması gerekirdi:

(2)
*How$_j$ do you wonder which books$_i$ [ÇÖ Ali could buy t_i t_j]]?

Taşınmanın farklı dilbilgisellikler yaratmasının nedeni bulmak üzere (1) ile (2)yi karşılaştırınca, ortada, anlamlı bir farkın bulunduğunu görürüz. İlgili ne-öbekleri (1a)da da, (1b)de de yalnızca içinde bulunduğu kendi büyükçül yansımasını aşmıştır. (2)de ise, *how* ne-öbeği, yalnızca içinde bulunduğu ÇÖnün değil, daha dıştaki ve böylece içinde bulunduğu bir başka büyükçül yansıma olan ikinci ÇÖnün de dışına çıkmıştır (krş. (2) ve (2')):

(2')
*How$_j$ do [ÇÖ$_1$ you wonder which books$_i$ [ÇÖ$_2$ Ali could buy t_i t_j]]?

Demek ki, büyükçül yansımaların engel oluşturma özellikleri bazı durumlarda çift taraflıdır. Yani, büyükçül yansımalar, dışarıdan gelecek yönetime engel oldukları gibi, kendi içlerinden dışarı olacak taşınmalara da "engel" oluşturabilmektedir ama bu işi, şöylesi bir "alttaşlık" ilişkisi içinde yapabilmektedir: Büyükçül yansımalar, kendi içinden dışarı taşınmaya izin vermektedir. Bununla birlikte, büyükçül yansımalar, kendisinden altta başka bir büyükçül yansıma varsa, yani her iki büyükçül yansıma arasında alttaşlık bulunuyorsa, alttaki büyükçül yansımanın içinden dışarı, kendisini de geçecek biçimde çıkılmasına izin vermemektedir.

Büyükçül yansımaların taşımalara "engel" oluşunu bir **sınırlama** işi olarak ve büyükçül yansımaları da birer **sınırlama budağı** olarak görürsek, o zaman (1) ile (2) arasındaki dilbilgisellik farkını açıklamak üzere elimizde bir dayanak var demektir. Bir kurucu, (1)de olduğu gibi ancak tek bir sınırlama budağını geçebilir. (2)de olduğu gibi, bir kurucunun birden fazla sınırlama budağını geçmesine izin verilmez. Böylece, büyükçül yansımaların taşımaları birer sınırlama budağı olarak kısıtlaması, (3)teki gibi bir koşula bağlanabilir.

(3) *Alttaşlık Koşulu*
Taşıma, birden fazla sınırlama budağını geçemez.

8.2 Döngüsellik

(1) ve (2)deki taşınmalara, taşınmanın uzunluğu bakımından bakınca, Alttaşlık Koşulunun, aslında, taşınma türü ile bağlantılı olan bir koşul olduğunu söyleyebiliriz: Kısa taşınmalara izin verilirken uzun taşınmalara verilmemektedir. Ne var ki, (4)teki gibi başkaca uzun taşımalara bakınca

(3)teki gibi bir koşula, taşınma türlerinden bağımsız olarak gereksinimim olduğunu anlarız.

(4)
[[Which books]$_i$ do [ÇÖ$_1$ you think [TÜM that [ÇÖ$_2$ Ali bought t_i]]]]?

(4)te görüldüğü gibi, ***which books*** öbeği, tıpkı (2)deki gibi, içte tümceciğin içinden önce kendi ÇÖsünü (ÇÖ$_2$), sonra da ana tümcenin ÇÖsü (ÇÖ$_1$) geçerek tümce önüne gitmiştir ama tümce, (2)nin aksine aksi düzgündür.

(4)ün, (2)nin aksine düzgün olmasının altında yatanın, tümcecikten dışarı taşınan öbeğin, ana tümcenin önüne iki ÇÖ budağı geçerek giderken bunu "t hamlede" yapmaması olarak görebiliriz. (4)teki ***which books*** öbeği önce ker tümceciğinin TÜMünün GÖSüne taşınmaktadır -ki bu konum ne-öbekleri iç uygun bir konma noktasıdır- sonra, ana tümcenin TÜMÖsünün GÖSü taşınmaktadır. Böylece taşınma, iki ayrı taşınma sergilediği için döngüsel, a tür taşınmaları yinelediği için de yinelemelidir. Demek ki **yinelem döngüsel taşıma**, iki ayrı taşıma içermektedir ve her taşımada yalnızca sınırlama budağı geçilerek Alttaşlık Koşulu yerine getirilmiş olmaktadır. tümce düzgündür.

Şimdi yinelemeli döngüsel taşımanın Alttaşlık Koşulunu yıkmadan n çalıştığını anlamak üzere bozuk olan (2)ye bakalım:

(2)deki taşıma yinelemeli döngüsel olamaz, çünkü, ilk taşımanın yapılac konma noktasına, yani tümceciğin TÜMünün GÖSüne daha önceden başka ne-öbeği (*which books*) yerleşmiş bulunmaktadır. Bu durumda, çift-dolu TÜM süzgecine göre, buraya ikinci bir ne-öbeği (*how*) taşınamaz. Böyl *how* tümcenin önüne ancak Alttaşlık Koşulunu yıkarak, yani iki sınırla budağını birden geçerek gidebilir ve bu yüzden tümce bozuktur.

8.3 Yükseltme ve Alttaşlık

Alttaşlık Koşulu bir AÖ taşıma türü olan yükseltmeleri de bağ Yükseltmede, yükseltilen AÖ ancak bir sınırlama budağı geçebilir. (5) tümce çifti İngilizcede, aksi durumların dilbilgisellik karşıtlığı yaratacağ gösterir:

(5)
a. Ali$_i$ seems [ÇÖ t_i to be a hero]
b. *[Ali$_i$ seems [TÜMÖ that [ÇÖ$_1$ it is likely [ÇÖ$_2$ t_i to win the race]]]]

(5a) tümcesinde *Ali*, içteki tümcenin öznesi konumundan yalnızca bir ÇÖ geçerek dışarı çıkmıştır ve tümce düzgündür. (5b) tümcesinde ise *Ali*, en içteki tümceciğin öznesi konumundan hem bu tümceciğin ÇÖsünü ($ÇÖ_2$), hem de bir üstteki tümceciğin ÇÖsünü ($ÇÖ_1$) geçip tümce önüne gitmiştir ve tümce bozuktur.

8.4 Taşımalar ve Boş Kategoriler

Denetleme Kuramı çerçevesinde, dilbilgisinin, açık AÖlerin görünemeyeceği konumlarında bulunan ama sesbilimsel gerçekleşmesi olmayan, dolayısıyla boş olan bir kategori bulunduğunu görmüştük: ADIL. Doğrudan d-yapıda bulunan bu boş kategorinin önemli bir özelliği vardı. ADIL, yönetilmeyen olmalıydı. ADIL Teoremi tarafından garantiye alınan bu özelliğine bağlı olarak ADIL, ancak yönetilmeyen konumlarda bulunabiliyordu. ADIL, sözgelimi [-uyum] özellikli Çlerin GÖSü konumunda görünüyordu, çünkü bu konumu yönetecek Ç, [-uyum] özellikli olmakla gerekli yönetme özelliği taşımıyordu.

Taşıma Kuramı çerçevesinde de gördük ki ADIL, dilbilgisindeki tek boş kategori değildir. Açık AÖlerin göründüğü konumlarda bulunma ama sesbilimsel gerçekleşmesi olmama bakımlarından, taşımalar sonucu oluşan izler de birer boş kategoriydi. AÖ-izi açık AÖlerin, ne-izi de soru sözcüklerinin d-yapıda bulunduğu konumlara paralel y-yapı konumlarında görünebilmekteydi. Ne var ki, izlerin, diğer boş kategori olan ADILdan ayrılan iki özelliği bulunmaktadır. İzler ADIL gibi d-yapıda değil y-yapıda ortaya çıkmaktadır; İzler, ADILın tersine yönetilmeyen değil, yönetilen olmalıdır.

İzlerin neden y-yapıda ortaya çıktığı açıktır; d-yapıya uygulanan taşımalar sonucu oluşurlar. Neden yönetilen kategoriler oldukları da, ilgili örnekleri inceleyince hemen anlaşılır. Onları aşağıda tekrarlayalım:

(6)
a. Kitap$_i$ [t_i bulun EÖ] -du]
b. Whom$_i$ will Ali [EÖ invite t_i]

(6a)daki t_i, bir AÖ-izi, (6b)deki t_i ise bir ne-izidir. Her iki iz de EÖ içinde, Enin tümleci konumundadır. Yani, Eler, izlerin bulunduğu konumlara k-buyurmakta ve öbeğin başı olarak bu konumdaki öğeleri de yönetmektedir. Demek ki, (6)daki izler, Eler tarafından yönetilmektedir.

Bununla birlikte, izlerin yönetimi şu ana kadar ortaya çıkan yönetim tanımına dayanılarak yapılacak olursa, (7)deki gibi, tümcelerin aynı işleme rağmen neden farklı dilbilgisellik sergiledikleri açıklanamaz olur:

(7)

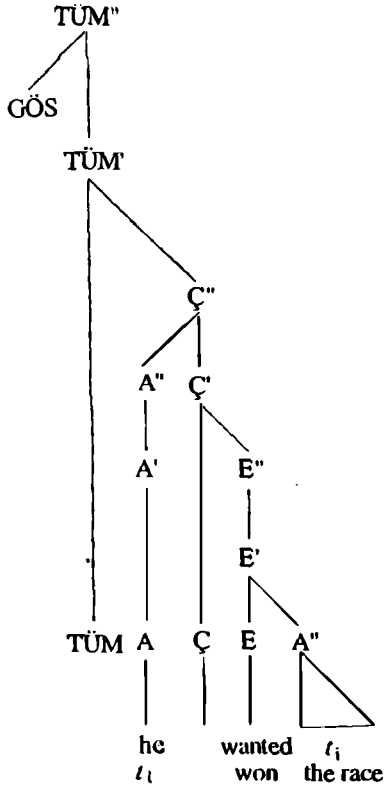
a. What$_i$ did you claim [TÜMÖ t_i that [ÇÖ Ali bought t_i]]?

b. *Who did you claim [TÜMÖ t_i that [ÇÖ t_i won the race]]?

(7)nin her iki tümcesinde de bir uzun taşıma olarak ne-taşıma görünmektedir. (7a)da *what*, tümceciğin nesnesi konumundan bu konuma ilk izini bırakarak (ki buna **ana iz** diyelim) önce kendi tümceciğinin TÜMünün GÖSü konumuna, sonra ilk taşındığı bu konuma da bir iz bırakarak (ki buna da **ara iz** diyelim), ana tümcenin TÜMünün GÖSü konumuna taşınmıştır. (7b)de de *who*, aynı biçimde ana ve ara izler bırakarak ana tümcenin TÜMünün GÖSü konumuna taşınmıştır. Buna karşın, yani, her iki yapıda da aynı tür taşınmalar olmasına karşın sonuç farklıdır! İlk tümce dilbilgisel, ikinci tümce dilbilgisidışıdır.

İzlerin bulunduğu yapıya (8)de olduğu gibi yakından bakacak olursak, her iki izin de yönetildiğini görürüz. (8)e göre, (7a)daki izin *want* eylemi tarafından, (7b)deki izin de Ç tarafından yönetildiği açıktır.

(8)

Ne var ki her iki yönetime yakından bakınca, izlerin farklı biçimlerde yönetildiğini görürüz. (7a) tümcesinde iz, *want* eylemi tarafından yönetilmekte ve bu yönetim ROL yükleme ile sonuçlanmaktadır. Yani, *want* eylemi içsel ROLünü ize yönetim altında yüklemekte, ona ROL-yönetiminde bulunmaktadır. Bu açıdan (7b)ye baktığımızda ise, izin yöneticisi olarak Ç'nin özne konumundaki izi yönettiğini ama bu yönetimin ROL yükleme ile sonuçlanmadığını, yani Çnin özne konumundaki AÖye ROL-yönetiminde bulunamayacağını söylememiz gerekir. Bu konumdaki izin ROLü, *win* eyleminin dışsal ROLü olacaktır. Demek ki, (7)deki tümcelerin dilbilgiselliğindeki fark, boş öğeye ancak ROL-yönetimi koşuluyla izin verilebileceğini söyleyen bir kısıtlamanın sonucudur.

Öte yandan izlerin ROL-yönetiminde olmasını söyleyen bir kısıtlamanın bile yetersiz olacağını gösteren başkaca görünümler bulunur. Şimdi (7b)yi, (9)daki tümce ile karşılaştıralım:

(9)
Who$_i$ do you think [TÜMÖ t_i [ÇÖ t_i will help Ayşe]] ?

(9)daki ana iz, tıpkı (7b)deki ana iz gibi ROL-yönetiminde değildir. (9)daki iz de tümceciğin özne konumundadır ve kendisine ROL yüklemeyen Çnin yönetimindedir ama bu kez tümce bozuk değil, düzgündür! Demek ki (9)da özne konumunda bulunan iz, bir biçimde, tıpkı (7a)da nesne konumunda bulunan iz değerinde yönetilmektedir ki tümce, aynı konumda farklı değerde yönetilen izin bulunduğu (7b)den farklı olarak dilbilgisel olabilmektedir. Ne var ki, (9)daki yönetimin türü, onu (7a) ile karşılaştırma yoluyla anlaşılacak gibi değildir. İlk elden görünen (7a)daki izin ROL-yönetimi altında olduğu, (9)dakinin olmadığıdır.

(9)daki izin yönetim türünü anlamak üzere onu (7b) ile karşılaştırmayı deneyebiliriz. Bu durumda ilk görünen farklılık, (7b)de tümceciğin TÜMünde bir *that* bulunurken (8)de böyle bir sözlüksel öğenin bulunmadığıdır. Bu durumda, acaba, *that*'in bulunup bulunmamasının nasıl bir etkisi olmaktadır ki (8)deki izin yönetimi, (7a)daki izin yönetimine benzemektedir, konumca aslen (7b)deki iz ile özdeş olmasına karşın? Demek ki *that*'in yönetim ile belirli bir etkileşimi bulunmaktadır. Bu etkileşimin özünü ortaya koymadan önce, yönetim ve engel ikilisinin şu ana kadar görmediğimiz yönlerine bakalım.

8.5 Engeller ve S-belirleme

Daha önce gördük ki büyükçül yansımalar dallanma alanında bulunan kategorilerin dışarıdan yönetilmesine engel oluyorlardı. Ne var ki, engel kavramasının dilbilgisindeki etkisi biraz daha geniştir.

Büyükçül yansımaların engel oluşturması genel olarak doğruyken, dildeki bütün görünümler dikkate alınınca, bütün büyükçül yansımaların engel oluşturmadığı, dahası, engelin başkaca ayrımlara gereksinim duyulacak yönleri olduğu görülür.

Şimdi, büyükçül yansımaların engel olmayabileceği üzerine İngilizcenin **küçük tümcecik** denilen yapılarıyla ilgilenelim:

(10)
a. I thought [Ali boring]
b. Ali came [ADIL completely covered in mud]

Bu örneklerde, ayraç içinde gösterilen yapılar tümceseldir ama her ikisinde de, kendilerine "küçük tümcecik" denmesinin gerekçesi olmak üzere çekimsel öğe, dolayısıyla Ç bulunmamaktadır. Hatırlanacağı gibi güçsüz Çler gereğince yönetici olamıyordu. Burada ise Çnin güçsüzlüğü değil, daha sertçe bir etki yaratması beklenecek biçimde yokluğu söz konusudur. O halde, (10)daki küçük tümceciklerin dışarıdan gelecek yönetime engel olmayacağını bekleyebiliriz.

ADIL Teoremine göre, (10b)nin özne konumundaki boş kategorinin yönetilmeyen bir konumda bulunuyor olması gerekir. Demek ki, Çnin bulunmaması ile ortaya çıkan yönetimsizliğe karşın ÇÖ, küçük tümceciğin büyükçül yansıması olarak dışarıdan gelecek yönetime engel olmaktadır. Yoksa tümce, ADILın yönetildiği durumda bozuk olmalıydı. Sonuçta, küçük tümceciğin özne konumu, hem kendi Çsi tarafından yönetilmediğinden, hem de dışarıdan gelecek yönetime engel olunduğundan yönetilmeyen bir konumdur. Bu da demektir ki (10b)deki küçük tümceciğin özne konumu ADIL için uygun bir konumdur.

Bununla birlikte, (10b)deki ilişkiyi gözeterek (10a)ya baktığımızda, ADIL ile aynı konumda bir sözlüksel öğe (*Ali*) bulunduğunu görürüz. Bir açık AÖ olarak *Ali*'nin DURUM yüklenmiş olması gerekir ama bu DURUMu yükleyecek yönetici, yani Ç, küçük tümcecik içinde bulunmamaktadır. Demek ki, *Ali*'ye DURUM yükleyecek yönetici, ÇÖnün dışındadır ve bu ÇÖ dışarıdaki yöneticinin (yani ana eylem *think*'in) yönetimine engel olmamaktadır. O halde, şimdi, şu soruyu sorabiliriz: Aynı büyükçül yansımaların (yani ÇÖlerin) yönetime birinde izin veren, diğerinde engel olu

özellikleri nereden gelmektedir? Büyükçül yansımalar arasında ne gibi bir fark bulunmaktadır?

Nasıl bir farklılık bulunduğunu gözlemek üzere (10)daki iki tümceyi karşılaştırdığımızda, ilk tümcedeki küçük tümceciğin, *think* eyleminin üye yapısında yer aldığını ama ikinci tümcedeki tümceciğin bir eklenti olduğunu, özne konumundaki AÖyü üye olarak gören tek üyeli *come* eyleminin üyesi olamayacağını görürüz. *think* eylemi, tümleci olarak küçük tümceciğin oluşturduğu "Çsi eksik" TÜMÖye ROL yüklerken, *come* eylemi tek ROLünü ana tümcenin öznesine yüklemiştir; küçük tümceciğe yükleyecek ROLü yoktur. Demek ki, iki tümce arasındaki fark, ana eylemin küçük tümceciğin oluşturduğu TÜMÖye ROL yükleyip yüklememesi farkıdır. Öyleyse büyükçül yansımalar ROL yüklendiğinde engel olmaktan çıkmaktadır, diyebiliriz.

Bir büyükçül yansımaya ROL yüklemenin, bu yansımanın engel olma özelliğini ortadan kaldırması, dilbilgisine bir belirleme türü sokularak açıklanır: **sözlüksel-belirleme** veya kısaca **s-belirleme**. S-belirleme, sözlüksel kategorilerin tümleçlerine yönelik dilbilgisel belirlemeyi, sözlüksel olmayan (TÜMÖ, ÇÖ) kategorilerin yaptığı belirleme işinden ayırmak üzere geliştirilen bir belirleme türüdür. Bir sözlüksel kategorinin ROL-yönetiminde olan öğeye, bu kategori tarafından aynı zamanda s-belirleme yapılıyor demektir. Örneğin, eylemler, bir sözlüksel kategori olarak, tümleci konumundaki AÖlere ROL yükler ve dolayısıyla onlara s-belirlemede bulunur. TÜMler ise, bir sözlüksel kategori olmadıklarından, tümleci konumundaki ÇÖlere ROL yükleyemez, dolayısıyla s-belirlemede bulunamaz. Bundan dolayıdır ki (10b)de yer alan küçük tümceciğin özne konumunda bir yönetilmeyen kategori olarak ADIL yer almaktadır, çünkü küçük tümceciğin oluşturduğu ÇÖ, TÜMün yönetim alanında olmasına karşın, TÜM bir sözlüksel kategori olmadığı için, ondan kendisine ROL yüklenmez, dolayısıyla küçük tümceciğin oluşturduğu ÇÖ s-belirlenmemiş olarak engel oluşturmaya devam eder.

S-belirlemede bulunulmuş bir kategori, büyükçül yansıma da olsa yönetime engel olmaz. Bu açıdan, s-belirlenmeyen ve böylece yönetime engel olmaya devam edecek büyükçül yansımaları, s-belirleme yoluyla yönetime engel olma özelliğini yitiren büyükçül yansımalardan ayırmamız gerekir. Bu yolla yönetime engel olan büyükçül yansımalara, **tıkayıcı kategori** denir. Örneğin, aşağıda tekrarlanan (10)daki küçük tümcecik örneklerinde ilk ÇÖ s-belirlendiği için yönetime engel oluşturmazken ikinci ÇÖ, s-belirlenmemekle bir tıkayıcı kategori konumunda kalmıştır.

(10')
a. I though [ÇÖ Ali boring]
b. Ali came [ÇÖ ADIL completely covered in mud]

(10')daki örnekler İngilizcede ÇÖlerin mutlak bir engel olmadığını söylememize olanak sağlar. Yani, ÇÖler bu dilde, dışarıdan yönetime bazen engel olmaktadır, bazen olmamaktadır. Bu değişkenliği belirleyici olan da s-belirlemedir.

S-belirleme İngilizcede, (10')da olduğu gibi yalnızca küçük tümcecikleri değil, (11)de olduğu gibi mastarlı ÇÖleri de engel olmaktan alıkoyabilir:

(11)
a. I believe [ÇÖ him to be a hero]
b. We much prefer [ÇÖ her to escape from Ankara]

(11)deki tümcelerde bulunan ana eylemler içteki ÇÖlere s-belirlemede bulunduğundan onların büyükçül yansıma olarak engel oluşturma özelliklerini ortadan kaldırır ve bu eylemler, (11a) ve (11b)deki ÇÖlerin öznesi konumundaki AÖlere DURUM yükler. Bu nedenledir ki özne konumunda, kendilerine ana eylem tarafından yüklenen **BELİRTME durumlu adıllar** bulunmaktadır.

8.6 Boş Kategori İlkesi

Şimdi, yarım bıraktığımız önceki tartışmaya geri dönmek üzere (7) ve (9)daki taşın(ma)ma görünümlerinde *that*'in varlığı ile ilgili olan yapısal ilişkileri anlamak için ilgili örnekleri aşağıda tekrarlayalım:

(7')
a. What$_i$ did you claim [TÜMÖ t_i that [ÇÖ Ali bought t_i]]?
b. *Who$_i$ did you claim [TÜMÖ t_i that [ÇÖ t_i won the race]]?

(9')
Who do you think [TÜMÖ t_i [ÇÖt_i will help Ayşe]] ?

(7'b)de *that*, özne konumundaki iz ile ara izin arasına TÜMÖnün baş konumunu doldurmak üzere girmektedir. Bu baş, ÇÖ içindeki izin, yani özne konumundaki ne-izinin, kendi Çsi dışında başka bir öğe tarafından yönetilmesi işine adaydır, çünkü bir baş olarak ÇÖye k-buyurmaktadır. Ne var ki *that*'in,

ÇÖ içinde özne konumunda bulunan izi yönetebilmesi için ÇÖ engelini aşması gerekir. Bunun yolu da ÇÖye s-belirlemede bulunması, yani ÇÖnün tamamına ROL yüklemesidir. Ne var ki *that*, ROL yükleyebilen bir sözlüksel kategori değildir. Bu durumda, ÇÖnün engel oluşturmaya devam etme özelliği, yani bir tıkayıcı kategori olma özelliği ortadan kalkmaz. Böylece, (7'b)deki izin, (7'a)daki izden farklı biçimde yönetiliyor olması değişmez. Bir başka deyişle (7'b)deki izin (7'a)daki iz ile aynı türde yönetilmesine dayanak olacak başka bir biçimde yönetilmesi söz konusu olamamaktadır.

Aynı ilişkiler açısından (9')a baktığımızda ise, durumun biraz farklı olduğunu görürüz. (9)da *that*'in yokluğu, tümceciğin ÇÖsüne k-buyuran bir başka kategoriyi, yani ana tümcenin eylemini (*think*) ÇÖnün s-belirlenmesine aday kılar. Ana eylem *think* ROL yükleyebilen bir kategori olduğu için, bu kez ÇÖnün s-belirlenmesi gerçekleşir ve ÇÖ dışarıdan yönetime engel oluşturma özelliğini yitirir. Bu durumda, ÇÖ içindeki izin başkaca bir yolla yönetilmesine olanak sağlanmış olur.

Şimdi iş, (9)daki izin, başkaca bir yolla nasıl yönetildiğini anlamaya gelmiştir.

Hemen belirtmeli ki, (9)daki ÇÖnün ROL yüklenmesi ile engel oluşturmaktan çıkması arasındaki bağı, ÇÖ içindeki izin de ROL-yönetimine girdiği biçiminde yorumlamamak gerekir. Ana eylem *think* ROLü ÇÖnün bütününe yüklemektedir, ÇÖnün özne konumundaki öğesine, yani ize değil. Zaten, Görünürlük Koşulu, böyle bir yüklemenin izin de ROL yüklendiği anlamına gelemeyeceğini garanti altına alır: Bir öğenin ROL yüklenebilmesi için görünür olması gerekir ki iz öyle bir öğe değildir, bir boş kategoridir.

Öte yandan (9)da başka bir ilişki bulunmaktadır, bizi ilgilendiren. Hem ara iz, hem de tümce önüne taşınmış olan *who*, ÇÖ içindeki ize k-buyurur ama yönetme adına elimizde tek bir ilişki bulunmaktadır, o da, hem ara izin hem de *who*'nun ÇÖ içindeki iz ile eşdizinli olmasıdır. Eğer bu ilişkiyi, ÇÖnün eşdizinlemeye engel olmaması açısından yorumlarsak, o zaman ÇÖnün, hem ara izin, hem de *who*'nun, ana izin öncülü olmalarına engel olmadığını söylememiz gerekir. Yani, (9)daki tümcecik ÇÖsünün yönetime engel olmaması, kendi öznesi konumunda bulunan ize başkalarının öncül olmasına engel olmama ile sonuçlanmaktadır. O halde öncül olmayı, "öncül olma açısından yönetme" olarak görebiliriz.

Eğer öncül olmayı bir başka yönetim türü olarak görür ve buna **öncül-yönetimi** dersek, karşımıza, tümcelerin dilbilgisel olmasını sağlamak üzere aynı türde yönetimler olarak göreceğimiz iki yönetim türü çıkmış demektir: ROL-yönetimi ve öncül-yönetimi.

Demek ki, izlerden oluşan boş öğelerin yönetimi ya ROL-yönetimi ya da öncül-yönetimi olmalıdır ve bu yönetim, kendisi sözlüksel bir öğe olmayan

kategorilerin, sözgelimi Çlerin, DURUM yükleme gibi yönetimlerinden ayrılmalıdır.

Öncül-yönetimi veya ROL-yönetimine dayanan yönetime **tam yönetim** dersek, izlerin genel yönetime göre özel bir yönetim biçimi olarak tam biçimde yönetilmeleri, artık, boş kategorilere izin verme işini düzenleyecek bir ilke olarak formüle edilebilir:

(12) *Boş Kategori İlkesi (BKİ)*
İzler tam olarak yönetilmelidir.

8.7 Kalıt

Şu ana kadar gördük ki İngilizcede büyükçül yansımalar, yönetime her zaman engel olmamaktadır. Büyükçül yansıma, s-belirlenmişse tıkayıcı kategori olmaktan çıkmakta, engel olma özelliğini yitirmektedir. Ne var ki, bir büyükçül yansımanın tıkayıcı kategori olması, onun engel olmasına her zaman yetmeyebilir. Şimdi şu tümceye bakalım:

(13)
When$_i$ did Ali decide [TÜMÖ t'_i [ÇÖ ADIL to buy the books t_i]]

Bu tümcede yer alan tümceciğin özne konumunda, yönetilmeyen konumda bulunması gereken bir ADIL bulunmaktadır ve yapıda ADILın yönetilmesine engel olmaya aday iki büyükçül yansıma bulunmaktadır: TÜMÖ ve ÇÖ. Bununla birlikte, ÇÖ içinde bir ne-izi, TÜMÖ içinde de bir ara iz bulunmaktadır. En içteki iz, ara iz ve tümcenin önündeki *when* eşdizinlidir. Demek ki ÇÖ, ara izin ana izi öncül-yönetmesine, TÜMÖ de *when* öncülünün ara izi öncül-yönetmesine engel değildir. Öyleyse ADILın yönetimine engel olacak büyükçül yansımalar, öncül-yönetimlerine engel olmamaktadır. Ne var ki ADILın *decide* eylemi tarafından yönetilmemesi için de ortada bir engelin bulunması gerekmektedir ama ne TÜMÖ ne de ÇÖ tekbaşına engel oluşturabilmektedir!

(13)teki ADILın yönetilmemesine için aday olan iki büyükçül yansıma, gerekli engellemeyi yapamıyorsa, o zaman ortada tek bir açıklama yolu bulunuyor, demektir. ADILın yönetilmemesini sağlayan, TÜMÖ+ÇÖ birlikteliğidir.

Ortaklaşa engel oluşturan TÜMÖ ve ÇÖ arasında bir fark bulunmaktadır; bunlar s-belirleme açısından farklıdır. *decide* eylemi TÜMÖye tümleci olarak ROL-yönetiminde bulunur ve böylece TÜMÖ s-belirlenir. Yani, TÜMÖ artık

tıkayıcı kategori değildir. Öte yandan ÇÖ de, TÜMÖ'nün tümleçdir ama TÜM bir sözlüksel kategori olmadığından ÇÖye s-belirlemesinde bulunamaz ve dolayısıyla ÇÖ bir tıkayıcı kategori olmaya devam eder. Eğer ADIL'ın yönetilmesine engel olunacaksa, buna aday en dıştaki TÜMÖdür, çünkü, aksi durumda *decide* eylemi TÜMÖyü geçerek ÇÖye de s-belirlemeşinde bulunuyor olacaktır. Bu durumda, sonuç olarak, TÜMÖ aslında bir tıkayıcı kategori olmamasına karşın, bir tıkayıcı kategoriden önce gelerek engel olma özelliği kazanmaktadır. Yani, engel olma özelliği ona tıkayıcı kategoriden adeta "kalıt" yoluyla geçmektedir.

Kalıt yoluyla engel olma özelliğini kazanma işi, aslında basit bir birliktelik işi değildir. TÜMÖnün ÇÖye k-buyurması da gerekmektedir. (13)te ana tümcenin ÇÖsü ile tümceciğin TÜMÖsünün birlikteliği de söz konusudur ama bu birliktelikten engel olma özelliği doğmuyor olmalıdır ki *when* öncülü TÜMÖnün içindeki ara izi yönetebilmektedir.

8.8 Türkçede Alttaşlık

Alttaşlık Koşulu ve BKİ yalnızca y-yapıları bağlayan ilkeler değildir, çünkü α-taşımanın sonuçları yalnızca y-yapıya gözlenmez. Taşımalar MYde de gözlendiği için, BKİ ve Alttaşlık Koşulu bu düzlemde de devrededir.

Ne-öbeklerinin MYde taşındığı varsayılan bir dil olan Türkçede, tümcecik içinde yer alan ne-öbeklerinin ana tümceyi de sorulu yapabilmesi, ilk bakışta, onların MYde Alttaşlık Koşulunu yıktıkları anlamına gelir. Çünkü, Alttaşlık Koşuluna göre tümcecik içindeki ne-öbeklerinin ana tümcenin ÇÖ sınırını aşamaması gerekir.

(14)
Ali [Ayşe'nin neyi okuduğu]-nu bilmiyormuş/?

(15)
a. [Ali [GÖS neyi_i [TÜM' [ÇÖ Ayşe'nin t_i okuduğu]]]-nu bilmiyormuş]
b. [GÖS neyi_i [TÜM' Ali [TÜMÖ [ÇÖ Ayşe'nin t_i okuduğu]]-nu bilmiyormuş]]?

(14), adlaşmış tümcecikteki ne-öbeğinin iki tür açı sergilemesine bağlı olarak iki okumalı bir bileşik tümcedir. Tümceciğin nesnesi konumunda bulunan ne-öbeği (*neyi*), dar açılı okumaya göre (15a)da olduğu gibi tek bir sınırlama budağı (ÇÖ) geçerek Alttaşlık Koşuluna uymuştur ve tümce dar açılı okuma ile düzgündür. (14)ün geniş açılı okumasına göreyse ne-öbeği *neyi*, (25b)de olduğu gibi tümceciğin ve ana tümcenin ÇÖ budaklarını geçerek ana

tümcenin GÖSü konumuna taşınmış, böylece alttaşlığı yıkmış olmalıdır ama tümce geniş açılı okuma ile de düzgündür!

Aslında, Türkçenin TÜMÖ biçimlenişi bize, (15b)deki taşınmayı Alttaşlık Koşulunu yıkıyor diye görmeme imkanı tanıyabilir. Türkçede açık bir tümleyici yoktur, bunun için TÜM budağı boştur. Böylece, Türkçede TÜMün boş olması, İngilizcedeki tümleyici *that*'in bulunmamasına benzer bir etki yapar ve tümceciğin ÇÖsü, sınırlama budağı oluşturma özelliğini yitirir. Çünkü, ana eylem tümceciğe ROL-yönetiminde bulunur ve böylece s-belirlenmiş ÇÖnün tıkayıcı kategori olma özelliği ortadan kalkar.

Bununla birlikte, eklenti tümcecikleri (15b)deki gibi bir süreçle sınırlama budağı ve(ya) tıkayıcı kategori oluşturmaktan alıkonulmaz, çünkü eklenti tümcecikleri adlaşmış tümceciklerin aksine ROL yüklenmez. Bu nedenle (16)daki gibi tümcelerin geniş açılı soru tümcesi olması, Alttaşlık Koşulunu bir biçimde yıkıyor olmalarına bağlıdır. Ne var ki, tıpkı adlaşmış tümcecikler gibi (16)daki eklenti tümcecikleri de alttaşlığın çalışmadığı yapılar olsa gerektir. Eklenti tümceciklerinde yer alan ne-öbekleri, bulundukları tümceciği aşarak tümcenin tamanını sorulu yapabilmektedir.

(16)
a. Ali [TÜMÖ kimi görünce] güldü?
b. Ali [TÜMÖ nasıl konuşarak] Ayşe'yi kızdırdı?

Öte yandan, Türkçede Alttaşlık Koşulunun doğrudan çalıştığı görünümler de bulunur. (17)deki tümcede, bu kez *nasıl* sözcüğü MYde ana tümcenin GÖSüne taşınanamamakta, tümcenin tamamını sorulu yapamamaktadır:

(17)
*[GÖS [TÜM' Ali [TÜMÖ [ÇÖ Ayşe'nin kitabı nasıl okuduğu]]-nu bilmiyormuş]]?

Alttaşlık Koşulunun çalıştığı bir diğer görünüm, ilgi tümcecikleri ile kurulan karmaşık AÖlerde sergilenir. Bir karmaşık AÖ içinde bulunan ne-öbeği, (18a)daki gibi geniş açılı olabilirken, (18b)de olduğu gibi geniş açılı olamamaktadır:

(18)
a. Ali [TÜMÖ kimin okuduğu] kitabı bilmiyormuş?
b. *[TÜMÖ Ayşe'nin neden okuduğu] kitap sıkıcı?

8.8.1 Eklenti Tümcecikleri ve Karmaşık AÖler

Özsoy 1990c, eklenti tümceciklerinin ve karmaşık AÖlerin (16) ve (18a)da gözlendiğinin aksine Alttaşlık Koşuluna uygun alanlar olduğunu, böylece ilgili ne-öbeklerinin bu koşula karşı gelmediklerini iddia eder. Alttaşlık Koşulunun bu tür tümcelerde başarıyla uygulandığı iddiasını Özsoy 1990c, Nishigauchi 1990'a dayandırır. Önce Özsoy'un kendi örnekleri:

(19)
a. [TÜMÖ Kimin yazdığı] mektubu okudun?
b. *Adamın [TÜMÖ neden yazdığı] mektup uzun?

(20)
a. Adam [TÜMÖ kimi görünce] güldü?
b. Kadın [TÜMÖ nasıl konuşarak] kızı ikna etti?

Ne-öbeği *kim* MYde, (19a)ya bakarak bir karmaşık AÖnün, (20a)ya bakarak da bir eklenti tümceciğinin dışına çıkarak açısını tümcenin tamamına yaymakta, yani tümceyi sorulu biçime getirmektedir. (19b)de ise ne-öbeği *neden* bunu yapamamaktadır, (20b)de, bir eklenti tümceciğinde yaptığının aksine.

Özsoy 1990c'ye göre (19a) ve (20a-b)deki beklenmedik dilbilgisellikler, gerçekte, alttaşlığın yıkıldığı anlamına gelmemektedir. Orada olup biten şudur: *ne*-öbekleri [+Ne] özellikli öbeklerdir ve bu özelliği bulunduğu tümceciğinin GÖSüne yansıtır. Bu yolla GÖSü [+Ne] özellikli olan TÜMÖ, ne-öbeği için bir çekim odağı olur ve ne-öbeği bu TÜMÖnün GÖSü konumuna taşınır. Bulunduğu tümceciğin GÖSü konumuna taşınan ne-öbeği, daha sonra, kendisiyle aynı özelliği taşıyan, yani [+Ne] özellikli TÜMÖ ile birlikte ana tümcenin GÖSüne taşınır. Bir kuyruk takma süreci olan bu tür taşınma sayesinde ne-öbeği, bulunduğu tümcecik ile birlikte ana tümcenin GÖSüne taşınmış ve sonuçta ondan ayrılmamış, böylece Alttaşlık Koşulu da yerine getirilmiş olur. Taşınmalar (19a) ve (20)de böyle olduğu için ilgili tümceler dilbilgiseldir.

(19b)deki dilbilgisidışılığın açıklaması, yine Nishigauchi 1990'dan gelir. Nishigauchi 1990'nın "Kategorisel Özdeşlik İlkesi (KÖİ)"ne göre özellik yansıtma için *ne*-öbeğinin, bulunduğu tümcecik ile özdeş kategoride olması gerekir. Kategoride özdeşlik Nishigauchi 1990'a göre, dar anlamda, tümceciğin ROL yüklenmiş bir kurucu olması ile GÖSü konumuna taşınan ne-öbeğinin de ROL yüklenmiş olması arasındaki özdeşliktir. Bir başka deyişle, kategorisel özdeşlik r-konumlu veya r'-konumlu olma açısından özdeş olma demektir. Bu açıdan dilbilgisel olan (19a) ile (20b)ye bakınca, ne-öbeği ile

içinde bulunduğu tümceciğin özdeş olduğunu görürüz. (19a)da ne-öbeği r-konumludur, yani ROL yüklenmiş bir AÖdür; içinde bulunduğu karmaşık AÖ de öyledir, çünkü ana eylemden ROL yüklenmiştir. (20b)de ne-öbeği ise bir eklenti olarak ROL yüklenmez, yani r'-konumludur; içinde bulunduğu tümcecik de bir eklentidir. Böylece, KÖİyi yerine getiren (19a) ile (20b)de özellik yansıtmanın mümkün olduğunu görürüz.

Şimdi, dilbilgisidışı olan (19b)ye yeniden bakarsak, *ne*-öbeği *neden*'in, içinde bulunduğu karmaşık AÖnün aksine bir eklenti olduğunu görürüz. Ne-öbeği bir eklenti olduğu ama içinde bulunduğu tümcecik eklenti olmadığı, yani r-konumlu bir tümcecik olduğu için, bu tümceciğin GÖSüne özellik yansıtma gerçekleşmez. [+Ne] özelliği taşımayan TÜMÖ, içindeki ne-öbeği ile birlikte taşınmaz. Bu durumda, (20b)deki *neden* öbeği, tek başına önce kendi TÜMÖsünü, sonra da ana TÜMÖyü aşarak tümce önüne gitmek zorundadır ki böyle olunca da Alttaşlık Koşulu çiğnenmiş olacaktır.

(20b) ile ilgili tartışma bize KÖİye uymanın, özellik yansıtmanın ön koşulu olduğunu söylemektedir. Eğer öyleyse, o zaman (20a) niçin dilbilgiseldir? (20a)daki ne-öbeği kendisi ile aynı olmayan bir tümcecik içindedir. Ne-öbeği bir r-konumlu öbektir ve alt eylemden ROL yüklenmiştir. Oysa, içinde bulunduğu tümcecik bir eklentidir ve r'-konumdadır. Bu durumda özellik yansıtmanın gerçekleşmemesi, sonuçta da tümcenin bozuk olması gerekir ama değildir.

Özsoy 1990c, ROL-yönetimli ne-öbekleri [+Ne] özelliğini TÜMlerin GÖS konumlarına KÖİden bağımsız olarak yansıtır ve böylece kuyruk takma yoluyla taşınma sonucu Alttaşlık Koşulu yerine getirilmiş olur, der.

(20a) türü yapılar tabii ki KÖİden bağımsız olarak özellik yansıtma açıklaması ile açıklanabilir ama sözkonusu ilkeye uyulmasına karşın taşımanın (21)deki gibi gerçekleşmediği yapılar da bulunmaktadır:

(21)
*Sen [TÜMÖ bulaşıkları nasıl yıkamadan önce] dışarı çıktın?

(21)de *nasıl* bir eklenti öbeğidir ve içinde bulunduğu tümcecik de bir eklentidir. Yani, KÖİ yerine getirilmektedir ama eklenti ne-öbeği yine de tümce başlangıcına gidememektedir.

Özsoy 1990c'ye göre, (21)i karşı-örnek olarak görmemizi engelleyen bir açıklama mümkündür: *ne*-öbeği tümce önüne taşınmakla arkada iki iz bırakmaktadır. Ana iz ile ara iz arasındaki öncül-yönetimi, tümceciğin içsel yapısal bir özellik olarak taşıdığı OLUMSUZ kategorisi tarafından engellenmektedir. Bu noktada Ayrık ÇEK Hipotezini hatırlayacak olursak, bir çekimsel kategori olarak OLUMSUZ büyükçül yansıma kurmaktadır ve bu

büyükçül yansıma dışarıdan gelecek yönetime engel oluşturmaktadır. Böylece ana iz öncül-yönetiminde olamayacağı için de BKİ yıkılmış olacaktır.[1]

Özsoy 1990c'nin açıklamaları, r-yönetimli ne-öbekleri ile r'-yönetimli ne-öbeklerinin MYdeki taşınmalarının sonucu ortaya çıkan sözdizimsel görünümlerde de farklılık olduğu anlamına gelir. Eğer (22a)daki y-yapıda olduğu gibi *ne*-öbeği r'-yönetimli ise, *nasıl* en üstteki GÖS konumuna taşınırken arkasında izler bırakarak, (22b)deki MY sunuluşunda görüldüğü gibi önce nitelediği Enin GÖSüne, oradan bulunduğu tümceciğin GÖSüne ve en son da ana tümcenin GÖSüne yükselir.

(22)

a. Sen [TÜMÖ bu kazağı nasıl örmeğ]-i düşünüyorsun?

b. [GÖS nasıl$_i$ [TÜM' [ÇÖ sen [GÖS t''_i [TÜM' [ÇÖ ADIL [GÖS t'_i [E' bu kazağı t_i örmeğ]]]]]-i düşün-]]]

nasıl r-yönetimli olmadığından, arkasında bıraktığı izlerin MYde tam olarak yönetilmesi için tek yol öncül-yönetimli olmaktır. Böylece t'', t' için, t' de t için gerekli öncülleri oluşturur ve BKİ yerine getirilmiş olur. Bunun yerine getirilmesi için de *nasıl*'ın taşınmasının yinelemeli döngüsel olması gerektiği açıktır.

Öte yandan, (23a)da olduğu gibi, *ne*-öbeği r-yönetimli olunca, zaten tam olarak yönetiliyor demektir ve BKİ doğrudan yerine gelmiş olur. Böylece, *ne*-öbeğinin ana TÜMün GÖS konumuna giderken arkasında bıraktığı ara izler arasında öncül yönetimine gerek yoktur, bunlar sonradan silinecektir.[2]

(23)

a. Hasan [TÜMÖ Uğurun neyi istediği]-ni unuttu?

b. [GÖS neyi$_i$ [TÜM' [ÇÖ Hasan [GÖS t'_i [TÜM' [ÇÖ Uğur'un [EÖ t_i istediği]]]]-ni söyledi]]]

Sonuçta, MY-sunuluşları bakımından r'-yönetimli ne-öbeğinin taşınmasıyla ortaya çıkan görünüm (üç iz olacaktır), r-yönetimli ne-öbeğin taşınmasıyla ortaya çıkan görünümden (hiç iz olmayacaktır) farklıdır.

---

[1]Özsoy 1990c, OLUMSUZ ulamının öncül-yönetimine engel oluşunun Rizzi 1990 tarafından ortaya atılan "Enyakınlık İlkesi" ile açıklanabileceğini söyler ama bunun ayrıntılarına girmez. İDK çerçevesindeki gelişmeler açısından OLUMSUZun bir büyükçül yansıma kurarak öncül-yönetime engel olduğunu söylemek, herhalde, Özsoy1990c'deki temel açıklamaya çok farklı bir yorum getirmek olmayacaktır.

[2]Özsoy (1990c) (23b)de ROL-yönetimli ne-öbeklerinin de hem bulunduğu EÖnün hem de ana EÖnün GÖS konumuna konarak tümcenin önüne gittiği MY-sunuluşları vermiştir ama biz burada basitleştirme adına EÖ içindeki izleri sildik.

Ne var ki taşımada etkili olan, Özsoy 1990c'ye göre, yalnızca yönetim türü farkı değildir. Aşağıdaki tümcelerde sergilenen dilbilgisellik karşıtlığı, konum türü farklılığının da etkili olduğunu göstermektedir:

(24)
a. [[[Hangi arabanın pahalı olduğu]-nu düşünüp düşünmeyeceği]-ni bilmiyor]?
b. *[[Hangi problemi nasıl çözeceği]-ni düşünüyorsun]?
c. [GÖS nasıl$_i$ [TÜM' [ÇÖ [GÖS Hangi problemi$_i$ [TÜM' [ÇÖ [GÖS t'_j [E' t_i t_j çözebileceği]]]]]-ni düşünüyorsun]]]?

ne-öbeği, (24)a ve b tümcelerinde de r'-yönetimlidir ama içinde bulunduğu tümcecik (24a)da ü-konumundayken (24b)de değildir. Bu da, tümcelerin dilbilgiselliği ile uyumlu bir farklılıktır. (24b)deki *nasıl* r-yönetimli olmadığından tümcenin (24c)deki MY-sunuluşunda görüldüğü gibi tümce önüne yinelemeli döngüsel taşımalarla ulaşırken, arkasında, bir sonrakinin öncülü olan izler bırakması gerekir ama yerleşmiş tümcenin GÖS konumu [*hangi problem*] öbeği ile daha önceden dolu olduğundan buraya konamaz ve olası t''_j izini bırakamaz. Bu durumda t'_j izinin tam olarak yönetilmesi için tek olasılık olan öncül-yönetimi gerçekleşmez. Sonuçta, (24b), BKİ yerine getirilmediğinden dilbilgisidışı olur.

Öte yandan, (24b)de olanın aksine, Türkçede, yerleşmiş tümcede birden fazla *ne*-öbeğinin ana TÜMe taşınmasının mümkün olduğu, yani Çift Doluşlu TÜM Süzgecinin işlemediği görünümler bulunur:

(25)
a. Alev [kimin neyi seyrettiği]-ni biliyor mu?
b. [Alev'in hangi kutuyu nereye yolladığı]-nı kim biliyor?

(26)
a. Alev Ahmet'in neyi seyrettiğini biliyor
b. Alev'in kırmızı kutuyu Ankara'ya, maviu kutuyu Denizli'ye yolladığını Akın biliyor.

Özsoy 1990c'ye göre (26), (25)e en uygun yanıtları oluşturmasa da olası yanıtları oluşturmaktadır. Ne var ki, (25) örneklerinde ana TÜMün zaten bir soru öğesi içerdiğine dikkat etmemiz gerekmektedir. Böyle bir soru öğesinin ana TÜMde bulunmadığı görünümlerde, yerleşmiş tümcenin taşınması beklenmez. (27), bu karşıtlığı örneklendirmektedir:

(27)

a. Alev [kimin neyi seyrettiği]-ni biliyor.

b. [Alev'in hangi kutuyu nereye yolladığı]-nı Akın biliyor.

Bu da göstermektedir ki ana TÜMde zaten bulunan soru öğesi, diğer *ne*-öbeklerinin taşınması için bir çekim noktası oluşturmaktadır, tıpkı ne-öbeklerinin [+Ne] özelliğini yansıtmasıyla birlikte TÜMÖnün GÖSünün de bir çekim noktası oluşturması gibi.

8.8.2 Mastarlı Ne-soruları

Kornfilt 1996a, Türkçede *-mAk* ile kurulan mastarlı tümleçler ve *-mA* ile kurulan devinimsel adlaştırmaların, diğer türde tümcesel tümleçlerin aksine iki yetersizlik taşıdığını gözlemiştir. İlki, bu yapıların ilgi tümceciği konumunda olmamasıdır:

(28)

a. *Ahmet Ayşe'ye [AÖ [TÜMÖ ADIL e_i okumak] bir kitap$_i$] aldı

b. *[Cem'in çalması] bir sonat

c. John bought Mary [AÖ a book$_i$ [TÜMÖ ADIL to read e_i]]

ç. [Hasan'ın iç-tiği/-eceği] viski

İlgi tümceciği kurma, mastarlı kuruluşlar için İngilizcede (bkz. (28c)) ve olgusal adlaştırmalar için Türkçede (bkz. (28ç)) mümkünken, mastarlı kuruluşlar Türkçede, (28a ve b)nin gösterdiği gibi böyle bir ilgilendirme kurmazlar.

Kornfilt 1996a'ya göre mastarlı kuruluşlardaki ikinci yetersizlik de şudur: Yine, İngilizcede (bkz. (29a)) dar açılı *ne*-sorusuna izin verilirken, yani yalnızca yerleşmiş tümce soru özellikli olabilirken ve Türkçedeki olgusallar için (bkz. (29b)) hem dar hem de geniş açılı *ne*-sorusuna izin verilirken, yani ya yerleşmiş tümce ya da ana tümce sorulu olabilirken, Türkçedeki mastarlı kuruluşlar (bkz. (29c ve ç)) dar açılı *ne*-sorusuna izin vermezler; sorunun geniş açılı olması, yani, ana tümcenin sorulu olması zorunludur:

(29)

a. John told Mary [ADIL what to read]

b. [Partiye kimin geldiği]-ini biliyorum/?

c. *Ahmet Ayşeye [ADIL ne okumak] söyledi

ç. *[Partiye kimin davet edilmesin]-i tembih ettim

Bununla birlikte, Kornfilt 1996a, yukarıdaki dar açılı *ne*-sorusuna izin vermeme yanında, Türkçenin bazı konuşucuları için, *-mA* tümleçlerini seçen bir kaç eylemin göründüğü yapılarda böyle bir sorululuğun mümkün olduğunu gözler, (30)un örneklediği gibi:

(30)
?(?)[Partiye kimin davet edilmesin]-i söyledim

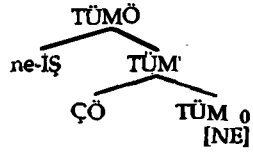
Kornfilt 1996a'ya göre Türkçedeki mastarlı kuruluşların (28a ve b)deki ve (29c ve ç)deki, sırasıyla, ilgilendirme ve dar açılı *ne*-sorusunu engelleyici karakteristikleri yanında, (30) için sözkonusu olan engellenmeme, Rizzi 1991'de ortaya atılan bir öneriden yararlanılarak açıklanabilir:

(31) *Ne-Ölçütü*
A. Bir *ne*-işlemcisi, bir $X_{0[+NE]}$ ile, GÖS-BAŞ eşbiçimlenmesi içinde olmalıdır.
B. Bir $X_{0[+NE]}$, bir *ne*-işlemcisi ile, GÖS-BAŞ eşbiçimlenmesi içinde olmalıdır.

(31)deki ölçüte göre, bir tümcesel baş, yani $TÜM_0$ [+Ne] özellikli olduğunda, sesbilimsel içeriği olmayan bir öğe olarak **işlemci** ((31)de *ne*-işlemcisi) GÖS konumuna taşınır. Böylece, TÜMÖ sorulu olarak yorumlanır (Rizzi'nin *Ne*-İşlemcisinin GÖSe taşınması, bir tür [+NE] özelliği yansıtma işine benzediğine dikkat edelim; bu kez yansıtma değil, böyle bir özelliği taşıyan işlemci sözkonusudur).

Ne-işlemcisinin taşınması, *ne*-soruları için sözdizimsel taşıma içermeyen Japonca, Çince, Türkçe gibi dillerde MYde yer almaktadır, yani *ne*-Ölçütü MYde uygulanmaktadır. Buna göre, *ne*-Ölçütünün Türkçede uygulandığı MY-eşbiçimlenmesi, aşağıdaki gibidir:

(32)

(32)deki biçimlenmeye göre mastarlı ne-sorularının bulunmaması, bu tür tümceciklerin TÜMünün [-Ne] özellikli olduğunu gösterir. $TÜM_0$ [-Ne] özellikli olduğundan TÜMÖnün yansıma alanı içinde ne-öbekleri bulunmamaktadır. Bu noktada yanıtlanması gereken soru şudur: Mastarlı

tümceciklerin $TÜM_0$'ı boş ise, o zaman, bu baş herhangi bir özelliği, yani [+Ne] değil de [-Ne] olma özelliğini nasıl kazanmaktadır?

Kornfilt 1996a, Rizzi 1991'deki bir varsayıma dayanarak [+Ne] özelliğinin tümceciğin tamamını kapsadığını ve ÇEK budağı ZAMAN, GÖRÜNÜŞ ve(ya) KİP özelliklerini içerdiğinde [+Ne] özelliği için bir çekim merkezi oluşturduğunu kabul eder. Bu özellikleri içeren bir ÇEK budağı bulunmadığında ya da budak bu açılardan zayıf olduğunda, ortada çekim merkezi bulunmaz ve sonuçta $TÜM_0$ [+Ne] değil, [-Ne] özelliği kazanır. Böylece, ÇEK budağı ZAMAN, GÖRÜNÜŞ ve(ya) KİP özellikleri taşımayan ve bu nedenle $TÜM_0$'ı boş olan *-mA/-mAk* tümcecikleri, yani mastar tümcecikleri, *ne*-sorusu için gerekli özelliği taşımadığından içinde de ne-öbeği bulunmaz.

Şimdi, tümcecik mastarlı olmasına karşın ne-sorusuna bazı konuşucularca ve belirli bir dilbilgiselliğe kadar (30)da neden izin verildiğini sorgulayabiliriz.

Kornfilt 1996a'ya göre (30) türündeki tümcelerde bir KİP özelliği olarak bulunan "gereklilik" anlamı, ilgili ÇEKin KİP açısından belirginleştiği anlamına gelir. O halde, (30)u düzgün bulan konuşuculara göre ortada, açık belirleyicisi olmamasına karşın kip özelliği belirginleşmiş bir ÇEK budağı bulunmaktadır ve [+Ne] özelliği için bir çekim merkezi oluşturmaktadır, sonuçta, mastarlı tümce içinde bir ne-öbeği bulunduğunda ilgili $TÜM_0$ [+Ne] özelliği kazanabilmektedir.

Kornfilt 1996a'nın (29)daki gözlemlerine, yani ilgilendirmeye izin vermeme konusuna geçmeden önce şu örneklerle ilgilenelim:

(33)
a. *[Çalmak] bir sonat
b. A sonata to play

(34)
[Çalacak] bir sonat

(33)ün a-b karşıtlığı göstermektedir ki Türkçenin mastarlı tümcesi için ilgilendirme mümkün değilken, amaçlanan okuma açısından eşiti bir kuruluş İngilizcede mümkündür. (34)teki düzgün ilgilendirmede ise *-AcAk*, gerçek bir gelecek değil, potansiyel ama "gerçek-dışı(irrealis)" bir gelecek anlamı içermektedir. O halde, Kornfilt'e göre Türkçe dilbilgisinde, Rizzi 1991'in *ne*-işlemcisine benzeyen bir İLGİ-işlemcisi düzenleyebiliriz.[3] Böylece, belki de

[3]Kornfilt 1996a'ya göre zaten başka çalışmalarda da (örneğin olumsuzlama için bkz. Haegeman ve Zanuttini 1990, Haegeman 1994a) *ne*-Ölçütü benzer yollarla genişletilmiştir.

"İşlemci Ölçütü" adı altında bir genişletmeyle İLGİ-işlemcisi kavramına ulaşıp (33) ve (34)teki görünümleri açıklayabiliriz:

Mastarlı tümce gerçek-dışı gelecek özelliği taşıdığı ve [+İşlemci] olarak belirginleştiğinde, (33b) ve (34)te olduğu gibi Ölçüte uyulmaktadır ve ilgilendirme mümkün olmaktadır. (33a) böyle bir özellik taşımadığından ilgilendirme engellenmektedir.

8.9 Türkçe Üzerine Bazı Tartışmalar

8.9.1 Mastarlı Çift Edilgen

Kornfilt 1988, Türkçede edilgen mastarlı tümceciğin öznesi ile edilgen ana tümcenin öznesinin ortak olduğu ve "mastarlı çift edilgen (MÇE)" dediği yapıları ele alır:

(35)
Üniversiteler (polis tarafından) kuşatılmak istendi

(36)
Üniversiteler (polis tarafından) kuşatılmağa başlandı

(37)
Üniversiteler (polis tarafından) kuşatılmağa çalışıldı

Bu tümcelerde, yerleşmiş eylemin edicisi ile ana eylemin edicisi (her ikisi için de "polis") eş-gönderimli olarak algılanır. Yerleşmiş eylem, denetim bağlamlarında görülen *-mAk*'lı biçimdedir. Yerleşmiş ve ana eylemin her ikisi de edilgen biçimbilimi taşır ve bu yapılarda, hepsi de özne denetimli olan yalnızca üç ana eylem bulunur: sırasıyla *iste-*, *başla-*, *çalış-*.

Ne var ki, yukarıdaki özellikleri değildir (35)-(37) arası kuruluşları ilginç yapan. Kornfilt 1988'e göre, Türkçenin bu MÇElerinde herşeyden önce beklenmedik bir dilbilgisellik bulunmaktadır. Benzer yapılar İngilizcede, İDKnın araçlarıyla açıklanabilecek biçimde dilbilgisidışıdır. (35)-(37) arası tümcelerin İngilizce eşitlerini bir araya getiren (38)e bakalım:

(38)
*The universities$_i$ were wanted/begun/tried [t_i to be surrounded (by the police)]

(38)deki İngilizce tümcenin dilbilgisidışılıklarına yol açan, yerleşmiş tümceden çıkıp ana tümcenin önüne yerleşen AÖnün [*the universities*] arkada bıraktığı izin, BKİyi yıkmasıdır. Bu şöyle olmaktadır: *t*, bir boş kategori olarak tam yönetilmelidir, yani UYUM tarafından yönetilmesi yeterli değildir, çünkü UYUM ona ROL yüklememektedir. İzin r-yönetimli olması yerleşmiş eylem açısından da mümkün değildir, çünkü bu eylem *surround*, dışsal ROL belirleme özelliğini yitirmek üzere edilgen biçimdedir. Bunun yanı sıra, ana eylemler (*want*, *begin*, *try*), izin yönetim kategorisini yıkıp onu yönetecek KDY eylemleri de değildir. Bu durumda sorun, Kornfilt 1988'e göre, şu soru etrafında toplanmaktadır: (38) türü kuruluşlar (yani (35)-(37) arası tümceler) Türkçede neden dilbilgiseldir?

Burzio Genellemesi doğrultusunda edilgen biçimbilimin, eylemin dışsal ROLünü ve yapısal DURUM yükleme yeteneğini yok ettiğini varsayan Kornfilt 1988'e göre yukarıdaki dilbilgiselliği açıklamak üzere akla ilk gelen, İngilizcedekilerin aksine MÇE eylemlerinin bir tür KDY eylemleri olduğunu varsaymaktır. Ne var ki, Kornfilt 1988'de gözlendiği gibi, (39) böyle olmadıklarını göstermektedir:

(39)

a. *Polis [ordu-yu üniversiteyi kuşatmak] istedi

b. *Polis [ordu-yu üniversiteyi kuşatmak]-a çalıştı

Tümcelerin bozukluğu göstermektedir ki ilgili eylemler (39)da bu işi KDY olarak yapamamaktadır. Kaldı ki KDY eylemleri, denetim eylemlerinden farklı olarak mastarlı tümleçler değil, çekimli tümcecikler alır, (40)ta olduğu gibi:

(40)

Hasan [biz-i üniversiteyi kuşattı] sanıyor

Kornfilt 1988 şunu sorar: T'-silmesi gerçekleştirerek tam yönetme sağlanmıyorsa, bu tür kuruluşlarda, yerleşmiş tümceciğin özne konumunda nasıl oluyor da BKİyi yıkma anlamında bir "yasaklanmış" iz (bkz. (35') gösteriminde kalın yazılı iz) bulunabilmektedir?

(35')

Üniversiteler$_i$ [t_i t_i kuşatılmak] istendi

Kornfilt 1988'e göre çözüm, mastarlı tümceciklerin bir T' değil, AÖ olduğunu kabul etmekten geçer. MÇE eylemleri, KDY eylemlerinin yaptığı

gibi T-silme değil, Türkçe dilbilgisinde bir başka silme türü olarak büyükçül yansımayı silme, kısaca "A^{büy}-silme"yi başlatmaktadır. Böylece, mastarlı tümceciğin, yani AÖnün dışarıdan yönetime engel oluşturan sınırı ortadan kalkmış ve yasaklanmış izin ana eylem tarafından tam yönetimi, yani BKİ sağlanmış olur. Bu noktada önemli olan, yerleşmiş tümcenin AÖ karakteri taşıdığının varsayılmasıdır. Mastar tümceciklerinin üzerine DURUM eki alması, onların AÖ karakteri taşıdığının en önemli göstergesidir.

Kornfilt 1988'e göre A^{büy}-silme, MÇE kuruluşlarının dilbilgiselliğini açıklarken, bunların nasıl türetildiği hakkında da bir bilgi vermektedir. Türetim süreci şu aşamalardan oluşmaktadır:

i. Yerleşmiş nesnenin yerleşmiş özne konumuna taşınması için, mastarlı eylem edilgen biçimbilimi taşımaktadır.
ii. Mastar [+uyum] özelliği taşımadığından özne DURUM yüklenemeyeceği için, bu konuma taşınmış yerleşmiş özne, daha sonra ana özne konumunu taşınmaktadır ki ana UYUMdan DURUM alabilsin.
iii. Ana eylemin edilgen biçimbilimi taşıması ise, ana özne konumuna yüklenecek bir dışsal ROLü atmak içindir. Yoksa, bu konumdaki türemiş özne ki gerçekte yerleşmiş nesnedir, geride bıraktığı izi ile r-zinciri kurmaktadır ve yerleşmiş nesne konumundaki ROLü taşımaktadır. Böylece, zaten bir ROL taşıdığından, edilgenleştirilmemiş ana eylemin dışsal ROLünü de alarak ROL Ölçütünü yıkacaktır.
iv. Yerleşmiş özne konumundaki izi BKİyi yıkıyor olmaktan kurtarmak için de A^{büy}-silme uygulanması gerekmektedir ki ana eylem tarafından tam olarak yönetilsin.

Böylece, İngilizce eşitinde tam olarak yönetilmediğinden tümceyi dilbilgisidışı yapan yerleşmiş özne konumundaki iz, A^{büy}-silmesi sayesinde, ana eylemin yönetimine açık hale gelmektedir ve tümce BKİyi yıkmaktan, sonuçta da dilbilgisidışı olmaktan kurtarılmaktadır.

Kornfilt 1988'e göre A^{büy}-silmenin dilsel kuram açısından iki avantajlı sonucu bulunmaktadır. İlk olarak, T'-silme artık tekçil bir görünüm değildir, bir de A^{büy}-silme vardır. İkinci olarak, AÖ ve Tler arasında silinme açısından bir paralellik daha ortaya koyulmuştur ki böyle bir paralellik de Aşamalı X Kuramının ana ruhuyla uyumlu olacaktır.

8.9.2 Türkçede EÖ Var mı Yok mu?

Hale 1978, dillerin öbek yapısal EÖyü içerip içermediğine bakılarak sınıflandırılabileceğini söyler. Bu açıdan, EÖ içeren diller eşbiçimlenmeli, içermeyenler eşbiçimlenmesiz olarak görülebilir. Bu iki tür dil arasındaki en belirgin farklılık, eşbiçimlenmesiz dillerin oldukça yüksek bir sözcük-sıralanış özgürlüğü içerdiği ve (en azından bazı yapılarda) boş kategori sergilemediği yönündedir.

Geleneksel üretici dilbilgisinde çalkalama (bkz. §**II.7.10**) olarak görülen sözcük-sıralanış özgürlüğü, öbek yapı bileşeninde üretilen temel sözcük-sıralanışı üzerine dönüşümlerin uygulanmasıyla elde edilirdi. Ne var ki Hale 1978, çalkalamanın α-taşıma ile değil, şöyle bir taban kuralı ile üretildiğini ileri sürmüştür:

(41)
$X' \rightarrow W^* X$

(41)deki kurala göre W*, büyükçül yansımanın kaç kurucu ile kurulduğunun önemsiz olduğunu gösterir ve kurucular gerek gerçekleşip gerçekleşmeme, gerekse sıralanış açısından özgürdür, der. Böylece, bir kurucunun gerçekleşmemiş olması, ilgili yapıda boş kategori bulunduğu biçiminde değerlendirilmez.

Kornfilt 1990, Hale 1978'te çizilen çerçevede Türkçe, özgür sözcük-sıralanışı özelliği içermekle eşbiçimlenmesiz diller grubunda görülecekse, bunun, Türkçe için hem birkaç sözdizimsel özelliği dolayısıyla, hem de boş kategoriler açısından sorunlu olduğunu söyler.

Kornfilt 1990'a göre çok bilinen bir sözdizimsel tanıtlama yolu, Türkçenin tıpkı İngilizce gibi bir EÖ içerdiğini gösterir. Bu tanıtlama yolu, *öyle*-adılsıllaştırmasıdır:

İngilizce gibi dillerde, sıralı tümcelerde *do so* öğesi, EÖnün bir parçasıyla değil, tamamıyla yer değiştirir:

(42)
Mary smashed the TV with a hammer, and [John did so, too]/*[John did so the stereo]

Aynı görünüm, Türkçede *öyle* ile sergilenir:

(43)
Ben kitabı Ahmet'e vereceğim, [Mehmet de öyle]/*[Mehmet de gazeteyi öyle]

Bu, Kornfilt 1990'a göre, adılsıllaştırmanın EÖ diye bir yapıya duyarlı olduğunu ve böyle bir budağın bulunduğunu gösterir.

Kornfilt 1990, Türkçenin bir eşbiçimlenmeli dil olduğuna dair başkaca tanıtlar bulunduğunu da belirtir. Bunlardan biri, boş kategorilerdir. Eğer bir dilde boş kategoriler bulunuyorsa, bu dil ne kadar sözcük-dizilişi özgürlüğü içerirse içersin, o dilde EÖ var demektir. İşte Kornfilt 1990'ın Türkçede bulunduğunu iddia ettiği boş kategoriler:

8.9.2.1 *Adıl*

Bilindiği gibi güçlü uyum, gerçekleşmemiş öğeyi kestirilebilir kıldığından, bu tür uyumu taşıyan dillerde, yani adıl-düşüren dillerde adılsıl özne atılabilir. Bu gereklilik, Türkçede, atma işlemi yerleşmiş tümcenin öznesine uygulandığında belirgindir:

(44)
a. Askerler$_i$ [*adıl*$_{*i/*j}$(3.çoğul) öleceğin]-e inanıyorlar
b. Askerler$_i$ [*adıl*$_{i/j}$(3.çoğul) öleceklerin]-e inanıyorlar

Yerleşmiş tümcenin öznesi, eğer çoğul özellikli ana özne ya da aynı özellikte dışarıdan bir öğe tarafından belirlenecekse, UYUM, çoğul ekini de içermelidir. (44a)da UYUM çoğul ekini içermediğinden yerleşmiş özne, ne ana özne ne de dışarıda çoğul özellikli bir öğe ile eşgönderimli olabilir. UYUMun çoğul ekini içermesi, bu iki bağlanmayı da sergiler ve tümce iki okumalı olur, (44b)de gösterildiği gibi. Böylece (44)teki dilbilgisellik karşıtlığını yaratanın bir atılan öğe olması, Kornfilt 1990'a göre bu öğenin Yansıtma İlkesi doğrultusunda bir kurucu, dahası, bir boş kategori olduğunu gösterecektir.

8.9.2.2 ADIL

Kornfilt 1990'a göre UYUMun özne konumundaki kurucularla etkileşimi, bir başka boş kategori türünün varlığını da tanıtlar. Mastar tümcelerinde [- UYUM] bulunduğundan özne konumunda ADIL bulunur. Bir ROL taşınması gereken ADIL, bu konumda yönetilmeyendir ve uygun bağlamlarda denetlenir.

Denetleyici olmadığında gönderimi soyuttur. Türkçenin (55a) tümcesi, böyle bir boş öğenin varlığını tanıtlar, çünkü tümcecik UYUM taşırsa, bu konumdaki boş öğe, dolgu adılı özelliği taşıyan *adıl*dır:

(55)
a. [ADIL$_{soyut}$ Türkiyede yüzücü ol-mak]$_{[-uyum]}$ zordur
b. [*adıl*$_{dol}$ Türkiyede hala yüzücü olma-sı]$_{[+uyum]}$ bir mucizedir

Kornfilt 1990, Türkçede ADILın bulunduğuna dair bir tanıtın da "*sırf* AÖ"sü ile birlikte görülme açısından açık adılla arasındaki okuma farklılığı olduğunu söyler ve İngilizcenin (46)daki açık adıllı tümcesinin iki okuma içerdiğine dikkat çeker (bkz. (47)).

(46)
Only John expected [that he would win]

(47)
a. John'dan başka hiç kimse kendisinin kazanacağını ummuyordu
b. John'un kazanacağını John'dan başka hiç kimse ummuyordu

Açık adıl yerinde bir ADIL bulunduğunda ise, bu bulanıklık ortadan kalkar, yani yalnızca (47a)daki okuma söz konusudur:

(48)
Only John expected [ADIL to win]

Aynı karşıtlık, Kornfilt 1990'a göre Türkçede de, adılsıl özellikli *adıl* ile ADIL arasında görülür:

(49)
a. Sırf Hasan [*adıl* yarışmayı kazanacağın]-ı umuyordu
b. Sırf Hasan [ADIL yarışmayı kazanma]-yı umuyordu

Öte yandan, Kornfilt 1990'a göre, eğer Türkçede bir EÖ bulunmasaydı, (50)deki adıl (*onu*), öncülü konumundaki *Hasan'ın*'a k-buyuracak ve onu bağlayacaktı, böylece açık AÖlerin özgür olmasını gerektiren bağlamının C ilkesi yıkılmış olacaktı.

(50)
[Hasan'ın$_i$ annesi] onu$_i$ çok sever

Adıl, bir EÖ-içi kurucu olarak görülürse, böyle bir k-buyurma yeteneği taşımaz ve C ilkesini yıkmaz. Zaten tümce de dilbilgiseldir.

8.9.2.3 Değişke

Kornfilt 1990 Türkçede ADIL ve *adıl*ın yanı sıra üçüncü bir boş kategori olarak, değişkeleri ele alır. Değişke, TÜMÖlerin GÖSüne taşındığı varsayılan işlemcilerin arkalarında bıraktıkları boş kategorilerdir.

Değişkelerin İngilizcedeki varlığı, (51)deki gibi güçlü kesişme alanından tanıtlanır:

(51)

a. The man$_i$ [who$_i$ e_i thinks [that [he$_{i/j}$ is in love with Mary]]]

b. The man$_i$ [who$_i$ [he$_{*i/j}$ thinks [[e_i is *in* love *with* Mary]]]

(51a)daki ü'-bağlı değişke *e*, tıpkı özel adlar ve açık AÖler gibi bir g-anlatım olarak, bağlamanın C ilkesi doğrultusunda özgürdür, yani ona, eşdizinli olduğu adıl (*he*) tarafından k-buyurulmaz. (51b)de ise değişkeye *he* adılı k-buyurmaktadır ve bu yüzden, ikisi arasında eşdizinleme olamaz.

Kornfilt 1990'a göre aynı örnekleme Türkçeden de kurulabilir. Türkçe ilgilendirmelerde, ilgi tümceciği içinde, hedef AÖsünün eşdizinli olduğu bir boş değişke (bkz. (52)de *e*'ler) bulunur.

(52)

a. [e_i [*adıl*$_{i/j}$ Ayşe'ye aşık olduğun]-u sanan]]adam$_i$

b. [*adıl*$_{*i/j}$ [e_i Ayşe'ye aşık olduğun]-u sandığı]]adam$_i$

Değişke (52a)da özgürken, yani kendisine eşdizinli olduğu *adıl* tarafından k-buyurulmazken (52b)de kendisine k-buyuran *adıl* tarafından bağlanan bir değişke yer almaktadır ve tümce, bu bağlama açısından bozuktur.

8.9.2.4 AÖ-izi

Kornfilt 1990a'ya göre Türkçede dördüncü bir boş kategori türü olarak, sesbilimsel olarak boş olan ve gönderge özelliği taşıyan AÖ-izini buluruz. Eğer Türkçe gerçek taşıma kuralları içermeseydi, AÖ-taşıma da olmazdı. Böylece, bu dilde yükseltmenin bulunmaması gerekirdi. Oysa Türkçe edilgen yapılardı AÖ-taşımanın bulunduğuna dair tanıtlar bulunmaktadır.

(53)te *Ahmet, öldürül-* cyleminin içsel üyesidir ve ROLünü bu cylemden almıştır. Buna karşın *Ahmet* AÖsü, üyesi olmadığı *san-* cyleminin dışsal üyesi olarak ana tümcenin özne konumuna taşınmıştır.

(53).
Ahmet [(kardeşi tarafından)] öldürüldü] sanılıyor

Mastarlı çift edilgenler de benzer biçimde AÖ-taşımanın, dolayısıyla AÖ-izinin Türkçede bulunduğunu gösterir:

(54)
Binalar$_i$ [t_i (ordu tarafından)] t_i işgal edilmeğ]-e başlandı

Ana ve yerleşmiş eylemin edilgen biçimbilimi sergilediği (54)te, ana eylemle ROLsel bağlantı taşımayan alt tümcenin nesnesi, önce kendi tümcesinin özne konumuna, sonra da ana tümcenin öznesi konumuna taşınmış ve arkasında iki iz bırakmıştır.

8.9.3 Türkçede Tümcenin Başı: Bir Daha

Türkçede tümcelerin başının ne gibi bir kategori olduğu üzerine ilkin Kennelly 1992'deki iddiayı (bkz. § **II.2.11.2**), sonra da Brendemoen ve Csató 1984'deki iddiayı (bkz. §**II.6.5.2**) ele almıştık bkz. İlk çalışmada, öbeklerin Aşamalı-X Çizelgesi çerçevesindeki biçimlenmesine göre tümcecikler için farklı bir iddia ortaya atılıyor, onların B tarafından dallandırılan bir ÇÖ oldukları, bir başka deyişle, tümceciklerin Türkçede birer BÖ olduğu iddia ediliyordu. İkinci çalışmada ise, ana tümcelerin başının ÇEK, tümceciklerin ise UYUM olduğu iddia ediliyordu. Şimdi, İDK çerçevesinde tümceciklerin başının ne olduğuna dair çok daha farklı bir iddia ile yakından ilgilenelim.

Kural 1993, Türkçenin mastarlı kuruluş kuran iki eki *-mAk* ile *-mA*'yı,. ad tümcelerinde görünen *-dık* ile *-acak*'ı ve ana tümcelerde görünen *-dı* ile *-acak*'ı birbirleriyle karşılaştırarak, ilgili eklerin sonsesinde görünen *-k*'nın tümceciğin başı, yani TÜM olduğunu iddia eder. Böylece Kural 1993, Türkçede yerleşmiş de olsa bir TÜM konumunun sesbilimsel malzeme ile dolu olduğunu iddia etmekle, önceki bütün açıklamalardan köklü biçimde ayrılır.

8.9.3.1 Tümcecliğin Başı (*-k*) İçin Üç Tanıtlama

Tümceciklerin başının *-k* olduğu iddiasını temellendirmek üzere çeşitli tanıtlamalara giden Kural 1993, ilkin KDY yapıları ile ilgilenir. Ona göre, KDYnin TÜMÖ-silme yoluyla uygulandığını varsayarsak, KDYnin *-dık*, *-acak* ve *-mak*'lı yapılarda olmaması (bkz. (55)) ama ana tümce çekimine sahip tümcecikte (bkz. (56)) olması, *-k*'nın TÜM olduğuna delalet eder:

(55)
*Ahmet [Berna'yı uyuduğu]-nu sanıyor

(56)
Ahmet [Berna'yı uyudu] sanıyor

TÜMün *-k* ile dolu olması da, İngilizcede *that*'in bulunmasına benzer bir etki yapar ve dışarıdan yönetime engel oluşturulur. Böylece (55)teki *-dık*, *-acak* ve *-mak*'lı yapılarda ana eylemin yerleşmiş TÜMÖnün öznesini yönetmesi ve ona DURUM yüklemesi engellenmiş olur. Bu da Türkçede *-dık*, *-acak* ve *-mak*'lı tümceciklerde neden KDY olmadığını açıklar; *-k*, sesbilimsel içerik taşıyan bir TÜM olarak dışarıdan yönetime engel oluşturmaktadır.

Kural 1993, Raposo 1986'nın DURUM Belirleme Kuramına dayanarak Türkçede *-k*'nın TÜM olduğunu tanıtlayan bir başka gözlem bulunduğunu söyler.

Raposo 1986'nın DURUM Belirleme Kuramına göre mastarlı ÇEKler, kendileri bir DURUM yüklenmedikçe kendi öznelerine DURUM yükleyemez. Mastarlı tümceciğin ÇEKinin DURUM yüklenebilmesi için de önce kendi TÜMüne yükselmesi gerekir. Bu yükselme sonucunda ana eylemden DURUM yüklenebilir hale gelir. Türkçede ise, Kural 1993'e göre, benzer durumlarda DURUM yükleme ÇEK'ten-TÜM'e taşıma ile değil, TÜMÖnün silinmesi yoluyla gerçekleşir.

(57)
a. Ahmet [ADİL düşme-k]-ten korkuyor
b. Ahmet [Berna'nın düşmesi]-nden korkuyor

(57b)de TÜM silinmiştir, yani *-k* yoktur, böylece tümcecik ÇEKinin, ana eylemden DURUM alması için yükselmesine gerek kalmamıştır, bulunduğu konumda DURUM yüklenerek öznesine de (*Berna*) DURUM (*-nın*) yükleyebilecek hale gelmiştir. Oysa (57a)da bir TÜM (yani-*k*) bulunmaktadır

ama bu kez de ÇEK'ten TÜM'e taşımaya gerek yoktur, çünkü, tümceciğin özne konumunda DURUM yüklenmesi gerekmeyen ADIL bulunmaktadır.

Kural 1993'e göre bağlama alanı oluşturup oluşturmama da *-k*'nın TÜM olduğunu gösteren bir başka tanıttır. (58a)da tümceciğin öznesi konumunda *adıl* bulunmaktadır ve bu *adıl* tümce dışında bağlanmaktadır. Demek ki, tümcecik adılsıl için bağlama alanı oluşturmaktadır.

(58)
a. Ahmet$_i$ [*adıl*$_i$ Ankara'ya gittiği]-ni sanıyor
b. *Ahmet$_i$ [*adıl*$_i$ Ankara'ya gitti] sanıyor
c. *Ahmet$_i$ [*adıl*$_i$ Ankara'ya gitmesi]-ni istiyor

(58b) ve (58c)de *adıl*ın (58a)daki gibi ana tümcenin öznesine bağlanması gerçekleşmemektedir. Bu da gösterir ki ilgili tümcede yer alan tümcecikler, *adıl* için bağlama alanı oluşturmamaktadır ve *adıl*, ana tümcenin tamamını bağlama alanı olarak görmektedir. Buradan hareketle, öyleyse, (58a)da *-k*'nın bulunmasına karşın (58)in diğer iki tümcesinde bulunmamasını, bu bağlama karşıtlığı ile paralel görebiliriz: TÜMün varlığı adılsıllar için bir bağlama alanı sınırı oluşturmaktadır; TÜM yoksa böyle bir sınırlama da yoktur.

8.9.3.2 Eden TÜMe Taşıma

Kural 1993, tümceciklerde *-k*'nın bir TÜM olduğunu varsayımakla birlikte, bu *-k*'nın yüklemcil eylemin üzerinde ekli olmasını Eden-TÜMe taşıma sonucu olarak görür ve böyle bir baş-taşıma sonucu ortaya çıkan E+TÜM bütünlüğü, olası en yüksek baş konumunda olmalı ki ana eylemden (59)da olduğu gibi DURUM yüklenebilsin, der. En yüksek baş TÜM olduğuna göre de, Enin yükselip birleştiği öğenin, yani *-k*'nın TÜM olması gerekir.

(59)
Ahmet [*adıl* eve koştuğum]-u biliyor

Kural 1993, (60)taki gibi eylem sonuna taşınmaların ana tümcelerde görünmesini ama tümceciklerde görünmemesini de Eden-Tye taşınma tanıtı olarak görür, çünkü, Enin Tye yükselmesi en üst konuma yükselme olmalıdır ki ana eylemden DURUM alabilen bir üye konumu ortaya çıkabilsin, böylece, tümceciklerde eylem sonuna eklenme olmaması, üyelere eklenme olmaması (Chomsky 1986b) koşulu ile açıklanabilsin.

(60)
a. Ahmet gitti okula
b. *Berna Ahmet'in gittiğini okula duydu

(60b)de tümceciğin sonuna giden öğe (*okula*), tümceyi dilbilgisidışı kılacak biçimde bir üyeye ekleniyor olmalıdır ki ilgili koşulu yıkmakla dilbilgisidışı kalsın. Demek ki, *okula*'dan önce görünen *gittiği* bir üyedir. O halde, "E+*ti*+*k*+*i*" bütünlüğünün üye olması, onun bulunduğu kurucunun, yani tümceciğin en üst budağında, yani TÜMde yer aldığını gösterir.

Kural 199 3'e göre, Türkçe ilgi tümceciklerinden sınırlama budaklarının tanınmaması da Enin Tye yükseldiğinin tanıtıdır:

(61)
[TÜMÖ [TÜMÖ [t_i annesi]-nin herkesle konuştuğu]-nu duyduğum] adam$_i$

(61)deki iz, bir ad öbeğinin öznesidir. İzin tam olarak yönetiliyor olması için, ki tümcenin düzgünlüğü öyle olduğunu göstermektedir, tek olasılık ROL-yönetimli olmaktır, çünkü iz ile öncülleri aralarında tıkayıcı kategoriler (TÜMÖLer) bulunmaktadır. Bununla birlikte, ize ROL yükleyecek eylem *konuştuğu*,TÜMe yükselmiş olmalı ki öznesini tam olarak yönetiyor olsun ve sonuçta özne konumlarındaki öğenin (*adam*'ın) çıkarılması mümkün olsun.

Kural 1993 olumsuzluk adılı *kimse*'ye özne konumunda izin verilmesinin de Türkçede Enin TÜMe yükseldiğinin tanıtı olduğunu söyler. Hatırlanacağı gibi, bir tümcede *kimse*'nin bulunmasına, ancak eylem olumsuzsa izin verilirdi. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu izin verme ana tümceler için de (bkz. (62)) tümcecikler için de (bkz. (63)) geçerlidir:

(62)
Kimse koşmadı
*Kimse koştu

(63)
Ahmet [kimsenin koşmadığı]-nı sanıyor
*Ahmet [kimsenin koştuğu]-nu sanıyor

(62) ve (63)teki yerleşmiş eylemlerin üzerindeki olumsuzluk ekinin, olumsuz adıldan oluşan özneye izin vermesi için ona k-buyuracağı bir konumu yükselmiş olması gerekir. Bu konum da, içinde bulunduğu tümceciğin TÜM konumudur. Olumsuzluk ekinin yükselmesi E ile birlikte olacağından, sonuçta E de TÜMe yükselmiştir.

Olumsuzluk ekinin E ile ayrılmaz olması, özne konumundaki olumsuz adılların yükseltildiği yapılarda neden tümceciğin eylemi üzerinde olumsuzluk ekinin bulunmadığını da açıklar:

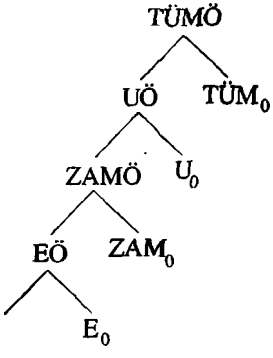
(64)
a. Kimse [vuruldu] sanılmıyor
b. *Kimse [vurulmadı] sanılıyor

(64)teki her iki örnekte de ***kimse***, tümceciğin öznesi iken ana tümcenin öznesi konumuna yükselmiştir. Bu durumda ***kimse***, (64a)da olumlu olan tümcecik eyleminin k-buyurma alanından çıkmış ve tümce bozuk olmaktan kurtulmuştur. (64b)deki bozukluk ise, ***kimse***'nin yükselme sonucu olumlu bir eylemin k-buyurma alanına girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda ***kimse*** adılına olumlu eylem izin vermemektedir.

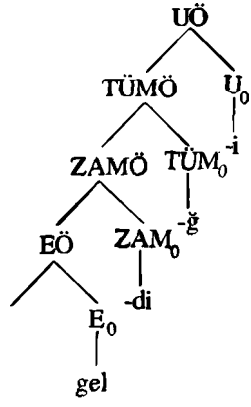
8.9.3.3 Baş *-k* İçin Bazı Sorunlar

Ne var ki, Kural 1993'ün *-k*'yı en üstteki budağın malzemesi olarak gören yaklaşımı şöyle bir sorun içermektedir: İDKda genelde kabul edilen TÜMÖ biçimlenmesine göre (bkz. (65a)) en üstteki öğe TÜMdür.[4] Buna göre Türkçenin yerleşmiş TÜMÖsünde *-k* baş ise, en üstteki öğe demektir. Oysa, eylem çekiminde en sağdaki, böylece öbek yapıda en üstteki öğe (bkz. (65b)) *-k* değil, UYUM ekidir!

(65) a.

b.

[4]Kural 1993 (65a)daki biçimlenmenin Pollock 1989, Belleti 1990 ve Chomsky 1991'de kabul edilen biçimlenme olduğunu belirtir.

Bununla birlikte, Kural 1993'e göre (65b)deki görünüm yanıltıcıdır. Şöyle ki: Bir an için bu görünümün gerçek olduğunu varsayalım. O zaman Türkçede UYUM ekinin tümcecikte en dıştaki, böylece öbek yapıda en üstteki baş olması demek, öznelerin de bu başın GÖSü konumuna yükselmesi demektir, çünkü özneler ile UYUM arasında GÖS-Baş ilişkisi kurulmuş olmalıdır. Böylece, en üstteki baş olan TÜMÖnün GÖSü konumuna yükseldiğinden özne AÖleri de tümceciğin soldan en dışındaki üyesi demektir. Şimdi bu resmi akılda tutarak, Türkçede, niceleyici yükseltme, çalkalama ve bağlama görünümlerine bakalım ve özne AÖlerinin gerçekten de tümcenin en solunda olup olmadığını anlamaya çalışalım.

Eğer resim doğruysa, o zaman (65b)deki görünüm de gerçek demektir ve *-k*'nın Türkçede TÜMÖnün başı olduğu iddiası bütünüyle geçersizdir. Eğer resim doğru değilse, o zaman, niçin y-yapı öbek görünümünün (65a)daki gibi değil de (65b)deki gibi olduğunun açıklanması gerekecektir.

Eğer özneler en dıştaki üyeler ise, o zaman (66)daki gibi nesnesel nö-öbeklerinin niceleyici öbeği olan özneleri açısına aldığı ama bunun tersinin olmadığı tümcelerin mümkün olmaması gerekir ama mümkündür:

(66)
Herkes kimi gördü
[Herkesin kimi gördüğü]-nü sordum

Bu tümcelerde herkesin gördüğü kişi, tek bir kişidir, herkese göre ayrı ayrı kişiler söz konusu değildir. Demek ki, *herkes* öznesi MYde UYUMun değil TÜMün GÖSünden altta bir yerde olmalıdır ki bu konuma nesnenin gelerek geniş açı kazanması mümkün olsun.

Daha önce Kural 1992'de saptandığı gibi, tümceciklerde eylem sonuna çalkalamaya izin verilmiyordu (bkz. (67a)), ancak özne önüne taşınma mümkündü (bkz. (67b)):

(67)
a. *Berna Ahmet'in gittiğini okula duydu
b. Berna okula Ahmet'in gideceği-ni duydu

(67a) tümcesinin bozukluğu açıktır; tümcecikte eylem Eden-Tye taşınma sonucu en üstteki budağa yükselmiş bir kurucudur ve kendisinden sonraya eklenme olacaksa bu TÜMÖye (veya UÖye) olacaktır ama yerleşmiş TÜMÖ DURUM aldığı için üye konumuna geçmiştir, bu nedenle de eklenme üyelere olmuş olacaktır ki bilindiği gibi bu yasaklanmış bir eklenmedir. Buradan hareketle aynı nedenlerle (67b)nin de bozuk olmasını bekleriz eğer özne ön

üstteki kurucu ise ki bu durumda da üyeye eklenme olacaktır, çünkü o konumda özne AÖ bulunmaktadır. Fakat durum tersidir, o halde özne en üstte değil daha altta olmalıdır.

Tümceciklerde *-k*'nın yokluğu, tıpkı KDY bağlamlarında olduğu gibi ilgili bağlama alanını kuracak tümcecikleri de kapalı bir alan olmaktan çıkarır. Bu açıdan (68)deki bağlanma farklılıklarına yakından bakalım:

(68)
a. Ahmet$_i$ [*adıl*$_i$Ankara'ya gittiği]-ni sanıyor
b. *Ahmet$_i$ [*adıl*$_i$ Ankara'ya gitti] sanıyor
c. *Ahmet$_i$ [*adıl*$_i$ Ankara'ya gitmesi]-ni istiyor

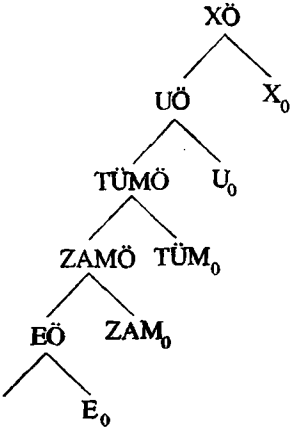
(68)deki tümceciklerin özne konumundaki adıl, bir adılsıl olarak bulunduğu tümceciğin dışında bağlanmalıdır ve (68a)da öyledir. Bununla birlikte aynı türde bağlanma (68b) ve (68c)de gerçekleşmemektedir. Eğer yerleşmiş özne TÜMÖnün GÖSü konumunda olsaydı, TÜM$_0$dan daha yüksek bir konumda yer alıyor olacaktı ve bu durumda TÜMün *-k* ile dolu olup olmaması özne konumunda adılın bağlanmalarını etkilemeyecekti. Ama (68)deki farklı dilbilgisellikler göstermektedir ki etkilemektedir ve *-k*'nın bulunmadığı tümceciklerden dışarı çıkıp bağlanma gerçekleşmemektedir.

8.9.3.4 UÖyü Dallandıran Boş XÖ

Kural 1993, tümceciklerin başının *-k* olduğu iddiası doğrultusunda UYUM ekinin y-yapıda bu baştan daha yukarıda görünmesi sorununu, TÜMÖyü dallandıran UYUM öbeğini de dallandıran bir boş XÖ çözümü ile aşmayı önerir. Böylece tümceciklerin öbek yapı görünümü gerçekte (64b)deki gibi değil (69)daki gibidir.

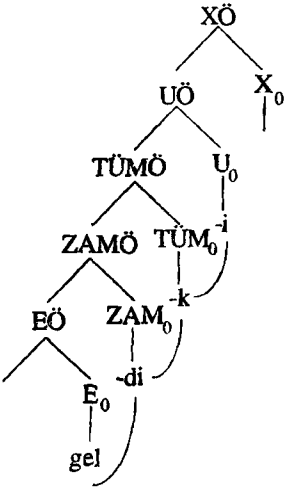
(69)daki biçimlenmeye göre EÖnün GÖSü konumundaki özne AÖsü ile E arasında GÖS-baş ilişkisi kurulduktan sonra özne AÖsü UÖnün GÖSü konumuna yükselir. Böylece, özne AÖsünün tümceciğin en solunda yer alması söz konusu değildir, çünkü, daha solda gerek çalkalamalarda, gerekse niceleyici yükseltmelerinde ilgili öbeklerin daha sola taşınacağı bir boş konum (XÖnün GÖSü) bulunmaktadır.

(69)

Özne AÖsü ile GÖS-baş ilişkisi çerçevesinde gerekli UYUM özelliğini kazanan E, ilgili UYUM ekini almak üzere, (70)de gözleneceği gibi üzerine önce $TÜM_0$daki *-k*'yı alarak $UYUM_0$a, son aşamada da [E-*di*-*ğ*-*i*] bütünlüğü X_0a yükselir.

(70)

Böylece, y-yapı görünümünde UYUM ekinin kendisinden daha yukarıda olmasına karşın *-k*'nın TÜMÖnün başı olduğu gerçeği değişmez.

TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER LİSTESİ

α-taşı	move-α
α-taşıma	α-movement
açık	transparent
açıklamalı yetkinlik	explanatory adequacy
ad öbeği	noun phrase
ada kısıtlamaları	island constraints
ADIL	PRO
ADIL Teoremi	PRO Theorem
Adıl Dışlama İlkesi	Pronoun Avoid Principle
adıllaştırma	pronominalisation
adılsıl	pronominal
$ADIL_{soy}$	PRO_{arb}
ağır AÖ	heavy NP
ağır AÖ değiştirimi	heavy NP shift
alttaşlık	subjacency
Alttaşlık Koşulu	Subjacency Condition
ana iz	main trace
ana tümce	main sentence
anlambilim	semantics
anlambilimsel bileşen	semantic component
anlambilimsel ilkeller	semantic primitives
anlambilimsel seçme	semantic selection
anne budağı	mother node
AÖ	NP
AÖ-izi	NP-trace
AÖ-taşıma	NP-movement
ara iz	intermediate trace
a-seçme	s-selection
Aşamalı-X Çizelgesi	X-Bar Schema
A-üstü-A Kısıtlaması	A-over-A Constraint
ayırıcı özellikler	distinctive features
ayrık ÇEK	split INFL
Ayrık ÇEK Hipotezi	Split INFL Hypothesis
bağlam-duyarlı	context-sensitive
bağlam-duyarsız	context-free
bağlama alanı	binding domain
bağlama ilkeleri	binding principles
Bağlamanın A İlkesi	A Principle of Binding
Bağlamanın B İlkesi	B Principle of Binding
Bağlamanın C İlkesi	C Principle of Binding
Baş Değiştirgeni	Head Parameter
baş	head
baş-taşıma	head-movement
başlangıç imgesi	initial symbol
başlatıcı	trigger
b-buyurma	m-commanding
Belirgin Özne Koşulu	Specified Subject Condition

belirginlik	prominency
belirleyici öbeği	determiner phrase
betimlemeli yetkinlik	descriptive adequacy
biçimbilimsel DURUM	morphological CASE
biçimsel evrence	formal universal
biçimsesbilim kuralları	morphophonemic rules
bileşen	component
bitiştirme	incorporation
BKİ	ECP
Boş Kategori İlkesi	Empty Category Principle
Boş Özne Süzgeci	Empty Subject Filter
boş kategori	empty category
boşuna taşıma	vacaous movement
bozuk tümce	ill-formed sentence
BÖ	DP
BÖ Hipotezi	DP Hypothesis
budak	node
Burzio Genellemesi	Burzio Generalisation
büyük ADIL	big PRO
büyükçül buyurma	maximal commanding
büyükçül yansıma	maximal projection
çalkalama	scrambling
ÇEK	INFL
çekim	inflection
çekim budağı	inflection node
Çekimli T Koşulu	Tensed T Condition
çekimsel kategoriler	inflectional categories
çekirdek tümce	kernel sentence
Çift-Doluşlu TÜM Süzgeci	Doubly Filled COMP Filter
çift-tabanlı dönüşüm	double-based transformation
dallandırma	dominance
dallanma	branching
değiştirgen	parameter
değiştirim	shifting
denetleme	control
denetlemeli ADIL	controlled PRO
derin yapı	deep structure
dışsal ROL	extemal theta role
dışsal üye	extemal argument
dışsallaştırılmış dil	extemalized language
Dil Edinim Kuramı	Language Acquisition Theory
Dil Kuramı	Language Theory
dil düzeneği	language endowment
dil yetisi	language faculty
dilbilgisel	grammatical
dilbilgisel edinç	grammatical competence
dilbilgişellik	grammaticality
dilbilgisidışı	ungrammatical
dizinleme	indexing
do-katma	*do*-insertion
doğrudan dallandırma	immediately dominating
doğrudan kurucu	immediate constituent
dolaylı nesne değiştirimi	indirect object shift
dolaylı ROL yükleme	indirect theta assignment
dolgu adılı	expletive pronoun
döngüsellik	cyclicity
dönüşlüleştirme	reflexivization
dönüşüm	transformation
dönüşüm kuralları	transformational rules
dönüşümsel	transformational

DURUM	CASE
DURUM belirleyici	CASE marker
DURUM Direnci İlkesi	CASE Resistance Principle
DURUM Süzgeci	CASE Filter
DURUM yükleme	CASE assignment/marking
DURUM yüklenici	CASE assignee
DURUM yükleyici	CASE assigner
düzgün tümce	well-formed sentence
d-yapı	d-structure
edilgen dönüşümü	passive transformation
edim	performance
edimbilimsel edinç	pragmatic competence
edinç	competence
ek atlatma	affix hopping
eklenme	adjunction
eklenti	adjunct
eklenti tümcecikleri	adjunct clauses
emir dönüşümü	imperative transformation
engel	barrier
enyakınlık	minimality
Enyakınlık Koşulu	Minimality Condition
EÖ	VP
EÖ-içi Özne Hipotezi	VP-internal Subject Hypothesis
eşdizinleme	coindexing
evet/hayır sorusu	yes/no question
evrence	universal
evrensel dilbilgisi	universal grammar
eylem öbeği	verb phrase
eylemsi	gerund
fazlalık	redundancy
g-anlatım	r-expression
genel dönüşüm	general transformation
Genişletilmiş Yansıtma İlkesi	Extended Projection Principle
gönderge	anaphor
gönderim	reference
gönderimsel anlatım	referential expression
göreceli evrence	relative universal
görünürlük	visibility
GÖS	SPEC
GÖS-baş İlişkisi	SPEC-head Relation
gösterici	specifier
gözlemsel yetkinlik	observational adequacy
güçlü kesişme	strong cross-over
güçlü UYUM	strong AGR
güçsüz kesişme	weak cross-over
güçsüz UYUM	weak AGR
GYİ	EPP
içsel DURUM	inherent CASE
içsel ROL	internal theta role
içsel üye	internal argument
içselleştirilmiş dil	internalized language
ideal konuşucu	ideal speaker
ikili özellik kalıbı	binary feature matrix
ikililik ilkesi	binary principle
ilgeç öbeği	postpositional phrase
ilgilendirme	relativisation
ilke	principle
İÖ	PP
işlevsel kategoriler	functional categories
iz	trace

kabuledilebilir	acceptable
kabuledilebilirlik	acceptability
kalıt	inheritance
kapalı	opaque
karmaşık AÖ	complex NP
Karmaşık AÖ Kısıtlaması	Complex NP Constraint
karmaşık imge	complex symbol
karşıt odaklama	contrastive focus
kategorisel kurallar	categorial rules
kategorisel seçme	categorial selection
katı yankategorileme çerçevesi	strict subcategorisation frame
katma dönüşümleri	insertion transformations
Katz-Postal Varsayımı	Katz-Postal Hypothesis
k-buyurma	c-commanding
KDY	ECM
kesişme	cross-over
kısa taşıma	short movement
kısıtlama	constraint
kızkardeş budağı	sister node
kipsel eylem	modal
konma noktası	landing site
konulaştırma	topicalisation
konusal ilişkiler	thematic relations
k-seçme	c-selection
Kuraldışı DURUM Yükleme	Exceptional CASE Marking
kurucu	constituent
kurucu-buyurma	constituent-commanding
kuyruk takma	pied-piping
küçük *adıl*	small *pro*
küçük tümcecik	small clause
Mantıksal Yapı	Logical Form
mutlak evrence	absolute universal
MY	LF
MY-taşıma	LF-movement
ne-adası	wh-island
Ne-adası Kısıtlaması	Wh-island Constraint
ne-öbeği	wh-phrase
ne-öbeği öneçekme	wh-phrase fronting
nesne denetlemeli	object controlled
ne-sorusu	wh-question
ne-sözcüğü	wh-word
ne-taşıma	wh-movement
niceleyici	quantifier
niceleyici yükseltme	quantifier raising
niteleyici	modifier
öbek	phrase
öbek belirleyici	phrase marker
öbek yapı	phrase structure
öbek yapı kuralları	phrase structure rules
öncegelme	precedence
öncül	antecedent
öncül-yönetimi	antecedent-government
örtük üye	implicit argument
özdeş-AÖ silinmesi	identical-NP deletion
özel dilbilgisi	particular grammar
özne denetlemeli	subject controlled
özneden nesneye yükseltme	subject-to-object raising
özneden özneye yükseltme	subject-to-subject raising
özne-YAR değiştirimi	subject-AUX shifting
özne yükseltmesi	subject raising

partikel dönüştürnü	partikel transformation
PRO	ADIL
ROL	*theta* role
ROL-konumu	θ-position
ROL'-konumu	θ'-position
ROL Ölçütü	Theta Criterion
ROL yapısı	theta grid
ROL-yönetimi	theta-government
ROL yükleme	theta assignment
s-belirleme	l-marking
seçimli denetleme	optional control
seçimli dönüşüm	optional transformation
seçimlik tümleç	optional complement
seçme kısıtlılıkları	selectional restrictions
sesbilim	phonology
sesbilimsel bileşen	phonogical component
sesbilimsel kalıp	phonological matrix
Sesçil Yapı	Phonetic Form
sezgisel dil bilgisi	intuitive knowledge of language
sıfat öbeği	adjective phrase
sıfır türetim	zero derivation
sınırlama budağı	bounding node
Sıralı Yapı Kısıtlaması	Coordinate Structure Constraint
silme	deletion
sonuncul dizim	terminal string
soyut ADİL	arbitrary PRO
soyut denetleme	arbitrary control
soyut DURUM	abstract CASE
SÖ	AP
sözdizim	syntax
sözdizimsel bileşen	syntactical component
sözlükçe	lexicon
sözlüksel-belirleme	lexical-marking
sözlüksel birim	lexical item
sözlüksel kategori	lexical category
sözlüksel kendineözgülük kuralı	lexical idiosyncracy rule
sözlüksel kurallar	lexical rules
sözlüksel kütük	lexical entry
sözlüksel yapı	lexical structure
sözlüksel yapıştırma	lexical insertion
stilistik dönüşüm	stylistic transformation
sunuluş	representation
sunumsal odak	presentational focus
süzgeç	filter
SY	PF
taban	base
taban-üretimli	base-generated
tam yönetim	proper government
tekçil dönüşüm	unique transformation
temel yapı	underlying structure
That-iz Süzgeci	*That*-trace Filter
that-katma	*that*-insertion
there-katma	*there*-insertion
tıkayıcı kategori	blocking category
TÖK	SSC
tözel	substantive
tümcedeş(lik)	clausemate
Tümcesel Özne Kısıtlaması	Sentential Subject Constraint
tümleç	complement

tümleyici	complementiser
türemiş yapı	derived structure
ulaşılabilir özne	accessible subject
UÖ	AGRP
UYUM	AGR
uyum dönüşümü	agreement transformation
uyum öbeği	agreement phrase
uzun taşıma	long movement
Ü-konumu	A-position
Ü'-konumu	A'-position
Ü-taşıma	A-movement
Ü'-taşıma	A'-movement
üretici	generative
üye	argument
üye yapısı	argument structure
yandaş	adjacent
yandaşlık	adjacency
yankategorileme	subcategorisation
yankategorileme çerçevesi	subcategorisation frame
yankategorileme kuralları	subcategorisation rules
yansıma	projection
Yansıtma İlkesi	Projection Principle
Yapı Koruma İlkesi	Structure Preserving Principle
yapısal değişim	structural change
yapısal dizin	structural index
yapısal DURUM	structural CASE
YAR	AUX
yardımcı budağı	auxiliary node
yardımcı eylem	auxiliary verb
yeniden-yazma	rewriting
yeniden-yazma kuralları	rewriting rules
yerdeğiştirme	replacement
yerel dönüşüm	local transformation
yerellik	locality
yerinde	in situ
yerinekoyma	substitution
yerleşme	embedding
yerleşmiş tümce	embedded sentence
yetkinlik düzlemleri	adequacy levels
yinelemeli döngüsel taşıma	successive cyclic movement
yorumlayıcı	interpretive
yönetim	government
yönetme kategorisi	governing category
yükseltme	raising
yükseltme eylemleri	raising verbs
yüzey yapı	surface structure
y-yapı	s-structure
zarf öbeği	adverbial phrase
zincir	chain
zorunlu denetleme	obligatory control
zorunlu dönüşüm	obligatory transformation
zorunlu tümleç	obligatory complement
ZÖ	AdvP

İNGİLİZCE-TÜRKÇE TERİMLER LİSTESİ

α-movement	α-taşıma
absolute universal	mutlak evrence
abstract CASE	soyut DURUM
acceptability	kabuledilebilirlik
acceptable	kabuledilebilir
accessible subject	ulaşılabilir özne
adequacy levels	yetkinlik düzlemleri
adjacency	yandaşlık
adjacent	yandaş
adjective phrase	sıfat öbeği
adjunct clauses	eklenti tümcecikleri
adjunct	eklenti
adjunction	eklenme
adverbial phrase	zarf öbeği
AdvP	ZÖ
affix hopping	ek atlatma
AGR	UYUM
agreement phrase	uyum öbeği
agreement transformation	uyum dönüşümü
AGRP	UÖ
A-movement	Ü-taşıma
A'-movement	Ü'-taşıma
A-over-A Constraint	A-üstü-A Kısıtlaması
anaphor	gönderge
anne budağı	mother node
antecedent	öncül
antecedent-government	öncül-yönetimi
AP	SÖ
A Principle of Binding	Bağlamanın A İlkesi
A-position	Ü-konumu
A'-position	Ü'-konumu
arbitrary control	soyut denetleme
arbitrary PRO	soyut ADIL
argument structure	üye yapısı
argument	üye
AUX	YAR
auxiliary node	yardımcı budağı
auxiliary verb	yardımcı eylem
barrier	engel
base	taban
base-generated	taban-üretimli
big PRO	büyük ADIL
binary feature matrix	ikili özellik kalıbı
binary principle	ikililik ilkesi
binding domain	bağlama alanı
binding principles	bağlama ilkeleri
blocking category	tıkayıcı kategori

bounding node	sınırlama budağı
B Principle of Binding	Bağlamanın B İlkesi
branching	dallanma
Burzio Generalisation	Burzio Genellemesi
CASE	DURUM
CASE assignee	DURUM yüklenici
CASE assigner	DURUM yükleyici
CASE assignment/marking	DURUM yükleme
CASE Filter	DURUM Süzgeci
CASE marker	DURUM belirleyici
CASE Resistance Principle	DURUM Direnci İlkesi
categorial rules	kategorisel kurallar
categorial selection	kategorisel seçme
c-commanding	k-buyurma
chain	zincir
clausemate	tümcedeş(lik)
coindexing	eşdizinleme
competence	edinç
complement	tümleç
complementiser	tümleyici
complex NP	karmaşık AÖ
Complex NP Constraint	Karmaşık AÖ Kısıtlaması
complex symbol	karmaşık imge
component	bileşen
constituent	kurucu
constituent-commanding	kurucu-buyurma
constraint	kısıtlama
context-free	bağlam-duyarsız
context-sensitive	bağlam-duyarlı
contrastive focus	karşıt odaklama
control	denetleme
controlled PRO	denetlemeli ADIL
Coordinate Structure Constraint	Sıralı Yapı Kısıtlaması
C Principle of Binding	Bağlamanın C İlkesi
cross-over	kesişme
c-selection	k-seçme
cyclicity	döngüsellik
d-structure	d-yapı
deep structure	derin yapı
deletion	silme
derived structure	türemiş yapı
descriptive adequacy	betimlemeli yetkinlik
determiner phrase	belirleyici öbeği
distinctive features	ayırıcı özellikler
do-insertion	*do*-katma
dominance	dallandırma
double-based transformation	çift-tabanlı dönüşüm
Doubly Filled COMP Filter	Çift-Doluşlu TÜM Süzgeci
DP	BÖ
DP Hypothesis	BÖ Hipotezi
ECM	KDY
ECP	BKİ
embedded sentence	yerleşmiş tümce
embedding	yerleşme
Empty Category Principle	Boş Kategori İlkesi
Empty Subject Filter	Boş Özne Süzgeci
empty category	boş kategori
EPP	GYİ
Exceptional CASE Marking	Kuraldışı DURUM Yükleme
explanatory adequacy	açıklamalı yetkinlik

expletive pronoun	dolgu adılı
Extended Projection Principle	Genişletilmiş Yansıtma İlkesi
external argument	dışsal öge
external theta role	dışsal ROL
externalized language	dışsallaştırılmış dil
filter	süzgeç
formal universal	biçimsel evrence
functional categories	işlevsel kategoriler
general transformation	genel dönüşüm
generative	üretici
gerund	eylemsi
governing category	yönetme kategorisi
government	yönetim
grammatical competence	dilbilgisel edinç
grammatical	dilbilgisel
grammaticality	dilbilgisellik
head	baş
head-movement	baş-taşıma
Head Parameter	Baş Değiştirgeni
heavy NP	ağır AÖ
heavy NP shift	ağır AÖ değiştirimi
INFL	ÇEK
ideal konuşucu	ideal speaker
identical-NP deletion	özdeş-AÖ silinmesi
ill-formed sentence	bozuk tümce
immediate constituent	doğrudan kurucu
immediately dominating	doğrudan dallandırma
imperative transformation	emir dönüşümü
implicit argument	örtük üye
in situ	yerinde
incorporation	bitiştirme
indexing	dizinleme
indirect object shift	dolaylı nesne değiştirimi
indirect theta assignment	*dolaylı* ROL yükleme
inflection	çekim
inflection node	çekim budağı
inflectional categories	çekimsel kategoriler
inherent CASE	içsel DURUM
inheritance	kalıt
initial symbol	başlangıç imgesi
insertion	*katma*
insertion transformations	katma dönüşümleri
intermediate trace	ara iz
internal argument	içsel üye
internal theta role	içsel ROL
internalized language	içselleştirilmiş dil
interpretive	yorumlayıcı
intuitive knowledge of language	*sezgisel dil bilgisi*
island constraints	ada kısıtlamaları
Katz-Postal Hypothesis	Katz-Postal Varsayımı
kernel sentence	çekirdek tümce
landing site	konma noktası
Language Acquisition Theory	Dil Edinim Kuramı
Language Theory	Dil Kuramı
language endowment	dil düzeneği
language faculty	dil yetisi
lexical category	sözlüksel kategori
lexical entry	sözlüksel kütük
lexical idiosyncracy rule	sözlüksel kendineözgülük kuralı
lexical insertion	sözlüksel yapıştırma

lexical item	sözlüksel birim
lexical rules	sözlüksel kurallar
lexical structure	sözlüksel yapı
lexical-marking	sözlüksel-belirleme
lexicon	sözlükçe
LF	MY
LF-movement	MY-taşıma
l-marking	s-belirleme
local transformation	yerel dönüşüm
locality	yerellik
Logical Form	Mantıksal Yapı
long movement	uzun taşıma
main sentence	ana tümce
main trace	ana iz
maximal commanding	büyükçül buyurma
maximal projection	büyükçül yansıma
m-commanding	b-buyurma
minimality	enyakınlık
Minimality Condition	Enyakınlık Koşulu
modal	kipsel eylem
modifier	niteleyici
morphological CASE	biçimbilimsel DURUM
morphophonemic rules	biçimsesbilim kuralları
move-α	α-taşı
node	budak
noun phrase	ad öbeği
NP	AÖ
NP-movement	AÖ-taşıma
NP-trace	AÖ-izi
object controlled	nesne denetlemeli
obligatory complement	zorunlu tümleç
obligatory control	zorunlu denetleme
obligatory transformation	zorunlu dönüşüm
observational adequacy	gözlemsel yetkinlik
opaque	kapalı
optional complement	seçimlik tümleç
optional control	seçimli denetleme
optional transformation	seçimli dönüşüm
parameter	değiştirgen
particular grammar	özel dilbilgisi
partikel transformation	partikel dönüşümü
passive transformation	edilgen dönüşümü
performance	edim
PF	SY
Phonetic Form	Sesçil Yapı
phonogical component	sesbilimsel bileşen
phonology	sesbilim
phonological matrix	sesbilimsel kalıp
phrase	öbek
phrase marker	öbek belirleyici
phrase structure	öbek yapı
phrase structure rules	öbek yapı kuralları
pied-piping	kuyruk takma
postpositional phrase	ilgeç öbeği
PP	İÖ
pragmatic competence	edimbilimsel edinç
precedence	öncegelme
presentational focus	sunumsal odak
principle	ilke
PRO	ADIL

PRO_{arb}	$ADIL_{soy}$
PRO Theorem	ADIL Teoremi
projection	yansıma
Projection Principle	Yansıtma İlkesi
prominency	belirginlik
pronominal	adılsıl
pronominalisation	adıllaştırma
Pronoun Avoid Principle	Adıl Dışlama İlkesi
proper government	tam yönetim
quantifier	niceleyici
quantifier raising	niceleyici yükseltme
raising	yükseltme
raising verbs	yükseltme eylemleri
redundancy	fazlalık
reference	gönderim
referential expression	gönderimsel anlatım
reflexivization	dönüşlüleştirme
relative universal	göreceli evrence
relativisation	ilgilendirme
replacement	yerdeğiştirme
representation	sunuluş
rewriting	yeniden-yazma
rewriting rules	yeniden-yazma kuralları
r-expression	g-anlatım
scrambling	çalkalama
selectional restrictions	seçme kısıtlılıkları
semantic component	anlambilimsel bileşen
semantic primitives	anlambilimsel ilkeller
semantic selection	anlambilimsel seçme
semantics	anlambilim
Sentential Subject Constraint	Tümcesel Özne Kısıtlaması
shifting	değiştirim
short movement	kısa taşıma
sister node	kızkardeş budağı
small clause	küçük tümcecik
small *pro*	küçük *adıl*
SPEC	GÖS
SPEC-head Relation	GÖS-baş İlişkisi
Specified Subject Condition	Belirgin Özne Koşulu
specifier	gösterici
split INFL	ayrık ÇEK
Split INFL Hypothesis	Ayrık ÇEK Hipotezi
SSC	TÖK
s-selection	a-seçme
s-structure	y-yapı
strict subcategorisation frame	katı yankategorileme çerçevesi
strong AGR	güçlü UYUM
strong cross-over	güçlü kesişme
structural CASE	yapısal DURUM
structural change	yapısal değişim
structural index	yapısal dizin
Structure Preserving Principle	Yapı Koruma İlkesi
stylistic transformation	stilistik dönüşüm
subcategorisation frame	yankategorileme çerçevesi
subcategorisation rules	yankategorileme kuralları
subcategorisation	yankategorileme
subjacency	alttaşlık
Subjacency Condition	Alttaşlık Koşulu
subject-AUX shifting	özne-YAR değiştirimi
subject controlled	özne denetlemeli

subject raising	özne yükseltmesi
subject-to-object raising	özneden nesneye yükseltme
subject-to-subject raising	özneden özneye yükseltme
substantive	tözel
substitution	yerinekoyma
successive cyclic movement	yinelemeli döngüsel taşıma
surface structure	yüzey yapı
syntactical component	sözdizimsel bileşen
syntax	sözdizim
θ-position	ROL-konumu
θ'-position	ROL'-konumu
Tensed T Condition	Çekimli T Koşulu
terminal string	sonuncul dizim
that-insertion	*that*-katma
That-trace Filter	*That*-iz Süzgeci
thematic relations	konusal ilişkiler
there-insertion	*there*-katma
theta assignment	ROL yükleme
Theta Criterion	ROL Ölçütü
theta-government	ROL-yönetimi
theta grid	ROL yapısı
theta role	ROL
topicalisation	konulaştırma
trace	iz
transformation	dönüşüm
transformational	dönüşümsel
transformational rules	dönüşüm kuralları
transparent	açık
trigger	başlatıcı
underlying structure	temel yapı
ungrammatical	dilbilgisidışı
unique transformation	tekçil dönüşüm
universal	evrence
universal grammar	evrensel dilbilgisi
vacaous movement	boşuna taşıma
verb phrase	eylem öbeği
visibility	görünürlük
VP	EÖ
VP-internal Subject Hypothesis	EÖ-içi Özne Hipotezi
weak AGR	güçsüz UYUM
weak cross-over	güçsüz kesişme
well-formed sentence	düzgün tümce
wh-island	ne-adası
Wh-island Constraint	Ne-adası Kısıtlaması
wh-movement	ne-taşıma
wh-phrase fronting	ne-öbeği öneçekme
wh-phrase	ne-öbeği
wh-question	ne-sorusu
wh-word	ne-sözcüğü
X-Bar Schema	Aşamalı-X Çizelgesi
yes/no question	evet/hayır sorusu
zero derivation	sıfır türetim

KAYNAKÇA

Abney, S. 1987, *The Noun Phrase in its Sentential Aspect*, unpublished PhD thesis, MIT, Cambridge, Mass.

Aissen, J. 1974, Verb Raising: *Linguistic Inquiry 5*, 325-366.

Akar, D. 1990, *Wh-constructions in Turkish*, unpublished MA thesis, Boğaziçi University.

Alsina, A. 1996, *The Role of Argument Structure in Grammar, Evidence from Romance*, CSLI Publications, California.

Baker, C. L. 1978, *Introduction to Generative-Transformational Syntax*, Prentice-Hall, Inc.

Baker, M. 1986, Syntactic Affixation and English Gerunds: *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics, Volume 4*, Stanford University, Stanford, California.

Belletti, A. 1990, The Case of Unaccusatives, *Linguistic Inquiry 19*, 1-34.

Bornstein, D. D. 1977, *An Introduction to Transformational Grammar*, Winthrop Publishers.

Bouchard, D. 1983, *On the Content of Empty Categories*, Dordrecht, Foris.

Brendemoen, B. ve E.A.Csato 1984, The head of S in Turkish: A comparative approach to Turkish syntax: Türk Dilbilimi Konferansı(9-10 Ağustos 1984, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul)'nda okunan bildiri: (basım) 1986, *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, (yay.) A.A.Koç ve E.E.Taylan, Boğaziçi Üniversitesi yayını, 85-100.

Brendemoen, B. ve E.A.Csato 1986, A Syntactic Analysis of Turkish Clauses with Subject Control: 3. Türk Dilbilimi Konferansı(13-15 Ağustos 1986, Tilburg Üniversitesi, Tilburg)'nda okunan bildiri: (basım) 1987, *Studies on modern Turkish*, Proceedings of the third conference on Turkish linguistics, August 13-15 1986, (eds.) H.E.Boeschoten ve L.Th. Verhoeven, Tilburg University Press, 121-135.

Burzio, L. 1986, *Italian Syntax: A Government-Binding Approach*, Reidel, Dordrecht.

Chomsky, N. 1957, *Syntactic Structure*, Mouton, The Hague.

Chomsky, N. 1964, *Current Issues in Linguistic Theory*, The Hague: Mouton.

Chomsky, N. 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT, Cambridge, Mass.

Chomsky, N. 1966, *Cartesian Linguistics*, Harper and Row, New York.

Chomsky, N. 1968, *Language and Mind*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.

Chomsky, N. 1970, Remarks on nominalization: *Readings in English Transformational Grammar*, (eds) J.Roderick ve P.Rosenbaum, Waltham, 184-221.

Chomsky, N. 1973, Conditions on Transformations: *Festschrift for Morris Halle*, (eds.) Stephen, A. ve P. Kiparsky, New York, 232-286.

Chomsky, N. 1976, *Reflections on Language*, London.

Chomsky, N. 1977, Essays on Form and Interpretation, North-Holland.

Chomsky, N. 1981, *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht.

Chomsky, N. 1982, *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Chomsky, N. 1986a, *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*, Praeger.

Chomsky, N. 1986b, *Barriers*, MIT, Cambridge, Mass.

Chomsky, N. 1991, Some Notes on Economy of Derivation and Representation: *Principles and Parameters in Comparative Grammar*, MIT Press, Cambridge, Mass.
Cook, V. J. 1988, *Chomsky's Universal Grammar*, Basil Blackwell.
Cowper, E. A. 1992, *A Concise Introduction to Syntactic Theory, The Government and Binding Theory*, Chicago University Press.
Culicover, P. W. 1992, *Syntax*, Second Edition, Academic Press.
Culicover, P. W. 1997, *Principles and Parameters, An Introduction to Syntactic Theory*, Oxford Linguistics, Oxford Textbooks in Linguistics, Oxford University Press.
Emonds, J.E. 1976, *A Transformational Approach to English Syntax: Root, Structure Preserving, and Local Transformations*, Academic Press, New York.
Erguvanlı-Taylan, E. 1982, Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish: Atatürk'ün Türkiye'sinde Türk Dili ve Dilbilimi Konferansı(15-16 Mayıs 1982, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley)'nda okunan bildiri; (basım) 1986, *Studies in Turkish Linguistics*, (eds.) D.I. Slobin ve K. Zimmer, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 209-231.
Fowler, R. 1971, *An Introduction to Transformational Syntax*, Routledge-Kegan Paul, London.
George, L. M. ve J. Kornfilt 1981, Finiteness and Boundedness in Turkish: *Binding and Filtering*, (ed) F. Heny, MIT Press, Cambridge, Mass, 105-127.
Göksel, A. 1986, Distance restrictions on syntactic processes: 3. Türk Dilbilimi Konferansı(13-15 Ağustos 1986, Tilburg Üniversitesi, Tilburg)'nda okunan bildiri: (basım) 1987, *Studies on modern Turkish*, Proceedings of the third conference on Turkish linguistics, August 13-15 1986, (eds) H.E.Boeschoten ve L.Th. Verhoeven, Tilburg University Press, 69-81.
Grimshaw, J. ve A. Mester 1988, Light verbs and theta-marking: *Linguistic Inquiry 19*, 205-232.
Grimshaw, J. 1990, Argument Structure, *Linguistic Inquiry Monograph 18*, MIT, Cambridge, Mass.
Grinder, T.J ve S.H.Elgin 1973, *Guide to Transformational Grammar*, Holt, Rinehart and Winston.
Haegeman, L. ve R. Zanuttini 1990, *Negative Concord in West Flemish*, unpublished manuscript, Cenevre University.
Haegeman, L. 1994a, Negative Heads and Negative Operators: The Neg Criterion: *Syntactic Theory and First Language Acquisition: Cross Linguistic Perspectives, Volume 1*, (eds) B. Lust, M, Suner, J. Whitman, Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale, New Jersey.
Haegeman, L. 1994b, *Introduction to Government and Binding Theory*, Second Edition, Blackwell.
Hale, K. 1978, *On the Position of Warlpiri in a Typology of the Base*, unpublished manuscript, MIT.
Hale, K. 1983, Warlpiri and the Grammar of Non-Configurational Languages: *Natural Language and Linguistic Theory 1*, 1-43.
İşsever, S. 2000, Türkçede Bilgi Yapısı, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
Kayne, R. 1994, *The Antisymmetry of Syntax*, MIT Press, Cambridge, Mass.
Kennelly, S. 1986, Turkish Gerunds: 3. Türk Dilbilimi Konferansı(13-15 Ağustos 1986, Tilburg Üniversitesi, Tilburg)'nda okunan bildiri: (basım) 1987, *Studies on modern Turkish*, Proceedings of the third conference on Turkish linguistics, August 13-15 1986, (eds) H.E.Boeschoten ve L.Th. Verhoeven, Tilburg University Press, 136-148.
Kennelly, S. 1990, *Theta Government in Turkish*, unpublished manuscript.
Kennelly, S. 1992, Turkish Subordination: [-Tense, -CP, +Case]: 6. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı(12-14 Ağustos 1992, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir)'nda sunulmuş bildiri: (basım) 1996, *Modern Studies in Turkish Linguistics*, (ed) A. Konrot, Anadolu University, Eskişehir, 55-75.

Kennelly, S. **1993**, *Theta Government in Turkish: Effects on IP Dominated by DP*, unpublished manuscript.

Kennelly, S. **1996**, The Presentational Focus Position of Nonspecific Objects in Turkish: *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri* 7-9 Ağustos 1996, (yay.) K. İmer ve N.E.Uzun, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 25-36.

Kiparsky, P. **1982**, Lexical Morphology and Phonology: *Linguistics in the Morning Calm*, (ed) I.S.Yang, Hanshin, Seoul, 3-91.

Kitagawa, Y. **1986**, *Subjects in Japanese and English*, unpublished PhD thesis, Massachusetts University.

Koopman, H. ve D. **Sportiche 1991**, The position of subjects: *Lingua 85*, 211-258.

Kornfilt, J., S.**Kuno** ve E.**Sezer 1980**, A note on criss-crossing double dislocation: *Harvard Studies in Syntax and Semantics 3*, (ed) S. Kuno, Harvard University, Cambirdge, Mass, 185-242.

Kornfilt, J. **1977**, A Note on Subject Raising in Turkish: *Linguistic Inquiry 8*, 736-742.

Kornfilt, J. **1984a**; *Case Marking, Agreement, and Empty Categories in Turkish*, unpublished PhD thesis, Harvard University, Cambridge.

Kornfilt 1984b, The stuttering prohibition and merpheme deletion in Turkish: (basım) 1986,*Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, 9-10 Ağustos 1984, (yay.)A.A.Koç ve E.E. Taylan, Boğaziçi Üniversitesi yayını, 59-84.

Kornfilt, J. **1986**, Beyond binding conditions: The case of Turkish: 3. Türk Dilbilimi Konferansı(13-15 Ağustos 1986, Tilburg Üniversitesi, Tilburg)'nda okunan bildiri: (basım) 1987, *Studies on modern Turkish, Proceedings of the third conference on Turkish linguistics*, August 13-15 1986, (eds) H.E.Boeschoten ve L.Th. Verhoeven, Tilburg University Press, 105-120.

Kornfilt, J. **1988**, NP-Deletion and Case Marking in Turkish: 5. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı(17-19 Ağustos 1988, ODTÜ, Ankara)'nda okunan bildiri: (basım) 1988, *Studies on Turkish Linguistics*, METU, Ankara, 187-215.

Kornfilt, J. **1990**, Turkish and Configurationality: 5. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı(15-17 Ağustos 1990, SOAS, Londra)'nda okunan bildiri: (basım) 1996, *Current Issues in Turkish Linguistics, Proceedings of the Fifth International Conference on turkish Linguistics*, Hitit Yayınevi, Ankara, 111-125.

Kornfilt, J. **1996a**, On some infinitival wh-constructions in Turkish: *Dilbilim Araştırmaları 1996*, Bizim Büro Basımevi, 1996, 192-215.

Kornfilt, J. **1996b**, *Turkish*, Routledge, London and New York.

Kornfilt, J. **1996c**, On Rightward Movement in Turkish: 7. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı(3-6 Ağustos 1994, Johannes Gutenberg University of Mainz, Mainz)'nda okunan bildiri: (basım) 1998, *The Mainz Meeting, Proceedings of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics*, (eds) L. Johanson, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 107-123.

Koutsoudas, A. **1966**, *Writing Transformational Grammars: An Introduction*, McGraw-Hill Book Company.

Kural, M. **1992**, *Properties of Scrambling in Turkish*, unpublished manuscript, UCLA.

Kural, M. **1993**, V-to(-I-to)-C in Turkish: *UCLA Occasional Papers in Linguistics 11*, (eds) F.Beghelli, M. Kural, 18-53.

Kural, M. **1994**, *Postverbal constituents in Turkish*, unpublished manuscript, UCLA.

Kuribayashi, Y. **1990**, Sözdizimsel sözcük birleştirmesi: IV. Dilbilim Sempozyumu(17-18 Mayıs 1990, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul)'nda okunan bildiri: (basım) 1990, *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, (yay.) A.S.Özsoy ve H.Sebüktekin, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 41-6.

Kuroda, S.-Y. **1988**, Whether we agree or not: *Papers from the Second International Workshop on Japanese Syntax*, (ed) William Poser, Stanford University, 103-143.

Liles, B. L. **1972**, *Linguistics and the English Language*, Goodyear, California.

Lyons, J. **1970**, *Chomsky*, The Viking Press.

Newmeyer, F. J. **1980**, *Linguistic Theory in America, The First Quarter-Century of Transformational Generative Grammar*, Academic Press.

Nilsson, B. **1984**, Object incorporation in Turkish: Türk Dilbilimi Konferansı(9-10 Ağustos 1984, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul)'nda okunan bildiri: (basım) 1986, *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, (yay.) A.A.Koçve E.E.Taylan, Boğaziçi Üniversitesi yayım, 1986, 113-128.

Nishigauchi, T. **1990**, *Quantification in the Theory of Grammar*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Ouhalla, J. **1992**, Focus in Standart Arabic: the identification requirement and the Principles of Economy, unpublished manuscript, Queen Mary and Westfield College.

Ouhalla, J. **1994**, *Transformational Grammar, from Rules to Principles and Parameters*, Edward Arnold.

Özsoy, S. ve E.Erguvanlı **1992**, Türkçe'de ad öbeğinin iç yapısı: 6. Dilbilim sempozyumu(21-23 mayıs 1992, Gazi Üniversitesi, Ankara)'nda sunulan bildiri: (basım) *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 3*, 3-13.

Özsoy, S. **1984**, On the syntactic properties of empty categories: Türk Dilbilimi Konferansı(9-10 Ağustos 1984, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul)'nda okunan bildiri: (basım) 1986, *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, (yay.) A.A.Koç ve E.E.Taylan, Boğaziçi Üniversitesi yayını, 1986, 101-112.

Özsoy, S. **1986**, The Null Subject Parameter and Turkish: 3. Türk Dilbilimi Konferansı(13-15 Ağustos 1986, Tilburg Üniversitesi, Tilburg)'nda okunan bildiri: (basım) 1987, *Studies on modern Turkish, Proceedings of the third conference on Turkish linguistics*, August 13-15 1986, (eds) H.E.Boeschoten ve L.Th. Verhoeven, Tilburg University Press, 82-90.

Özsoy, S. **1988**, On Complementation in Turkish: Possessed Impersonal Infinitives: 5. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı(17-19 Ağustos 1988, ODTÜ, Ankara)'nda okunan bildiri: (basım) 1988, *Studies on Turkish Linguistics*, METU, Ankara, 299-311.

Özsoy, S. **1990a**, Söylemiçi Dönüşlü Yapı: *Dilbilim Araştırmaları 1990*, 35-40

Özsoy, S. **1990b**, Edilgen Yapı: IV. Dilbilim Sempozyumu(17-18 Mayıs 1990, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul)'nda okunan bildiri: (basım) 1990, *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, (yay.) A.S.Özsoy ve H.Sebüktekin, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 47-58.

Özsoy, S. **1990c**, A'-Dependencies in Turkish: 5. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı(15-17 Ağustos 1990, SOAS, Londra)'nda okunan bildiri: (basım) 1996, *Current Issues in Turkish Linguistics, Proceedings of the Fifth International Conference on turkish Linguistics*, Hitit Yayınevi, Ankara, 139-158.

Özsoy, S. **1994**, Türkçe'de Ortaç Yapısı, *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Hitit Yayıncılık, 21-30.

Pollock, J.-Y. **1989**, Verb Movement, Universal Grammar and the Structure of IP: *Linguistic Inquiry 20*, 365-424.

Radford, A. **1981**, *Transformational Syntax, A student's guide to Chomsky's Extended Standard Theory*, Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.

Radford, A. **1988**, *Transformational Grammar, A First Course*, Cambridge Textbooks in Linguictis, Cambridge University Press.

Raposo, E. **1986**, Case Theory and Inf-to-Comp: The Inflected Infinitives of European Portugese, *Linguistic Inquiry 18*, 85-109.

Rappaport, M. ve B.**Levin 1986**, What to Do with Theta Roles: Thematic Relations, *Syntax and Semantics 21*, Academic Press, New York.

Ritter, E **1990**, *Cross-Linguistic Evidence for Number Phrase*, unpublished manuscript.

Rizzi, L. **1990**, *Relativized Minimality*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Rizzi, L. 1991, Residual Verb Second and the Wh-Criterion: *Technical Reports in Formal and Computational Linguistics*, Faculté des Lettres, Université de Génève.

Rosenbaum, P.S. 1967, *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Ross, J.R. 1967, *Constraints on Variables in Syntax*, unpublished PhD thesis, MIT, Cambridge, Mass.: (basım) 1968, *Constraints on Variables in Syntax*, Mimeo, Indiana Uni. Linguistics Club.

Sells, P. 1985, *Lectures on Contemporary Syntactic Theories: An Introduction to Government-Binding Theory, Generalized Phrase Structure Grammar, and Lexical-Functional Grammar*, CSLI, Stanford University.

Sezer, E.F. 1978, Eylemlerin çoğul öznelere uyumu: *Genel Dilbilim Dergisi 1*, 25-32.

Sezer, E.F. 1982, The Unmarked Sentential Subject Constraint in Turkish: Atatürk'ün Türkiye'sinde Türk Dili ve Dilbilimi Konferansı(15-16 Mayıs 1982, Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley)'nda okunan bildiri; (basım) 1986, *Studies in Turkish Linguistics* (eds) D.I. Slobin ve K. Zimmer, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 123-135.

Sezer, E. F. 1991, *Issues in Turkish Syntax*, unpublished PhD thesis, Harvard University.

Shibatani, M. ve T. **Kageyama 1989**, Word Formation in a Modular Theory of Grammar; A Case of Post-Syntactic Compounds in Japanese: *Language 64*, 451-84.

Stowell, T. 1981, *Origins of Phrase Structure*, unpublished PhD thesis, MIT, Cambridge. Mass.

Tenny, C 1994, Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Tosun, G. 1998, *The SPLIT INFL Hypothesis in Turkish*, unpublished MA thesis, Boğaziçi University.

Underhill, R. 1976, *Turkish Grammar*, MIT Press, Cambridge, Mass.

Uzun, N.E. 1997, Türkçe eylemlerde çokanlamlılık ve Rol Kuramı: *Dil Dergisi 51/Ocak 1997*, 5-20.

Uzun, N.E., 1998, Türkçede Olası Eylemcil Bileşikler: *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara Üniversitesi yayını, 183-206.

Zidani-Eroğlu, L. 1997, Exceptionally Case-marked NP's as Matrix Objects: *Linguistic Inquiry 28/2*, 219-230.

Zubizarreta, M. L. 1987, *Levels of Representation in the Lexicon and in the Syntax*, Foris, Dordrecht.

KAVRAMLAR DİZİNİ

α-taşı 93, 289
α-taşıma 289
a-seçme 152
A-üstü-A Kısıtlaması 78
açıklamalı 10
ad öbeği 19, 33
ada kısıtlamaları 78
ADIL 265, 266, 267, 269, 273, 274, 338
ADIL Teoremi 270, 271, 272
Adıl 363
Adıl Dışlama İlkesi 282
Adıllaştırma 51
adılsıl 238
ADILsoy 269
ADİ bkz. *ADIL Dışlama İlkesi*
ağaç dallanması 20
ağır AÖ 321
ağır AÖ değiştirimi 321
Alttaşlık Koşulu 339, 340
alttaşlık 341, 350
ana iz 343
ana tümce 40
anlambilim 12
anlambilimsel bileşen 55
anlambilimsel ilkeller 26
anlambilimsel seçme 152
anne budağı 22
AÖ Türleri 238
AÖ-izi 292, 365
AÖ-taşıma 290, 311
ara iz 343
AŞAMALI-X KURAMI 121, 123
Aşamalı-X Çizelgesi 133, 134
ayırıcı özellikler 58
ayraçlama 20
Ayrık ÇEK 315
Ayrık ÇEK Hipotezi 314
b-buyurma bkz. *büyükçül-buyurma*
bağlam-duyarlı 28
bağlam-duyarsız 25
BAĞLAMA KURAMI 235, 237
bağlama 239, 240, 242, 243, 247, 252
bağlama alanı 243, 245
bağlama ilkeleri 255
Bağlamanın A İlkesi 250
Bağlamanın B İlkesi 250
Bağlamanın C İlkesi 251
bağlı 240
Baş Değiştirgeni 134
baş 18
baş-taşıma 290, 292, 313
başlangıç imgesi 23
başlatıcı 62
Belirgin Özne Koşulu 81
belirginlik 109, 112
belirleyici öbeği 162, 214
betimlemeli 10
biçimbilimsel DURUM 190, 192
biçimsel evrenceler 12
biçimsesbilim kuralları 15
bileşen 12
bitiştirme 110
BKİ bkz. *Boş Kategori İlkesi*
Boş Kategori İlkesi 347, 349
Boş Özne Süzgeci 83
boş kategori 68
boş kategoriler 70, 342
boşuna taşıma 290
bozuk tümce 6
BÖ bkz. *belirleyici öbeği*
BÖ Hipotezi 162
budak 21
Burzio Genellemesi 290
büyük adıl 265
büyükçül yansıma 19
büyükçül-buyurma 176, 178, 179

Çalkalama 324, 325, 338
ÇEK budağı 42
Çekimli T Koşulu 81
çekirdek tümce 37
Çift-Doluşlu TÜM Süzgeci 298
çift-ilgilendirme 86
çift-tabanlı 40
d-yapı 93
dallandırma 22
DDİ bkz. *DURUM Direnci İlkesi*
değişke 365
değiştirgen 91
DENETLEME KURAMI 263
denetleme 269
denetleme Türleri 269
denetlemeli ADİL 269
derin yapı 61
dışsal ROL 118
dışsal üye 118
dışsallaştırılmış dil 91
Dil Edinim Kuramı 4
Dil Kuramı 4
dil yetisi 7
dilbilgisel 6
dilbilgisel edinç 7
dilbilgisidışı 6
dizinleme 236
do-katma 52
doğrudan dallandırma 22
doğrudan kurucu 31
Dolaylı Nesne Değiştirimi 49
dolaylı ROL yükleme 119
dolgu adılları 114
döngüsellik 340
dönüşlü adılı 255
dönüşlüleştirme 50
dönüşüm 37
dönüşüm kuralları 15
dönüşümler 61
dönüşümsel 9
DURUM 299
DURUM Direnci İlkesi 199
DURUM KURAMI 189, 190
DURUM Süzgeci 200
DURUM yükleme 192, 195, 204
DURUM yüklenici 195
DURUM yükleyici 195
düzgün tümce 6
edilgen dönüşümü 41
edim 4
edimbilimsel edinç 7
edinç 4
ek atlatma 45
eklenme 73, 74, 318, 328, 333, 336
eklenti 74
eklenti tümcecikleri 352
emir dönüşümü 50
engel 183, 185
engeller 345
Enyakınlık Koşulu 186
enyakınlık 185, 186
EÖ bkz. *eylem öbeği*
EÖ-içi Özne Hipotezi 180, 193
eşdizinleme 68, 69, 236
etiketli ayraçlama 21
evet/hayır sorusu 51
evrensel dilbilgisi 3
eylem öbeği 19, 141
fazlalık 28
g-anlatım bkz. *gönderimsel anlatım*
genel dönüşüm 40
Genişletilmiş Yansıtma İlkesi 114, 115
gönderge 238
gönderim 235, 238
gönderim özellikleri 251
gönderimsel anlatım 238, 250
göreceli evrenceler 11
görünürlük 200, 202
GÖS bkz. *gösterici*
GÖS-baş İlişkisi 131
gösterici 131
gözlemsel 10
güçlü kesişme 80
güçsüz kesişme 80
GYİ bkz. *Genişletilmiş Yansıtma İlkesi*
içsel DURUM 196, 199
içsel ROL 118
içsel üye 118
içselleştirilmiş dil 91
ideal konuşucu 4
ikili özellik kalıbı 58
İkililik İlkesi 18
ilgeç öbeği 30, 36, 138
ilgilendirme 40
ilke 91
İÖ bkz. *ilgeç öbeği*
işlemci 357
işlevsel kategoriler 151
işteşlik Adılı 247, 257
iz 68
k-buyurma bkz. *kurucu-buyurma*
k-seçme bkz. *kategorisel seçme*

kabuledilebilir 6
kabuledilebilirlik 6
kalıt 349
Karmaşık AÖ Kısıtlaması 79, 86
karmaşık AÖ 79, 352
karmaşık imge 59
karşıt odaklama 336
kategorisel kurallar 24
kategorisel seçme 152
katı yankategorileme çerçevesi 28
katma 40
katma dönüşümleri 53
Katz-Postal Varsayımı 62
KDY bkz. kuraldışı durum yükleme
kesişme 80
kısa taşıma 290
kısıtlama 77, 78
kızkardeş 22
Kİ bkz. *karmaşık imge*
kipsel eylem 42
kişi adılı 248, 258
konma noktası 289
konulaştırma 319
konusal ilişkiler 101
kuraldışı DURUM yükleme 205, 207, 272, 273
kurucu 19
kurucu-buyurma 169, 170, 175, 176, 242, 254
kuyruk takma 324
küçük *adıl* 266
küçük tümcecik 345
Mantıksal Yapı 93
mastar tümceleri 88
mutlak evrenceler 11
MY bkz. Mantıksal Yapı
MY-taşıma 290, 303, 305
Ne-Adası Kısıtlaması 79
ne-adası 79
ne-izi 298
Ne-öbeği Öneçekme 52
ne-öbeği 52, 84, 300
ne-sorusu 295, 356
ne-sözcüğü 52
ne-taşıma 290, 295, 309
nesne denetlemeli 270
niceleyici yükseltme 305
niteleyici 131
öbek 18
öbek belirleyici 21
öbek yapı 152
öbek yapı kuralları 15, 61
öncegelme 22
öncül 240
öncül-yönetimi 348
örtük üye 107, 108
Özdeş-AÖ Silinmesi 53
özel dilbilgisi 4
özgür sözcük dizilişi 85
özne denetlemeli 270
özne yükseltmesi 71
Özne-YAR Değiştirimi 51
özneden nesneye yükseltme 72
özneden özneye yükseltme 72
partikel dönüşümü 49
potansiyel öncül 269
ROL 100, 101
ROL KURAMI 97
ROL Ölçütü 112, 113
ROL yapısı 100, 102
ROL yükleme 103, 173
ROL'-konumu 153
ROL-konumu 152
ROL-yönetimi 172
s-belirleme bkz. *sözlüksel belirleme*
seçimli denetleme 269
seçimli dönüşüm 38
seçimlik 129
seçimlik tümleç 21
seçme kısıtlılıkları 26
sesbilim 12
sesbilimsel bileşen 55
sesbilimsel kalıp 57
Sesçil Yapı 93
sezgisel dil bilgisi 4
sıfat öbeği 34, 135
sıfır türetim 36
SINIRLAMA KURAMI 339
sınırlama 340
sınırlama budağı 340
Sıralı Yapı Kısıtlaması 80
silme 40
sonuncul dizim 23
soyut ADIL 269
soyut denetleme 269
soyut DURUM 190, 191
SÖ bkz. *sıfat öbeği*
sözdizim 12
sözdizimsel bileşen 55
sözlükçe 55, 56
sözlüksel birim 57
sözlüksel kategori 16, 151

sözlüksel kendineözgülük kuralı 58
sözlüksel kurallar 24
sözlüksel kütük 56
sözlüksel yapı 99
sözlüksel yapıştırma 59
sözlüksel-belirleme 345, 346
stilistik dönüşüm 38
sunuluş 93
sunumsal odak 336
süzgeç 82
SY bkz. *Seçil Yapı*
taban 55
taban-üretimli 323
tam yönetim 349
TAŞIMA KURAMI 289
taşıma 289
taşıma türleri 290
taşımalar 342
tekçil dönüşüm 39
temel yapı 37
That-iz Süzgeci 83
that-katma 53
there-katma 53
tıkayıcı kategori 346
TÖK bkz. *Tümcesel Özne Kısıtlaması*
tözel 12
tümcedeşlik 239, 244, 246
Tümcesel Özne Kısıtlaması 80, 88
tümleç 19, 131
tümleyici 65, 66
türemiş yapı 37
ulaşılabilir özne 245, 246
uyum 160
uyum dönüşümü 39
uyum öbeği 154
uzun taşıma 290
Ü'-konumu 152
Ü'-taşıma 323
Ü-konumu 152
Ü-taşıma 323
üretici 13
üye 99, 118
üye konumu 152
üye yapısı 99
y-yapı 93
yandaş 202
yandaşlık 202
yankategorileme 97
yankategorileme çerçevesi 27
yankategorileme kuralları 28
yansıma 18
Yansıtma İlkesi 112, 113
Yapı Koruma İlkesi 68, 297
yapısal değişim 40
yapısal dizin 40
yapısal DURUM 196, 199
YAR budağı 42
yardımcı eylem 42
yeniden-yazma 23
yerdeğiştirme 40
yerel 239
yerel dönüşüm 39
yerellik 240, 241
yerinde 300
yerinekoyma 40
yerleşme 31
yerleşmiş tümce 40
yinelemeli döngüsel taşıma 341
yorumlayıcı 13
YÖNETİM KURAMI 169
yönetim 170, 172, 173, 180, 185, 186
yönetme kategorisi 249
yükseltme 71, 207, 311, 313, 341
yükseltme eylemleri 72
yükseltme yapıları 204
yüzey yapı 61
zarf öbeği 36, 139
zincir 289
zorunlu denetleme 269
zorunlu dönüşüm 39
zorunlu tümleç 21
ZÖ bkz. *zarf öbeği*

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

. ***Genel Dilbilim Dersleri***/ Saussure

. ***İşlevsel Genel Dilbilim***/ Martinet

. ***Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri***/ Prof. Dr. Berke Vardar

. ***Filolojinin Oluşumu***/ Prof. Dr. S. Bayrav

. ***Yapısal Dilbilimi***/ Prof. Dr. S. Bayrav

. ***Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*** (***Kuramcılardan seçmeler***)
F. de Saussure, E. Sapir, L. Bloomfield, N.S. Trubetskoy, G. Guillaume, L. Tesnière, L. Hjelmslev, R. Jakobson, A. Martinet, Z.S. Harris, N. Chomsky

. ***Anlambilim***/ P. Guiraud, *çeviren: Prof. Dr. Berke Vardar*

. ***Dilbilimsel Edebiyat Eleştirileri***/ Prof. Dr. S. Bayrav

. ***Eleştiri Kuramları***/ Carloni-Filloux, *çev. Tahsin Yücel*

. ***Her yönüyle Tahsin Yücel***/ Senemoğlu, Öztokat, Kutlu

. ***Fransız Edebiyatı***/ Prof. Dr. Berke Vardar

. ***Dile Genel Bir Bakış***/ Prof. Dr. Fatma Erkman-Akerson

. ***Larousse Fransız dili grameri***

. ***Linguistics for Tefl Students***/ Tercanlıoğlu

. ***Metinlerle Söyleşi***/ Şara Sayın

. ***Devrimci Dram Yazarı Georg Büchner***/ Ş.Sayın

. ***Grenzüberschreitungen und Übergänge***/ Ş.Sayın

. ***Chanson de Roland*** (*Edebiyat ve Üslûp Tahlili*) /
Prof. Dr. S. Bayrav

. ***Dil ve Düşünce/*** J. Vendryes, *çeviren: Prof. Dr. B. Vardar*

. ***Roman Dillerinin Doğuşu ve Gelişmesi/*** Prof. Dr. S. Bayrav

. ***Roman Filolojisine Giriş/*** E. Auerbach

. ***Ortaçağ Fransız Edebiyatı/*** Prof. Dr. S. Bayrav

. ***Biedermann und die Brandstifter/*** M. Frish
Almanca-Türkçe (Türkçesi: Hasan Kuruyazıcı)

. ***Corneille Trajedisinde Gereklilik ve Gerçeğe Uygunluk/***
P. Corneille, *Fransızca/Türkçe (Türkçesi: İsmail Yerguz)*

. ***Orhan Veli Kanık, "Just for the hell of it"***
Çeviren: Prof. Dr. Talat Sait Halman

. ***Gogol/*** Henri Troyat (çev. Bedia Kösemihal)

. ***Puşkin/*** Prof. Dr. V.İ. Kuleşov (çev. Birsen Karaca)

. ***Aziyadé/*** Pierre Loti

. ***Atatürk***, Rozaliev (Rusça-Türkçe)
Rus tarihçisi Rozaliev Atatürk'ü anlatıyor

. ***Bir Karagün Dostluğu /*** A. Semsitdinov, Y.A: Bagirov
1920-1922 döneminde Moskova-Ankara İlişkileri

. ***Çağdaş Türkiye Tarihi/*** M. Bilimler Akademisi

. ***Yeni Türkiye/*** Joseph C.Grew

. ***Lozan Konferansı/*** Joseph C. Grew

. ***Sergi Baba/*** Tolstoy (*Rusça-Türkçe*)

. ***Yüzyıl Yaşa/*** Rasputin (*Rusça-Türkçe*)

. ***Masallar/*** Tolstoy (*Rusça-Türkçe*)

. ***Uysal kız/*** Dostoyevski (*Rusça-Türkçe*)

. ***Üç kız kardeş/*** Çehov (*Rusça-Türkçe*)

. ***Vişne Balıçesi/*** Çehov (*Rusça-Türkçe*)

. ***Vanya Dayı/*** Çehov (*Rusça-Türkçe*)

MULTILINGUAL

Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

. ***Türkçe – Rusça BÜYÜK SÖZLÜK***
Büyük boy, 952 sayfa, 48.000 kelime,- ciltli, Şömiz kaplı

. ***Rusça – Türkçe BÜYÜK SÖZLÜK***
Büyük boy, 1022 sayfa, 47.700 kelime,- ciltli, Şömiz kaplı

. ***Rusça - Türkçe YENİ SÖZLÜK***
Standart boy, 680 sayfa, 35.000 kelime,- ciltli, Şömiz kaplı

. ***Resimli RUSÇA DİLBİLGİSİ***, Büyük boy, 352 sayfa

. ***RUSSIAN FOR EVERYBODY***

. ***RUSSIAN FOR BEGINNERS***

. ***RUSSIAN AS WE SPEAK IT***

. ***TEACH YOURSELF RUSSIAN***

. ***A SHORT RUSSIAN REFERENCE GRAMMAR***

. ***RUSÇADA HAREKET FİİLLERİ***
L. Mouraiova, Büyük boy, I. hamur, 240 s.

. ***SİNONİM SÖZLÜK*** (*RUSÇA*) 496 s.

. ***GRAMMATIKA T. Yazıka***
Rusça yoluyla Türkçe öğrenenler için, 296 s.

. ***RUSSIAN-ING/ING-RUSS. DICT.***

. ***Rusça - Türkçe Sözcüğe-eşdeğer- ifadeler sözlüğü***, 272 s.

. ***Rusça - Türkçe İsimler- Füller sözlüğü***, 432 s.

. ***Makedonlar için Türkçe***

. ***DÖNÜŞÜMLÜ Rusça SÖZLÜK***
(*Türkçe-Rusça/Rusça-Türkçe*) Türkçe Okunuşlu, 896 s.

. ***Türkçe Öğreniyorum***

. ***Rusça Teknik Terimler***, 496 sayfa

. ***Rusça Öğreniyorum***

. ***RUSÇA Konuşan SÖZLÜK***- (*Türkçe-Rusça/Rusça-Türkçe*)
Türkçe Okunuşlu, , 608 s.

. ***TÜRKÇE Konuşan SÖZLÜK***- (*Türkçe-Rusça/Rusça-Türkçe*)

. ***RUSÇA Turistik SÖZLÜK***- (*Türkçe-Rusça/Rusça-Türkçe*)
Türkçe Okunuşlu, birinci hamur, 608 s.

. ***Türkçe - Rusça CEP SÖZLÜĞÜ***
Türkçe Okunuşlu, birinci hamur, 416 s.

. ***Rusça - Türkçe CEP SÖZLÜĞÜ***
Türkçe Okunuşlu, birinci hamur, 480 s.

. ***Rusça SÖZLÜK***- (*Türkçe-Rusça/Rusça-Türkçe*)
Türkçe Okunuşlu, birinci hamur, 512 s.

. ***Türkçe - Rusça CEP SÖZLÜĞÜ***
Türkçe Okunuşlu, üçüncü hamur, 448 s.

. ***Rusça - Türkçe CEP SÖZLÜĞÜ***
Türkçe Okunuşlu, üçüncü hamur, 512 s.

. ***Rusça Konuşma Kılavuzu***, 160 sayfa